

CHRISTELIJKE DOGMATIEK.

EEN HANDBOEK

VOOR

ACADEMISCH ONDERWIJS EN EIGEN OEFENING

DOOR

J. J. VAN OOSTERZEE.

I.

UTRECHT.

KRMINK EN ZOON

1870.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

1270 8977

CHRISTELIJKE DOGMATIEK.

CHRISTELIJKE DOGMATIEK.

EEN HANDBOEK

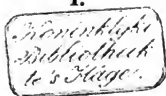
VOOR

ACADEMISCH ONDERWIJS EN EIGEN OEFENING

DOOR

J. J. VAN OOSTERZEE.

I.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1870.

Christianus Evangelicus mihi nomen, Reformatus cognomen.

VOORREDE.

Overeenkomstig de toezegging, vóór drie jaren bij de uitgave mijner *Theologie des Nieuwen Verbonds*, wellicht wat al te spoedig gedaan, zend ik thans eene dergelijke *Handleiding* voor de studie der *Christelijke Dogmatiek* in het licht. Dat ik het niet zonder aarzelen doe, behoeft nauwlijks verzekerd te worden; ik gevoel, dat ik gelijk ben aan den schepeling, die roeit tegen winden en stroomen. De wetenschap, welke ik langs dezen weg zoek te kweken, heeft in veler oog niet eenmaal meer recht van bestaan, en wordt in anderer hand al licht een gevaarlijk wapen, allereerst tegen haren eigenen priester. Toch meende ik mij door geene overwegingen van grootendeels persoonlijken aard te moeten laten terughouden. Ik beschouw deze uitgave eenigermate als een plicht, waarvan ik de vervulling allereerst aan mijne Academische toehoorders, misschien ook aan mijzelven verschuldigd ben. Ik mag bovendien hun, die verlangen te weten, welke Geloofsleer in dit kritisch overgangstijdperk voor Kerk en Theologie aan de Utrechtsche Hoogeschool onderwezen wordt, daartoe het recht niet betwisten, en geef gaarne ook op deze wijze getuigenis van geloofs-

en levensbeginselen, welke mij innig dierbaar, en in mijn oog, hoe heftig weerstaan en weersproken, nog in geen deele weerlegd zijn. Alleen moet ik met eenigen nadruk verlangen, dat men het groot verschil niet voorbijzie tusschen hetgeen men, vooral in onzen tijd en ons vaderland, van eene volledig uitgewerkte Christelijke Dogmatiek, en hetgeen men van een Academisch *Handboek* dier wetenschap met billijkheid mag verlangen en wachten. Het laatste moet bovenal hulpmiddel tot verder onderwijs en eigen oefening zijn; zijne betrekkelijke verdienste bestaat niet slechts in wat het te lezen, maar inzonderheid in wat het verder te denken, te bespreken, te vragen geeft. Niet als Wetgever, maar als Gids treedt het op, en reeds mag de Auteur van geluk spreken, als zijn werk de liefde voor de wetenschap opgewekt, en hare beoefening in de juiste richting voortgeleid heeft.

Omtrent dit Handboek zelf, waarvan het andere, meer uitgebreide gedeelte D. V. in den loop van het volgend jaar mag verwacht worden, heb ik overigens slechts weinig te zeggen. Het vertegenwoordigt, naar ik vertrouwen mag, duidelijk genoeg het Evangelisch-kerkelijk standpunt, waarop ik met een vrij en goed geweten de wetenschap en de gemeente van onzen Heer tracht te dienen. De inrichting is geheel gelijk aan die van het vorig Compendium, omdat deze mij, op grond van eigen ervaring, als de meest doelmatige voorkomt. Ook hier heb ik bij de opgave der Literatuur mij minder op volstrekte onzijdigheid en volledigheid, dan op verscheidenheid en doelmatigheid toegelegd, en hen, die zich van mijne leiding

bedienen, in staat zoeken te stellen om zooveel mogelijk op de tegenwoordige hoogte der aanhangige kwesties te komen. Boven eene polemische, heb ik aan eene thetische en apologetische behandeling der zaken gewoonlijk de voorkeur gegeven, en getracht ook de eischen van billijkheid en humaniteit jegens andersdenkenden niet uit het oog te verliezen. Inzonderheid heb ik gestreefd naar klaarheid en strenge orde van voorstelling, nog altijd van meening, dat echte wetenschappelijkheid zonder helderheid en geregelden samenhang van denkbeelden ten eenenmale ondenkbaar is. Voor het menigvuldig gebruik van vreemde woorden en kunsttermen heb ik verschooning te vragen; zij waren intusschen niet altijd te vermijden, vele daarvan verkregen in den laatsten tijd burgerrecht, en een *Handboek* dient toch ook in den regel niet tot model van stijl of welsprekendheid. Ben ik nu en dan niet karig geweest met het overnemen van ander woorden, tot toelichting of staving mijner eigene denkbeelden, het was óók, omdat mijne vrijmoedigheid tot het uiten der laatsten niet weinig door de bewustheid verhoogd werd van in uitgelezen gezelschap te staan, en bovenal om mijne lezers ook alzoo te wijzen op eerbiedwaardige geestverwanten of voorgangers, aan welke ik gaarne belijd niet weinig te danken te hebben.

Overigens zal het boek voor zichzelf moeten spreken, en eerst naar eisch kunnen beoordeeld worden, wanneer het geheel is voltooid. Bij den blik op het weinige, dat in de laatste jaren, op onzen bodem althans, voor de Christelijke Dogmatiek in haren geheelen omvang gedaan is, en het vele, dat hare be-

oefening van zoovele zijden belemmert, zou de Auteur wellicht in een anderen tijd op eenige waardeering mogen hopen, indien niet van de vrucht, althans van den moed zijner poging. Thans echter zal hij zich reeds dankbaar verblijden, indien zijn boek niet geheel ongunstig ontvangen, en vooral wanneer door zijn onvolkomen' arbeid weldra iets beters uitgelokt wordt. Immers, het is zijne innige overtuiging: niet bij oppervlakkige verwaarloozing en miskennis, maar slechts bij voortgezette ontwikkeling en uitbreiding van de studie bepaaldelijk ook der Christelijke Geloofsleer, te midden van de gadelooze spraakverwarring en ontbinding op zedelijk-godsdienstig gebied, kan de kerk en de wetenschap winnen. Indien mijn Handboek mag dienen om de Dogmatiek eenigermate te restaureeren na het slijk- en modderbad, dat haar in de laatste jaren ten onzent zoo overvloedig is toegediend, en haar daarentegen voor een damp- en nevelbad te helpen bewaren, dat haar van andere zijden schijnt toegedacht, ik zal mij den arbeid niet beklagen, aan dit geschrift te koste gelegd. En mag het mij dan nog, na zijne gewenschte voltooiing, gebeuren, mijne geliefkoosde Praktische Theologie op soortgelijke wijze te dienen, ik hoop mijne taak op dit gebied afgewezen, en, zooveel mijne levensomstandigheden het toelieten, de belofte mijner toewijding aan de Godgeleerde wetenschap, in stilte voor omtrent dertig jaren bij mijne doktorale promotie gedaan, naar vermogen vervuld te hebben.

J. J. v. O.

UTRECHT 31 Maart 1870.

INHOUD.

	Bladz.
INLEIDING.	1—118

EERSTE HOOFDSTUK.

KARAKTER DER CHRISTELIJKE DOGMATIEK. .	1—19
--	------

§ 1. Haar Begrip.	1— 4
§ 2. Hare Mogelijkheid.	4— 9
§ 3. Hare Eigenaardigheid.	9—14
§ 4. Hare Plaats.	14—17
§ 5. Hare Waarde.	17—19

TWEEDE HOOFDSTUK.

BRONNEN DER CHRISTELIJKE DOGMATIEK. .	19—44
---------------------------------------	-------

§ 6. Overzicht.	19—22
§ 7. De Hoofdbron, Christus.	22—24
§ 8. De Heilige Schrift.	24—28
§ 9. De Symbolische Schriften.	28—34
§ 10. Het Christelijk bewustzijn.	34—44

DERDE HOOFDSTUK.

Bladz.

GESCHIEDENIS DER CHRISTELIJKE DOGMATIEK. 44— 90

§ 11. Ontluiking	44— 47
§ 12. Ontwikkeling	48— 54
§ 13. Loutering.	54— 61
§ 14. Verbastering	61— 75
§ 15. Herleving.	75— 90

VIERDE HOOFDSTUK.

EISCH DER CHRISTELIJKE DOGMATIEK. 90—118

§ 16. Haar Uitgangspunt.	90— 96
§ 17. Hare Methode.	96—103
§ 18. Hare Verdeeling.	103—108
§ 19. Hare Volmaakbaarheid.	108—114
§ 20. Haar Einddoel.	114—118

EERSTE DEEL.

DE APOLOGETISCHE GRONDSLAG. 119—366

EERSTE HOOFDSTUK.

GODSDIENST. 119—163

§ 21. Zijn Wezen.	119—124
§ 22. Zijn Grond.	124—129
§ 23. Zijn Zetel.	129—136
§ 24. Zijn Einddoel.	136—140
§ 25. Zijne Verscheidenheid.	140—149
§ 26. Zijne Verbastering.	149—156
§ 27. Zijn Richtsnoer.	157—163

TWEEDE HOOFDSTUK.

Bladz.

OPENBARING. 163—269

§ 28. Haar Begrip.	163—173
§ 29. De algemeene Openbaring	174—180
§ 30. De bijzondere Openbaring. Hare Noodzake- lijkheid.	180—187
§ 31. Hare Mogelijkheid.	187—194
§ 32. Hare Werkelijkheid.	194—252
§ 33. Hare Voortreffelijkheid.	252—259
§ 34. Hare Verhouding tot de rede.	259—269

DERDE HOOFDSTUK.

HEILIGE SCHRIFT. 269—366

§ 35. Haar Hoofdinhoud.	269—275
§ 36. Haar Oorsprong.	275—291
§ 37. Haar Omvang.	291—296
§ 38. Haar Karakter.	296—314
§ 39. Hare Ingeving.	314—335
§ 40. Hare Waarde	335—354
§ 41. Haar Gebruik	354—366

INLEIDING.

EERSTE HOOFDSTUK.

KARAKTER DER CHRISTELIJKE DOGMATIEK.

§ 1.

Haar Begrip.

De Christelijke Dogmatiek (Geloofsleer) is dat deel der Godgeleerde wetenschap, dat zich bezig houdt met het onderzoek en de systematische ontwikkeling van inhoud en grond der Godsdienstige waarheid, die door de Christelijke kerk in het algemeen, of door ééne harer afdeelingen in het bijzonder geloofd en beleden wordt. Als historisch-philosophische wetenschap behoort zij zoowel van de Bijbelsche Theologie des O. en N. V., als van de dusgenaamde spekulatieve Philosophie onderscheiden te worden.

1. De Christelijke Dogmatiek heeft met het dogma als zoodanig te doen, en dus vóór alle dingen het begrip, in dit woord vervat, te bepalen. Het klassiek, Bijbelsch en kerkelijk gebruik van dat woord moet daarbij wèl onderscheiden worden. Ook het laatste wisselt zich af, maar altijd

toch wordt door dogma iets meer dan een bloot individuëele en tijdelijke meening bedoeld. Het kerkelijk dogma is de zoo nauwkeurig mogelijk geformuleerde uitdrukking der erkende geloofsovertuiging, niet enkel van het individu, maar van de gemeenschap. Men zou het ook de gerijpte vrucht kunnen noemen van Christelijke levenservaring, voor zoover namelijk de leer uit innerlijk leven geboren, de theorie door de praktijk voorafgegaan wordt. Echter mag men niet vergeten, dat ook andere factoren tot vorming en vaststelling van het dogma te zamen werken, en dat ieder dogma, als menschelijke uitdrukking der Goddelijke waarheid, voor loutering en ontwikkeling vatbaar blijft.

2. De Christelijke Dogmatiek (*dogmatica* sc. *scientia*) maakt inhoud en grond van het dogma tot voorwerp van haar opzettelijk onderzoek. Vroeger heette zij *theologia positiva*, *systematica*, *thetica*, ook wel *theoretica*. Laatstgenoemde benaming, van Doederlein († 1792) afkomstig, is in ons vaderland door Muntinghe en and. overgenomen. De naam van *theologia dogmatica* is sinds Buddeus († 1729) gebruikelijk, en nu en dan door die van *theologia didactica*, *didascalica*, *scientifica* (in tegenstelling van *popularis*) vervangen. In onze eeuw heeft men meer dan vroeger — hoezeer o. i. zonder genoegzamen grond — tusschen Geloofsleer en Dogmatiek onderscheiden (Schleiermacher, Rothe, Schweitzer). Wij gaan voort, ons van beide namen in gelijken zin te bedienen.

3. Het objekt der Dogmatiek is de zedelijk-godsdienstige waarheid, (*ἀλήθεια*), door de christelijke kerk in haar geheel, of door eenig christelijk kerkgenootschap bijzonder beleden. Zij kan alzoo óf een algemeen christelijk, óf een speciëel-kerkelijk karakter vertoonen. In beide gevallen onderzoekt zij, wat op haar gebied voor waarheid te houden is, en op wat grond dit als zoodanig erkend wordt. Niet voldaan met eene atomistische beschouwing, zoekt zij de waarheid in haar geheel, d. i. in den onderlingen samenhang van al hare deelen te kennen en voor te dragen. Het is haar niet enkel om de verzameling en rangschikking der onderscheiden

steen en te doen, maar om hunne zamenvoeging tot één architectonisch geheel.

4. Christelijke en Kerkelijke Dogmatiek behoeven in geen deele tegenover elkander te staan. Het algemeen christelijke breekt zich in het bijzonder kerkgenootschappelijke, als het licht in velerlei kleuren. Daarentegen moet het laatste van het eerste uitgaan, en daartoe terugkeeren, of het wordt bekrompen sektarisch. De wijze, waarop de Christelijke Dogmatiek wordt behandeld, wordt van zelve bepaald door de eigenaardige verhouding, waarin haar beoefenaar tot de geloofsovertuiging zijner eigen kerkgemeenschap geplaatst is. Ook bij oprechte verkleefdheid echter aan deze laatste is er, althans op Protestantsch gebied, voor zelfstandige leervoordracht en ontwikkeling ruimte.

5. Hoe nauw verbonden, zijn de Christelijke Dogmatiek en de Bijbelsche Theologie bepaald van elkaar onderscheiden. De laatste levert de bouwstof, die de eerste bearbeiten moet. De Bijbelsche Theologie des O. en N. V. vraagt, zuiver historisch: wat leert de H. Schrift? De Christelijke Dogmatiek daarentegen onderzoekt, philosophisch: wat heb ik voor waarheid te houden? De eerste draagt objectief voor, wat ten aanzien der hoogste levensvragen door de H. Schrift wordt verkondigd; de andere ontwikkelt den inhoud der belijdenis, zoo als die subjectief tot waarheid en leven geworden is. Zij is „eene lebendige Reproduktion des Glaubens aus der Seele des Darstellenden” (Twisten). — Van de spekulatieve Philosophie daarentegen onderscheidt zij zich hierdoor, dat, terwijl deze laatste het zuiver menschelijk bewustzijn tot uitgangspunt heeft, de Dogmatiek daarentegen vóór alle dingen met een historisch-gegeven rekenen moet, met het geloof der gemeente aan eene Goddelijke heilsopenbaring. Zij maakt inhoud en grond van dit geloof tot stof voor haar onderzoek, ten einde het te louteren, te ontwikkelen, en zooveel noodig te handhaven. Zij is „une philosophie, dont la base est donnée” (Vinet), en draagt alzoo als wetenschap een dubbel karakter. Zij gaat uit van het gegevene, maar niet om daarbij te blijven staan; zij rede-

neert en filosofheert, maar niet in het afgetrockene. Hare stof is historisch gegeven, maar zij moet die christelijk-wijsgeerig (waarachtig kritisch) bewerken.

Verg., behalve de voorn. Handbb. van Theol. Encyclopaedie, het Art. Dogmatik van J. Müller, in Herzog's Real-Enc. III. en de daar aangeh. Literatuur. F. Lichtenberger, Des éléments constitutifs de la science dogmat. (1860). R. Rothe, zur Dogmatik (1863), S. 2—55, en ons Handboek der Bijb. Theol. des N. V. (1867), bl. 3 en verv.

Vraagpunten: Hoe heeft de zin van het woord Dogma zich van lieverlede gewijzigd? — Verschillende beteekenis en waarde van dit begrip op Roomsche-Katholiek en op Evang.-Protestantsch standpunt. — Nadere toelichting van het begrip der Dogmatiek. — Is er genoegzame grond om onderscheid te maken tusschen Dogmatiek en Geloofsleer? — Kan eene Dogmatiek te gelijk christelijk en kerkelijk zijn? — De verhouding van Dogmatiek en Symboliek. — Is het juist, de Dogmatiek de beschrijving van het leven der Christelijke gemeente te noemen? — Kritiek van enkele andere begripbepalingen.

§ 2.

Hare Mogelijkheid.

De mogelijkheid, dat zulk een onderzoek, als door de Christelijke Dogmatiek wordt bedoeld, met gewenschte vrucht worde ingesteld, is, hoe vaak betwist, boven redelijken twijfel verheven. Zij heeft haren grond, objektief, in het feit, dat er eene geestelijke wereld, en op haar gebied eene eeuwige waarheid bestaat; subjektief, in den aanleg en het vermogen van den mensch om van de zienlijke tot de onzienlijke dingen op te klimmen, en wat zich in-

wendig als Goddelijk aan hem openbaart, als zoodanig te erkennen en aan te nemen. Met het hoogste recht is dan ook deze mogelijkheid op christelijk, met name op christelijk-hervormd standpunt, door alle tijden heen hetzij voorondersteld of dadelijk uitgesproken.

1. Het onderzoek, waaraan de Dogmatiek zich wil wijden, behoeft niet eenmaal begonnen te worden, indien er in het geheel geene geestelijke wereld, of althans geene mogelijkheid bestaat om zich tot haar gebied te verheffen. Werkelijk is en wordt dat in verschillende vormen beweerd, en de Theologie uit dien hoofde, als „wetenschap der onwetendheid” afgewezen door de stelselmatige voorstanders van het Materialisme, Scepticisme, Empirisme, Positivisme, enz. Geheel de geschiedenis van godsdienst en wijsbegeerte mag ééne voortdurende worsteling heeten tusschen Pyrrhonisme ter eene, en Dogmatisme ter andere zijde. Tegenover al deze aanvallen is de Dogmatiek voortdurend geroepen het goed recht van haar bestaan en haren arbeid te handhaven.

2. Volledige handhaving van dat recht zou eene opzettelijke kritiek der genoemde richtingen eischen, met de voordracht eener uitgewerkte theorie van het menschelijk kenvermogen gepaard. Een en ander ligt buiten de grenzen van de Prolegomena der Dogmatiek. Eene andere is de roeping van den christelijken dogmaticus, eene andere die van den leeraar der Metaphysica en der Psychologie. Streng zich beperkend binnen de grens zijner wetenschap, moet de eerstgenoemde zich vergenoegen met de beknopte handhaving van zijn beginsel, waarvan zijn verder onderzoek te gelijk het natuurlijk resultaat en de beste rechtvaardiging is.

3. De ongerijmdheid van alle dogmatisch onderzoek zou uitgemaakt zijn, wanneer het zijnen principiëelen bestrijders gelukte, hun eigen standpunt zegevierend tegen de weerspraak te handhaven, die zich daartegen door alle eeuwen deed hooren. Zoo weinig echter zijn zij daarin tot dusver

geslaagd, dat integendeel zich de grootste bezwaren vertoopen aan de zijde, niet der dogmatische, maar der antidogmatische richting. Het Materialisme toch kan noch het ontstaan van het organisch leven in het algemeen, noch de éénheid en continuïteit van het menschelijk zelfbewustzijn, noch de zedelijke macht van het geweten verklaren. Het Scepticisme vernietigt principiëel zichzelf, zoodra het stelt en bewijst; immers, de absolute zekerheid der onzekerheid is eene zuiver dogmatische uitspraak. „Le Scepticisme, quand il commence a raisonner, se mord dans la queue (Vinet)". Weet de empirische filosofie op haar standpunt van niets, dan van wat onder het bereik der waarneming valt, tot dus ver is men het bewijs ons schuldig gebleven, dat op het gebied der geestelijke wetenschappen uitsluitend en onvoorwaardelijk dezelfde methode, als op dat der natuurkundige geldt. Ligt het Bovenzinnelijke buiten het bereik onzer waarneming, het ligt daarom nog niet buiten den kring onzer kennis. Het Positivisme eindelijk, met hoeveel aanmatiging het ook zij te voorschijn getreden, is op psychologisch gebied zoo oppervlakkig, en heeft zoo weinig met de diepste aspiratiën der menschheid gerekend, dat het onder geen minder bezwaren dan het Materialisme gebukt gaat, waarop het onvermijdelijk uitloopt.

4. Tegenover deze ziekteverschijnselen op het gebied van het denken, gaat de Dogmatiek met eene goede conscientie van de vooronderstelling uit der realiteit eener hoogere, dan deze zichtbare wereld. Wel laat zich het bestaan der bovenzinnelijke dingen niet met gelijke evidentie, als eene wiskunstige stelling bewijzen. „Geometrica pingi atque oculis subjici possunt; haec autem, de quibus hîc dicimus, non ita, sed attentâ consideratione paulatim magis intelliguntur" (Melanthon). Toch blijkt het bij dieper denken voldoende, deels uit het oorspronkelijk en onuitroeibaar bewustzijn der menschheid (*testimonium animi*); deels uit de natuur, wier raadselen en vragen alleen op een hooger gebied dan het hare voldoende oplossing vinden; deels eindelijk uit geschiedenis en ervaring, die gedurig verder wijzen dan op

louter natuurlijke resultaten van eindige oorzaken. Wie hier van Hypothese spreekt zal voor het minst moeten toegeven, dat zonder haar oneindig veel onverklaard blijft, terwijl integendeel door hare hulp het grootste raadsel tot aanmerkelijke hoogte wordt opgelost. Wie integendeel geheel het Gods-begrip, en al wat daarmee samenhangt, als eene phantastische illusie beschouwt, en het eigenlijk geheim der Theologie gelegen acht in de Anthropologie (Feuerbach), verklaart m. a. w. geheel de menschheid voor waanzinnig, en ignoreert eenvoudig alle andere vragen, tot wier beantwoording hij allermeest volstrekt buiten machte is.

5. God en de waarheid zijn één. Kan zij op dit gebied, hoezeer niet volkomen, echter eenigermate gekend worden? Zeker niet, wanneer het den mensch aan álle vermogen ontbreekt om van de zienlijke tot de onzienlijke dingen op te klimmen. Dat vermogen echter kan aan een redelijk en zedelijk wezen onmogelijk ernstig betwist worden. „War nicht das Auge sonnenhaft, wie könnten wir das Licht erblicken? Lebt' nicht in uns des Gottes eig'ne Kraft, wie könnt' uns Göttliches entzücken?" (Göthe). Het goddelijke kan niet geheel begrepen, maar desniettemin gegrepen; niet doorgrond, maar toch geestelijk aanschouwd; niet volkomen bereikt, maar echter genaderd worden, ten gevolge van de wet der affiniteit, die het verwante doet zoeken. Het onophoudelijk tasten (Hand. 17:27) van den mensch naar God moge tot een eindeloos mistasten leiden, het tuigt tevens van een drang der natuur, die één is met haar innerlijk wezen. Noch gemoed, noch verstand, noch geweten kan rusten, zoolang het geen rust vindt in God. Onafhankelijk van alle redeneering en waarneming zoekt de mensch zijnen God, gelijk de zonnebloem de zon, het hert den waterstroom, de zuigeling de moederborst zoekt. Het orgaan, waardoor hij zooveel mogelijk aan dien natuurdrang voldoet, is de rede, in onderscheiding van het verstand het vermogen der ideën, niet gescheiden van, maar in het nauwst verband met hart en geweten. Ontkenning van dit haar vermogen moet, op wijsgeerig standpunt, onvermijdelijk tot Nominalisme en Scep-

ticisme, op theologisch tot blind autoriteitsgeloof leiden. Is toch de mensch geheel buiten staat om opteklimmen tot de onzienlijke dingen, dan moet hij werktuigelijk bukken voor wat hem van buiten als openbaring wordt opgelegd, zonder dat hij eenig inwendig criterium heeft om waar en valsch op dit gebied behoorlijk te scheiden.

6. Dat deze erkenning van het bestaan en het betrekkelijk recht eener natuurlijke Godskennis — later breder te beschrijven en te staven — waarachtig Bijbelsch en Christelijk is, valt in het oog. Niet slechts Israëls gewijde zangers en zieners (Ps. 19 : 2—4. Jes. -40 : 26), maar Jezus-zelf (Matth. 6 : 22 en verv.) en zijne Apostelen, Paulus vooral (Rom. 1 : 19, 20. 2 : 14, 15), vooronderstellen en wettigen haar. Maar zij is tevens in den geest der Hervorming, bepaald der Zwitsersche, op wier grond de Nederlandsch-Hervormde kerk werd geboren. Men denke aan den aanhef der Ned. Geloofsbel. (Art. 1 en 2), en aan zoo menig woord vooral van Kalvijn aangaande het oorspronkelijk licht der natuur. Geheel het bestaan der *Theologia naturalis*, in onderscheiding van de *acquisita* of *revelata*, is op deze vooronderstelling gebouwd, en ook in onzen tijd is het noodig, zoowel tegen hare miskenning als tegen hare overdrijving te waken. Alleen moet nimmer vergeten worden, dat de kennis van God, welke wij op genoemde gronden mogelijk achten, ééne eigenaardigheid bezit, welke zoo aanstonds breder besproken wordt.

Verg. J. T. Beck, *Einleitung in das System der christl. Lehre*, (1838). I. s. 2. u. ff. K. Sederholm, *die ewigen Thatsachen* (1845). Ulrici, *Gott und die Natur*, (1862) I. Kap. 4. E. Naville, *La vie éternelle*, (1862) p. 45 etc. A. Conti, *le Camposante de Pise, ou le Scepticisme* (1863). F. Fabri, *Briefe gegen den Materialismus* (1864). P. Janet, *du Materialisme contemporain*, Holl. vert. (1865). E. de Pressensé, *Jesus Christ, son temps*, etc. (1866) p. 1—38. Guizot, *Méditations* (1866) II. p. 145. — Over het recht der natuurlijke Godskennis, in verband met de Gereformeerde leerontwikkeling, J. H. Scholten, *Leer der H. K.* 4e Uitg. (1861) I. bl. 270 en verv. J. J. van Toorenenbergen,

Bijdragen tot verklaring enz. van de leer d. H. K (1852). I. bl. 6 en verv. Vooral ook Kalvijn, Instit. Rel. Chr. I. cap. 3, sqq.

Vraagpunten: Belang van dit onderzoek. — Onderscheid der taak van de Christelijke Dogmatiek en van de algemeene Religionsphilosophie. — Door wie, op wat grond, en met wat recht is de mogelijkheid van alle Dogmatiek vroeger en later ontkend of betwijfeld? — Nadere waardeering van het hedendaagsch Materialisme, Scepticisme, Empirisme, Positivisme. — In hoever, en onder wat voorwaarde laat, tegenover die allen, de realiteit der onzienlijke dingen zich handhaven? — Oorzaak en consequentie der voorstelling, dat het Goddelijke als zoodanig geheel buiten de grenzen ligt van het menschelijk kenvermogen. — De miskennis van het recht der natuurlijke Godskennis in strijd met de H. S. en het Gereform. beginsel. — Overschatting van dat recht mogelijk en gevaarlijk.

§ 3.

Hare Eigenaardigheid.

De waarheid, waarvan de Christelijke Dogmatiek het onderzoek zich ten levenstaak stelt, behoort tot het gebied eener wereld, die slechts aanschouwd wordt met het oog des geloofs. Hoewel men derhalve in zeer gezonden zin van eene wetenschap aangaande God en Goddelijke dingen kan spreken, is en blijft deze altijd eene wetenschap des geloofs, d. i. eene zoodanige, die uit het geloof wordt geboren, tot helder inzien van zijn inhoud en zijnen grond tracht te komen, en dien bepaalden graad van gewisheid bezit, welke op dit gebied alleen mogelijk, maar ook volkomen voldoende is. Miskennis van deze hare eigenaardigheid kan slechts noodlottig, hare erkenning slechts zegenrijk werken.

1. De Godsdienstige waarheid (*ἀλήθεια*) valt evenmin onder het bereik der zinnelijke waarneming, als zij door de rede uit zichzelf kan voortgebracht worden. Slechts voor het geestelijk oog ontsluit zich de onzichtbare wereld, en nauwelijks kan uit dien hoofde het eigenaardig karakter onzer wetenschap met een beteren naam, dan dien van wetenschap des geloofs worden aangeduid. Dat geloof, in het algemeen beschouwd, houdt zich op vasten grond overtuigd van de realiteit der onzienlijke dingen (Hebr. 11: 1). Het staat niet onbepaald tegen weten, maar zoowel tegen zien, als tegen twijfelen over. Het is in zijn diepste wezen vertrouwen, zetelend in het hart, doch alzoo, dat daardoor niet slechts de overtuiging van het verstand, maar ook de richting van den wil wordt bepaald. Het omvat derhalve niets minder, dan geheel het innerlijk leven, en oefent van uit dit middenpunt den krachtigsten invloed op des menschen bestaan en gedrag.

2. Reeds hieruit blijkt, in hoever al of niet van eene wetenschap aangaande God en Goddelijke dingen gesproken kan worden. Wordt het woord wetenschap in den zin van „science exacte” gebezigd, ter aanduiding van wat zóo stellig is uitgemaakt, dat het door geen gezonde hersenen betwijfeld kan worden, het zou hier zeker misplaatst zijn. Iets anders is het, wanneer men bij wetenschap denkt aan: juiste, welgegronde en welgeordende kennis, om het even langs wat weg ook verkregen. In dat geval toch kan de kennis, die langs den weg des geloofs is verworven, voorzeker met geen minder recht, hoezeer in ruimer zin, den naam van wetenschap dragen, dan die, welke het resultaat van redeneering en waarneming is. Het geloofssoog aanschouwt de waarheid, en de geloovige weet, dat en wat hij aanschouwd heeft.

3. In den ruimsten zin des woords geldt het van onze wetenschap, dat zij uit het geloof wordt geboren, en zelfs zonder een beginsel van persoonlijk geloof ten eenenmale ondenkbaar is. Geloof allereerst aan ons zelven, en de oorspronkelijke, onveranderlijke uitspraken van ons zelfbewust-

zijn; vertrouwen m. a. w., dat de innerlijke stem van hart en geweten der menschheid haar niet misleidt en bedriegt. Maar dan ook geloof aan dien God, van wien ons innigst bewustzijn getuigt, en van wiens Wezen en wil men nooit iets zal weten, zoolang men niet begon met aan zijn bestaan te gelooven. En bovenal geloof in Hem, in wien de waarheid persoonlijk is geopenbaard en verschenen, en die den zijnen de verborgenheid van het koninkrijk Gods eerst te aanschouwen, en daarna ook, zooveel mogelijk en noodig, te weten geeft (Matth. 13 : 11).

4. Het Godsdienstig en Christelijk geloof, eenmaal geboren, kan niet rusten, zoolang het niet tot helder inzien van zijn inhoud en grond is gekomen: het geloof zoekt zijn begrip. (Fides quaerit intellectum). De geloovige (πιστικός) moet en wil juist als zoodanig een wetende (γνωστικός) worden. „Der Glaube soll nicht ohne dem Wissen bleiben, denn des freimachenden, lebendigen Glaubens ist es eben, aus sich, wie das Thun, so auch das Wissen zu erzeugen” (Wieseler). Gedurig en nadrukkelijk wordt in het Evangelie zelf op dezen innigen samenhang van gelooven en weten gewezen (Luk. 10 : 21. 1 Kor. 12 : 13. 14 : 20. 1 Joh. 2 : 20. 5 : 13.) Inzonderheid de Alexandrijnsche school deed daaraan recht wedervaren, hoezeer zij van den anderen kant maar al te vaak Godgeleerdheid en Wijsbegeerte verwarde. Het groote woord van Tertullianus, dat de geloovige aan zijn geloof volkomen genoeg heeft („cum credimus, nil desideramus ultra credere”), verkondigt eene groote waarheid, en kan tóch op den duur den geloofsdrang tot weten niet stuiten. Daartegenover houdt het beginsel van Anselmus: door gelooven tot begrijpen („per fidem ad intellectum”) zijn onvoorwaardelijk recht, mits men slechts nimmer vergete, dat niet het geloof aan eene overgeleverde, onfeilbare kerkleer, maar alleen het geloof in God en zijne heilsopenbaring in Christus het princip der christelijk-dogmatische wetenschap is. Onder laatstgenoemde beperking durven wij de stelling doen hooren, dat het volkomenst gelooven tot het zekerst weten geleidt.

5. Als wetenschap des geloofs heeft de Dogmatiek haren

eigenaardigen graad van gewisheid. Haar inhoud kan niet bewezen worden als een tastbaar feit of eene wiskunstige, stelling. Met innerlijke evidentie moet men zich op ons gebied vergenoegen, langs den weg niet van demonstratie, maar van probatie en vindicatie verkregen. Er is hier intuschen geene gewisheid in een minderen graad, dan elders, maar veeleer van eene andere soort. Van wat ik geloof kan ik even vást overtuigd zijn, als van wat ik weet, maar ik ben het op eene andere wijze, en doorgaans op een' anderen grond. Het is daarom ook niet juist, de zekerheid van het weten tegenover de waarschijnlijkheid van het gelooven, als iets hoogers tegenover iets lagers te plaatsen. Ook de geloovige heeft meer dan waarschijnlijkheid (verg. Job 19 : 25. 2 Tim. 1 : 12. Rom. 8 : 38); van wat hij waarlijk geloofd is hij gewis, als van zijn eigen bestaan. „Der Glaube ist keineswegs ein niederer Grad von Gewisheit, und der Gläubige ist, als solcher, keines Dings gewisser als seines Glaubens-Objectes. Dem wirklich Gläubigen musz daher der Ausdruck: „ich glaube es nur“ befremdlich erscheinen” (Erdmann). — En toch laat deze zekerheid zich niet altijd uitwijzen, veel minder mededeelen aan anderen, juist omdat zij niets minder, maar ook niets meer dan geloofsverzekerdheid is. Exacte wetenschap is eene kennis des verstands, die zich aan ieder mensch van gezonde hersenen mede laat deelen. Geloof is een vertrouwen des harten, dat men alleen betuigen en rechtvaardigen kan voor zulken, bij wie de zedelijke voorwaarde voor de erkenning der waarheid aanwezig is (1 Joh. 4 : 6.). Hier, indien ergens, blijkt de diepe zin van den eisch, dat men moet willen, om te kunnen gelooven. (Nemo credit, nisi volens.) Van de wetenschap des geloofs dient de voorstelling en aanprijzing enkel om allen, die daarvoor vatbaar zijn, insgelijks tot gelooven, en langs dien weg tot weten te leiden. De Goddelijke waarheid laat zich niet door iets buiten haar aan-demonstreeren: zij betuigt en rechtvaardigt zich door zichzelf aan het ontvangbaar gemoed. Men moet haar hébben, om haar te weten; haar doorleven, om haar te erkennen. Door het geloof ver-

staan wij (Hebr. 11:3), en anders verstaan wij hier niets.

6. De juiste beschouwing der Christelijke Dogmatiek als wetenschap des geloofs is van groote beteekenis. Miskennis dezer waarheid moet noodzakelijk tot misverstand en teleurstelling leiden. Menigeen wenscht op dit gebied dezelfde klaar- en gewisheid, die hij b. v. op dat der natuurkundige wetenschap vindt, doch vergeet, dat hij zich hier in geheel andere sferen beweegt. Alsof het Bovenzinnelijke naar denzelfden maatstaf als het zinnelijke gemeten moest worden, en de Dogmatiek zooveel hooger zou staan, indien hare stellingen aan iedereen te bewijzen waren, onverschillig voorts, hoedanig zijne zedelijke gesteldheid mocht zijn! — Erkenning daarentegen van dit eigenaardig karakter der wetenschap zal tot hare juiste waardeering en doeltreffende beoefening leiden. Als wetenschap des geloofs is zij even onmisbaar en eerbiedwaardig, als dit geloof op zichzelf, maar stelt zij dan ook aan haren beoefenaar veelomvattende en rechtmatige eischen. Hoe meer zij uit het aangewezen standpunt beschouwd wordt, te minder zullen gelooven en weten of gescheiden of verward, te meer integendeel verzoend en vereenigd worden. Zoo vervult de Dogmatiek hare taak om wat het geloof reeds als werkelijk heeft erkend, ook als redelijk te rechtvaardigen, en het ideaal wordt bereikt, dat reeds den Kerkvader voor den geest heeft gestaan: „ut ea, quae fidei firmitate jam tenes, etiam rationis luce conspicias.”

Verg. J. Müller, über Glauben und Wissen (in het Deutsche Zeitschr. 1853. N°. 20—22). J. Köstlin, der Glaube, sein Wesen, Grund und Gegenstand (1859). S. Hoekstra, Bronnen en Grondslagen van het Godsd. geloof, (1864) bl. 26 en verv. R. Grau, der Glaube als die höchste Vernunft; en Peip, über die Grenzen, die Mitte und die Spitze des Beweises; — twee hoogst-belangr. Verhandd. voorkomende in het Apologetisch Tijdschrift, der Beweis des Glaubens, Jaarg. 1865—1867.

Vraagpunten: Wezen, voorwerp, grond en werkzaamheid van het Godsdienstig geloof in het algemeen. — Verklaring van Hebr. 11:1, verg. 2 Kor. 5:7. — Mag men van eene wetenschap aan-

gaande God en Goddelijke dingen, of alleen van Godsdienswetenschap spreken? — Hoe over het: „nil desideramus ultra credere” van Tertullianus te oordeelen? — Historische toelichting en noodzakelijke beperking van het Anselmiansch beginsel. — Tot wat hoogte, en onder wat voorwaarde is op geloofsgebied zekerheid mogelijk? — Theoretisch en praktisch belang van het verkregen resultaat.

§ 4.

Hare Plaats.

Als wetenschap des geloofs, die haar eigen beginsel en hare eigene methode heeft, heeft de Christelijke Dogmatiek aanspraak op eene zelfstandige en eervolle plaats in het gebied van het menschelijk denken. Als historisch-philosophische wetenschap staat zij in de theologische Encyclopaedie aan het hoofd der Systematische Godgeleerdheid, en maakt daarvan, in vereeniging met de Christelijke Ethiek, den hoofdinhoud uit. Onderscheiden van deze laatste, hoezeer daarvan nauwelijks aftescheiden, ontvangt zij met haar de meest belangrijke diensten van de Exegetische en Historische Theologie, en bewijst die op hare beurt aan ieder deel van de Praktische.

1. Wie erkent dat het geloof, niet minder dan redeneering en waarneming, den weg tot juiste, welgegronde en welgeordende kennis kan banen, moet ook aan de wetenschap des geloofs het recht op eene zelfstandige plaats in den onafzienbaren kring der menschelijke wetenschap gunnen. Die plaats mag tevens eene hoogst eervolle zijn, daar het antwoord op de laatste vragen van ieder onderzoek, het zij

rechtstreeks of zijdelings, nergens anders ligt, dan op theologisch gebied. Men neme de proef met de wetenschap van het Recht, van de Geschiedenis, van Natuur- en Zielkunde, en zie wat zij wordt zonder, wat met het geloof in een levenden en zich openbarenden God! De vóórwaarde van álle weten kan onmogelijk geheel buiten het gebied van het weten gesloten worden. Met hetzelfde recht zou men alle Wijsbegeerte tot de sfeer der illusie verwijzen. Jammer slechts, dat de sleutel ook der Physica op het gebied der Metaphysica ligt. De weg der ontkenning moet hier onvermijdelijk tot Materialisme geleiden.

2. Wie in het algemeen de Theologie als wetenschap huldigt, kan ook aan de Dogmatiek haar recht van bestaan niet betwisten. De gedurige kreet: „geen Dogmatiek meer!” is de uiting der oppervlakkigheid zelve. 't Is als zeide men tot den natuurkundige: „geen Physica,” tot den mathematicus: „geen Wiskunde meer.” Veler afkeer van Dogmatiek is slechts het gevolg eener stille wanhoop aan het bestaan of de herkenbaarheid der objectieve waarheid. Toch laat zich die afkeer niet volhouden, waar de systematische negatie van alle dogmatiek ten laatste zelve een dogma wordt. Dogmatiek is psychologisch noodwendig; het geloof kán niet nalaten over zijn objekt te reflekteeren; het verstand niet rusten, eer het de éénheid dier beschouwing gevonden, en zoo goed mogelijk uitgedrukt heeft. „Wie die Theologie als Wissenschaft ohne Dogmatik bestehen könne, das ist nicht wohl abzusehen” (Hagenbach).

3. Ten onrechte plaatst men (Schleiermacher en and.) de Dogmatiek aan het hoofd der Historische theologie. Immers, zij onderzoekt niet slechts, wat voor waarheid gehouden wordt, maar wat voor waarheid gehouden moet worden. Zoo moet dan de Exegeet en de Historicus zijn werk reeds verricht hebben, eer de Dogmaticus aan het zijne kan denken. Alleen blijft het de vraag, of op het gebied der Systematiek, de dogmatische van de ethische wetenschap al of niet gescheiden moet blijven.

4. De scheiding tusschen Dogmatiek en Ethiek, na vroe-

ger langdurige vereeniging, in de zeventiende eeuw door Dannaeus en M. Amyraldus voorbereid, door George Calixtus (1634) tot stand gebracht, en na dien tijd bijna algemeen erkend en gehandhaafd, heeft grooter dienst aan de laatst- dan aan de eerstgenoemde bewezen. Verwonderen kan het ons niet, dat uitstekende Godgeleerden onzer eeuw zich met woord en daad tégen die scheiding verklaard hebben. (Eenigermate reeds Schleiermacher, vooral C. J. Nitzsch, Sartorius en and.) Immers de ware geestelijke kennis is uit den schoot van het leven geboren, en de *ἀλήθεια* geen louter metaphysische, maar ethische en praktische zaak. Toch valt de berusting in de feitelijk bestaande scheiding te lichter, omdat tegenover onmiskenbare bezwaren ook wezenlijke voordeelen staan. Beide wetenschappen zijn zoo rijk, dat afzonderlijke behandeling niet slechts mogelijk, maar wenschelijk is. Ook is beider onderscheid belangrijk genoeg, om tot verdeeling van arbeid te leiden. Dogmatiek heeft met Heilsleer; Ethiek met Levensleer; de eerste met de daden Gods, de andere met de roeping der menschen; gene met de theoretische, deze met de praktische zijde der waarheid te doen. „Dogmatik und Ethik sind so gewisz selbstständige Disciplinen, als Gott und der Mensch wirklich verschieden sind. Nur ein Standpunkt, wie der des Spinoza, kann der Ethik ihre Selbstständigkeit neben der Dogmatik bestreiten” (Rothe).

5. De Dogmatiek mag evenmin over het Exegetisch, als over het Historisch onderzoek heerschen, maar moet de volstrekte zelfstandigheid van beide eerbiedigen. Daarentegen heeft zij reeds op de Ethiek van zelve een overwegenden invloed (gelijk deze op haar), en evenzeer op ieder deel der Praktische Theologie, Homiletiek, Liturgiek, Katechetiek, Poimeniek. Dit valt schier van zelf in het oog, maar staaft te gelijk hare waarde.

Verg. de voornaamste Handbb. der Theol. Encyclopaedie. Het Art. Ethik van Dorner, in Herzog. R. E. IV. S. 188 u. ff., en Nitzsch, Syst. der Chr. Lehre, 6^e Aufl. 1851. S. 4. u. ff.

Vraagpunten: Door wie, en met wat recht wordt het weten-

schappelijk karakter der Theologie, bepaaldelijk der Dogmatiek, ontkend of betwijfeld? — Is het mogelijk en wenschelijk, de Dogmatiek uit de Theologische Encyklopaedie te verwijderen? — Geschiedenis der scheiding van Dogmatiek en Moraal. — Licht en schaduw der splitsing; kritiek der latere pogingen tot vernieuwde vereeniging. — Welke diensten ontvangt de Dogmatiek van de exegetische en historische Theologie? — Welke bewijst zij wederkeerig aan de Ethiek, en aan geheel de praktische Theologie?

§ 5.

Hare Waarde.

De waarde der Christelijke Dogmatiek kan uit den aard der zaak niet anders dan betrekkelijk zijn, omdat geene enkele ontwikkeling van den inhoud en de gronden der Heilsleer de geheel juiste en volledige uitdrukking der Christelijke waarheid mag heeten. Toch is onze wetenschap van hooge beteekenis voor ieder denkend lid der gemeente, meer nog voor den echten Godgeleerde, allermeeest voor den aanstaanden dienaar der kerk; en wel verre, dat deze hare waardij in de tegenwoordige dagen verminderd of vernietigd zou zijn, wekt juist menig teeken der tijden tot hare voortgezette beoefening op.

1. Evenmin als immer het geloof hier beneden volmaakt is, kan de wetenschap des geloofs ooit iets anders dan stukwerk zijn (1 Kor. 13 : 9—12). Dit besef is in zeker opzicht het kruis der Theologie, maar dat kruis wordt te gelijk hare kroon, voor zoover namelijk die erkenenis harer grenzen van zelfkennis tuigt, den ootmoed bevordert, en tot grooter bedachtzaamheid stemt. Dit blijkt inzonderheid, wanneer wij de zelfbekentenissen der uitnemendste Godgeleerden met

die der heroën van het absolute weten vergelijken. Allerm minst in ónzen tijd wordt de Dogmatiek aanstonds volwassen, als Minerva uit den schedel van Jupiter, uit het hoofd en hart van haren priester geboren.

2. De betrekkelijke waarde der Dogmatiek is niettemin onbetwistbaar en wezenlijk. Niemand kan haar missen, daar ieder naar de meer of min geformuleerde uitdrukking zijner heiligste overtuigingen zoekt. Voor den Godgeleerde inzonderheid gaat geen ander vak van onderzoek het onze in waarde te boven. Het staat tot de anderen, als de koningin tot haren hofstoet, als de sabbath tot de werkdagen der week. Zoo gevaarlijk als het dogmatisme mag heeten, zoo onmisbaar eene grondige dogmatiek. Allerm minst kan haar de Herder en Leeraar ontberen, die in zijne gemeente met zegen wil arbeiden. Voor hem en voor haar is het noodig, dat hij zich helder van de verhouding bewust zij, waarin zijne persoonlijke overtuiging staat tot het geloofsbewustzijn der kerk.

3. Ten gevolge van onderscheiden oorzaken mag de tegenwoordige tijd voor Christelijk-dogmatische studiën zoo ongunstig mogelijk heeten. Toch zullen juist die studiën onder de middelen moeten behooren, waardoor menig bedenkelijk verschijnsel op het gebied van kerk en wetenschap met goed gevolg wordt bestreden. Het ontbreekt bovendien niet geheel aan gunstiger teekenen. De machteloosheid der negatie, om aan de diepste behoeften te voldoen, is meer dan ooit openbaar; vernieuwde dorst naar waarheid vertoont zich in allerlei vormen; het streven naar kerkherstel wekt te gelijk de belangstelling in het onderzoek naar hare belijdenis op, en uitstekende gidsen treden telkens te voorschijn, om ons bij voortgezet onderzoek voor te lichten. Onder zulke omstandigheden is het: „Excelsior” voor den beoefenaar der wetenschap meer dan een ijdele klank.

Verg. H. Plitt, *Evang. Glaubensl.* (1863), I. S. 101—114. A. Schweitzer, *über die Entwerthung der Dogm.*, *Theol. Stud. u. Krit.*, 1865, IV. Ook de klacht van Luthardt, aan het einde

der Voorrede voor zijn Compendium der Dogm., (1865), waarbij nog vele andere stemmen te voegen waren.

Vraagpunten: De waarde der Chr. Dogmatiek eene reële, juist omdat zij als eene relatieve zich aankondigt. — Het kennen ten deele, beleden door Paulus, Augustinus, Anselmus, Kalvijn, Pascal en vele anderen. — Waaruit blijkt inzonderheid de onmisbaarheid der Chr. Dogmatiek? — Waardoor wordt hare studie in onzen tijd het meest gedrukt en belemmerd? — Welke teekenen des tijds wekken daarentegen te krachtiger tot hare beoefening op?

TWEEDE HOOFDSTUK.

BRONNEN DER CHRISTELIJKE DOGMATIEK.

§ 6.

Overzicht.

De vraag naar de Bronnen der Christelijke Dogmatiek is van overwegend belang, en in den loop der tijden op verschillende wijze beantwoord. Op Christelijk-Hervormd standpunt is reeds terstond onderscheiding tusschen de voornaamste en de daaraan ondergeschikte bron (fons primarius et secundarius) noodig. Aan beider beschouwing moet de waardeering van Christus-zelfen, als eigenlijk gezegde Hoofdbron, voorafgaan, en heeft zich tevens het onderzoek aan te sluiten, of en in hoever ook het christelijk bewustzijn onder de bronnen onzer wetenschap behoort te worden opgenomen.

1. Van zelf knoopt zich de inhoud van dit Hoofdstuk

aan dien van het vorige vast. Wie het Karakter eener wetenschap kent, ziet zich van zelf geleid om naar hare Bronnen te vragen. Ook waar het: *credendo scire de leus* is, blijft de waarde van het resultaat des onderzoeks van de gesteldheid der bronnen afhankelijk. Intusschen spreken wij hier niet van de bronnen des Godsdienstigen geloofs in het algemeen, maar bepaald van die, waaruit de kennis der Christelijke Heilsleer geput wordt. Het eerstgenoemd onderzoek behoort te huis in de Algemeene Godsdienstphilosophie en de Anthropologie; het laatste in de Inleiding tot het christelijk leersysteem.

2. Niet altijd heeft men, bij het onderzoek der heilswaarheid, uit dezelfde bronnen geput. In de eerste eeuw kan men zeggen, dat de Geest van Christus voor zijne gemeente de zuivere kenbron der waarheid was (1 Joh. 2 : 20, 27). Daar die Geest intusschen niet aan allen in gelijke mate geschonken, en bovendien al spoedig met den geest der wereld vermengd was, had men weldra eene kenbron buiten zich noodig. Men vond die eerst in de Overlevering (§ 40); later, nadat de Kanon geheel was gesloten, ook in de H. Schrift, inzonderheid des N. V. Schrift en Traditie werden nu beschouwd als twee gelijklopende stroomen, aan dezelfde bronwel ontsprongen. Op beiden beriep men zich in den strijd met de ketters, maar de klimmende invloed der Hiërarchie gaf weldra aanleiding om het gezag van het voortdurend-levend boven dat van het eenmaal-beschreven woord te verheffen. De Scholastiek steunde met al hare macht de traditie, en handhaafde het recht der kerk om telkens nieuwe leerstukken vast te stellen. Een Raymond van Sabunde (1436), die het boek der Natuur nevens den Bijbel plaatste, was eene zeldzame uitzondering. De Mystiek daarentegen verwaarloosde wel de H. Schrift niet geheel, maar plaatste óf een duister gevoel, óf eene onmiddellijke intuïtie der waarheid hetzij nevens of boven haar.

Met vermijding van beider eenzijdigheid keerde de Hervorming terug tot het Schriftbeginsel, in de Gereformeerde nog strenger dan in de Luthersche kerk op den voorgrond

gesteld en gehandhaafd. Echter was het ook dáár (Artt. Smalc. II. 2.): „verbum Dei condit articulos fidei, et praeterea nemo, ne angelus quidem.” Daarnevens intusschen liet zich weldra weder het mystisch beginsel gelden (Wederdoopers, Labadisten, Kwakers en and.), terwijl daartegenover een rationalistisch streven (Socinianen, Deïsten enz.) met klimmende kracht zich verhief. Tegenover beide coördineerde de Orthodoxie der zeventiende eeuw niet zelden Schrift en Symbool, totdat het doordringen eener meer Bijbelsche richting tot scherper onderscheiding van den Fons primarius et secundarius leidde. Aan hen, die tot verdediging van hun stelsel zich op den Bijbel beriepen, moest Lessing († 1781) herinneren, dat de Traditie nog ouder was, en te krachtiger bleef inzonderheid de Roomsche kerk aan deze laatste zich vastklemmen, nadat zij in de eerste helft dezer eeuw door J. A. Möhler († 1838) in uitlokkender licht was geplaatst. Van Protestantsche zijde onderging de beschouwing van de bronnen der Dogmatiek, inzonderheid door den invloed van F. Schleiermacher († 1834), eene niet onbelangrijke wijziging.

3. Dit historisch overzicht der beschouwing van de bronnen der Dogmatiek is van belang, daar het toont, aan de ééne zijde, hoe men zich nooit geheel heeft kunnen losscheuren van de H. Schrift; maar te gelijk aan de andere, hoe men gedurig weder behoefte gevoeld heeft om nog iets anders, hetzij iets individuëls (rede, gevoel, geweten), hetzij iets collectiefs (traditie, confessie), daarnevens te plaatsen. Die opmerking wettigt de onderscheiding tusschen de voornaamste en de daaraan ondergeschikte bron, welke bovendien door den aard der zaak en den geest van het Protestantisme gevorderd wordt, terwijl ook bij de beschouwing der laatstgenoemde in dezen tijd eene nadere analyse van het christelijk bewustzijn niet achterwege mag blijven. Aan geheel dit onderzoek echter moet een blik op de Hoofdbron voorafgaan.

Verg., behalve andere Handbb., inzonderheid A. D. C. Twisten,

Vorlesungen über Dogm. (1838), I. S. 265, ff. G. Boon, Diss. Theol. de Dogm. Christ. fontibus eorumque usu (1860).

Vraagpunten: Noodzakelijkheid, omvang en loop van het onderzoek naar de bronnen der Christelijke Dogmatiek. — Van waar de afwisseling, die in de keuze der bronnen, boven anderen geraadpleegd, in den loop der tijden valt op te merken? — Hebben wij aan den Fons primarius alléén niet genoeg?

§ 7.

De Hoofdbron, Christus.

Hoofdbron voor het onderzoek der Christelijke Dogmatiek kan niemand anders zijn, dan Hij, die haar hoofdinhoud uitmaakt, en niet slechts de getrouwe getuige, maar zelf de hoogste openbaring der waarheid op Godsdienstig grondgebied is. De ware Dogmatiek is dus uit haren aard Christocentrisch, en niets kan zich ten aanzien der Heilsleer als waarheid legitimeeren, dat met het Woord en den Geest van Christus, als koning der waarheid, in onverzoenlijke wederspraak is.

1. De reden, waarom de beschouwing der Hoofdbron voorafgaat, ligt in de behoefte aan hoogere éénheid. Wij hebben met onderscheiden bronnen van verschillende waarde te doen: waar is het punt, van waar alle zijn uitgegaan? „Certum propriumque fidei catholicae fundamentum Christus est” (Augustinus). Natuurlijk moet alles, wat hier aangaande den persoon des Heeren wordt voorondersteld, later behoorlijk gestaafd en ontwikkeld worden.

2. De voorstelling van Christus als Hoofdbron komt geheel met letter en geest van de Schriften des N. V. overeen. Jezus-zelf stelt zich voor als de waarheid (Joh. 14 : 6.

18:37), en wordt door zijne Apostelen als haar hoogste tolk en getuige beleden (Joh. 6:68. 1 Tim. 6:18. Openb. 1:5). Hij beheerscht het godsdienstig gebied, in al zijnen omvang gedacht. De heenwijzing naar deze bron stemt ook geheel te zamen met het historisch karakter der Heilsopenbaring (§ 32), nooit zonder wezenlijke schade miskend.

3. De eisch, dat de Chr. Dogmatiek Christocentrisch zal zijn, duidt niet aan, dat de Christologie juist het eerst van allen behandeld moet worden: daartegen bestaat zelfs overwegend bezwaar. Maar dit is de meening, dat al wat de Dogmatiek van God, den Mensch, den Heilsweg enz. heeft te leeren, bij het licht beschouwd worden moet, dat van Christus als middenpunt uitstroomt. Dat vloeit voort uit zijn verheven karakter, en ligt ook in de Apostolische voorstelling, Kol. 2:3. De uitnemendste Belijdenissen van alle eeuwen zijn door dit karakter gekenmerkt, en de beste dogmatici van onzen tijd stellen het steeds meer op den voorgrond (Liebner, Lange, Thomasius en vele and.). Christus, als de hoogste openbaring van God, moet voor den dogmaticus te gelijk het licht zijner wetenschap zijn (Ps. 36:10^b). Gelijk de Koning der waarheid het hoofd is der kerk, zoo is Hij het hart der Christelijke Dogmatiek. In beginsel is de dusgenaamde moderne Theologie reeds daardoor geoordeeld, dat de Christus óf geene óf eene zeer onbeduidende plaats in haar leerbegrip inneemt, daar zij een anthropocentrisch karakter vertoont.

4. Wat tegenchristelijk is, moet uit dien hoofde op dogmatisch gebied noodzakelijk als onwaar worden afgewezen. De Dogmatiek kan óók waarheid verkondigen, die niet bepaald een Christelijk karakter vertoont (b. v. de leer van de schepping of de geestenwereld). Wat echter met het Woord en den Geest van Christus in bepaalde widerspraak komt, draagt daarin reeds het stempelmerk der onbepaalde verwerpelijkheid. Zeide de oude Sophist: πάντων μέτρον ὁ ἄνθρωπος, de Christelijke Dogmaticus antwoordt: πάντων μέτρον ὁ Χριστός, of wil men liever: ὁ θεός ἐν Χριστῷ. „Um sich als berechtigtes Moment im Zusammenhang der Chr. D. zu

erweisen, musz der dogmatische Satz seinen Zusammenhang mit den Thatsachen, Aussprüchen, Handlungen Christi dathun. Christus also ist es, auf dem sich alle Wahrheit dogmatischer Sätze in letzter Beziehung gründet. Giebt es noch irgend etwas äusser seiner Persönlichkeit, was die Kraft hat Träger der Dogmen, Fundament für den Beweis ihrer Wahrheit zu seyn, so muss diese Kraft vom Christo herstemmen, auf dem Zusammenhang mit Ihm beruhen" (J. Müller, R. E. III. S. 440).

Verg. Th. A. Liebner, die Chr. Dogm. aus dem Christol. Princip dargestellt, (1849) I. S. IV en verv. B. ter Haar, Oratio de histor. Rel. Chr. indole, hodie nimis spretâ (1860). Onze leerrede: het Licht onzer kennis (1869). — Sinds vele jaren heeft ook de Groningsche school in ons vaderland de hier herinnerde waarheid op hare wijze met nadruk op den voorgrond gesteld.

Vraagpunten: Is het niet genoeg in zichzelf af te dalen, om de hoogste waarheid te vinden? — Christus, de hoogste openbaring der waarheid, naar zijne eigene getuigenis, en naar die der kerk van alle eeuwen. — Nadere bepaling en handhaving van het Christocentrisch karakter der Dogmatiek. — De zin van Koloss. 2:3, verg. vs. 9. — Het onderscheid tusschen het tegen-, buiten-, voor- en halfchristelijke op het gebied der waarheid.

§ 8.

De Heilige Schrift.

Geen zekere kennis der heilswaarheid buiten Christus; geen heldere kennis van Christus buiten de boeken des O. en N. V. Met het hoogste recht houdt daarom met name de Hervormde kerk aan de H. Schriften, inzonderheid des N. V., als de voorname kenbron en toetssteen der waarheid (fons primarius) op Christelijk-Godsdienstig grondgebied vast. Die des O. V. kun-

nen daarmede even weinig onvoorwaardelijk gelijk gesteld, als daarvan gescheiden, veelmin geheel voorbijgezien worden. Over het geheel hangt de meerdere of mindere waarde van de verschillende bestanddeelen der H. Schrift voor het dogmatisch onderzoek van de meer of min rechtstreeksche betrekking af, waarin zij tot den persoon en het werk van Christus staan.

1. Als getuigenis van Christus (§ 7) is de H. Schrift wel niet de éénige, maar toch verreweg de voornaamste bron onzer kennis van de waarheid tot zaligheid. Als zoodanig moet zij zich later handhaven door het opzettelijk onderzoek, dat haar bij de behandeling der Bibliologie wordt gewijd (§ 35—41). Hier kan alleen de plaats worden aangewezen, die haar bij de vaststelling en ontwikkeling van het Christelijk leersysteem in den geest der Hervormde belijdenis toekomt.

2. Zoowel door de Luthersche als door de Zwitsersche Reformatie is het Schriftbeginsel tot eere gebracht, met dit onderscheid echter, dat dáár in den regel behouden werd wat niet dadelijk streed uit de Schrift, hier alles weggelaten, wat zich niet rechtstreeks uit de Schrift liet bewijzen. Alle geloofsbelijdenissen der Gereformeerde kerk zijn in de erkenning van de H. S., als hoogsten regel en rechter des geloofs zoo eenstemmig, dat geene opgave van bewijzen noodig is. Aangaande de Ned. Herv. kerk kunnen wij volstaan met naar Art. 4—7 der Ned. Geloofsbel. te verwijzen. Verg. Zwingli, *Expos. Simpl.* IV, 67. Kalvijn, *Instit.* I, 6.

3. Het valt niet te ontkennen, dat onder den invloed van het herlevend Scholasticisme der zeventiende eeuw het Schriftbeginsel een tijdlang mechanisch opgevat en geesteloos toegepast is. Vaak heeft de kerkelijke rechtzinnigheid de Schrift en bloc als *Nomo-kánon* behandeld, op eene dergelijke wijze als de rechtsgeleerde het *Corpus Juris* gebruikt. Niet zelden werd de geïsoleerde letter als bewijzplaats voor menig dogma gebezigd, met miskenning van den historischen

zamenhang en van den geest des geheels. Ten deele hing dit zamen met eene welbekende theorie aangaande de inspiratie der H. S. (§ 39), die later als onhoudbaar erkend is. Eerst voor den nieuweren tijd bleef het bewaard, de H. Schrift in een meer historisch licht, als oorkonden-verzameling van zeer verschillende waardij te beschouwen. Daaruit ontstond te gelijk het recht en de plicht eener bedachtzame schifting van hare onderscheiden bestanddeelen.

4. Zal die schifting niet ontaarden in willekeur, zij moet naar een vast beginsel geschieden. Dat beginsel is gegeven in de stelling, dat de waarde der verschillende Schrift-elementen door hunne meer of min verwijderde betrekking tot Christus bepaald wordt. Het recht tot die stelling is gegrond in den aard der zaak, het gezag van den Heer (Joh. 5:39), het woord en voorbeeld der hervormers, en de uitspraak van het Christelijk zelfbewustzijn, dat zelfs onwillekeurig dezen regel bij Bijbelgebruik en Bijbelwaardeering in acht neemt. Naar dit beginsel moet alzoo de Schrift des Nieuwen boven die des Ouden Verbonds, en in de eerste weder dat gedeelte op den voorgrond gesteld worden, dat het nadrukkelijkst heenwijst op Christus, en het heil, door Hem aangebracht. „Die Schrift des N. T. ist es, auf welche der dogmatische Beweis zurück zu gehen hat, um die Dogmen sicher auf Christum selbst zu gründen” (J. Müller).

5. Op dit standpunt kan het niet moeilijk zijn, ook de waarde van de Schriften des O. V. voor de Dogmatiek te bepalen. Volkomen gelijkstelling met die des N. V. strijdt niet slechts met het historisch karakter der Schrift, maar ook met den geest der Hervorming. „Novum multo melius Vetere” (Beza). Tegenover zulk eene overschatting van de eerste helft der H. S., als men niet ten onrechte aan de Dogmatiek der zeventiende eeuw heeft verweten, en nog heden ten dage in de Roomsche kerk en in sommige sekten der Protestantische kan opmerken, staat echter eene miskennis harer waarde, die niet slechts de onbillijkheid, maar de ondankbaarheid zelve mag heeten. Op het voetspoor van het oude Gnosticisme en het latere Socinianisme en Ratio-

nalisme heeft met name Schleiermacher, en inzonderheid het modern Naturalisme zich aan deze eenzijdigheid schuldig gemaakt. Zoowel het een als het ander uiterste mijdt men, wanneer men het O. V. beschouwt met het oog, waarmede het door Jezus zelven en de Apostelen beschouwd is geworden, en naast zijne onmisbaarheid ook zijne ongenoegzaamheid toestemt.

6. De regelen voor het dogmatisch gebruik van de Schriften des O. V. laten lichtelijk uit het gezegde zich afleiden. Geen gebruik dezer Schriften staat vrij, waarbij niet te gelijk op haar eigenaardig karakter, in onderscheiding van die des Nieuwen, gelet wordt. De oud-testamentische openbaring moet immer beschouwd worden allereerst in betrekking tot Israël, en heeft slechts beteekenis voor onze Dogmatiek, voor zoover zij door het Evangelie des N. V. is bekrachtigd (Matth. 5:17). De letter des O. V. behoort alzoo aan den geest van het Nieuwe getoetst te worden, en wat daarin tegen het Nieuwe overstaat heeft evenmin voor ons geloof als voor ons leven verbindende kracht (2 Kor. 3:6—11). Een dogma, dat enkel door een beroep op het O. V. kon gestaafd worden, zou alleen zijne plaats in de Christelijke Dogmatiek kunnen handhaven, zoo het bleek althans niet te strijden met letter en geest des N. V., maar met andere, daaruit afgeleide stellingen in rechtstreeksch verband te staan. Had iets in het O. T. volstrekt geene religieuse of soteriologische waarde, het zou ook voor de Chr. Dogmatiek zonder beteekenis zijn. In zijn geheel moet het O. V. als eene propaedeuse tot Christus aangezien worden, die het Nieuwe steunt, zonder daarmede gelijk te staan. „Es handelt sich um eine mitbegründende Kraft des A. B., und diese beruht im Allgemeinen eben auf dem organischen Verhältnisz desselben zum N. T. Vermöge dieses organischen Verhältnisz besteht die Unvollkommenheit des A. T. dem N. gegenüber grösztentheils darin, dasz in ihm auf verhüllte Weise vorhanden ist, was erst im N. wahrhaft offenbar wird” (Müller).

Verg. A. Schweitzer, Die Glaubensl. der Ev. Ref. Kirche (1841),

I, § 6. H. Plitt, Evangel. Glaubensl. (1863) I, § 7—9. L. Diestel, Geschichte des A. T. in d. Chr. Kirche (1869).

Vraagpunten: Het Schriftprinciep in de Luthersche en in de Gereform. kerk. — Getuigenissen der Hervormers en der voornaamste Belijdenisschriften. — Het Schriftbeginsel in de Dogmatiek beurtelings overdreven en miskend. — Hoe voor willekeur bij de bepaling der waardij van de onderscheiden deelen der Schrift bewaard te blijven? — Verschillende beschouwing en gebruik van de Schrift des O. V. in vroegeren en lateren tijd. — Het onderscheid tusschen de usus hermeneuticus, historicus, dogmaticus et moralis van de Schriften des O. V. — Noodzakelijkheid van voortgezet en welingericht Schriftonderzoek voor de studie der Christelijke Dogmatiek, vooral in onze dagen.

§ 9.

De Symbolische Schriften.

De Belijdenisschriften der kerk (fons secundarius) kunnen onmogelijk met de H. Schrift op ééne lijn gesteld, maar moeten integendeel aan deze laatste getoetst, en, indien noodig, daarnaar gewijzigd worden. Zij bevatten geen voorschriften voor, maar getuigenissen van het geloof, dat de Christelijke kerk sinds de vroegste eeuwen bestendig, en de Hervormde, in onderscheiding van andere kerkgenootschappen, betrekkelijk zuiver belijdt. De Christelijke Dogmatiek kan zich uit dien hoofde door de Symbolische Schriften veel meer laten leiden bij het historisch, dan bij het philosophisch deel van haar onderzoek, en behoeft bij dit laatste hare vrijheid allerminst te laten binden door de letter der Belijdenisleuzen, hoezeer zij ook van de andere zijde tegen alle individualistische miskennis der continuï-

teit van het geloofsbewustzijn der gemeente, die zij wil dienen, moet waken.

Bronnen van den tweeden rang zijn deels de zoogenaamde Oekumenische Symbolen, deels de Symbolische Schriften der Hervormde, inzonderheid der Nederlandsch-Hervormde kerk. Een beknopt overzicht van dezen schat der kerk moet zijne nadere waardeering voorafgaan.

I. 1. Tot de eerstgenoemde klasse behooren: 1) de twaalf Artikelen des algemeenen Christelijken geloofs, vroeger ten onrechte voor het eigen werk der Apostelen gehouden, nog altijd als een der eerbiedwaardigste gedenkstukken der Christelijke oudheid erkend, van lieverlede uit de uitbreiding van het Doopsbevel, Matth. 28 : 19, ontstaan, in hun tegenwoordigen vorm van het Rome der vijfde of zesde eeuw afkomstig, en om die reden ook Symbolum Romanum genaamd. 2) De Geloofsbelijdenis van Nicea (325), uitgebreid te Konstantinopel (381), ter handhaving van het rechtzinnig gevoelen aangaande den Zoon van God en den H. Geest, tegen Arius, Apollinaris en Macedonius vastgesteld. 3) De belijdenis: „Quicumque,” aldus naar den aanhef genoemd, en eeuwen lang, maar zonder het minste recht, aan Athanasius toegerekend, en waarschijnlijk eerst in de zesde eeuw door eene onbekende hand in Gallië of Spanje vervaardigd. In de Ned. Geloofsbel., Art. 9, wordt naar dit drietal Symbolen verwezen, als uitdrukking van het geloof, dat de Nederl. Hervormde kerk met geheel de Christenheid deelt.

2. Naast deze oekumenische, heeft de Gereformeerde kerk hare eigene Symbolen, schoon zij in dit opzicht bij de Luthersche achterstaat. Eene zoo algemeen erkende leuze als de Augsburgsche Belijdenis heeft zij niet, maar te meer voortreffelijke Symbolische Schriften van onderscheiden landen en volken. Zij kunnen onderscheiden worden, òf Geographisch en Chronologisch (Conf. Gallica, Scotica, Belgica, etc.), òf meer Dogmatisch, met het oog op hun verschillend karakter, in zulke, die een zuiver Zwingliaansche, en andere, die een bepaald Calvinistische type vertoonen. Die

der Nederlandsche Hervormde kerk zijn alle, hoezeer in verschillende mate, tot laatstgenoemde klasse te brengen.

3. De Symbolen der Nederl. Herv. kerk zijn 1) de Nederl. Geloofsbelijdenis, opgesteld door Guido de Brès, met hulp van Saravia, Modet en andere Godgeleerden, 1561 in het Fransch, 1562 in het Nederduitsch het eerst uitgegeven, nog in hetzelfde jaar als algemeene kerkelijke belijdenis aangenomen, en in 1566, als welsprekende Apologie van het felbestreden geloof, met een roerend smeekschrift aan keizer Maximiliaan op den Rijksdag te Augsburg gezonden. 2) De Heidelbergsche Katechismus, op last van den Keurvorst Frederik den Derden van de Paltz, door Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus vervaardigd, in den aanvang van 1563 in het Hoogduitsch uitgegeven en ingevoerd, in 1566 door Petrus Dathenus in het Nederduitsch overgebracht, terstond met gretigheid ontvangen, en, na lang als leerboek gebruikt, en door verschillende Synoden aanbevolen te zijn, door die van Dordrecht in 1619 voor de geheele kerk aangenomen als erkend belijdenisschrift. 3) De Dordtsche Leerregels (Canones), bevattende het oordeel der Nationale Synode aldaar van 1618, 1619, betreffende de vijf Artikelen, waarover verschil tusschen de Remonstranten en Contra-remonstranten gerezen was: de voorbeschikking, de verzoening door Christus, de vrije wil, de wederstaanbaarheid van den H. Geest, de volharding der heiligen. Er is evenmin grond om de verbindende kracht dezer Canones voor geheel de N. H. kerk te betwijfelen, als om van een principiëel dogmatisch verschil tusschen het een en het ander te spreken. — De oudste Geloofsbelijdenis der N. H. kerk (1551), waarschijnlijk door a Lasco vervaardigd, en eerst in onze eeuw weder aan het licht gekomen, is uit dien hoofde nimmer onder hare Symbolen gerekend. In zekeren zin zouden de Vier Vragen vóór de Nachتماalsviering, sinds 1817 gebruikelijk, daartoe geteld kunnen worden.

II. 1. De waarde der Symbolische Schriften, in het algemeen beschouwd, is reeds door hare vermelding als Fons Secundarius aangeduid. Volgens de Ned. Geloofsbel. zelve,

(Art. 7) kunnen zij in geen deele gelijk gesteld worden met de H. Schrift, maar zijn aan deze te toetsen. Reeds de Synode onder het kruis te Antwerpen (1565) stelde vast, dat aan den aanvang van iedere Synode de Geloofsbelijdenis gelezen zou worden, „*tant pour protester de nôtre union, que pour adviser s'il n'y a rien à changer ou à amender.*” Zij drukt niet uit, wat door ieder christen ter zaligheid geloofd worden moet, maar wat door kerk en kerkgenootschap, in onderscheiding van andere, geloofd en beleden wordt. Als zoodanig bepalen de Symbolische Schriften mede de physionomie van de kerk, en wijzen het punt van uitgang voor de verdere lijn harer historische ontwikkeling aan. Maar nimmer zijn zij bestemd geweest om den geest des onderzoeks aan banden te leggen, veel min de gehate rol van „papieren paus” te vervullen. De H. Schrift alleen is de norma normans, de Confessie de norma normata van het geloof der kerk.

2. De waarde der Symbolische Schriften voor de Christelijke Dogmatiek mag evenmin overschat, als miskend worden. Zij bewijzen uitstekenden dienst bij het onderzoek, wat de kerk gelooft en belijdt, maar veel minder bij het eigen wijsgeerig nadenken over de vraag, wat waarheid tot zaligheid is. Ongetwijfeld behoort men ook bij dit laatste naar stemmen als deze te luisteren. Niemand toch begint het onderzoek geheel van voren af aan; allen staan, zelfs onbewust, op de schouders van achtbare voorgangers, en ervaren den invloed der atmosfeer, waarin zich hun geloofsbewustzijn ontwikkelt. Evenwel kan geen dogmatisch onderzoek den naam van zelfstandig en wetenschappelijk dragen, dat, door de Symbolische Schriften beheerscht, reeds vóór zijnen aanvang zijn resultaat zich ziet voorgescreven. De eerste vraag blijft altijd: wat is waarheid, de tweede: wat leert de kerk. Deze laatste zou haar eigen Christelijk en Protestantsch karakter verzaken, zoo zij de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek aantastte. Eene geheel andere zaak is het echter, of zij ieder resultaat van dat onderzoek op haar gebied moet toelaten, en in haren

dienst kan gebruiken. De kerk laat het wetenschappelijk onderzoek vrij, maar behoudt ook de vrijheid, om af te weren wat haar ontbindt en verwoest, en is verplicht deze hare vrijheid te handhaven.

3. De praktische vraag, in hoever de dogmaticus, in zijne werkzaamheid als dienaar der gemeente, zich door hare belijdenis gebonden moet achten, kan hier slechts aangestipt worden. Zooveel staat althans vast: niet met elke dogmatische overtuiging (veel min bij volslagen gemis daarvan) heeft men recht zich onder de leeraars en voorgangers eener bepaalde kerkgemeenschap te scharen; geene kerk roept Evangeliedienaren om haar geloof te bestrijden, en onmogelijk kan iemand van haar een zelfmoord in naam van vooruitgang en verdraagzaamheid eischen. Van de andere zijde kan eene kerk, die Christelijk en Protestantsch wenschte te blijven, geen andere prediking wenschen, dan die den stempel van subjektieve waarheid en volkomen' oprechtheid vertoont. Blijkens de ervaring is de poging om ten algemeenen genoeg tusschen ál of niet fundamenteele leerstukken te onderscheiden tot dusver even weinig geslaagd als het streven om ééns voor al vast te stellen, wat waarlijk voor wezen en hoofdzaak der belijdenis gehouden moet worden. De afmattende strijd tusschen het quia en het quatenus is even weinig beslist, als de scherpe scheiding tusschen beginselen en leerstukken der Hervormde Dogmatiek boven billijke bedenking verheven. Dat het modern Naturalisme in zijn principiëlen tegenstand tegen Christendom en kerkleer nergens minder recht van bestaan heeft, dan op de plaats, die het eigendunkelijk inneemt, kan slechts dáar ontkend worden, waar men, tegenover gezonde redencering, haatzuchtige berekening gelden laat. Maar ook wanneer men, tegenover dit alles, zich op juridisch-confessioneel standpunt geplaatst heeft, doet zich de bedenking voor, wat te doen in een tijd, waarin allen in meer of mindere mate van de letter der Symbolen zijn afgeweken, en tegenover eene weérpartij, die niet zonder groote oorzaak het beginsel: „wie in één gebod struikelt, wordt schuldig bevonden aan

alle" in nadrukkelijke herinnering brengt. Geen andere weg schijnt, na en tegenover dit alles, over te blijven, dan dien wij liefst den consciencius-medischen noemen. Het geweten van den voorganger, mits behoorlijk voorgelicht en voldoende gescherpt, moet beslissen, of hij vrijmoedig in het midden van déze gemeente kan optreden; het bewustzijn der gemeente, mits behoorlijk gelouterd, moet uitspreken, of zij zich in hare heiligste overtuiging door hem voelt versterkt of — gekwetst. Paart zich met zulk eene herlevende nauwgezetheid het streven om de krankheden in eigen en anderer geloofs- en levensrichting door de macht der waarheid en der liefde te stuiten, er is toenadering denkbaar, waaruit waarachtige vrede kan voortkomen. In ieder geval heeft dat standpunt — ook het onze — dit voordeel, dat het met het voorleden niet breekt, aan den billijken eisch van het heden voldoet, en eene betere toekomst bereidt.

Verg. Over de oekumenische Symbolen de Artikelen, daartoe betrekkelijk, in Herzog's R. E., en inzonderheid G. J. Vossius, Dissertt. tres de tribus Symbb. (1662 ed. 2^a). Over die der Nederl. Herv. Kerk de Voorrede tot de uitgave daarvan door H. A. Niemeyer (1840), H. E. Vinke (1846), en J. J. van Toorenenbergen (1869). En voorts, van laatstgenoemden: Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederl. Geloofsbelijdenis enz. (1861). J. I. Doedes, de Heidelb. Catech. in zijne eerste levensjaren (1867). G. D. J. Schotel, Geschied. v. d. Heid. Catech. (1863). Over de Dordtsche Synode de bekende geschriften van Glasius, van der Kemp, en and. De alleroudste Nederl. Geloofsbelijdenis is medegedeeld door den Hoogl. Vinke in Heringa's Kerkel. Raadvrager en Raadgever, IV, 2. bl. 223 en verv. (1843). Over de waarde der Formulieren in het algemeen, zie C. Sartorius, über die Nothwendigkeit und Verbindlichk. der kirchl. Glaubensbekenntnisse (1845). Verg. J. Heringa, Ez. Bericht aang. zeven Stellingen (1834). S. van Velzen, de waarde van Symbol. Schriften (1867).

Vraagpunten: Oorsprong, geschiedenis en waardij van het Apostolisch Symbolum. — De Geloofsbelijdenis van Nicca. — Waaruit blijkt de onechtheid van het Symbolum Quicumque? — Hoe was daarover het gevoelen van Kalvijn? — Welke beteekenis

heeft de Augsburgsche Belijdenis gehad, ook voor de Hervormde kerk? — De eigenaardigheid harer belijdenisschriften. — In hoever mogen, bij het onderzoek naar de Dogmatiek der Ned. Herv. kerk, ook de privaatschriften der Hervormers en invloedrijkste Leer-aars in aanmerking komen? — Vertoonen de Symbolen der Ned. Herv. kerk genoegzame dogmatische éénheid? (Strijd van P. Hofstede de Groot en H. J. Royaards). — Is het algemeen verbindend gezag der Dortsche Canones boven allen twijfel verheven? — Het belang van de studie der Symbolische Schriften voor de Chr. Dogmatiek. — Het Formulier, de vrije wetenschap, en de kerk. — Formuliertwang even onwetenschappelijk, als formulievrees onchristelijk.

§ 10.

Het Christelijk bewustzijn.

Aan de Christelijke waarheid, naar het Evangelie door de kerk geloofd en beleden, geeft het Christelijk bewustzijn eene getuigenis, met reden hoog ge-waardeerd. Slechts waar de objektieve waarheid een subjektief punt van aansluiting vindt, wordt zij des menschen geestelijk eigendom, en kan zij alzoo naar eisch worden verstaan en geschat. In zoover verdient het Christelijk bewustzijn onder de bronnen der Dogmatiek eene plaats, maar ook in zoover alleen. Daar toch de Heilsleer noch uit de rede, noch uit het gevoel, noch uit het geweten kan afgeleid worden, en het innerlijk bewustzijn hare waarheid eerst betuigt en verzegelt, nádat men die uit de Schrift leerde kennen, moet altijd deze laatste als voornaamste bron blijven gelden.

1. Eerst in onze eeuw is men begonnen het Christelijk bewustzijn als bron der Dogmatiek te beschouwen, vooral

onder invloed van Schleiermacher († 1834). Deze namelijk ging bij het leerstellig onderzoek uit van 's menschen gevoel zijner onbepaalde afhankelijkheid. De Geloofsleer is hem de ontwikkeling der uitspraken van het vrome zelfbewustzijn, zoo als dit in ieder Christen aanwezig is, en nog nader door de tegenstelling van zonde en genade bepaald wordt. M. a. w. zij is de wetenschappelijke uitdrukking der Godvruchtige stemming, welke de geloovige, bij nauwgezette zelfbeschouwing, in zijn binnenste waarneemt. Dit bewustzijn is hier alzoo de goudmijn, waaruit de dogmen moeten opgediept worden, om die dan verder, zoo goed mogelijk, uit de H. Schrift te „begründen”. Het is bij het individu de vrucht van den geest der gemeente, gelijk deze eene openbaring van den Geest van Christus is. Van dezen „Gemeingeist” geeft Schleiermacher wel toe, dat hij zich gedurig aan het Schriftwoord moet verkwikken en sterken, maar niet, dat hij daarin zijn onfeilbaar corrigeerend richtsnoer moet vinden. Het hoogste principie van Christelijke kennis is hem alzoo iets geheel subjectiefs, en de autonomie van het zelfbewustzijn de grondslag van geheel zijne voorstelling. Het rusteloos spel, sinds dien tijd met dit woord, gelijk later met het woord: geweten, gedreven, maakt beknopte toelichting noodig.

2. Schleiermacher met zijne school spreekt van het vrome zelfbewustzijn, ook onmiddellijk bewustzijn genoemd, gewoonlijk in den zin van gevoel. Intusschen wijst ons reeds het woord-zelf naar het gebied van het weten, dat hier aanstonds van gevoel en gemoedsstemming behoorlijk onderscheiden moet worden. De vraag, of dit bewustzijn iets volstrekt onmiddellijks (primitiefs, oorspronkelijks) is, behoeft thans te minder beslist te worden, omdat hier niet van het algemeen-menschelijk, maar van het speciaal-christelijk bewustzijn gesproken wordt, dat langs bekenden historisch-psychologischen weg is ontstaan. Wij denken, bij het gebruik van dit woord, aan hetgeen de Christen van geestelijke dingen bij zichzelven weet, en wel, in tegenoverstelling der kennis, van buiten medegedeeld, aan

hetgeen hij weet langs den weg van zelfbeschouwing en geestelijke levenservaring.

3. De waarde, die bij deze opvatting van het woord aan de zaak moet toegekend worden, valt in het oog. Al is ook de eisch, dat men de waarheid in zich opnemen en verwerken (zich assimileeren) zal, door duizenden misduid en misbruikt, hij heeft een onbetwifelbaar recht. Zoolang ik eene waarheid niet welbewust in mij opnam, blijft zij waarheid buiten en boven, maar niet voor mij en in mij. Daarom zoekt het Evangelie in den mensch een aanknoopingspunt, en het vindt dit in de hoogste aspiratiën van zijn gemoed, verstand en geweten. Waar het geloovig wordt aangenomen, ontstaat eene geestelijke overeenstemming, en ten gevolge daarvan een innerlijk bewustzijn der waarheid. Dit ervaringsbewustzijn kan en mag niet alleen, maar behoort zelfs onder de bronnen onzer kennis gerangschikt te worden: „van waarheid kennen wij, hetgeen w' er van doorleven.” Voorbeelden van zulk een vast en helder bewustzijn vinden wij Joh. 4:42. 9:24. 2 Tim. 1:12. Waar het ten eenenmale ontbreekt, verdient ook de meest zuivere geen andere dan doode kennis te heeten. Eigen empirie leidt tot veel dieper inzicht der dingen dan de best gestaafde getuigenis, en gerustelijk mag het alzoo aan een der uitstekendste denkers onzer eeuw worden toegegeven, dat het Christelijk bewustzijn „eine relativ' selbstständige Quelle des Christenthums, verschieden von Schrift und Kirche” is. (Martensen.)

4. In zoover kan men derhalve, naast den Fons primarius et secundarius, ook van een Fons internus gewagen. Dit is zelfs geheel in den geest der Apostelen (1 Kor. 2:12, 13. 1 Joh. 2:20, 27) en der Hervormers, niet slechts van Kalvijn, blijkens de leer van de getuigenis des H. Geestes (§ 32), maar ook van Luther (WW. uitg. v. Walch, III, S. 1575): „ein Thier könnte man das Gesetz lange predigen, es fällt doch nicht ins Herz. Aber ein Mensch, sobald ihm das Gesetz vorgehalten wird, spricht er bald: ja, so ist es, ich kann es nicht leugnen. Das könnte man ihm nicht überreden, es wäre denn zuvor in seinem Herzen geschrie-

ben. Weil es nun zuvor im Herzen geschrieben ist, wiewohl dunkel und ganz verblichen, so wird es mit dem Worte wieder erwecket, dasz ja das Herz bekennen musz, es sei also, wie die Gebote läuten." Rechtzinnige Godgeleerden bedoelden niet anders, als zij eene „bevindelijke" kennis verlangden. Verg. ook het heerlijk, maar vaak misbruikt gedicht van A. des Amorie van der Hoeven Jr., getiteld: Geloof des harten (zie den Bundel: Proza en Poëzij van v. d. H. Jr. Leeuw. 1850, bl. 162 en verv.).

5. Maar is alzoo het ware hier niet geheel nieuw, het nieuwe is niet geheel waar. Het is toch de vraag niet, of het bewustzijn een aanknooppingspunt aan de geopenbaarde heilswaarheid biedt, en evenmin of de ervaring, naast Schrift en kerk, aan haar getuigenis geeft, maar: of het Christelijk bewustzijn de hoofdbron der kennis, en daarom ook het uitgangspunt van het onderzoek heeten mag in dien zin, dat ten slotte elke andere stem aan déze moet ondergeschikt geacht worden. M. a. w. of de kennis der heilswaarheid uit het menschelijk en Christelijk bewustzijn, zoo algemeen mogelijk opgevat, kan afgeleid worden. Op die vraag schijnt geen ander, dan een ontkennend antwoord ons denkbaar.

6. Het Christendom toch kondigt zich aan als eene positieve Openbaring Gods, in een reeks van feiten gegeven; eene daad zijner liefde, die zich juist hierin verheerlijkt, dat zij eene vrije daad is geweest, waaromtrent geen menschelijk verstand a priori iets kan bepalen. Evenmin als één wijsgeer zou kunnen bewijzen, dat God de wereld had moeten scheppen, evenmin kan één Godgeleerde beslissen, dat en hoe God de wereld had moeten verlossen. A posteriori kan het geopenbaarde eenigzins in- en doorgedacht, maar nooit kon het door de rede uitgedacht worden. Erkenning van háre suprematie op dit grondgebied moet onvermijdelijk op miskennis van het supranatureel karakter des geheelen Christendoms uitloopen. Bovendien is ons denken over God en Goddelijke zaken reeds zijdelings door den ons bekenden inhoud van het Evangelie beheerscht, en het is louter inbeelding, dat de rede de heilswaarheid uit zichzelf

kan produceeren. „Die Offenbarung ist eine Sache des allerlautersten und freiesten Willens. Es wird also Niemand, der nur weiss, wovon die Rede is, wenn er von Offenbarung spricht, sich einbilden, als wäre diese etwas a priori zu Begreifendes. Im Gegentheil wird die Philosophie der Offenbarung vor allen sich bescheiden, dasz alles, was sie von der Offenbarung zu sagen weiss, nur im Folge des wirklich Geschehenen zu sagen ist.“ Schelling, Philos. der Offenb. II, S. 11.

7. Evenmin kunnen wij het vroom Gevoel als onbedriegelijke kenbron der hoogste waarheid erkennen. Immers, het spreekt zich bij den een' geheel anders dan bij den anderen uit, ja in hetzelfde individu wisselt het onophoudelijk af. Bovendien, nimmer zou het op die wijze aan de waarheid getuigenis geven, indien niet reeds verstand en hart op geldig geachte gronden het Evangelie als waarheid hād angenommen. Het gevoel is evenmin de goudmijn als de keurmeester, maar alleen de grootzegelbewaarder van den verborgen schat des geloofs. Het is (als bevinding, ervaring) voor den geloovige zelven de kroon op zijn geloof, de proef op de som, in zoover een bron van vastheid en vrede. Maar altijd is het toch weder het gevolg, de verzegeling (obsignatio) van hetgeen men reeds langs een' anderen weg heeft vernomen, en behoeft het bovendien voortdurende toetsing en loutering, zal het zich niet op het dwaalspoor van het Mysticisme verliezen. Ook in dezen vorm kunnen wij dus de Autonomie van het zelfbewustzijn niet toelaten, maar moeten dit laatste ondergeschikt achten aan de Hetero- of Theonomie van Gods Woord in de H. Schrift. Het correctief staat boven hetgeen gedurig gecorrigeerd worden moet. „Wir müssen es für einen verfehlten Gedanken halten, wenn in neuerer Zeit es zuweilen als eine auch mögliche Methode der Dogmatik bezeichnet worden ist, ihre Sätze ohne Rückgang auf die Schrift lediglich aus dem christlichen Bewustseyn zu entwickeln, und durch den Zusammenhang mit den Thatsachen desselben zu begründen. Die falsche spiritualistische Autonomie des christlichen Bewustseyns

würde sofort zur tiefsten Verunreinigung desselben führen" (J. Müller).

8. Van het Geweten verwacht menigeen in onzen tijd, wat hij erkent dat rede en gevoel niet kan geven. Eene lijvige Dogmatiek is in Duitschland van het standpunt des gewetens bearbeid (Schenkel), en reeds om deze hare methode, in verband met hare uitvoerigheid, als proeve van gewetenloosheid gebrandmerkt (Strauss). Ook in Frankrijk en ons vaderland wordt, bij de vraag naar de kenbron der waarheid, met vroeger ongekenden nadruk op het geweten gewezen; soms op eene wijze, waardoor de klacht werd gewetigd: „Avec ce mot de conscience, on explique tout, on justifie tout de nos jours, et la conscience sert à cacher la faiblesse des convictions comme la fausseté des situations" (Matter). Het is daarom vóór alle dingen van aanbelang, dat wij het begrip des gewetens bepalen.

Wij achten het daartoe niet noodig, over de etymologie van het woord (conscientia, *συνείδησις*) breedvoerig te spreken. Het is bekend, dat zij verschillend verklaard wordt, maar volstrekt niet bewezen, dat eenstemmige derivatie van het woord aan elken strijd over de zaak voor goed een einde zou maken. Vêrder komen wij, als wij op de verschillende verrichtingen acht geven, die aan het geweten toegekend worden. en letten op de bepaalde gevallen, waarin men zich op het geweten beroept. Het blijkt dan, dat wij ons hier bevinden op zedelijk levensgebied, en staan tegenover eene hoogere macht, die onbepaalde gehoorzaamheid vordert. Trefend noemde een kind het geweten „datgene, waarmede men niet kan doen, wat men wil." Het geweten is zedelijk bewustzijn alzoo, een weten met of bij zichzelf ten aanzien eener bepaalde verplichting. Zijn inhoud is het besef van persoonlijke roeping, gehoudenheid, verantwoordelijkheid, niet tegenover ons zelve en anderen alleen, maar tegenover eene onschendbare wet, en, daar deze de uitdrukking is van een persoonlijken wil, tegenover een' heiligen Wetgever. In zoover kan men zeggen, dat zich in het geweten een oorspronkelijk Godsbesef uitspreekt; 't is als het

naamcijfer, het monogram van den Schepper in het redelijk en zedelijk schepsel.

Het geweten is alzoo noodzakelijk Getuige, Wetgever, Rechter. Getuige van het bestaan en het recht eener heilige Oppermacht boven ons; getuige van een persoonlijken God, want op pantheïstisch standpunt wordt het geweten een hersenschim. Wetgever, die het onvoorwaardelijk recht der zedewet handhaaft, en wel niet uitspreekt, wat overal en altijd goed en kwaad is — de begrippen van goed en kwaad staan bij verschillende volken, onder verschillende invloeden, vaak lijnrecht tegenover elkander — maar niettemin onverbiddeijk eischt, dat de mensch naar het hém geschonken licht het goede doen, het kwade nalaten zal. Rechter eindelijk, die ons goedkeurt of vonnist, naar gelang de plicht betracht of verzuimd werd. Als aanklager kon zich het geweten eerst doen gelden, nadat de eerste zonde gepleegd is. Daaruit volgt echter nog niet, dat het eerst ten gevolge der zonde ontwaakt zou zijn. Als besef van zedelijke verplichting behoort het even zoo wel tot 's menschen oorspronkelijke natuur, als de rede, het gevoel of de wil. Zonder één van deze drie onvoorwaardelijk uit te sluiten, waar de vraag naar den zetel des gewetens ter sprake komt, zoeken wij dezen laatsten het liefst op het gebied des gemoeds, in het centraalpunt der persoonlijkheid. Zoo doende volgen wij ook het spraakgebruik der H. Schrift, dat door zijne diepe psychologische waarheid zich aanbeveelt. Verg. Spr. 4:23. Rom. 2:14, 15. Hebr. 10:22.

De vraag, of en in hoever het geweten (zooveel mogelijk collectief en buiten den invloed van het Evangelie gedacht) eene kenbron der godsdienstige waarheid kan zijn, is na het gezegde niet zwaar te beantwoorden. Het geweten verkondigt een heiligen God, een onschendbare zedewet, waar deze overtreden is eene rechtvaardige vergelding, en in zoover ook behoefte aan eene verlossing, die de mensch zichzelven niet schenken kan. Maar óf er werkelijk verlossing verkrijgbaar is, en langs wat weg die genoten wordt, daarvan weet het geweten als zoodanig niets; ja, het zal, levendig

ontwaakt, dit denkbild wellicht nauwelijks toelaten. Het weet wel van de wet, maar niet van genade, die trouwens eerst in feiten geopenbaard worden moest, en evenmin door het geweten a priori gepostuleerd, als door de Rede kon worden uitgedacht. Nu de Heilswaarheid geopenbaard is, kan ook het geweten daaraan getuigenis geven, maar daaruit volgt allermint, dat de inhoud dier openbaring uit het geweten kan afgeleid worden. Bij phrasen als bijv.: „Christus de inhoud des gewetens,” of: „Christus het geweten der menschheid” laat zich nauwelijks iets duidelijks denken. Christus, een historisch persoon, is ja middenpunt eener openbaring, die aan het geweten bevrediging schenkt, en wat Hij eischt wordt door het geweten beëamd. Maar dit bewijst nog niet, dat deze openbaring slechts de ontwikkeling zijn zou van wat principiëel reeds in elke conscientie aanwezig is, en nog veel minder, dat deze laatste hetzij de hoogste kenbron, hetzij de opperste rechter zou zijn op het hier bedoelde gebied. Wie dat in ernst beweert, verliest het historisch-supranatureel karakter des Christendoms geheel uit het oog, en huldigt een consciencialisme, dat, wel beschouwd, slechts een andere vorm voor het juist van die zijde zoo diep verachte Rationalisme moet heeten.

Het consciencialisme op dogmatisch terrein is die richting, die het geweten, niet slechts als gids, maar als hoogsten scheidsrechter op het gebied der waarheid erkent, en niets als waarheid wil laten gelden, wat niet door het geweten betuigd en beëamd wordt. (Als type dezer zienswijze kan eenigermate Schenkel aangezien worden, die, a. a. O. I, S. 213, het geweten laat beslissen, wat eigenlijk H. Schrift is, en wederom, wat in die Schrift voor Woord van God is te houden.) De Dogmatiek mag eigenlijk op dit standpunt niets verkondigen, wat niet reeds sluimert in het geweten; het geweten daarentegen zal beslissen, of eene dogmatische stelling al of niet toegelaten kan worden. Is er veel noodig om het willekeurige en onhoudbare van geheel deze richting te staven? Het is openbaar: niets kan uit het geweten ontwikkeld worden, wat niet als inhoud in het geweten aan-

wezig is. Het geweten kan aan een zedelijk voorschrift getuigenis geven, maar nimmer aan een historisch feit als zoodanig; het kan toetssteen onzer daden zijn, maar onmogelijk kenbron eener bijzondere heilsopenbaring; het kan de innerlijke waarde van het Evangelie erkennen, maar daarmede is zijne waarheid toch nog in geen deele beslist. Daarbij, de ervaring leert, dat het geweten bij verschillende menschen volstrekt niet hetzelfde verkondigt, en even zoowel als het gevoel en de wil onder den invloed staat van het door de zonde verduisterd verstand (Tit. 1:15). „Als het geweten ophoudt te lezen, en zelf aanvangt te schrijven, dan zal het schrift even verschillend zijn als het handschrift der menschen. Men noeme mij ééne zonde, die door állen voor zonde gehouden wordt” (Cl. Harms). Hetzelfde laat zich van de waarheid, altemeer van de Christelijke Heilswaarheid zeggen, die — het mag hier allerm minst voorbijgezien worden — niet slechts eene ethische, maar ook eene metaphysische zijde vertoont. Hoe menige stelling op het gebied van Theologie, Christologie, Pneumatologie, Eschatologie, waaromtrent het geweten volstrekt niets verkondigt, omdat zij geheel buiten de sfeer der conscientie gelegen is! In waarheid: „die Dogmen vom Standpunkte des Gewissens aus darstellen, heisst die Größe der göttlichen Gedanken zu der Enge und Kleinheit der menschlichen herabziehen, und da musz denn freilich die geoffenbarte Wahrheit mehr oder weniger von der Dogmatik ausgeschlossen bleiben” (Auberlen). Voor deze onvermijdelijke consequentie staat het niet vrij de oogen te sluiten. Is het geweten de hoogste kenbron der waarheid, men moet dan ook al, wat zich voor deze vierschaar niet handhaven kan, of als onverschillig ter zijde schuiven, of als onbewijsbaar verwerpen. Waar conflict tusschen de uitspraak der Schrift en der conscientie ontstaat, moet de consequente consciencialist niet slechts zijn oordeel opschorten, maar vroeg of laat de Schrift in het aangezicht tegenspreken. Ja, al verkondigen ook Schrift en conscientie hetzelfde, wat waarborg heb ik, dat hetgeen deze laatste aangaande de openbaring getuigt, de uitdrukking is der

eeuwige waarheid? Die waarborg kan niet wederom in de conscientie zelve, zij moet daarbuiten en daarboven gezocht worden, en van alle zijden vind ik mij ten slotte weder teruggewezen tot het Woord, dat van Christus getuigt. Kan het ons verwonderen, dat de H. Schrift zelve veel minder van het geweten gewaagt, dan zich op consciencialistisch standpunt zou laten verwachten? Wel beschouwd staat het geweten in veel nauwer betrekking tot den hoofdinhoud des O. dan tot dien des N. T., en niet ten onrechte heeft men beweerd (Peip), dat het Evangelie zijn steun vindt, minder in het geweten in 't algemeen, dan wel in het kwade geweten, waaraan het vertroostend te gemoet komt, doch waaruit het onmogelijk kan afgeleid worden.

Resultaat: niet het Christelijk bewustzijn, in wat vorm ook, maar de Christus-zelf is de hoogste kenbron der waarheid, en Christus wordt best gekend uit de Schrift. Ook het geweten is wel aanknooppingspunt, maar daarom nog geen kenbron der Heilsleer. In de verheffing van de autonomie des gewetens, ten koste van het Woord der H. Schrift, verneemt het scherper luisterend oor iets van den grondtoon, die in het eerste: „eritis sicut Deus” gehoord werd. Bij het onderzoek der Heilsleer kan het geweten ons veel meer formeele, dan materiële diensten bewijzen: niet consciencialistisch, maar consciencieus moet het ingericht worden. Het geweten werkt hier minder normatief, dan prohibitief; evenmin als het geraden is iets tegen het geweten te doen, is het raadzaam iets tegen het geweten te leeren. Niets kan voor ons waarheid zijn, dat door onze conscientie luide weersproken wordt; maar niet al, wat waarheid tot zaligheid is, wordt door de conscientie òf geëischt òf bezegeld, daar de Heilsopenbaring een bovennatuurlijk-historisch karakter draagt, en niet alleen tot de conscientie zich richt, maar tot geheel den inwendigen mensch. Van dezen eischt zij gehoorzaamheid des geloofs (Rom. 1:5), en die eisch, behoorlijk gerechtvaardigd, kan door het geweten zelf niet anders dan goedgekeurd worden.

Verg. G. H. Lamers, Diss. Theol. De conscientiâ, (1858) en zijne Verhandeling over hetzelfde onderwerp in de Bijdragen op het gebied van Godgel. en Wijsbeg., I (1867). F. Fabri, het algemeene waarheidsgevoel, het Orgaan der openb. Gods in alle menschen (1863). Auberlen, die göttl. Offenb. II, 1. S. 25—61 (1864). R. Hoffmann, die Lehre von dem Gewissen (1866), en de daar aangeh. Lit., benevens het even zoo genoemde geschrift van W. Gasz (1869).

Vraagpunten: Nadere toelichting van het standpunt van Schleiermacher. — Het eigenlijk punt in geschil. — Miskennen en overschatting van het recht des gewetens op Christelijk-dogmatisch gebied. — Nadere analyse zijner werkzaamheid, bij het licht der ervaring en der H. S. — Noodzakelijkheid van een voortdurend correctief, gelijk in het geschreven Woord is te vinden, door het geweten-zelf geëischt en erkend.

DERDE HOOFDSTUK.

GESCHIEDENIS DER CHRISTELIJKE DOGMATIEK.

§ 11.

Ontthuing.

Gelijk elke wetenschap, zoo heeft ook de Christelijke Dogmatiek hare eigene geschiedenis, waarvan de kennis voor hare grondige beoefening volstrekt noodzakelijk is. Het ligt in den aard der zaak, dat het leerstellig onderzoek der heilswaarheid nooit geheel heeft gerust, zoolang de kerk des Heeren bestaat. Bepaaldelijk voor de Apologie van het Christendom en voor de ontwikkeling van enkele, hoogst-

belangrijke dogmata is reeds door de oude kerk niet weinig gedaan. Voor de Dogmatiek echter in haar geheel, als zelfstandige wetenschap opgevat, verdienen de eerste zeven eeuwen onzer jaartelling nauwelijks hooger' naam, dan van voorbereidingsperiode te dragen. Het vroegste tijdperk harer geschiedenis, met één enkel woord gekarakteriseerd, is een tijdperk van langzame ontluiking geweest.

1. De Geschiedenis der wetenschap maakt ons met haar voorleden bekend, verklaart ons haar heden, en bestuurt onzen weg voor de toekomst, door ons aan de eene zijde op voortreffelijke voorgangers, aan de andere op dreigende klippen te wijzen. Niet alleen volledigheidshalve bekleedt zij hare plaats in de Inleiding, maar omdat hare kennis althans tot zekere hoogte onmisbaar is.

2. Het ligt in den aard der heilswaarheid, dat hare openbaring door alle eeuwen heen tot nadenken en onderzoek uitgelokt heeft. Zij biedt daartoe te gelijk een onafzienbare stof en een krachtigen prikkel; wat de belangstelling der Engelen wekt (1 Petr. 1 : 12) kan het redelijk geloof niet onverschillig doen blijven. Lang vóór het: „fides quaerit intellectum” werd uitgesproken, werd het in stilte beoefend. Bij het discursieve denken kan men onmogelijk blijven staan; de geest streeft naar éénheid in zijne voorstelling, ook op het allerhoogste gebied. „Wenn der Mensch ganz selig werden soll, so soll auch seine Vernunft selig werden” (Lange).

3. Aan het optrekken van het leergebouw gaat in den regel de bearbeiding van afzonderlijke steenen vooraf. De geschiedenis der eerste eeuwen verklaart het volkomen, dat het zoogenaamd formeele gedeelte der Christelijke Dogmatiek vroeger dan het materiële ontwikkeld is. De heftige bestrijding van het Christendom riep krachtige Apologeten te voorschijn, terwijl van afzonderlijke dogmata bij voorkeur zulke ter sprake kwamen, die de meeste tegenspraak von-

den. Zoo vertoonde de dogmatische ontwikkeling, over het geheel beschouwd, in het Oosten een meer theologisch, in het Westen een meer anthropologisch karakter. Christologie en Hamartologie werden veel meer besproken, dan de Soteriologische en Eschatologische vragen.

4. Over het geheel kunnen wij in dit eerste tijdperk nog slechts van een veelbelovenden Aanvang gewagen. Onder de Apostelen mag Paulus, gelijk de krachtigste Apologeet, alzoo ook in zeker opzicht de eerste Dogmaticus heeten. De brief aan de Romeinen draagt geheel de heilswaarheid in geregelden samenhang voor, van hare theoretische en praktische zijde. Noch in de schriften der andere Apostelen, noch in die der Apostolische Vaders vindt men iets, dat daarmede kan gelijk gesteld worden. Ook na hen zien wij veel meer voor de verklaring, verdediging en praktische aanwending, dan voor de systematische zamenvatting der Heilsleer gedaan. De oorzaak van deze dogmatische soberheid ligt deels in den aard van het Evangelie, dat geen wijsgeerig stelsel verkondigt, maar levenswaarheid, die eerst praktisch moet worden gegrepen, eer zij theoretisch kan worden begrepen; deels in de ongunstige gesteldheid der tijden; deels in den rijkdom der Heilsleer, waarvan de verschillende zijden behoorlijk moesten in het licht gesteld worden, eer aan grondige voorstelling van het geheel viel te denken; deels eindelijk in de aanvankelijke voldoening, die het denkend geloof in de zich steeds meer uitbreidende Symbolen en den mondelingen geloofsregel vond.

5. Te hooger opmerkzaamheid verdient bij dezen stand van zaken het weinige, dat in dit tijdperk bijzondere vermelding verdient. Hiertoe behoort vóór alle dingen de Alexandrijnsche School, inzonderheid het geschrift van Origenes *Περὶ Ἀρχῶν*; de Catechesis magna van Gregorius Nyssenus; eenigermate ook de Vier Redenen van Athanasius tegen de Arianen; zijn Opstel: *de incarnatione*, en de Catechesen van Cyrillus Hierosolymitanus *ad baptizandos et baptizatos*. In het Westen levert Augustinus zijne Bijdrage tot de Chr. Dogmatiek in zijn *Enchiridion ad Laurentium*, dat eene be-

knopte voorstelling der Heilsleer in het kader van geloof, hoop en liefde bevat, terwijl zijn geschrift *de civitate Dei* een meer Apologetisch, dan dogmatisch karakter vertoont. Onder de dogmatici der vijfde eeuw behoort Vincentius Lerinensis († 450) van wege zijn *Commonitorium* met eere vermeld te worden; uit de zesde: Fulgentius, Junilius en Leontius Cyprius. Vooral komen hier de *Compilatores* of *Sententiarii* in aanmerking, die de dogmatische stellingen der kerkvaders zorgvuldig bijeenbrachten, zoo als Gennadius Massiliensis, *de fide s. de dogmatibus Ecclesiasticis*, een geschrift, waarin dogmatische en ethische begrippen nog vreedzaam vereenigd zijn, en Isidorus Hispalensis in zijne III *Libri Sententiarum*. — Over het geheel echter blijft het nog een tijd van steenen vergaderen; ook hier, als bij den Israëlitischen tempelbouw, gaan de schatverzamelaars de eigenlijke tempelbouwers vooraf.

Verg. bij geheel dit Hoofdst. A. Ypey, Letterk. Geschied. der System. Godgeleerdh. 3 dln. (1797). J. Clarisse, Encycl. Theol. 2e Ed. (1835), p. 444—477 en de daar aangeb. Literatuur. Twisten, Dogm. 3e Aufl. I, S. 96—272. J. H. A. Ebrard, Christl. Dogm. (1851) I. § 17—51. H. E. Vinke, Theol. Dogm. I. (1853) p. 116 sqq. Hase, Hutterus Rediv. 10e Aufl. (1862) § 19—27. Luthardt, Compend. der Dogm. (1865) § 17—23. --- Bij d é z e § de verschillende Monographiën over de daarin genoemde hoofdpersonen.

Vraagpunten: Sinds wanneer is men meer opzettelijk begonnen, de geschiedenis der Chr. Dogmatiek te behandelen? — Waarom heeft het leerstellig onderzoek der heilswaarheid in geen enkele eeuw geheel kunnen rusten? — Van waar in de eerste eeuwen nog zoo weinig Systematiek? — Overzicht en waardeering van den vroegsten Apologetischen arbeid. — Paulus, Origenes, Augustinus, als dogmatici. — De kleinere bijdragen. — De Compilatoren. — Algemeene karakteristiek van het dogmatisch streven der zeven eerste eeuwen.

§ 12.

Ontwikkeling.

In en na de achtste eeuw wordt de Christelijke Dogmatiek in haar geheel meer dan te voren systematisch bearbeid en dialectisch ontwikkeld, onder den afwisselenden invloed der Platonische en Aristotelische filosofie. De edelste vertegenwoordigers van het Scholasticisme en het Mysticisme der middeneeuwen beproeven hunne krachten op de overgeleverde leerstof, deels om die te verzamelen, te bepalen en te bewijzen; deels om die te zuiveren, aan te vullen en te verdedigen. Vergeleken met het vorige, mag uit dien hoofde het tweede tijdperk dezer geschiedenis een tijdperk van ontwikkeling heeten; schoon het zich allermint laat ontkennen, dat die ontwikkeling gedurig meer in eene richting werd voortgeleid, die eene loutering, gelijk der kerk, alzoo ook van dit deel der wetenschap steeds dringender behoefte deed worden.

1. Zoo betrekkelijk arm de geschiedenis der wetenschap in de zeven eerste eeuwen gebleven is, zoo betrekkelijk rijk is zij in het zevental volgende. In de Grieksche kerk treedt Johannes Damascenus († 754) met zijne Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως op, en verwerft zich met dezen arbeid den eernaam van Vader der systematische Theologie. Hij verzamelde daarin de dogmatische uitspraken der beide Gregoriusen, Basilius Magnus en andere Grieksche kerkvaders, en vereenigde die tot een welgesloten geheel. Zijn werk, een gedeelte slechts zijner Πηγὴ γνώσεως, door hemzelven in honderd hoofdstukken, later in vier boeken verdeeld, heeft inzonderheid voor de Christologie en de Triniteitsleer

beteekenis. Zijn voetspoor vond echter in het Oosten slechts weinige, min beduidende navolgers. Wie de ontwikkeling der Dogmatiek in dit tijdperk wenscht gade te slaan heeft inzonderheid den blik naar het Westen te richten, waar Joh. Scotus Erigena († na 877), niet ten onrechte de Origenes van het westen genoemd, en inzonderheid door zijne vijf boeken *De divisione naturae* vermaard, den weg bereidde voor eene nieuwe orde van zaken. Nevens hem moet Alcuïnus genaamd worden, de ijverige bondgenoot van Karel den Grooten, door zijne drie boeken *De fide sanctae et individuae trinitatis* voor de Dogmatiek van beteekenis.

2. De Scholastiek wijdt zich thans opzettelijk aan het systematiseeren der overgeleverde kerkleer, bij het licht der Philosophie van Aristoteles, dien men als den Johannes den Dooper van het heidendom aanzag (praecursor Christi in naturalibus). Aan het hoofd harer vertegenwoordigers prijkt Anselmus van Canterbury († 1109), de Augustinus der middeleeuwen, invloedrijk niet slechts door zijn *Monologium* en *Proslogium*, maar meer nog door zijn geschrift: *Cur Deus homo*, en allermeeest door de kracht van zijn theologisch beginsel: „non quaero intelligere ut credam, sed credo ut intelligam.” „Volo me perducas huc” — dus hooren wij hem cap. 25 van zijn: *Cur Deus homo* verklaren — „ut rationabili necessitate intelligam, esse oportere omnia illa, quae nobis fides Catholica de Christo credere praecepit.” In hem zien wij tevens het Realisme te voorschijn treden, dat de werkelijkheid der algemeene begrippen tegenover Roscellinus en Petrus Abaelardus († 1142) verdedigt. In den laatsten, voorstander van het beginsel: „nil credi posse, nisi prius intellectum sit,” vindt de kerkleer een scherpzinnig bestrijder, het Nominalisme een machtigen steun. Naast zijne *Theologia Christiana* moet hier inzonderheid het werk van zijn beroemden geestverwant Petrus Lombardus genoemd worden († 1164), den welbekenden Magister Sententiarum, die echter veel dichter dan Abaelardus bij het standpunt der kerkelijke rechtzinnigheid stond. Zijne *IV Libri Sententiarum*, naar zijn eigen zeggen „in multo labore et sudore” vervaardigd,

deden hem de voorlooper der latere Sententiarii worden, die de kerkelijke leerstof in enkele Sententiën zamenvatten, uit de Schriften der kerkvaders getrokken, en systematisch gerangschikt.

3. De bloeitijd van het Scholasticisme, ook voor de Chr. Dogmatiek van overwegenden invloed, begint eerst in de dertiende eeuw. Nevens en na de Sententiarii zien wij de Summistae te voorschijn treden, aldus genoemd naar de *Summa universae Theologiae* van den Franciskaner Alexander Halesius († 1245). Zijn roem wordt overschaduwd door die van den Dominikaner Albertus Magnus († 1280), die behalve Commentariën op Aristoteles en P. Lombardus zijne eigene *Summa Theologiae* uitgaf. De *Partes* worden in *Tractatus*, deze in *Quaestiones*, die in *Membra*, de membra in artikelen, partikelen en subpartikelen gesplitst; een architectonisch geheel van streng symmetrische schoonheid. Ook hij wordt intusschen overtroffen door zijn discipel Thomas, Graaf van Aquino († 1274), wiens *Summa totius Theologiae*, in drie deelen gesplitst (God, de mensch, de persoon en het werk van Christus), hem binnen eene halve eeuw na zijnen dood de eer der kanonisatie deed waardig keuren, en op geheel de leerontwikkeling der Roomsche kerk van beslissenden invloed bleef. De kracht van hem en andere Scholastici is minder nog in het materiële, dan in het formeele gelegen. De wetenschap staat geheel in dienst der onfeilbaar geachte kerk. Het is inzonderheid om haarfijne bepaling, scherpe onderscheiding, logische rangschikking der zaken te doen. De verstandskategoriën van Aristoteles, soms op physisch, maar nooit op dialektisch terrein verdacht, beheerschen den gang van het onderzoek, waarvan in den regel het resultaat vóór den aanvang reeds vaststond. De identiteit der kerkleer met die van de H. S. en de vermaardste kerkvaders wordt doorgaans voorondersteld, maar zelden bewezen. Naarmate men minder in de diepte kan afdalen, beweegt men zich te meer in de breedte, en vervalt tot subtiliteiten, die later in de geschiedenis van het dogma eene treurige vermaardheid verkrijgen. Steeds meer bestaat de Dogmatiek

in eene bloot dialektische ontwikkeling van traditioneele begrippen. Blind autoriteitsgeloof wordt de klip, die het Realisme; teugelloos Scepticisme die, welke het Nominalisme bedreigt.

Niet beter worden de zaken, waar tegenover de Summistae (Dominikanen) de *Quodlibetarii* optreden. Het zijn aanhangers van den Franciskaner Johannes Duns Scotus, den Doctor subtilis († 1308), verdediger van Maria's onbevleete ontvangenis, roem zijner eeuw en bederver harer taal te gelijk; leerling van Aristoteles in die mate, dat, naar men zeide, die wijsgeer zelf, indien hij later geleefd had, verlangd zou hebben van hem onderwezen te worden. Zijne *Quaestiones in IV libr. Sentt.* en *Quaestiones Quodlibeticae* onthalen hare lezers op het onderzoek naar de Quidditas, de Haecceitas, de Incircumscribibilis etc. der door hem behandelde zaken, waarbij de ernst der wetenschap maar al te vaak verdronk in eene zee van spitsvondigheden. Door niemand werd de sofisterij scherper veroordeeld dan door een der Franciskanen zelve, Roger Bacon (den doctor mirabilis, † 1294), die telkens vuriger wenschte, alle boeken van Aristoteles ten vure verwezen te zien.

4. Ten gevolge van dit alles zien wij het Scholasticisme vervallen. De heerschappij van het Nominalisme neemt toe, en daarmede de diepe tweespalt van Philosophie en Theologie. Dit geschiedt vooral door den invloed van Guil. Durandus (Dr. resolutissimus, † 1334) en van Wilhelm Occam (Dr. invincibilis, † 1347), die in het gezag der kerk een tegenwicht zocht tegen de resultaten der vrije kritiek. Occam verdient een zuivere type van het Nominalisme te heeten. „De wetenschap heeft slechts te doen met verschijnselen, die zij waarneemt; wat daar buiten ligt is alleen object des geloofs.” Eigenlijk gezegde Philosophie over het Goddelijke is alzoo ondenkbaar, en wat de Theologie van God verklaart rust alleen op het gezag van de kerk. Geheel het systeem lost in een Probabilisme zich op, dat zelfs de beginselen van het zedelijk leven in hunnen diepsten grond ondermijnt. Ook te Parijs behaalde dit Nominalisme, vertegenwoordigd

door Petrus d'Ailly en Joh. Gerson, de zegepraal, terwijl in Oxford het Realisme werd vastgehouden door Wiklef, in Duitschland door Huss. Nog de laatste der eigenlijk gezegde Scholastieken, G. Biel († 1495), Commentator van Occam, was van top tot teen Nominalist.

5. Voor de Apologetiek vinden wij in dit tijdperk minder dan in het eerste gedaan. Natuurlijk; het Christendom is gevestigd, het Heidendom deels verwonnen, deels voorwerp van praktischen zendingssijver. Tegen de Joden schreven inzonderheid Agobert, aartsb. van Lyon, Abaelard en Rupertus van Deutz; tegen de Mahomedanen Euthymius Zigabenus, Peter van Clugny, later Aeneas Sylvius. Daarentegen zien wij thans enkele dogmata, de leer der Sacramenten b. v., te voren bijna verwaarloosd, in menig opzicht ontwikkeld. Over het geheel verdient de Theologie van het Scholasticisme, later dikwijls (door Semler b. v.) zoo uiterst onbillijk bejegend, de lofspraak, dat zij „in haar begin een wezenlijke, wetenschappelijke vooruitgang; in haar geheel verloop eene groote dialektische oefenschool voor de westerse menschheid; in hare voleinding een grootsche gedenkzuil van den menschelijken geest is geweest, kunstig uitgewerkt als een Gothische Dom” (Ullmann).

6. Een meer bevredigend schouwspel intusschen geeft ons het Mysticisme te zien. Aan het hoofd dezer richting staat Bernhard van Clairveaux (Dr. Mellifluus, † 1153), de beroemde tegenvoeter van Abaelard, voorstander der Paulinische rechtvaardigingsleer, en zelf een levend bewijs voor de kracht van zijn theologisch beginsel: „tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur.” Ook zonder een eigenlijk gezegd dogmatisch hoofdwerk na te laten, heeft hij door brieven, preeken en traktaten op de ontwikkeling der Dogmatiek weldadig gewerkt. Men zou hem in zeker opzicht den Pascal van zijn' tijd kunnen noemen. Reeds vóór hem was een betere weg te Parijs in de kloosterschool van St. Victor gezocht. Zijn vriend Hugo van S. V., door zijne tijdgenooten een andere Augustinus genoemd, die *De sacramentis fidei Christianae* schreef, had de groote grondstelling uitgespro-

ken: „de veritate quisque potest videre, quantum est.” Nog meer dan hij hield de prior van het klooster, Richard († 1173), tot mystieke beginselen over, wier ontwikkeling hij op wetenschappelijke wijze beproeft. Zijn opvolger, Walther (1180), toont zich een hartstochtelijk vijand der Scholastiek, tegen welker vier beroemdste vertegenwoordigers aan de Hoogeschool te Parijs hij zich in zijn geschrift: *Contra quatuor labyrinthos* verzet. Ook mag hier de beroemde Franciscus Bonaventura niet worden vergeten (Dr. Seraphicus, † 1274), wiens *Breviloquium* de vrome Gerson algemeen wenschte in te voeren; een „waarachtig Israëliet,” gelijk zijne tijdgenooten hem noemden, „in wien Adam niet scheen gezondigd te hebben,” en die mede eene meer mystieke richting begunstigde. Om niet andermaal van Oxford's wonder, Roger Bacon, te spreken, die met scherpzinnigheid de diepe onkunde onder den schijn van wetenschap gispde, en een betere methode dan die van het Scholasticisme zocht voor te bereiden.

7. Door zulke krachten gesteund, begint het Mysticisme den weg voor eene betere Dogmatiek, die der Reformatie, te banen. Onder deze wegbereiders durven wij nauwelijks eene plaats aan Eckart te geven († 1329), wiens spekulatieve richting zich in een nevelig Pantheïsme verloor, en in zoover niet ten onrechte door Rome veroordeeld is. Maar liever noemen wij hier, nevens Ruysbroeck en H. Suso, een Johannes Tauler (Dr. sublimis et illuminatus, † 1361), den machtigen prediker, van wien Luther getuigde, dat hij nergens eene meer gezonde en Evangelische Theologie had gevonden. Voorts den schrijver van het gulden boekje over „de deutsche Theologie,” en den Auteur der *Imitatio Christi*, in ieder opzicht de gehoorzame zoon zijner kerk, maar niettemin door zijne praktisch-mystische richting de heraut van een schooner dag. Krachtiger nog hooren wij dien op ons gebied spellen door de eigenlijk gezegde voorloopers der Hervorming; door Wiclif († 1384) in zijn *Trilogus*; door Gerson († 1429, doctor Christianissimus) in zijne *Considerationes de Theol. Myst.*; door J. van Goch († 1475) in zijn *Dialogus de quatuor Erroribus* en zijn geschrift *De libertate*

Christiand; door J. van Wesel († 1481): *adv. indulgentias, de jejuniis, de potest. Eccl.*, inzonderheid door Joh. Wessel (lux mundi, magister controversiarum, † 1489), en de Broederen des gemeenen levens met hem. Niet allen gaan zoover als Wiklef, toen hij verklaarde: „Si essent centum papae, et omnes fratres versi essent in cardinales, non deberet concedi sententiae suae in materiâ fidei, nisi de quanto se fundaverit in Scriptura.” Maar allen werken mede om de Dogmatiek op vaster grond dan eener wisselende traditie te bouwen, en aan het steeds scherper Dualisme tusschen gelooven en weten een einde te maken, dat beide Kerk en Theologie aan den rand van den ondergang bracht.

Verg., behalve de beste Monografiën over de hier genoemde hoofdpersonen (Hasse over Anselmus, Neander over Bernh. v. Clairveaux, Martensen over Mr. Eckart, enz.), de Artt. Scholastische Theol. en Mystik in Herzog, R. E. Voorts A. Pierson, Diss. Theol. de Realismo et Nominalismo (1854). C. Ullmann, Reformatoren vor d. Ref. (1841). Over Wiklef, de Ruever Groneman, Diss. Theol. (1837). Over Bonaventura als Dogmaticus een Verh. van Hollenberg, Theol. Stud. u. Krit. 1868, I.

Vraagpunten: Van waar het toenemend verval der Dogm. in het Oosten na Johannes Damascenus? — Plato en Aristoteles in hunne verhouding tot de behandeling der Geloofsleer. — Beteekenis van Anselmus op dit gebied. — De strijd tusschen Realisme en Nominalisme. — De Mystiek in hare verschillende richtingen. — De pogingen om Scholastiek en Mystiek te verzoenen. — Wat hebben aan het einde dezer periode, vergeleken met de vorige, Apologetiek en Dogmatiek gewonnen en verloren? — Noodzakelijkheid van Hervorming, ook op dit gebied, steeds luider erkend.

§ 13.

Loutering.

Door de betere richtingen en de kloeke geloofsge-
tuigen van een vroeger tijdsverloop voorbereid, is de

loutering der Geloofsleer dóór en ten gevolge ván de kerkhervorming der zestiende eeuw even veelzijdig, als weldadig geweest. De grondleggers zoowel der Hervormde als der Luthersche kerk worden tevens hare eerste dogmatici, straks door hunne geestverwanten en volgers ook op dit gebied nagestreefd, maar niet overtroffen. Zelfs de tegenstand, door de Hervorming gewekt, heeft op de ontwikkeling der Dogmatiek ten deele gunstig gewerkt. Nog grooter zou de aanwinst geweest zijn, ware die ontwikkeling niet slechts al te spoedig door de onderlinge verdeeldheid der Protestanten en de verbastering van den geest der Reformatie belemmerd.

1. De Hervorming heeft niet alleen het geloof, maar ook de geloofsleer gezuiverd. Zij schonk der Dogmatiek eene vrijheid, vastheid, vereenvoudiging, vruchtbaarheid, gelijk deze onder den ijzeren scepter van het Scholasticisme die nimmer gekend had. Van dien viervoudigen zegen treffen wij de talrijke sporen aan, om het even of wij op de Luthersche, of op de Gereformeerde, of zelfs op de Roomsche kerk onzen blik slaan.

2. Onschatbaar zijn de diensten, door Luther zelven der Geloofsleer bewezen, zoowel door zijne bestrijding der Scholastiek, als door zijne handhaving van de miskende leer der rechtvaardiging door het geloof. Men heeft getracht uit zijne talrijke geschriften van verschillende tijdperken een soort van dogmatisch leergebouw op te trekken, door zijne uitspraken aangaande God, den mensch, Christus enz. in zekere orde te schikken; ook uit zijne beide Catechismen, zoowel als uit de Torgauer en Smalkaldische Artikelen, door hem opgesteld, kan men zijn geloof leeren kennen; toch was Luther de man niet om als eigenlijk gezegd Dogmaticus op te treden. Vader van de Dogmatiek zijner kerk was

Melanthon, wiens *Loci Communes*, oorspronkelijk voor persoonlijk gebruik opgesteld, het eerst in 1521 verschenen, en telkens gewijzigd en uitgebreid, het laatst door nemzelven in 1543 ter perse gelegd werden. Een boek, reeds vóór den dood des Auteurs omstreeks tachtig malen in verschillende redacties herdrukt, door Luther niet slechts de onsterfelijkheid, maar bijna een plaats in den kànon waardig gekeurd, en in zijn kennelijk gewijzigden inhoud een heldere spiegel van het dogmatisch ontwikkelingsprocès, door den schrijver zelven doorleefd. Even als later de Heidelb. Catech., ging het niet van theo- maar van anthropologische hoofdvragen uit, en vertoonde in menig opzicht een bij uitnemendheid praktisch karakter. De inhoud is te gelijk dogmatisch en ethisch; de bewijsvoering bijbelsch; de leertype eenigermate een middenschakel tusschen de zuiver Luthersche en de streng Calvinistische richting. Ongeveer eene eeuw lang dienden deze *Loci* tot grondslag en modèl van het dogmatisch onderwijs der Luthersche kerk. Zij zijn gecomentariëerd door Victorinus Strigel, († 1569) Nic. Seilnecker († 1592), die het eerst aan de Dogmatiek der Luth. Kerk de zoogenoemde Prolegomena toevoegde, en inzonderheid door den beroemdsten Dogmaticus uit dezen kring, Mart. Chemnitz, wiens voorlezingen over de *Loci* door zijn' leerling en opvolger P. Leyser, na den dood des Meesters († 1586), zijn uitgegeven.

3. Ook op het gebied der Zwitsersche Hervorming treedt al spoedig een frisch dogmatisch leven te voorschijn. Het geschrift van Zwingli *De verâ et falsâ Religione* (1525) kan als eene eerste openbaring daarvan aangemerkt worden, ook omdat het, met de *Loci* vergeleken, reeds de eigenaardigheid van de Geref. opvatting en bearbeiding der Geloofsleer doet zien. Zijne *Christ. fidei brevis et clara expositio* (1536) heeft mede in dit opzicht beteekenis. Verre evenwel wordt zijn roem door de *Institutio Rel. Chr.* van Kalvijn overschaduw, een werk van gelijken invloed op tijdgenoot en nakomeling als Melanthon's *Loci* geweest zijn, maar formeel en materiëel van oneindig hooger literarische en theologi-

sche waarde. De eerste uitgave (1536), door den schrijver zelve een „breve dumtaxat Enchiridion” genoemd, bestond slechts uit zes, de tweede uit zeventien, terwijl de laatste, door den Hervormer zelve bewerkte (1559), tot tachtig hoofdstukken steeg. De drie hoofdpunten der Apostolische geloofsbelijdenis worden in de drie eerste Boeken besproken, terwijl in het vierde de leer van kerk en sacramenten behandeld wordt. Geen dor schema is in staat om van het thans veelmeer geprezen dan gelezen geheel een waardig denkbeeld te geven. Voorafgegaan door den beroemden Apologetischen brief aan Frans I, „een voegzaam voorportaal voor eene even prachtige woning,” wijst het op de kennis van God, als den sleutel tot het heiligdom der eeuwige waarheid. Streng systematisch van gang, is het boek geheel praktisch van geest, uitdrukking van het persoonlijk geloof des Auteurs, en geheel gebouwd op de H. S., door den exegeet Kalvijn op voortreffelijke wijze verklaard. De idee van een onafhankelijk en onveranderlijk raadsbesluit Gods beheerscht alles, met het diep besef van de volstrekte verdoemelijkheid der zonde gepaard, zonder dat de schrijver voor de consequentie eener enkele stelling terugbeeft. En die hoofdidee wordt ontwikkeld, niet op scholastieken, maar op echt praktischen trant; in een stijl, boeiend, savant, echt theologisch, en in ieder opzicht de mensch. Geen wonder, dat onder zulk een invloed de Dogmatiek der Geref. kerk een overwegend kalvinistisch karakter verkreeg. Met eene enkele uitzondering, — Petrus Martyr Vermilius uit Florence, oorspronkelijk R. C., 1562 als Hoogl. der Theol. te Zurich gestorven, wiens *Loci comm. Theoll.* van eene Zwingliaansche richting getuigen — treedt dit karakter te voorschijn in de dogmatische schriften van Bullinger, Wolff. Musculus, Ben. Aretius, Wilh. Bucanus, P. Ramus; inzonderheid ook bij Beza († 1605) in zijne *Brevis explanatio totius Christianismi*, die eene gansch abstracte en bijna tabellarisch-mathematische voorstelling der Kalvin. Praedestinatieleer geeft; en niet het laatst in den Heidelb. Catechismus, ofschoon daar geheel praktisch gekleurd. Haar medeopsteller Olevianus

gaf later van Kalvijns Institutie een beknopt *Epitome* uit, en J. Piscator trok haren hoofdinhoud in korte stellingen samen.

4. Beide de Luth. en de Geref. Dogmatiek van dit tijdperk verdienen, hoezeer in verschillende mate, de lofspraak: „die Spitzfindigkeiten des Scholasticismus sind vor dem Ernst des Lebens und der Einfalt der Schrift verschwunden” (Hase). In geleerdheid gaat de eerste Geref. Dogmatiek de Luth. onmiskenbaar te boven; daarentegen heeft de laatste meer frischheid en bijbelschen eenvoud. Beiden staan op den bodem der H. S., maar veel meer dan de Luth. breekt de Geref. Dogmatiek met de traditie. Beiden voeren tegen antichristelijke beginselen strijd; de Luthersche tegen judaïstische werkheiligheid, de Gereformeerde tegen paganistische schepselvergoding. Beiden geven aan Gods genade de eer, maar te Wittenberg staat de vraag: „hoe wordt men zalig,” te Genève: „wie maakt zalig” op den voorgrond des onderzoeks. In de Luthersche spreekt meer de blijdschap, in de Geref. meer de ernst des geloofs; de eerste is meer de zaak der kerk, de ander der school. Beide wekken in hunnen kring sympathie, maar ook daarbuiten reactie.

5. Zelfs op het dogmatisch leven in de Roomsche kerk heeft de Reformatie weldadig gewerkt. Kon na de Pronuntiamento's van het Trentsch Concilie (1545—1563) hier ook nauwelijks van eigenlijke leer-ontwikkeling sprake zijn, toch is op dit gebied nog wel iets anders te zien, dan doode eenvormigheid. „De Hervorming heeft de Roomsche kerk trapsgewijze van de heerschappij der Roomsche Curie verlost, en de wrijving met de Evangelische kerk heeft wetenschappelijke pogingen bevorderd, en veel vernietigd, dat zonder de Hervorming gebleven; veel in het leven geroepen, dat zonder haar nimmer ontstaan zou zijn” (Ellendorf). Men denke slechts aan den Dominikaan Melchior Canus († 1660), die in XII *Libri Loc. Th.* de Scholastieke methode der Jesuïten bestreed. Onder de dogmatici der laatstgenoemde orde moeten inzonderheid Peter Canisius, Alphonsus Salmeron, J. Maldonatus, Frans Suarez, Gabriel Vasquez, Martinus Becanus

en and. opgeteld worden, allermeeft de kardinaal Bellarminus († 1621), „la meilleure plume de son temps en matière de controverse” (Bayle), die het Roomsche dogma bepleitte met zooveel fcherpzinnigheid, maar zooveel bezadigheid tevens, dat hij niet slechts van Protestantsche, maar zelfs van R. C. zijde wederspraak vond. Maar inzonderheid hebben wij, reeds op eene volgende periode anticiperende, hier den adelaar van Meaux, den fchitterenden J. B. Bossuet († 1704) te vermelden, wiens roem dien van allen verduistert, gelijk zijn invloed dien van allen te boven ging, zoo- wel door het talent, waarmede hij in zijne *Exposition de la doctrine de l'Egl. Cath.* (1672) het Catholicisme idealiseerde, als door den takt, waarmede hij in zijne *Hist. des variations de l'Egl. Protest.* (1688) de zwakke zijden der tegenpartij in het licht stelde.

6. De Sekten en ketterijen, die wij in deze eeuw te voorschijn zien treden, zijn even weinig bevorderlijk geweest aan de normale ontwikkeling der dogmatische wetenschap, als aan den bloei der Evangelische kerk. Bij de Wederdoopers en hunne medestanders kon wel geen sprake zijn van wetenschappelijk leven, en ook voor Servetus kan men nauwelijks eene plaats onder de eigenlijk gezegde dogmatici vragen. De antitrinitarische richting van dit tijdperk komt eerst door de werken der Sociniaansche Theologen tot eere, in de *Bibliotheca fratrum Polonorum* (1656) verzameld. Nevens deze is de Catechismus van Rakow (1609) en de *Summa Rel. Chr.* (1611) van F. Socinus de voornaamste kenbron eener richting, die men niet ten onrechte de gemeenschappelijke wieg van het latere Rationalisme en Supranaturalisme genoemd heeft. Zij vertegenwoordigt de reactie, niet zoozeer van het geweten, als wel van het dusgenaamd gezond verstand tegen Rome, maar ook — tegen het mysterie des Christendoms. De lof, door de Sociniaansche dogmatici en hunne geestverwanten voor zichzelve begeerd, dat zij de echte zonen der Hervormers en voortzetters van hun werk zijn geweest, kan eene onpartijdige kritiek hun onmogelijk toekennen. Maar wel verdient het erkenning, ook door wie zich

evenmin met hunne beginselen als hunne resultaten vereenigen kan, dat zij het Scholasticisme met alle kracht bestreden; de zelfstandigheid van het christelijk-dogmatisch onderzoek bevorderd, en de kerkelijke theologen tot eene niet overbodige kritiek zoowel van hunne stellingen als van hare bewijzen geleid hebben.

7. Aan het einde der Hervormingseeuw zien wij alzoo, vergeleken met een vorig tijdperk, onmiskenbaren voortgang. Met rusteloozen ijver wordt de Dogmatiek beoefend, niet slechts meer, maar beter dan te voren. Inzonderheid in de Geref. kerk laat zich de invloed eener betere exegese gevoelen, en ook waar de strijd van lieverlede heftiger wordt, ontbreekt het niet aan irenische pogingen. Wij denken hier o. a. aan onzen beroemden landgenoot Franciscus Junius († 1602), die niet slechts belangrijke *Theses*, maar ook een geschrift *De verâ Theologiâ* en een *Irenikon* uitgaf; als ook aan den Hoogd. vredesheoloog Rupertus Meldenius, aan wien wij de bekende spreuk: *in necessariis unitas* etc. te danken hebben; ¹⁾ en allermeeest aan het sieraad der Helmsstadtsche Hoogeschool, G. Calixtus (1634), die, geleid door een geest van echt Christelijke gematigdheid, zelfs het verwijt van Syncretisme niet vreesde, indien hij slechts de vereeniging der gescheiden' kerken kon voorbereiden. Honderd jaar na de eerste verschijning der *Loci* van Melanthon legde J. Gerhard († 1637) de laatste hand aan zijne uitvoerige bearbeiding van des Hervormers nalatenschap op eene wijze, die van groote scherpzinnigheid, maar te gelijk van betrekkelijke gematigdheid tuigde. Doch die geest wordt steeds zeldzamer, tegenover den klimmenden Godsdiensthaat, die de kinderen der Hervorming verdeelt. De eeuw der Confessien wordt door die der Compendiën; geloofsveerkracht en frischheid door vernieuwd Scholasticisme vervangen, en in plaats der bestreden werkheligheid begint de weetheiligheid zich met alle kracht te doen gelden.

1) Verg. over hem de Monographie van Lücke, Amst. 1851 (Holl. Vert.).

Verg. W. Gasz, *Gesch. der Protest. Dogm.* I (1854). II (1857). III (1862). IV (1867). J. A. Dorner, *Gesch. der Protest. Theol.* (1867). J. Köstlin, *Luth. Theol. in ihrer geschichtl. Entwickl.* II. Th. (1863). S. Cramer, *Zwingli's Leer van het Godsd. gel.* (1864). Van Kalvijns *Institutio de Handuitgave* van A. Tholuck en de nieuwste Holl. vertal. in drie Deelen (1865—1868). Zie ook een belangrijk opstel van J. Köstlin, in de *Theol. Stud. u. Krit.*, 1868, I. Over de Roomsche Dogmatici van dit en het vorig tijdperk. F. A. Staudenmaier, *die Christl. Dogmatik*, I (1844), S. 201 en verv., en voorts over de voorn. hier vermelde Protestantsche theologen de hun betreffende Artt. in Herzog, R. E.

Vraagpunten: Nadere toelichting van den invloed der Hervorming op de Dogmatiek. — Waarom is niet Luther, maar Melancthon de dogmaticus zijner kerk, en welk verschil valt over het algemeen tusschen de latere uitgaven der *Loci*, vergeleken met de vroegere, op te merken? — De Institutie van Kalvijn, hare geschiedenis, hare beteekenis. — Wat had de beoefening der Dogmatiek in de Roomsche kerk aan de Hervorming te danken? — Prosopographie en kritiek der Sociniaansche Dogmatiek. — Reactie van het wederontwakend Dogmatisme.

§ 14.

Verbastering.

De dogmatische ontwikkeling der zeventiende en achttiende eeuw heeft, over het geheel beschouwd, slechts gebrekkig beantwoord aan wat de Helden eeuw der Hervorming niet zonder grond deed verwachten. Onder den wisselenden invloed, eerst van het Scholasticisme, later van het Rationalisme, nu en dan ook van het Mysticisme in verschillende vormen, kon die ontwikkeling evenmin voorspoedig voortgaan, als tot bevredigende uitkomsten leiden. Het christelijk-wijsgeerig onderzoek der heilswaarheid wordt aan

den aanvang van dit tijdperk door het theologisch dogmatisme belemmerd, aan het einde door het philosophisch kriticisme op menig dwaalspoor gevoerd. Ook in de beoefening der Christelijke Dogmatiek, zoowel in als buiten de Hervormde Kerk, ook in Nederland, spiegelt alzoo de toenemende verbastering van den oorspronkelijken geest des Christendoms en der Hervorming zich af; echter niet zonder dat, tegenover dit alles, zich de invloed van enkele uitnemende reformatorische geesten laat gelden, die, opgetreden als artsen van een kranken, te gelijk profeten worden van een beteren tijd.

1. De geschiedenis der Dogmatiek is gelijk aan een stroom, die zich gedurig verbreedt. Niet mogelijk is het, alle namen en richtingen te vermelden, maar ook niet dadelijk noodig. Wij moeten op de belangrijkste verschijnselen acht geven, die zich na de Hervorming tot den aanvang der tegenwoordige eeuw aan ons voordoen. En dan leidt het nauwelijks twijfel, of Verbastering is het beste opschrift voor een tijdperk, dat maar al te weinig beantwoordde aan wat de zestiende eeuw had beloofd. Verbastering, natuurlijk niet in absoluten, maar in relatieven zin van het woord; met niet weinig goeds en verblijdends gepaard, en telkens door verschijnselen afgewisseld, in menig opzicht den naam van levensteekenen waardig. Maar toch slechts al te dikwijls een staat van zaken, die aan een benevelde middag na een helderen morgen doet denken, en ons telkens treft, waar wij op den wisselenden invloed van Scholasticisme, Rationalisme en Mysticisme het oog slaan.

2. Het Scholasticisme ontstond in de Luthersche kerk uit het eenzijdig streven om het aanvertrouwd pand der „reine leer” onbesmet te bewaren en aan het nageslacht over te brengen. Van lieverlede wordt Melanthon verdacht,

en Luther voorbijgestreefd. Het kerkelijk leerstelsel wordt in een logisch-formalistisch keurslijf geregen, en iedere nieuwe twist lokt meer haarfijne leerbepalingen uit. De overgeleverde leerstof, vroeger synthetisch voorgedragen, wordt analytisch ontleed met behulp der definitieve en der causaal-methode, en een eindeloos schematisme bevordert de dogmatische klaarheid, maar ook — de sophisterij. Een drietal namen moge hier volstaan. Leonh. Hutter, Hoogl. te Heidelberg, steunpilaar der Luthersche orthodoxie, die, op bevel van Christiaan II van Saksen, een dogmatisch compendium schreef (1610), de *Formula Concordiae* in alles verdedigde, en aan Melanthon zijne „defectio a puritate doctrinae coelestis” verweet. A. Calovius († 1686), de tegenstander van Calixtus, wiens morgengebed luidde: „Domine, imple me odio haereticorum.” J. A. Quenstadt († 1688), wiens *Theologia polemica* op het dogmatisch leven van en na zijn tijd zoo belangrijken invloed geoeffend heeft, dat men hem niet ten onrechte „Buchhalter und Schriftführer seiner Genossen” (Tholuck) genoemd heeft.

3. Ook in de Gereformeerde kerk zien wij, ten deele reeds vóór, maar inzonderheid na den triomf der rechtzinnigheid op de Dortsche Synode (1618), het Scholasticisme te voorschijn treden in dogmatici als Keckerman te Heidelberg († 1609), Wolleb te Bazel († 1629), H. Alting († 1644) en Maresius († 1673) te Groningen, Maccovius te Franeker († 1644), maar inzonderheid Gijsb. Voetius, sinds 1634 Hoogl. te Utrecht († 1676), voor de Dogmatiek der Ned. Herv. kerk van gelijke beteekenis als Quenstadt voor die der Luthersche was, heftig tegenstander van Cartesius en Coccejus, maar even zeer van de Labadisten en verdorven mystieken; vroom, scherpzinnig, geleerd, rusteloos werkzaam, invloedrijk, geliefd maar ook gehaat gelijk weinigen. Inzonderheid in zijne *Selectae Disputt.* (V Tom. 1648) heeft hij de resultaten van zijn onderzoek nedergelegd, en o. a. in Wilh. a. Brakel, den beroemden schrijver van den *Redelijken Godsdi.* († 1711), een uitnemend discipel en geestverwant nagelaten. Geheel trad op dit standpunt de Exegese

in den dienst der Dogmatiek, gelijk deze op hare beurt aan de gescherpte bepaling en handhaving der Orthodoxie tot in de onbeduidendste bijzonderheden werd dienstbaar gemaakt. — Daartegenover treedt in Joh. Coccejus, Hoogl. te Leyden († 1669), een krachtig streven te voorschijn om de Geloofsleer van het juk der Scholastiek te bevrijden, en op zuiver Bijbelschen grondslag te vestigen. Zijne Foederaal-methode zocht geheel de Heilsleer zamen te vatten in het kader van het Werk- en Genadeverbond, door God met den mensch gesloten, en op zijne beurt de sleutel tot alle Zijne woorden en wegen. Streng voorstander der mechanische inspiratie-theorie, verviel hij intusschen op het gebied der typische en profetische Godgeleerdheid niet zelden tot vernuftige spelingen, en verloor hij al te zeer het onderscheid tusschen O. en N. V. uit het oog, maar gaf niettemin een krachtigen stoot tot eene beweging, die in menig opzicht vooruitgang mocht heeten. Zijne *Summa Doctrinae* (1648), die aanvankelijk geen uitgever vinden kon, werd weldra het wetboek eener School, die niet slechts in ons vaderland, maar tot zelfs in Duitschland beroemde voorstanders en navolgers vond (Puffendorf, Jäger en and.), en een tijdlang de vaderlandsche kerk in twee heftig strijdende partijen verdeelde. Het Coccejanisme werd deels ontwikkeld, deels vereenvoudigd en verbeterd door A. Heidanus te Leiden († 1678), F. Burman († 1679) en M. Leidecker († 1721) te Utrecht, die de leer der Triniteit tot grondslag van zijn dogmatisch onderzoek legde, en enkele anderen. Onder de voortreffelijkste, maar te gelijk geheel zelfstandige Godgeleerden van dit tijdperk moet inzonderheid ook F. A. Lampe († 1729) geteld worden. Evenmin Coccejaan als Voetiaan, maakt hij als het ware den overgang tot die rei van echt Bijbelsche Theologen, aan wier hoofd met zooveel recht de naam van Herm. Witsius prijkt († 1708), straks met dien van de beide Vitringa's en Venema in éenen adem genoemd.

4. Een geheel eigen spoor werd betreden door de Gereformeerde Theologen van de Hoogeschool te Saumur. Zij onderscheidden zich door het streven naar eene meer gema-

tigde opvatting van het kerkelijk praedestinatiebegrip, eene meer exegetische methode, en eene nauwere vereeniging van Dogmatiek en Moraal. Op het voetspoor van Camero († 1629) zien wij door zijn leerling en geestverwant Mozes Amyraldus († 1646) het dusgenoemd hypothetisch Universalisme verdedigd met dit niet onnatuurlijk gevolg, dat het Determinisme niet slechts aan hardheid, maar ook aan strenge consequentie verloor. Geen wonder, dat de stelselmatige Calvinisten hem en zijne leerlingen, Ludov. Capellus en J. de la Place, eerst verdachten, later bestreden. Dit geschiedde door Rivet († 1651) en Fr. Spanheim († 1701), maar inzonderheid door den geleerden en scherpzinnigen J. H. Heidecker te Zurich († 1698), den opsteller van de *Formula Consensus*, bepaald tegen de Saumursche leeraars gericht, maar slechts door weinige Zwitsersche kantons en voor korten tijd aangenomen. De richting van Amyraud werd zelfstandig voortgezet door zijn leerling Claude Pajon († 1685); door P. Durieu († 1713) met kracht en nadruk bestreden. Het Zwitsersch Orthodoxisme daarentegen, nadat het in de vaststelling van de inspiratie der Hebreuwsche vokaalstippen een laatsten triomf had gevierd, werd door de heerschappij van eene meer gematigde richting vervangen, inzonderheid door Bened. Pictet († 1724), J. A. Turretinus († 1737, zoon van den streng rechtzinnigen Franc. T.) en Sam. Werenfels († 1740) op waardige wijze vertegenwoordigd.

5. Ook door de Arminianen vinden wij in dit tijdperk de Dogmatiek op hun standpunt met ijver en bekwaamheid beoefend. Onder hunne dogmatici munten inzonderheid Episcopius, († 1643), Curcellaeus († 1659), en Philippus à Limborch († 1714) uit, wiens Theologie niet ten onrechte als eene bijbelsche, irenische, praktische geroemd is geworden. Betrekkelijk vrij van het Scholasticisme, zien wij deze mannen een meer exegetischen weg bewandelen, bij het licht, door H. de Groot, hunnen meest vermaarden Apologeet en Schriftverklaarder, ontstoken. Ook waar men hunne grondstellingen niet toegeven kan, zal men bezwaarlijk ontkennen dat hunne methode boven die van menigen tijdgenoot

uitmunte. Onbillijk althans mag het heeten, gelijk meermalen gebeurt, hen met de Socinianen in éénen adem te noemen, schoon het zich niet ontkennen laat, dat althans hunne latere vertegenwoordigers mede de wegbereiders voor het Rationalisme geworden zijn.

6. Van de geschiedenis der Dogmatiek in Engeland gedurende dit tijdperk valt weinig bijzonders te zeggen. Aan het leerbegrip der Kwakers gaf de Schot R. Barclay (1676), voor zoover daarvan sprake kan zijn, wetenschappelijken vorm en symbolische uitdrukking. — Het dogmatisch leven der Roomsche kerk ondervond voortdurend den invloed van Scholasticisme en Jesuïtisme, door het Jansenisme meer bestreden in praktisch-ascetischen, dan in streng-wijsgeerigen vorm. — Wat de Grieksche kerk aangaat, de pogingen om ook daar het zaad der Hervorming te strooien bleven zonder gevolg. Eene vrijere krypto-kalvinistische richting zien wij door den Patriarch Cyrillus Lucaris, maar ten koste van zijn leven gehuldigd († 1638), en straks (1642) door den Metropoliiaan Petrus Mogilas eene geloofsbelijdenis voor de Russen vervaardigd, die in 1672 op de Synode van Jerusalem goedgekeurd, oneindig meer het beginsel der stabiliteit dan het streven naar vooruitgang begunstigde.

7. Krachtige reactie tegen het Scholasticisme in Duitschland is inzonderheid door het Piëtisme bevorderd. Had reeds vroeger een Joh. Val. Andreae († 1654) met diepen ernst den kamp tegen de doode rechtzinnigheid aangebonden, met klimmende kracht werd door Spener († 1705) de eisch van de volstrekte noodzakelijkheid eener „theologia regenitorum” verkondigd. Tegenover de doode objectiviteit van het kerkelijk leersysteem ontboeide en handhaafde hij het recht der Christelijke subjectiviteit, en boven de dusgenaamde beambten-theologie verhief hij de biddende studie der H. Schrift. Hoezeer het hem oneindig minder om de leer, dan om het leven te doen was, zocht hij echter ook, vooral op eschatologisch gebied, gedeeltelijk aan² te vullen, wat z. i. aan de Dogmatiek van Luther ontbrak. Door twee zijner aanhangers, Petersen en Dippel, werd later zijn Chiliasme syste-

matisch bearbeid. Inzonderheid werd zijn werk ook op dit grondgebied door A. H. Francke († 1727) voortgezet, die den exegetischen en praktischen weg als den uitnemensten aan zijne discipelen wees. Bij den hevigen strijd intusschen van het Piëtisme tegen het Scholasticisme werd weldra voor dit laatste de zelfverdediging plicht en belang. Inzonderheid werd die strijd aangebonden door Bened. Carpzovius († 1699), en de reactie, daardoor uitgelokt, deed nieuwe eenzijdigheden bij de Piëtisten ontstaan. Vele wederzijdsche beschuldigingen berustten ongetwijfeld op misverstand, maar dat het Piëtisme den afkeer van het Scholasticisme bij velen gewekt en gesterkt heeft, kan o. a. blijken uit de geschriften van D. Hollaz († 1713), dien men niet geheel ten onrechte „den laatsten orthodoxen dogmaticus van de Luthersche kerk zijner dagen” genoemd heeft, en die van de tegenpartij niet weinig goeds had overgenomen. Het Piëtisme heeft grooten invloed geoefend, juist omdat het voor het uitwendige is overwonnen geworden.

8. Niet minder ongunstig dan het Scholasticisme heeft het Rationalisme op de dogmatische ontwikkeling van dit tijdperk gewerkt. Natuurlijk niet, zonder dat tegenover de opkomende duisternis nog menig glansrijk licht zich vertoont. In het Wurtemberg der 18^e eeuw treedt eene Bijbelsch-theosophische richting te voorschijn in mannen, als J. A. Bengel († 1752) en zijn geestverwant J. C. Oetinger († 1782), die het leven beschouwde niet slechts als vrucht, maar als uitgangspunt en grondslag der leer. Te Jena doet eene meer zelfstandige historische richting bij monde van J. Fr. Buddeus († 1729) zich gelden, die aan de dogmengeschiedenis meer stemrecht geeft, dan haar nog immer was toegekend. Te Leipzig werkt J. A. Ernesti († 1781) in zoverre gunstig, als hij op nauwkeurig uitlegkundig onderzoek der dusgenoemde *dicta probantia* aandringt, en sommige kerkelijke leerstukken met goed gevolg aan exegetische kritiek onderwerpt. Te Göttingen mag zijn geestverwant op het gebied des O. V., J. D. Michaelis († 1760), als dogmaticus zelfs den naam van betrekkelijk behoudend verdie-

nen. Toch zien wij bij dezen inzonderheid, nevens de oude, ook nieuwer ideën te voorschijn treden, die belangrijke omwenteling op het gebied der Geloofsleer voorspelden.

9. Meer dan te voren begint de Dogmatiek in dit tijdperk onder den wisselenden invloed der onderscheiden wijsgeerige scholen te komen. Gelijk het Cartesianisme in Holland (B. Bekker, † 1698), zoo doet de Leibnitz-Wolfiaansche school inzonderheid in Duitschland hare machtige werking aan de beoefenaars der Christelijke Geloofsleer gevoelen. Onder de Wolfiaansche theologen verdienen Bernsau († 1763), Stapfer († 1775), Dan. Wyttenbach († 1779), J. C. Beck († 1785) en S. Endemann († 1789) bijzonder vermelding. Zeker stond deze school oorspronkelijk niet vijandig tegen het Christendom over; hare eerste aanhangers waren orthodox; de beroemde S. J. Baumgarten († 1757) zag drie- à vierhonderd toehoorders rondom zijn leerstoel vereenigd, en was streng conservatief. De nieuwe methode scheen zelfs de waarheid van het dogma zoo klaar te kunnen demonstreeren, dat daartegen niets meer viel in te brengen. Maar juist het streven naar scherpte van begrip en bepaling bevorderde een Intellectualisme, waarbij de waarheid al meer en meer van het leven gescheiden werd. Wordt eerst de Natuurlijke Godgeleerdheid als zelfstandige wetenschap nevens de geopenbaarde geplaatst, weldra wordt zij ten koste dezer laatstgenoemde geroemd en ontwikkeld. De Philosophie, vroeger als nederige dienstmaagd der Godgeleerdheid beschouwd, wordt nu als koningin gevierd en gekroond; de rede als hoogste scheidsrechter op het gebied der waarheid erkend, en de onafhankelijkheid tegenover de kerkleer door onverschilligheid, straks door weerzin vervangen. Het is hier evenmin mogelijk, de ontwikkelingsgeschiedenis van het Rationalisme, als van het vroeger Deïsme te schetsen, maar genoeg, wanneer wij vragen naar een naam, waaraan zich het best het overzicht van deze periode kan vastknoopen, dan treft niet één zoo spoedig, als die van J. S. Semler ons oog († 1791), de man, die, „zonder een eigen school te stichten, echter het vuur met zich droeg, waaruit de vonken

ontspringen zouden, die zich konden verspreiden over het overal aanwezige kruid." Een theoloog van gemoedelijken zin, verbazende belezenheid, maar tevens van onrustigen geest, revolutionair ingrijpend bijna op ieder gebied, en met meer oog voor de steeds wisselende vormen, dan hart voor den geest en het wezen des Christendoms. Tot de „kleine, jüdische Lokal-ideën" in het N. T., boven welke hij zich meent te moeten verheffen, brengt hij b. v. ook de idée van het Koningrijk Gods, en schroomt de verzekering niet, dat Jezus en de Apostelen zich onophoudelijk, hoezeer beter wetende, hebben geacommodeerd naar het dwaalbegrip hunner tijdgenooten. Onder den invloed van Semler wordt de onderscheiding tusschen kerk- en bijbelleer steeds meer onverzoenlijke tegenstelling, en ook uit de laatste alles uitgemonsterd, wat niet opgeklaard genoeg voor de helden der „Aufklärung" was. Het kerkelijk stelsel, waarvan zelfs een G. E. Lessing († 1781) nog met ongehuichelde achting gesproken had, wordt als „een zaamgeflanst werk van stumpers en halve filosofen" met klimmende verachting bejegend, en onder invloed van laatstgenoemden denker een scherpe scheiding van louter historische en dusgenaamde religieuze waarheid gemaakt, die voor de gewenschte ontwikkeling der Heilsleer slechts uiterst nadeelig kon werken. Weldra wordt de historische grondslag van geheel het leergebouw met vermetelheid aangerand (*Wolfenb. Fragm.*); de periodieke literatuur treedt jaren achtereen in den stelselmatigen dienst van het ongelooft (*Allgem. Deutsche National Biblioth.* van Nicolai), en de frivole geest des tijds, uit Parijs naar het hof van Berlijn en elders overgewaaid, verklaart steeds luider aan den ernst van het Evangelie den oorlog. In plaats der vroegere stelselzucht treedt nu het Indifferentisme en Utilitarisme. Een Steinbart († 1809) prijst op zijn eudemonistisch standpunt nog het Christendom als de beste Gelukzaligheidsleer „für die Bedürfnisse seiner aufgeklärten Landesleute" aan, maar onderricht hen te gelijk „dat Augustinus van wege zijne onkunde in de Godsdienst geen plaats in de kerk of hare geschiedenis waard was." Geheel de Dogmatiek wordt

verwaterd tot eene populaire Godsdienstphilosophie, waarin de kern van het Evangelie verloren gaat. Een Christen behoorde vóór alle dingen te zijn „ein vernünftiger Verehrer Gottes”; de leuze was „Bildung für Zeit und Ewigkeit durch Hülfe der Religion”, en het plat gezond verstand de hoogste autoriteit ook bij de diepste levensvragen. Als heroën, deels ook slachtoffers van dit streven zijn te vermelden H. S. Reimarus († 1768), K. F. Bahrdt († 1792), J. A. Eberhard († 1809). Tegenover hunne vermetele aanvallen had de bescheiden weerspraak der „afgekoelde rechtzinnigheid”, door een Zachariä († 1777), Stosch († 1781), Mursinna († 1795) en anderen geen overwegenden invloed, hoezeer het streven naar meer Bijbelschen eenvoud te prijzen is. Krachtiger intusschen dan de Dogmatiek trad de Apologetiek op den voorgrond, in Engeland door Lardner, Addison, Newton, Berkley en and., in Duitschland door Haller, Leo, Nössel, Lilienthal en anderen met ijver en eere beoefend.

10. Een meer waardig en wetenschappelijk karakter begint het Rationalisme op dogmatisch gebied eerst door en na Kant († 1804) te vertoonen. Door eene nauwkeurige kritiek van het menschelijk kenvermogen bewees hij de onmogelijkheid eener zoodanige strenge demonstratie van God en Goddelijke zaken, als de Wolfiaansche school had gewild. Maar wat hij alzoo had verloren en afgebroken, zocht hij op anderen weg te herstellen; immers de praktische rede bleef onvoorwaardelijk de deugd postuleeren, en hare belooning door een rechtvaardig God in beter leven dan dit. Zoo kwam ten slotte alles op de bekende trilogie van God, deugd en onsterfelijkheid neder. Nu werd het Evangelie de hoogste zedewet, Christus het vlekkeloos ideaal, in zoover ook de Zoon van God, en de kerk het krachtig middel om de zedelijke orde te handhaven. Slechts betrekkelijk weinige dogmatici zijn zuivere Kantianen geweest. De voornaamste waren Tieftrunk († 1837), von Ammon († 1849), een tijdlang ook Stäudlin († 1826). Zij zijn de meest eerbiedwaardige vertegenwoordigers eener richting, welke de individueele rede als hoogste autoriteit op het gebied der waarheid begroette,

en alzoo den inhoud der Christelijke openbaring aan deze suprematie onderwierp. — Al spoedig echter zien wij dit standpunt door dat van het zoogenaamd vulgaire Rationalisme vervangen, dat in het (krank) gezond verstand van iederen natuurlijken mensch den oppersten scheidsrechter vond, de noodzakelijkheid van hoogere verlichting en verlossing ontkende, en geheel de leer der Patefactie tot die der Providentie terugleidde. Aanvankelijk sloten hare tolken zich aan de methode en resultaten der kritische wijsbegeerte aan, doch niet altijd bewaarden zij den strengen zedelijken ernst van den Meester. Hier behooren de namen en schriften van Henke († 1809), Eckerman († 1836) en Schmid († 1812) genoemd te worden; vooral echter de nog meer bekende van J. F. Röhr († 1848), den invloedrijken schrijver van Brieven over het Rationalisme (1813); H. E. G. Paulus († 1851) van Heidelberg, den voorstander van de (on)natuurlijke verklaring der gewijde geschiedenis, en J. A. L. Wegscheider († 1849), die zijne *Institutiones Theol. Dogm.*, waarin elke hoofdzaak van Evangelie en Hervorming stelselmatig verzaakt werd, „piis manibus Lutheri” had opgedragen. Bij alle verschil in neven- of hoofdzaken, is het Christendom voor al deze mannen slechts de historische invoering of providentiële bevestiging der zuivere redewaarheid. Met het begrip van bijzondere openbaring werd natuurlijk nu ook dat van het wonder verwijderd; de zonde heette voortaan onvolkomenheid, de verlossing verlichting, het geloof verstandsovertuiging, de bekeering verbetering, de Christus een zedeleeraar, de kerk verbeterhuis en ontwikkelingsschool, de doop formaliteit, het Nachtmal een broederfeest, terwijl de hoop des eeuwigen levens, bovenal die der individuele onsterfelijkheid en des zaligen wederziens, niet zelden met pathetische trekken geteekend werd.

11. Tegenover dit Rationalisme trad het Supranaturalisme te voorschijn, van het oud-rechtzinnig kerkgeloof wel onderscheiden. Het erkende de noodzakelijkheid en werkelijkheid eener bijzondere openbaring, in de leer van Christus gegeven, en inzonderheid door wonderen en voorspellingen

van Gods wege bevestigd. Met dit formeel openbaringsge-
loof paarde het intusschen het kennelijk streven om de
scherpe zijden der geopenbaarde waarheid zooveel mogelijk
af te slijpen, en haar allermeeft aan te bevelen uit hoofde
van hare nuttige strekking. De baan voor deze richting
was reeds door de *Institutiones* van Doederlein (1780), het
Epilome van Morus (1787) en andere geschriften gebroken,
maar inzonderheid ontleent zij hare beteekenis aan de namen
van Storr († 1805), Fr. V. Reinhard († 1812), en den eer-
biedwaardigen Tübinger Hoogl. J. C. F. Steudel († 1837).
Ook de *Vorlesungen* van den vromen G. C. Knapp, in 1827
uitgegeven, kunnen eenigermate tot deze fractie gebracht
worden. — Tegenover haar en hare antipode ontbrak het
natuurlijk aan enkelen niet, die beiden wilden vereenigen,
en uit dien hoofde den naam van Rationalistische Suprana-
turalisten ontvingen. Hiertoe behoorden o. a. H. A. Schott
(† 1835), H. G. Tzschirner († 1828), en K. G. Bretschneider
(† 1848), schrijver eener *Systematische Entwicklung* u. s. w.
en van onderscheiden' andere, meer populaire dogmatische
werken, ook ten onzent vertaald en gebruikt. In ons vader-
land is inzonderheid déze richting een tal van jaren door
de *Godgel. Bijdr.* vertegenwoordigd geworden.

12. Waar het Rationalisme zich zoo werkzaam betoonde,
kon het Mysticisme onmogelijk zwijgen. Werkelijk laat
het dan ook telkens in dit tijdperk zich gelden, zoowel in
den schoot der Roomsche, als in dien van de voornaamste
afdeelingen der Evangelische kerk. Ten aanzien van de
Dogmatiek der eerste mag hier de Spaansche priester M.
Molinos († 1696) niet onvermeld blijven, die zich tegen het
Jesuitisme verzette, en in Frankrijk de Quiëtistische twisten
deed uitbreken. In haren edelsten vorm treedt de dogma-
tische Mystiek in dat land te voorschijn in Fénelon († 1715),
wiens leer van de reine liefde in Bossuet een scherp en be-
strijder ontmoette. In dichterlijken vorm waren in Duitsch-
land verwante gedachten door den mystieken Angelus Silesius
(eigenlijk Scheffler, † 1677) in zijnen *Cherubinischen Wanders-
mann* uitgesproken op eene wijze, die maar al te zeer aan

Pantheïsme deed denken. — In de Luthersche kerk paarde zich de Mystiek aan Theosophie en Ascetiek, niet altijd in zeer nauwe aansluiting aan de leer van de kerk. Gelijk in een vroeger tijdperk Theophr. Paracelsus († 1541) en V. Weigel († 1588), zoo oefende in het tegenwoordige inzonderheid J. Böhme in dezen geest een krachtigen invloed († 1620). — Eenigermate zou hier, bij ontstentenis van beter plaats, de graaf van Zinzendorf († 1760), de krachtige voorstander der bloed- en wondentheologie, genoemd kunnen worden; gelijk ook E. Swedenborg († 1772), de Stichter der kerk van het nieuwe Jerusalem, in wien het krypto-rationalistisch karakter der Theosophie op verrassende wijze te voorschijn treedt. — In de Hervormde kerk zien wij het Mystiek beginsel uit den schoot der Roomsche overgebracht, in Nederland door Jean de la Badie en zijne aanhangers († 1674), in Frankrijk door P. Poiret († 1719), den discipel van Ant. Bourignon († 1680). Echter oefent het op den gang der Dogmatiek geen overwegenden invloed, gelijk ook de geheele strijd tusschen Rationalisme en Supranaturalisme veel meer de Luthersche, dan de Gereformeerde kerk heeft geschokt.

13. Wat nog meer bepaald ons vaderland aangaat: kennelijk zien wij in den loop der achttiende eeuw de rechtzinnigheid afnemen, maar toch, ook bij ketterij op enkele punten (H. A. Roëll, † 1718), de Dogmatiek haar streng Supranaturalistisch karakter bewaren. Als type van hare richting mogen worden aangemerkt de *Institutiones* van B. Broes (1788) te Leiden, en inzonderheid het *Pars Theol. Chr. theoretica* van H. Muntinghe te Groningen, in 1801 ten eersten male verschenen; rechtzinnig in de hoofdzaak, Bijbelsch van kleur, maar niet vrij van concessiën, die den schrijver onder de verdenking van ketterij konden brengen. Strenger was de richting, te Utrecht vertegenwoordigd door Gijsb. Bonnet en Herm. Royaards, de eerste meer filosoof, de ander meer exegeet; beiden een tijdlang inzonderheid scherp tegen hunnen ambtgenoot J. Heringa, Elz. aangekant († 1840), die, eerst als onrechtzinnig verketterd, later als al

te bekrompen verdacht, er levenslang zijne eer in gesteld heeft, zich Bijbelsch Theoloog te betoonen. De éénige Hervormde Godgeleerde van dit tijdperk, door wien eene dadelijk rationalistische Dogmatiek op katheders en kansels gebracht werd, is J. H. Regembogen, schrijver eener tamelijk oppervlakkige *Christelijke Godgeleerdh.* (1811), geweest. Te krachtiger steun heeft deze richting onder Doopsgezinde, Lutherse en Remonstrantsche Godgeleerden gevonden, ook onder den invloed van politiek Liberalisme en Revolutiegeest.

14. Vatten wij alles te zamen, de totaal-indruk van dit tijdperk kan niet zoo verblijdend als van het vorige zijn. Te minder mogen wij ten slotte de weinige namen verzwijgen, die, tot dusver onvermeld, niet slechts in hunnen kring op dit gebied met eere geblonken hebben, maar ook zelfs eene betere toekomst voorspelden. In Frankrijk bekleedde Bl. Pascal († 1669) onder de Apologeten des Christendoms eene eervolle, neen éénige plaats. In Engeland zien wij, te midden van alle methodistische eenzijdigheid, inzonderheid door Whitefield († 1770) de leer der vrije genade populair maar krachtig verdedigd. In Zwitserland handhaafde J. C. Lavater († 1801), op den kansel en in geschriften, het christocentrisch karakter der Geloofsleer met al de warmte van een liefhebbend hart. — In Duitschland eindelijk (om niet van den opwekkenden invloed te spreken, zijdelings althans ook op ons gebied door mannen als Gellert, Klopstock en Hamann geoefend) heeft een J. G. Herder († 1803) ook voor de Dogmatiek niet vergeefs geleefd en gewerkt. Door een zijner vrienden zijn (1805) de voornaamste dogmatische ideeën uit zijne schriften bijeengebracht. Noch Rationalist, noch Supranaturalist in den gewonen zin van het woord, was hij, vooral in zijne eerste periode, Christelijk humanist bij uitnemendheid, die aan de eene zijde den geest des vrijen onderzoekes wekte, maar aan den anderen kant door zijnen diep religieusen geest een weldadig tegengif tegen het ongehoof van sommigen en de onverschilligheid van anderen aan menigen tijdgenoot bood. Al bevredigt hij ons in menig opzicht niet meer, met hem kunnen wij gevoelig dit deel van

ons overzicht sluiten, want licht zijner eeuw, is hij tevens heraut van een nieuwen, in menig opzicht beteren tijd.

Verg., behalve de hoogst belangrijke geschr. van Gasz en Dorner, § 13 genoemd, vooral ook Tholück, *Vorgeschichte des Ration.* I. II. (1853, 1861.) *Geschied. van het Ration.* I. (Holl. vert. 1866). *Vermischte Schriften* (1839), S. 1—147. Over Voetius, ons Art. in Herzog, R. E. XVII. Over Coccejus, de Theol. Diss. van G. van Gorkom (1856) en A. van der Flier (1859); over Witsius, die van Heringa (1861); over Vitringa, die van v. Heel (1865); over Roëll, die van v. Hoorn (1856); over à Limborch, die van A. des Am. v. d. Hoeven Jr. (1845); over Herder, die van Dibbits (1862); over Pascal, die van Wijnmalen (1865); over Lampe, de *Monographie van Thelemann* (1868); over Bengel, eene Voorlezing van C. Sepp. (1848). Over onze Vaderl. Theologie op het laatst van dit tijdperk, de Prijsverh. van laatstgen. (Teyler's Godg. Gen. 1863) 8^e uitg. bl. 65 en verv. H. Bouman, de *Godgeleerdh. en hare beoefenaars in Nederl. enz.* (1862), bl. 344 en verv., en de daar overvloedig aangeh. Literatuur.

Vraagpunten: Waaruit inzonderheid de herleving van het Scholasticisme in de Protestantsche kerk te verklaren? — De strijd tusschen Voetius en Coccejus. — Nadere beschouwing der Theologie van Saumur. — De botsing tusschen het Orthodoxisme en het Piëtisme. — Van waar, dat het Rationalisme zooveel krachtiger in de Luthersche dan in de Hervormde kerk heeft geheerscht? — In hoever heeft de Ned. Herv. Dogmatiek in dit tijdperk zich zelfstandig ontwikkeld? — Nadere toelichting van enkele afzonderlijke afdwalingen en ziekteverschijnselen.

§ 15.

Herleving.

Een nieuwe tijd ook voor de Dogmatiek is aangebroken in onze eeuw, welke men niet ten onrechte als de eeuw van de Regeneratie der Christelijke Theo-

logie heeft begroet. In de plaats van het vroeger Rationalisme en Supranaturalisme, beide op hun standpunt even eenzijdig, trad eene meer juiste en vruchtbare opvatting der waarheid als leven uit God, historisch in Christus geopenbaard, en slechts bij het licht der Schrift langs den weg van eigen geestelijke ervaring gekend. Van Duitschland uitgegaan, heeft deze richting der Dogmatiek haren invloed in de verschillende kerken ook van andere landen doen voelen, en zich met klimmende klaarheid en vastheid gehandhaafd tegen de aanvallen van een gedurig meer schaamteloos ongeloof. Met de wijsheid van het voorleden verrijkt, door de vuurproef van het heden gelouterd, streeft de wetenschap rusteloos, hoezeer langs tallooze omwegen en niet zonder sterke reactie, een schooner verschiets te gemoet, waarin zij, nog meer dan te voren, voldoen kan aan haren onafwijsbaren Eisch.

1. Het opschrift, ook op déze §, bedoelt geen onbeperkte lofspraak, maar enkel aanduiding van het opgewekt wetenschappelijk leven der tegenwoordige, bepaald tegenover den stilstand en de verachtering der vorige eeuw. Dat die herleving zich met vernieuwden teruggang of gevaarlijke krankheid bleef paren, wordt daarmede natuurlijk in geen deele ontkend.

2. De geschiedenis van de herleving der Dogmatiek in Duitschland knoopt aan den grooten naam van Fr. Schleiermacher († 1834), den Duitschen Plato, zich vast. Niet altijd heeft men bij het roemen van dezen nog meer geprezen dan gelezen Godgeleerde zich binnen juiste grenzen gehouden, en meermalen al te spoedig aan wat groote historische waarde heeft eene eeuwige beteekenis toegekend. De eisch althans, dat elk grondig dogmatisch onderzoek altijd

weder van Schleiermacher zou moeten beginnen, is uiterst eenzijdig, en zal niet licht toegestemd worden door wie zijne *Christl. Glaubenslehre* (1^e uitg. 1821) opmerkzaam en met het Evangelie in de hand heeft herlezen. Toch kan het van den anderen kant onmogelijk worden tegengesproken, dat hij aan het wetenschappelijk streven zijner dagen „den stoot tot eene eeuwige beweging” gegeven heeft, en als Johannes de Dooper bij vernieuwing vóór den Christus is uitgegaan. Eene eeuw, door den killen adem van het Rationalisme verstijfd, heeft hij met nieuwen eerbied voor den Godsdienst vervuld (*Reden über die Rel.*, 1^e uitg. 1799), en het Christendom aanprezen als persoonlijke levensgemeenschap met Christus, in wien hij het hoogste ideaal der menschheid, den Verlosser van de macht der zonde aanschouwde. Aanvankelijk van Pantheïsme niet vrij, is hij steeds meer tot het Christelijk Theïsme genaderd, en heeft aan den Godsdienst zijne onverdelgbare plaats in het binnenste heiligdom van het menscheijk bewustzijn verzekerd. Ook de zoo vaak miskende hoofdleer der Gereformeerde Dogmatiek, ’s menschen onbepaalde afhankelijkheid van God in het werk der behoudenis, is door hem, hoezeer op eigenaardige wijze ontwikkeld, bij vernieuwing tot eere gebracht, en het ethisch karakter der heilswaarheid, al is het met betreurenswaardige miskenning van hare historische zijde, met nadruk op den voorgrond geplaatst. Bij den rijkdom van zijnen geest en de veelzijdigheid van zijnen invloed kan het ons allerminst verwonderen, dat ook de leerlingen en geestverwanten, die van zijne beginselen uitgingen, voorts hunne eigen’ wegen zijn ingeslagen. Dit geldt met name van de (onvoltooide) *Dogmatik* van A. D. C. Twesten (I. II. 1. 1^e uitg. 1826), die veel meer tot de kerkelijke rechtzinnigheid overhelde, en van C. J. Nitzsch († 1868), wiens *System der christl. Lehre* (1^e uitg. 1829) eene krachtige poging mogt heeten om Dogmatiek en Ethiek te herëenen.

3. Had Schleiermacher in het algemeen getracht aan de Theologie eene zelfstandige plaats nevens de Philosophie te verzekeren, het ontbrak in geenen deele aan anderen, wier

werkzaamheid onder den overwegenden invloed stond eener bepaalde wijsgeerige school. In aansluiting aan de beginselen van Jacobi, zoo als die waren ontwikkeld door Fries, zien wij de Dogmatiek beoefend door W. M. L. de Wette († 1849), een vroom gemoed met kritischen geest, tot Scepticisme en Idealisme geneigd (*Lehrb. d. chr. Dogmat.* 1^e uitg. 1816. *Wesen des chr. Glaubens*, 1846). In den geest van den ouderen Fichte werd zij behandeld door L. J. Rückert (*Christl. Philosophie*, 1825). Als zelfstandig geestverwant der richting van Schelling in zijne eerste periode is C. Daub († 1836), met het oog op zijne *Theologumena* (1806) en andere dogmatische geschriften te noemen. Hoofdvertegenwoordiger van het Hegelianisme op leerstellig gebied was Marheinecke († 1846), inzonderheid blijkens zijne *Dogm. Vorlesungen* (1847). Menig aanhanger der spekulatieve richting verkeerde in dien tijd ter goeder trouw in den waan, dat thans de vrede tusschen gelooven en weten voor goed was geteekend geworden. De Theologie, beweerde men, beleeft dezelfde waarheid in den vorm van voorstelling, die door de Philosophie in den hooger zinn van wijsgeerig begrip werd gehuldigd. Maar al te spoedig intusschen kwam het zelfbedrog aan het licht, en scheidde zich de Hegelsche school in eene rechter- en linkerzijde, waarvan de eerste geloovig bleef, maar van dag tot dag aan invloed verloor, en de andere al spoedig een absolute scheiding van gelooven en weten als de hoogste wijsheid verkondigde, en zich beide aan de geschiedenis en de leer van het Christendom op de schennigste wijze vergreep. De namen van D. F. Strauss (*Christl. Glaubensl.* 1840, '41. II Th.), Bruno Bauer, Feuerbach en anderen verkregen eene treurige vermaardheid, die breeder aanduiding noodeloos maakt. Naar de blasphemie van den laatsten was het geheim der Theologie uitsluitend te zoeken op het gebied der Anthropologie, m. a. w. de Godsdienst een waan, zelfadoratie een plicht, en de emancipatie van het vleesch te gelijk de hoogste triomf van den geest. Geen wonder, waar de boom zulke vruchten droeg, dat de school van Hegel de laatste spekulatief-wijsgeerige

was, die zoo overwegenden invloed op de nieuwere Dogmatiek heeft geoefend. Dat het intusschen mogelijk was, ook op spekulatief standpunt de wetenschap des geloofs met uitnemende gaven te dienen, is in het Christologisch hoofdwerk van J. A. Dorner op schitterende wijze gebleken.

4. Zonder bepaalde aansluiting aan eene wijsgeerige school werd de Dogmatiek in dit tijdperk in vrijen, zelfstandigen geest beoefend door Godgeleerden, wier namen in een Overzicht als dit niet onvermeld mogen blijven. Wij voegen die hier bij elkander, ofschoon de richting des éénen een meer eklektisch, die des anderen een meer bemiddelend karakter vertoont. Hiertoe behoort Carl Hase, Hoogl. te Jena, eene theologische physionomie, welke men niet licht met eene andere verwisselen zal. Geniaal, frisch, aesthetisch, vol sympathie voor de historische zijde des Christendoms, schoon in geen deele aan het Rationalisme ontwassen, heeft hij ook op dit gebied onafhankelijk van anderen zijn weg gezocht en gevonden. Hij verrijkte de wetenschap met eene *Evang. Dogmatik* (1^e uitg. 1826), eene meer populaire *Gnosis* (1^e uitg. 1827), en eene reproductie van het kerkelijk systeem naar de behoeften van onzen tijd in den *Hutterus Redivivus* (1^e uitg. 1833), tegenover welken laatsten een *Melanthon Redivivus* (1837) ter aanprijzing van den idealen geest des Christendoms door eene ongenoemde hand werd geplaatst, die echter minder sympathie mocht verwerven. Nevens, hoezeer niet boven de zijne, mogen de dogmatische geschriften van Cramer (1829), Baumgarten Crusius (1830), en F. F. Fleck (1846, I) hier vermeld worden, gelijk ook de *Philosophische Dogmatik* (1855) van C. H. Weisse, op eene „Ausgleichung” der verschillende richtingen aangelegd. Een minder spekulatief, meer rationalistisch, historisch-kritisch karakter vertoonde de *Institutio Theol. Dogm.* van Dr. C. W. D. Grimm (1848). — Onder de Apologeten van dit tijdperk verdienen de plaats der eer: C. Ullmann († 1865), Christelijk humanist en historiograaf gelijk weinigen, om zijne voortreffelijke Verhh. over *Die Sündlosigkeit Jesu* (1^e uitg. 1828) en *Das Wesen des Christenth.* (1845, 1^e uitg.), en A. Tho-

luck, meer behoudend* van richting dan hij, maar ook nog meer veelzijdig, geestrijk en boeiend, allermeeft van wege zijne voortreffelijke gefchriften: *Die wahre Weihe des Zweiflers* (1^e Aufl. 1823) en *die Glaubwürdigk. d. Evang. Gesch.* (1^e uitg. 1836). Aan zijn vriend en geestverwant J. Müller dankt de Dogmatiek eene meesterlijke bearbeiding der Christelijke leer van de Zonde (1839).

5. Een nog meer bepaald Bijbelsch karakter vertoonen die Dogmatici, welke men als voortzetters zou kunnen beschouwen der vroegere supranaturalistische lijn, zoo als A. Hahn (Dogm. 1828), W. Böhmer (*Christl. Glaubenswissenschaft.*, 1840, '43. II Th. Het tweede deel meer bijzonder met het oog op de *Glaubenslehre* van Strauss). In Zwitserland zien wij deze richting waardig vertegenwoordigd door J. L. S. Lutz (*Bibl. Dogm.* 1847); in Wurtemberg door J. F. Beck, die den dogmatischen Schriftinhoud uit haar zelve ontwikkelt, terwijl hij zich zooveel mogelijk zoekt vrij te houden van philosophische en moderne ideën, en zich aan het vroeger Bijbelsch-Realisme van Bengel en Oetinger aansluit (*Christl. Lehrwissenschaft.* I. II. 1838, 1841). De meer populaire *Calwer Dogmatik* (IV Th. 1854—1858) kan mede tot deze klasse gebracht worden, gelijk ook tot zekere hoogte der *Schriftbeweis* van J. C. K. von Hoffmann (2 Th. 1857, 1859); in ieder geval eene hoogst merkwaardige poging om de resultaten van zijne eigene gnosie door een beroep op de H. Schrift te rechtvaardigen.

6. Even weinig ontbrak het in het buitenland aan nieuwe behandeling der Dogmatiek van kerkelijk standpunt. Van Luthersche zijde geschiedde dit, in streng behoudenden zin, vooral door F. A. Philippi (*Kirchl. Glaubensl.* IV. Th. 1854—1861) en G. Thomasius (*Christi Person u. Werk* u. s. w. III. Th. 1853—1861); meer onafhankelijk door C. F. A. Kahnis, (*Luth. Dogm.* I. 1861), en vooral op schitterend-geniale wijze in Denemarken door H. L. Martensen (*Christl. Dogm.* 1856). Als bearbeiding der Geloofsleer van het standpunt der Broedergemeente verdient de *Evang. Glaubenslehre nach Schrift und Erfahrung* van Herm. Plitt (2 dd. 1863, '64)

hooge waardeering. — De Gereformeerde Dogmatiek is uitvoerig uit de bronnen bearbeid en gereproduceerd door H. Heppe, Elberf. 1861, nadat dit vroeger reeds op meer subjektieve wijze was geschied door A. Ebrard (1^e uitg. 1851, 1852), in heftige wederspraak met de beginselen en resultaten van Al. Schweitzer (*Die Glaubenslehre der Evangel. Reform. Kirche*, II Th. 1844, '47. *Protest. Centraldogmen*, II Th. 1854, 1856). Ook de uitvoerige en oorspronkelijke dogmatische arbeid van J. P. Lange (III Th. 1849—1852) ging van Gereformeerde grondbegrippen uit, wier inhoud hij op even geniale als diepzinnige wijze overeen zoekt te brengen met de resultaten van het nieuwere denken.

7. Reeds heeft de laatstvermelde naam ons ongevoelig weder op vrijer, Christelijk-spekulatief terrein overgebracht. Het streven naar dieper opvatting der Heilsleer, dan in de letter van Schrift of Belijdenis scheen uitgesproken, gelijk het door sommigen beproefd werd, kon niet nalaten bij anderen weêrklank te vinden. De geestvolle J. F. von Meyer († 1848), schrijver o. a. der *Blätter für höhere Wahrheit* (1830—1832), vond een voortreffelijk leerling in Rud. Stier, († 1867) „der Theologe des gläubigen Schriftverständnisses” (Hase), die, ofschoon hij zelf geene Dogmatiek heeft geschreven, echter op hare beoefening op meer dan éene wijze belangrijken invloed gehad heeft. Hetzelfde kan nog met hooger recht gezegd worden van den beminnelijken en diepzinnigen theosoof R. Rothe († 1868), die zoowel door zijne *Ethik*, als door zijn: *zur Dogmatik* (1e afz. uitg. 1863), en door zijne *Dogmatik* (I. uitgeg. door Schenkel, 1869) de lofspraak verdiend heeft, vroeger door Cajetan van Luther gegeven: „habet profundos oculos et mirabiles speculationes in capite suo.” Ook het (nog onvolcindigd) geschrift van Ph. F. Keerl, *Der Mensch das Ebenbild Gottes* (Basel, 2 Th., 1861, '66), is wel nergens beter dan onder deze klasse te rangschikken. Bij toeneming vindt de theosophische richting, over het geheel beschouwd, een krachtigen steun in de wijsgeerige beginselen van Fr. von Baader († 1841), wiens *Vorlesungen über speculative Dogmatik* reeds

veel vroeger (1828 en v.) verschenen, maar wiens denkbelden eerst na zijnen dood krachtiger zijn begonnen te werken. Onder de theosophische Apologeten verdient mede de naam van den vroeg gestorven C. A. Auberlen († 1864) in eere te blijven, vooral om zijn voortreffelijk maar onvoltooid apologetisch geschrift: *Die göttl. Offenbarung* (Holl. vert. door G. Barger, 2 dd. Rott. 1862, '63).

8. Kon de theosophische Dogmatiek het verwijt niet altijd ontgaan, dat zij wijs wilde zijn bóven hetgeen geschreven stond, in meer of min lijnrechte tégenspraak met de Bijbelsche werd de philosophische Dogmatiek door de tolken van het modern bewustzijn beoefend. Het meest omvangrijk geschrift van die zijde werd door D. Schenkel geleverd, die, vroeger eene behoudend-geloovige richting toegedaan, later *Die Christl. Dogm. vom Standpunkt des Gewissens aus* (2 Th. 1858, 1859) voordroeg, en in weerspraak met Schleiermacher, het geweten in plaats van het gevoel als religieus orgaan zocht aan te bevelen. In Duitsch Zwitserland zond H. Lang eene *Christl. Dogmatik* (1858) in het licht, waarin de Christologie had opgehouden eene afzonderlijke plaats te bekleeden. Ook de *Christl. Glaubenslehre* van A. Schweitzer (I, 1863. II, 1. 1869) trad als wetenschappelijke uitdrukking van het theologisch modernisme te voorschijn, en de *Chr. Dogmatik* van zijnen ambtgenoot A. E. Biedermann (1869) leverde eene wetenschappelijke bearbeiding van het kerkelijk dogma, die den onstuimigen kreet van vele zijner geestverwanten: „geen Dogmatiek meer” op indrukwekkende wijze weersprak.

9. Richten wij voor een oogenblik van Duitschland naar Zwitserland en Frankrijk den blik, wij worden door belangrijke overeenkomsten, maar ook door meer dan één ongewoon verschijnsel getroffen. Geen naam mag hier eer worden genoemd, dan van den man, dien men niet ten onrechte den Schleiermacher van zijnen tijd heeft genoemd, terwijl zijne klaarheid de diepte van dezen ver overtreft, Alex. Vinet († 1847), wel allermeeft voor de Ethiek, maar ook voor de Apologetiek en Dogmatiek, eene persoonlijkheid

van de hoogste beteekenis. Evenmin Rationalist als Mysticus, was hij Individualist en Spiritualist in den edelsten zin van het woord. Zijne eigenaardigheid bestaat hierin, dat hij, met volle erkenning van den bovennatuurlijken oorsprong der heilsopenbaring en van het historisch karakter des Christendoms, naast de metaphysische op zijne ethische zijde een te lang miskenden nadruk gelegd heeft. Tegenover de Theologie van het vroeger gematigd Supranaturalisme ter eener zijde (Chenevière en a.), en die van het dusgenaamd Réveil aan den anderen kant (Bost, Malan, Gaussen en a.), handhaafde hij, niet zoozeer eene verschillende overtuiging, als eene afwijkende leermethode. Met ter zijde stelling der mechanische opvatting van het Schriftgezag, voor velen toen „le dogme des dogmes,” koos hij het geweten tot uitgangspunt, en zocht hij bovenal langs psychologischen weg wat door zooveel als waarheid buiten en boven hen werd beschouwd, nader tot en in hen te brengen. Zulk een man, fijn criticus bovendien en uitstekend stylist, kon te gelijk voor de behoudende richting een onschatbaar bondgenoot, voor de vrijzinnige een hooggevierd baanbreker tot verdere ontluistering zijn. Zoowel het een als het ander is dan ook en wordt nog immer gezien, en niet zelden is de naam van Vinet in banieren geschreven, waarvan hij zelf, zoo hij het hoofd nog opheffen kon, het waarschijnlijk met weerzin zou afgewend hebben. De overdrijving van het Schriftbeginsel in zijne naaste omgeving voerde den talentvollen Edm. Scherer (*La critique et la foi, deux Lettres*, 1850) op een steeds afhellend spoor, waarop de naam van Alex. Vinet nog slechts een der eerste mijlpalen was. Ook de nieuwe Straatsburger school (Orgaan: *Revue de Théol.*), T. Colani aan haar hoofd, streefde reeds spoedig dien mijlpaal voorbij, terwijl in die van Montauban, waar het vroeger gematigd Supranaturalisme nog lang hoogst achtungwaardige verdedigers vond, o. a. in P. Jalaguijer (*le principe Chrétien*, 1853, en andere geschriften), later de geest van Vinet aan de ontwikkeling en handhaving der Christelijke waarheid werd dienstbaar gemaakt. Als orgaan der meest invloedrijke leer-

lingen en geestverwanten van Vinet mag de *Revue Chrétienne* van Edm. de Pressensé, met haar *Bulletin Théologique* aangeduid worden. Voorts voert ook in Frankrijk en Zwitserland het modern Supranaturalisme zijnen hevigen strijd tegen de naturalistische negatie (Renan, Réville, Cocquerel), die, voor zoover hier nog van Dogmatiek sprake kan zijn, op hare geheele reconstructie bedacht is. Maar de namen van een Bersier, Godet, Astié, Naville en anderen wettigen de hoop, dat ook in dit land de strijd niet ten einde zal spoeden zonder wezenlijke vruchten te dragen. Als soldaat der oude Garde liet N. Poulain onder de Apologeten van het Christendom tegen het modern Naturalisme eene onbesmette en eervolle gedachtenis na († 1868).

10. In Engeland en Noord-Amerika worstelt steeds met wisselende kans de geest van den ouderen met dien van den nieuweren tijd, onder onmiskénbaren invloed van wat in Duitschland en elders geschiedt. Tegenover het Apologetisch streven van vroeger eeuw is eene modern-kritische richting ontwaakt (*Essay's and Reviews*, Colenso), en nevens onverschrokken handhavers der oude rechtzinnigheid verhieven welsprekende tolken van het Unitarisme en Naturalisme (Channing, Parker en and.) moedig de stem. Als orgaan eener vrije, geloovige, maar te gelijk wetenschappelijke richting belooft meer dan één tijdschrift, inzonderheid de *Contemporary Review* (1866), voor de toekomst veel goeds. — Zelfs de stille wateren van Denemarken en Zweden verhieven zich, en — om niet van J. P. Mijster te spreken — reeds de naam van Grundtvig, gelijk ook de strijd tusschen Martensen en Nielsen bewijst, dat althans in het eerstgenoemde land van geen doode stabiliteit hier sprake kan zijn.

11. Ook in den schoot der Roomsche kerk heeft de studie der Dogmatiek in onze eeuw in geenen deele gerust. Soms ook onder den invloed van beroemde wijsgeeren (Hermes, Günther, v. Baader en and.), vond zij verdienstelijke beoefenaars in Dobmeijer (1807), Brenner (1815), Klee († 1840), Staudenmaier (*Christl. Dogmat.* III BB. 1844—48). Onder de beste Apologeten van onzen tijd verdient vermelding

J. F. von Drey (*Apologetik*, III BB. 1838—1847), terwijl de *Symboliek* door J. A. Möhler († 1838) op eene wijze behandeld werd, die hem het grafschrift: „Ecclesiae Solamen” met het volste recht deed verwerven. De plichtmatige reactie tegen het oppervlakkig Duitsch-Katholicisme is voor het wetenschappelijk leven in deze kerk in de uitkomst voordeelig geweest. — Veel minder leven vertoont ook in dit opzicht tot dusver de Grieksche (Russische) kerk, die bij monde van den keizerlijken Staatsraad Alex. de Stourza (1816) hare belijdenis tegen een Jesuïtischen aanval verdedigde. Echter bezit zij o. a. een meer uitvoerig, dan uitlokkend Handboek onzer wetenschap van den beroemden bisschop Makarius, voorzien van eene breede Inleiding, die ook aangaande de theologische literatuur van zijn vaderland wetenswaardige wenken bevat (*Théologie dogmat. orthodoxe, par Macaire etc., traduit par un Russe*, III Vol. Paris, 1857—1861).

12. In ons vaderland eindelijk heeft de nieuwere geschiedenis der Dogmatiek allerm minst van stilstand te spreken, al kan zij even weinig van rustigen vooruitgang gewagen. Lang ging nog, in het eerste derde gedeelte dezer eeuw, de reeds aangeduide Supranaturalistisch-Bijbelsche richting (§ 14, 13) voort zich met kalmte te handhaven; meer wetenschappelijk in de school van Heringa en J. van Voorst (*Comp. Theol. Chr.* 1^a ed. 1808), populair onder leiding van L. Egeling (*De weg der zaligh.* II D. 1^e uitg. 1820). Zelfs werd de zaak der rechtzinnigheid wijsgeerig bepleit door den geleerden Kantiaan J. J. le Roy (*De Godd. Openb. d. B.* 2 DD. 1829, '30). Van de andere zijde echter traden meer rationalistische sympathiën te voorschijn, b. v. in het opzienbarend geschrift van P. W. Brouwer (*Bijbelleer aangaande den persoon van Christus*, 1826) en in dat van P. van der Willigen over *Het wezen des Christend.* (1e uitg. 1836). Ook gingen de *Godgel. Bijdragen* voort, in den middelerwijl ontbrandenden strijd over het verbindend gezag der Belijdenisschriften, de voorstanders der émancipatie te steunen. Was er alzoo in menig opzicht bij velen „onbepaaldheid en halfheid,” eene nieuwe phase ontsloot zich bij het optreden der

Groninger school (1837 en verv. Orgaan: het Tijdschrift *Waarheid in Liefde*), die haar *Compendium Dogmatices et Apologetices Christianae* in 1845 het eerst in het licht zond. Tegenover vroegere eenzijdige waardeering der Christelijke leer werd hier de persoon van Christus tot middenpunt van het stelsel verheven, en op het leven in zijne gemeenschap verhoogde nadruk gelegd. Geen wonder, dat deze school aan de éene zijde warme voorstanders, aan de andere veelvuldige wederspraak vond. Haar Godsbegrip was unitarisch, hare Hamartologie schier semi-pelagiaansch, hare Christologie Ariaansch-Apollinaristisch, hare geheele Evangeliebeschouwing meer paedagogisch dan soteriologisch gekleurd, terwijl de Daemonologie gemist, en de Eschatologie door de leer van de herstelling aller dingen besloten werd. Zoo scheen zij den een te veel, den ander te weinig te geven, maar dit moet tot hare eere gezegd, dat zij enkel verwierp, wat zij meende dat nergens in het Evangelie der Schriften geleerd werd. Niet slechts in haren bloeitijd (1840 — 1855), maar ook later bleef zij onwankelbaar aan hare historisch-supranatureele opvatting van het Evangelie getrouw, en zoo weinig verdient zij den blaam van de wegbereidster voor het modern Naturalisme geweest te zijn, dat zij integendeel daartegenover een ontwikkeld en krachtig apologetisch karakter vertoont.

Gelijk de Groningsche gaf ook de Utrechtsche en de Leidsche school haar dogmatisch Handboek uit; de eerste in het *Compendium Theol. Chr. Dogm.* (1853) van H. E. Vinke († 1862), discipel van Heringa, maar te gelijk van v. Heusde, Bijbelsch, irenisch, praktisch Theoloog bij uitnemendheid; de andere in de *Initia Dogmatices Christianae* van J. H. Scholten (1^e uitg. 1854). Reeds in 1848 intusschen was laatstgenoemde geleerde te voorschijn getreden met een werk van veel grooter beteekenis: *De leer der Hervormde kerk in hare grondbeginselen uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld* (II Dd. 4^e uitg. 1861), later gedeeltelijk aangevuld in eene monographie over *De vrije wil* (1858). Zelden is het: „habent sua fata” in eenig geschrift zoo sterk vervuld als in dit,

en wellicht is nog de tijd niet daar om het zijne eigenaardige plaats in de geschiedenis der wetenschap aan te wijzen; ook is objectieve karakteriseering voldoende. Had de richting van Groningen eene kennelijke neiging tot het Evangelisch-Katholicisme getoond, de Leidsche zocht daarentegen het Gereformeerde kerkgeloof, maar gezuiverd en ontwikkeld, op nieuw tot eere te brengen. Naar des schrijvers eigen getuigenis was zijn boek „eene kritiek der kerkleer naar hare eigene beginselen, die, zonder rechtstreeksche oorlogsverklaring, een aanval bevatte op de bestaande theologie in ál hare richtingen.” Scherp onderscheidende tusschen beginsel en leerstuk, stelde hij dit laatste voor in een licht, dat aan zeer velen met hoofdzaak en wezen hunner Evangelische en kerkelijke belijdenis volstrekt onvereinigbaar scheen. Zoo kon het wel niet anders, of hij moest, ook uit den boezem van andere kerken en kerkgenootschappen, menigvuldige wederspraak hooren. Ook bleef hij-zelf, evenmin als de stroom des tijds, onbewegelijk stilstaan. Van lieverlede naderde hij tot de beginselen der empirische school, totdat hij eindelijk aan alle Supranaturalisme openlijk den oorlog verklaarde (1867). — Dat het niet onmogelijk was, bij de behandeling der Dogmatiek in wetenschappelijken geest ook tot andere resultaten te komen, bleek middelerwijl uit de *Bijdragen tot de verklaring, toetsing en ontwikkeling van de leer der Herv. kerk*, door J. J. van Toorenenbergen (1865). — Van de wijze, waarop in de Evang. Luth. kerk de Dogmatiek werd beoefend, legde de uitgegeven *Inleiding en Schets* van F. J. Domela Nieuwenhuis († 1869) getuigenis af. De *Beginnelsen en leer der oude Doopsgezinden* werden bij vernieuwing in het licht gesteld door S. Hoekstra Bz. (1863), die tevens als zelfstandig beoefenaar der Dogmatiek, op indeterministisch standpunt, in modernen geest, maar met idealistische beginselen optrad, o. a. in zijne *Bronnen en Grondslagen van het godsd. geloof* (1864).

Dat de empirische richting van het wijsgeerig onderzoek op de beoefening der Dogmatiek in menig opzicht nadeelig moest werken, lag in den aard der zaak. Het dogma, dat

er in het geheel geen Dogmatiek kon en moest bestaan, was voor velen een axioma geworden; echter niet, zonder dat men zich ook van deze zijde gedwongen zag een minimum van volstrekt onmisbare dogmata toe te laten. Wat op dien weg als dogmatisch beginsel en resultaat eeniglijk overblijft is o. a. uitgesproken door A. Pierson (*Bespiegeling, Gezag en Ervaring*, 1855), nadat reeds vroeger eene *Schets der Dogmatiek* door Opzoomer was medegedeeld (*Kunst- en Letterb.* 1854, bl. 295). De breuk van het Empirisme met Kerk en Theologie is overigens na menigvuldig „misverstand” zoo sterk aan het licht getreden, dat de illusie der moderne richting schier door allen erkend en betreurd is. Tegenover haar naturalistisch beginsel trad o. a. de ethische school in het strijdperk, inzonderheid bij monde van haren talentvollen leider D. Chantepie de la Saussaye. Terwijl zij de Dogmatiek opvatte als „de beschrijving van het Christelijk leven der gemeente, dat met de hoogste waarheid noodzakelijk één is,” werd zij bovenal geleid door het streven „om het Christendom uit de louter godsdienstige sfeer in de zedelijke over te brengen, of liever, om van het bovenzinnelijk leerbegrip de zedelijke zijde aan den dag te brengen, en de leer alzoo te doen worden waarheid en leven.” Zoo zocht zij, hoezeer niet voor allen duidelijk, in hare mate voor de Nederlandsche kerk en Theologie te worden, wat Vinet voor die van Frankrijk en Zwitserland was.

Neemt de ethische richting de kwalificatie van Supra-naturalistisch te zijn niet zonder groote aarzeling aan, onbeschroomd komt er daarentegen het modern Supranaturalisme voor uit, dat het bovenal van de krachtige handhaving en toepassing zijner beginselen het heil voor kerk en wetenschap wacht. Op dit standpunt, mede door den schrijver dezer regelen ingenomen, wordt het Christendom als vrucht eener bovennatuurlijke heilsopenbaring; Dogmatiek dien ten gevolge als Heilsleer (niet te verwarren met de Ethiek, als Levensleer) opgevat, en inzonderheid het historisch karakter van den Christelijken Godsdienst met nadruk op den voorgrond geplaatst. Supranaturalistisch noemt

zich deze richting, omdat zij uitgaat van het geloof in een God, die Heer is in zijne eigene schepping, en zich in Jezus Christus heeft geopenbaard op eene wijze, die onmogelijk kan worden verklaard als het bloot natuurlijk resultaat van louter eindige oorzaken. Modern Supranaturalistisch, omdat zij niet onbewegelijk bij het oude wil blijven staan, maar vooruit streeft, en wel zóo, dat zij (in onderscheiding van een vroeger Supranaturalisme) niet van een deïstisch, maar van een theïstisch Godsbegrip uitgaat; niet de leer maar den persoon van den Heer op den voorgrond plaatst, en, naast het metaphysisch en historisch, óók het ethisch karakter der heilsopenbaring geheel tot zijn recht wil doen komen. Zij wil wetenschap zijn des geloofs, maar bovenal uit Gods openbaring in Christus geput, zoo als die in het Evangelie verkondigd, en bij het licht van geestelijke ervaring gekend wordt. Historisch-philosophisch van aard, vertoont zij te gelijk een apologetisch en een irenisch karakter. Zij wortelt in het voorleden, worstelt met het heden, en heeft haar oog bovenal naar de toekomst gewend. Of zij zelve eene toekomst heeft, en hoedanig deze zal zijn, zal eerst de tijd kunnen leeren.

Verg., behalve de bovengen. geschriften van Gasz en Dorner, vooral ook A. Mücke, die *Dogmat. des 19^{en} Jahrh.* (1867). C. Schwartz, *Zur Gesch. der neuesten Theol.* (1^e uitg. 1856). Ph. Schaff, *Deutschland, zijne Hoogescholen, Godgeleerdh. enz.* (1858). — Wat bijzonderheden aangaat: over Schleiermacher, Vinet, en andere beroemde Godgeleerden, de Artt. in Herzog, R. E. en de daar aangeh. Literat. Voorts wat wij zelve schreven over de Glaubenslehre van Strauss, *Godgel. Bijdr.* 1842, '43; over die van Schweitzer, in de *Jaarbb. van 1848*; over de Wette en Scholten, in die van 1850; over Martensen, in die van 1851. — Over de Groningsche school P. Hofstede de Groot, de Gr. Godgeleerden in hunne eigenaardigheid (1855). Over de Leidsche richting de strijd-schriften van D. Chantepie de la Saussaye, Gorter, Douwes en and. Over de ethische Theologie J. F. Astié, *les deux Théologies nouvelles* (1862), vert. door la Saussaye, benevens de voornaamste geschriften van laatstgenoemden. Over de roeping en het streven

van het modern Supranaturalisme, onze Oratio, de Scepticismo, etc. (1863). Eene belangrijke Bijdrage tot populaire Dogmatiek werd van dit standpunt geleverd door J. I. Doedes, de leer der Zaligheid enz. (1870), terwijl hetzelfde, naar de beginselen der ethische school, op geestvolle wijze geschiedde door J. H. Gunning Jr. in zijne Blikken in de Openbaring (1866 en verv.).

Vraagpunten: Nadere karakteristiek en kritiek van Schleiermacher en zijne school. — De orthodoxie en de spekulatieve filosofie in schijnbaren vrede en klimmenden strijd. — Het standpunt der eklektische en der bemiddelings-theologen. — De nieuwste bewerkingen der kerkelijke Dogmatiek. — Welke eigenaardigheid vertoont de Theosophie van dit tijdperk? — Het Modernisme en Chr. Dogmatiek. — De richting en de invloed van Vinet. — Licht en schaduwzijde der Groninger school. — De ethische Theologie hier te lande. — Invloed door de Dogmatiek van het buitenland op de onderscheiden' richtingen der onze uitgeoefend.

VIERDE HOOFDSTUK.

EISCH DER DOGMATIEK.

§ 16.

Haar Uitgangspunt.

Staaft de geschiedenis der Dogmatiek de noodzakelijkheid van voortgezet onderzoek, voor dat onderzoek-zelf hangt alles van zijn uitgangspunt af. Geen punt van uitgang kan intusschen het ware zijn, dat lijnrecht met het karakter en de bestemming der wetenschap strijdt. Noch het teugelloos Scepticisme, noch het onverzettelijk Dogmatisme biedt haar een betrouwbaar uitgangspunt aan, maar alleen het per-

soonlijk, christelijk openbaringsgeloof, op Schrift en Ervaring gebouwd, en door eene krachtvolle Apologetiek tegen elken aanval gedekt. De vaststelling van dit beginsel bepaalt tevens de verhouding der Dogmatiek tot andere, niet theologische wetenschappen, en bakent daarbij de grenzen van haar eigen grondgebied af.

1. Aan het einde van ons historisch onderzoek zijn wij overtuigd dat de Dogmatiek nog in geenen deele haar laatste woord heeft gesproken. Maar in wat richting zich verder voort te bewegen? Alles hangt hier van het uitgangspunt af; het *Δός μοι πῶς τῶ* wordt ons alzoo eene vraag van de allerhoogste beteekenis. Geheel het onderzoek toch wordt door zijne praemissen beheerscht, en ook het prachtigst gebouw, op een zandgrond gesticht, zinkt in één.

2. Dat het uitgangspunt van een wetenschappelijk onderzoek niet met den aard der wetenschap zelve mag strijden, heeft nauwelijks herinnering noodig. Wie geheel de Philosophie voor eene hersenschim houdt, kan moeielijk hare geschiedenis met gewenschten uitslag beoefenen; wie meent, dat er in het geheel geene wetten van het schoone bestaan, kan onmogelijk eene Aesthetica leveren. Toch is bij de beoefening der Chr. Dogmatiek deze regel zoo dikwijls vergeten, dat het dringend noodig is, waar haar Eisch besproken zal worden, allerminst uit het oog te verliezen wat (Hoofdst. I) aangaande haar Karakter gezegd is.

3. Is Dogmatiek wetenschap des geloofs (§ 3), dan kan haar uitgangspunt onmogelijk in een teugelloos Scepticisme gegeven zijn. Aan veel mag en moet de dogmaticus, ook als zoodanig, twijfelen — allermeeest aan eigen onfeilbaarheid en die van anderen met hem — en die eerlijk twijfelt en zoekt mag hopen tot gewisheid te komen, maar nooit kan de stelselmatige twijfel, hetzij aan het bestaan, hetzij aan de erkenbaarheid der onzienlijke en eeuwige dingen, het eigenlijk gezegd point de départ voor het dogmatisch

onderzoek worden. Wie zal zich immer tot de hoogte der geestelijke aanschouwing verheffen, die óf aan de realiteit van het allerhoogste gebied, óf aan de draagkracht zijner eigene vleugelen twijfelt? Neen, „die Dogmatik nimmt nicht ihren Ausgangspunkt aus dem Zweifel, was oft als Forderung für die Philosophie aufgestellt ist; sie entwickelt sich nicht aus dem Leere des Zweifels, sondern aus der Fülle des Glaubens; ein von Zweifel ausgehängertes Bewusstsein hat noch nie eine Dogmatik hervorrufen können” (Martensen).

4. Even weinig heils laat zich van een onverzettelijk Dogmatisme verwachten, dat zich krampachtig aan het eenmaal overgeleverde vastklemt, en het groot verschil tusschen subjektieve overtuiging en objektieve waarheid voorbijziet. Door zulk een Dogmatisme, als waardoor de Scholastiek der middeleeuwen en der zeventiende eeuw werd beheerscht, wordt vernieuwd dogmatisch onderzoek deels onmogelijk, deels verbodig gemaakt. Gelijk het hier en daar ook in onzen tijd optreedt, en reeds ketterlucht riekt, waar slechts het woord: loutering der Geloofsleer wordt uitgesproken, ijvert het voor confessioneel-geachte rechtzinnigheid, maar met verzaking van het Protestantisch karakter der wetenschap. Waar het ééinig geoorloofd antwoord op ieder punt reeds is vastgesteld, heeft de vernieuwde vraag: „wat is waarheid” geen ernstige beteekenis meer.

5. Slechts uit de eeuwig zich verjongende kracht van het persoonlijk geloofsleven kan de Dogmatiek in telkens nieuwe vormen te voorschijn treden. Waar dat beginsel gemist wordt, ontbreekt niet slechts de drang tot hare beoefening, maar ook de grond der mogelijkheid om daarin gelukkig te slagen. „Die des Glaubens entbehren verwechseln entweder ihre abwechselnde Ueberzeugung mit dem historischen Glauben, und stellen unbewusst jene dar, indem sie der christlichen Lehre ihren wissenschaftlichen Ausdruck zu geben meinen, oder sie sind sich dieses Unterschiedes vollkommen bewusst, und ihr Interesse an der christlichen Religion ist eben nur ein historisches” (J. Müller).

6. Het persoonlijk Christelijk openbaringsgeloof, dat als

uitgangspunt der Dogmatiek wordt geëischt, is in geen en deele eene onvoorwaardelijke toestemming des verstands, dat geheel den inhoud der kerkleer reeds onbegrepen aanvaardde, maar een vertrouwen des harten, zoowel op het bestaan en de erkenbaarheid eener eeuwige waarheid, als op Hem, in en door wien zij is geopenbaard en verschenen. Wat zich met de meeste duidelijkheid en kracht als de onmiddellijke uitspraak der menschelijke bewustheid verkondigt, erkent het als grondwaarheid, en bouwt daarop met bedachtzaamheid voort. Daartoe rekent het mede, wat de grondslag is van allen Godsdienst en zijne filosofie; het bestaan eener hoogere wereld, waarnaar het hart met zijne diepste aspiratiën uitgaat, een rijk des lichts en des levens. Wie geheel deze voorstelling met het kinderlijk geloof aan spoken gelijk stelt, is wellicht door grondiger psychologische studie te redden, maar tot de beoefening der Dogmatiek, bij verzaaking van haar *primum verum*, bepaald óngeschikt.

7. In nog meer bepaalden zin moet het persoonlijk geloofsleven uitgangspunt van het dogmatisch onderzoek zijn, en heeft het: „credo ut intelligam” diepe beteekenis. Op Christelijk gebied wordt de hoogste kennis uit het geestelijk leven geboren, gelijk zij op hare beurt wederom tot waarachtig leven moet leiden: „die niet liefheeft, heeft God niet gekend” (1 Joh. 4:8). Zonder innerlijke sympathie is, bepaald in déze gedachtensfeer, waarachtige intelligentie ondenkbaar, omdat de gedachten- tevens levenssfeer is. „Che ben ama, ben sa” (A. Conti). Natuurlijk behoort de geloovige grondaanschouwing, waarvan men uitgaat, zich goed te rechtvaardigen (Apologetiek); maar bij het welgegrond vertrouwen, dat zij dit kan, mag zich dan ook de eisch van het reeds genoemde uitgangspunt met vollen nadruk doen gelden. Zelfs zal hier de diepte en helderheid der kennis met die des geloofslevens als van zelve klimmen of — dalen. „Gerade weil die christliche Wissenschaft nicht bloß ein Wissen von der Religion, sondern religiöse Wissenschaft, nicht bloß eine Wissenschaft vom Glauben, sondern glaubende Wissenschaft ist, gerade darum bilden Glauben

und Wissen eine organische Einheit, d. h. die Wissenschaft wächst lebendig aus dem Glauben hervor, als eine, wenn auch stückweise und relative, immerhin fortschreitende Erkenntnis" (Martensen).

8. Van dit beginsel uitgaande, staat de Dogmatiek tot niet ééne andere wetenschap in vijandige, maar tot alle in vrije verhouding. Wat de Natuurwetenschap betreft: noch zij, noch de wetenschap des geloofs heeft haar laatste woord reeds gesproken, en de laatste zou haren naam niet verdienen, indien zij geen wachten geleerd had. Er kan oogenblikkelijke weerspraak zijn tusschen eene bepaalde richting van beiden, maar de Natuur en de Heilsopenbaring zelve kunnen elkander onmogelijk tegenspreken, en doen dit ook niet. Waar zich weerspraak vertoont, moet er eene fout òf in de redeneering òf in de waarneming schuilen. De Bijbel is geen Handboek der Natuurkunde, en de Natuurkunde heeft geen antwoord op de vragen, die de Bijbel beantwoordt: hier geldt dus het: „suum cuique.” — Wat de Wijsbegeerte aangaat: gebruikt men dat woord in subjektieven zin (= sapientiae amor), dan blijkt het gemakkelijk, dat zij de uitnemendste diensten tot ontvouwing en handhaving der Geloofsleer bewijzen kan, zoodat de ware wijsgeer ook de beste dogmaticus zijn zal. Spreekt men daarentegen van Philosophie in objektieven zin, ter aanduiding van een bepaald spekulatief-wijsgeerig systeem, dan hangt de verhouding tusschen haar en de Dogmatiek natuurlijk van de eigenaardigheid der wijsgeerige beginselen af. Eene naturalistische of pantheïstische philosophie kan aan de Christelijke Dogmatiek onmogelijk een' anderen, dan een Judaskus geven; terwijl van eene theïstische of spiritualistische richting der wijsbegeerte lichtelijk het tegendeel gelden zal. Geen theoloog zal op de resultaten van grondig wijsgeerig nadenken met minachting nederzien, en met name de hervormde geen oogenblik aarzelen het woord van Kalvijn te herhalen: „Philosophia praeclarum est Dei donum, et qui omnibus saeculis exstiterunt viri docti, eos Deus ipse excitavit, ut ad veri notitiam mundo praelucerent”

(Ep. ad Bucerum, *Opp.* Tom IX. Epp. p. 50). Maar even weinig zal hij bij dogmatischen strijd de hoogste rechtspraak aan de bevriende wetenschap afstaan, omdat hij te doen heeft met eene historische heilsopenbaring, die de wijsgeer wel a posteriori indenken, maar nooit a priori uitdenken kon (1 Kor. 2 : 9). Philosophie en Theologie van den echten stempel zullen elkander eeren en liefhebben, maar voorts ieder hunnen eigenen weg gaan. Op de vraag, of iets wijsgeerig waar en theologisch valsch zou kunnen wezen, of omgekeerd, kan slechts ontkennend geantwoord worden.

Ook tot de empirische filosofie, indien zij althans niet alléén op uitwendige waarneming bouwt, staat de Dogmatiek principiëel in geen gespannen verhouding. Immers ook zij gaat met de geestelijke ervaring te rade, en acht zich, niet minder dan gene, tot observatie en combinatie geroepen (Joh. 1 : 14. 4 : 42). Dan alleen vangt de vijandschap aan, wanneer de empiricus zijne en anderer ervaring als hoogsten toetssteen ter beoordeeling van het welgestaafd openbaringsfeit aanwendt en, van empirisch op spekulatief terrein overstappend, op stouten toon het woord: onmogelijk uitspreekt; m. a. w. willekeurig bepaalt, wat al of niet historisch betrouwbaar mág zijn. De echte wijsgeer der ervaring zal gaarne belijden: „je weiter man in der Erfahrung fort-rückt, desto näher kommt man dem Unerforschlichen” (Göthe), m. a. w. aan het gebied des geloofs.

9. Het vastgesteld uitgangspunt bakent tevens de grenzen van het dogmatisch grondgebied af. Alleen dat, maar ook dat alles behoort er op, wat uitdrukking is van het Christelijk openbaringsgeloof, of althans daarmede in rechtstreeksch verband staat. Openbaringsgeloof postuleert eene wederkeerige betrekking tusschen God en den mensch; vragen derhalve, voor de kennis dezer betrekking van geen het minste belang, behooren eer op ieder ander terrein, dan op het onze te huis. De toepassing van dit eenvoudig, maar wijdstrekkend beginsel op menige subtiliteit van het vroeger en later Scholasticisme ligt voor de hand, maar is ook in onze dagen niet overbodig.

Verg. Kling, über Gestaltung der Christl. Dogm., in het Tub. Zeitschr. für Theol. 1834, IV. H. Martensen, über Glauben und Wissen, in de Jahrb. für deutsche Theol. (1869) XIV. S. 396 u. ff. O. Marburg, das Wissen und der religiöse Glaube (1869). S. 254 u. ff. Th. Zollmann, Bibel und Natur in der Harmonie ihrer Offenb. Eine gekrönte Preisschrift, 2^e Aufl. (1869). A. Stüler, Schriftlehre und Naturwissenschaft, neun Vorlesungen (1869). H. E. Vinke, Oratio de germano Philosopho, optimo Theologo (1836). De empirie van Jezus' Apostelen en verdere tijdgenooten (1860). Anastasio, Christendom en Empirisme, bl. 45 en verv. (1862). W. C. Magee, Twijfelzucht. Uit het Eng. met Voorr. van J. J. v. O. (1863).

Vraagpunten: Verband tusschen dit en het vorige Hoofdstuk. — Noodzakelijkheid en vereischen van een aannemelijk uitgangspunt. — Waar, en met wat recht, wordt nog heil verwacht van het Scepticisme, waar van het Dogmatisme als uitgangspunt? — Zin en grond van den eisch des geloofs, als eerste voorwaarde van alle dogmatische kennis. — Van waar de telkens wederkeerende strijd tusschen Dogmatiek en Natuurkunde, en hoe die naar vermogen te leiden? — De waarde eener gezonde Philosophie, in alle eeuwen door de meest uitnemende en rechtzinnige Theologen erkend. — Wat moet de Dogmatiek, naar het vastgesteld beginsel, in haar onderzoek opnemen; wat mag zij veilig ter zijde stellen?

§ 17.

Hare Methode.

Niet slechts het uitgangspunt, maar ook de Methode van het onderzoek moet met aard en doel der wetenschap in overeenstemming zijn. Elk dogma behoort genetisch uit de hoofdbron afgeleid, kritisch beschouwd, en met andere langs analytisch-synthetischen weg alzoo verbonden te worden, dat ieder der deelen juist uit den samenhang met dit organisch ge-

heel zijn licht en recht, zijne beteekenis en waarde erlangt. Van het dusgenaamd dogmatisch Bewijs kan uit dien hoofde slechts sprake zijn, waar eene gemeenschappelijke grondaanschouwing, althans tot zekere hoogte, aanwezig is. De inrichting van dit bewijs wordt bepaald door den aard der bijzondere stellingen, doch zijn doel is bereikt, waar het bleek dat het geloof redelijk, het ongeloof onredelijk is. Het hoogste criterium voor de waarheid eener dogmatische stelling is in hare gelijktijdige overeenstemming met de uitspraak van Gods Woord in de H. Schrift, en met de getuigenis der geestelijke ervaring gegeven.

1. Schijnt de vraag naar de Methode van ons onderzoek minder uitlokkend, zij is uiterst noodig, tegenover zooveel onbepaaldheid ter eene, en strijd ter anderzijde, allereerst in den tegenwoordigen tijd. Het oude spreekwoord, nooit geheel waar: „methodus est arbitraria,” verdient meer dan immer door de spreuk: „methodus est necessaria” vervangen te worden. Zijn door alle eeuwen heen de meest verschillende methoden gevolgd, juist dat feit bewijst het gewicht van het vraagstuk, en spoort tot bedachtzaamheid aan. Ook door de juistheid en wetenschappelijkheid harer methode behoort de Dogmatiek zich te onderscheiden van de meer populaire vormen (b. v. Catechese of Confessie), waarin het geloofsbewustzijn zich uitspreekt.

2. Moet de methode van iedere wetenschap met haar karakter in overeenstemming zijn, dan kan noch de louter empirische, noch de zuiver spekulatieve methode hier de éénig geldende heeten, hoezeer beide, welgebruikt, der Dogmatiek belangrijke diensten bewijzen. Immers deze laatste is wetenschap des geloofs aan eene bijzondere heilsopenbaring, die, ja ten deele onder het bereik der geestelijke waarneming valt, maar te gelijk een historisch en metaphy-

sisch karakter vertoont. Wie hier geen anderen weg dan der dagelijksche ervaring of der afgetrokken redeneering verkiest, en dan aan zichzelf gelijk blijft, kan slechts wantrouwen en verwerpen wat juist het eigenaardig wezen des Christendoms uitmaakt. De ervaring zelf verbiedt ons de empirische methode hier uitsluitend als leidsvrouw te kiezen, en zuivere redeneering doet ons op dit gebied het ongenoegzame onzer rede beseffen. Men kan kwalijk van de heilige Godgeleerdheid verwachten, dat zij aan een regel zich binde, die in beginsel het verschil tusschen het gewijde en het ongewijde voorbijziet, en maar al te gemakkelijk tot verloochening én van haar objekt én van geheel haar karakter geleidt. Geen zinnelijke waarneming, maar geestelijke aanschouwing (intuïtie) der geopenbaarde heilswaarheid, en geheiligd nadenken (reflectie) over wat het geloofsoog heeft aanschouwd is de weg om op dit gebied tot waarachtig weten te komen.

3. In de Christelijke Dogmatiek is een Bijbelsch, historisch en wijsgeerig element op het innigst zamen vereenigd. Het eerste komt van zelf het eerst aan de orde; het is vóór alle dingen de vraag: wat leert Gods Woord in de H. Schrift? „Non nisi Dei lumine potest Deus cognosci et coli ad salutem, prouti nec sol a nobis videri aut possideri potest, nisi per proprium ipsius lumen” (Maresius). Niets kan als Christelijke leerstelling gelden, waarvan het zich niet laat aanwijzen, dat het waarlijk, hetzij dan κατὰ τὸ ῥητόν, of althans κατὰ τὴν διάνοιαν op het woord der openbaring grond is. Daarbij spreekt het van zelf, dat de dusgenaamde loca probantia niet slechts geteld maar gewogen worden, opdat men niet b. v. de Triniteitsleer uit 1 Joh. 5 : 7, of de Praedestinatie uit Hand. 15 : 18 bewijze. Eerst na het onderzoek van de Bijbelsche Theologie, inzonderheid van de Schriften des N. V., en de handhaving van haar welbegrepen gezag, komt de kerkelijke Dogmatiek aan het woord. Zij moet uit geen andere dan onbetwistbare bronnen geput, naar hare eigene beginselen ontwikkeld en voorgesteld, en aan het woord en den Geest van Christus, als hoogsten

rechter, getoetst worden. De wijsgeerige kritiek, welke de dogmaticus over Schrift- en kerkleer moet oefenen, is in geen deele die van het bloot natuurlijk verstand, maar die van den H. Geest, die in elken geloovige leeft, en eerst tot de rechte onderscheiding van geestelijke dingen geleidt. „Spiritualis homo *κριτικώτατος*” (Bengel). Daarbij moet intuschen altijd bedacht, dat, in het allerhoogste ressort, niet het woord van Christus aan het Christelijk bewustzijn, maar dit laatste aan het eerste te toetsen is. Wat niet blijkt, in beginsel althans, in het woord en den geest van Christus gegeven te zijn, of daaruit noodzakelijk voort te vloeien, gelijk de eik uit den eikel geboren wordt, heeft op Christelijk-dogmatisch gebied ook verder geen recht van bestaan.

4. Wordt ook in de Geloofsleer het geheel eerst uit zamenvoeging der deelen verkregen, toch kan van de andere zijde ieder deel slechts bij het licht des geheels naar eisch worden gekend en geschat. Tegenover het atomistisch Criticisme, dat voor de afzonderlijke boomen het geheele woud, voor de leden het lichaam voorbij ziet, kan het niet te luide herhaald worden, dat het hier niet enkel op scheiden aankomt, maar bovenal op verbinden. Dogmatische stellingen zijn als het gebindte van een dak, waarvan afzonderlijke balken gemakkelijk kunnen losgerukt worden, doch die allen, in elkander geslagen, elkander steunen en als één vast getimmerte de stormen trotseeren. Wie zich tot het middenpunt van den cirkel verheft, en van daar met helder oog den ganschen omtrek aanschouwt, zal ieder deel van dien omtrek het best overzien en begrijpen. „Das dogmatische Begreifen ist zunächst ein explicatives Begreifen, eine Entwicklung des in der Anschauung gegebenen, eine Entwicklung seines innern Zusammenhanges in sich” (Martensen). Menige waarheid of feit, op zichzelf vreemd of aanstootelijk, vertoont zich geheel anders, waar zij beschouwd worden als deel van een welgesloten geheel. (Men denke aan zoovele profetische wonderen des O. V., schijnbaar ongerijmd, tenzij dan geplaatst in het licht der geheele Theokratie). Het is daarom van het uiterste belang, dat bij den

geestesarbeid der Dogmatiek nimmer de analyse ten koste der synthese gebuldigd worde, of omgekeerd.

5. Van zelf leidt het gezegde tot de vraag naar de vereischten van het dusgenaamd dogmatisch bewijs, voor zoover daarvan sprake kan zijn. Het kan uit den aard der zaak niet anders zijn, dan de aanwijzing der voor ons afdoende gronden, waarop het geloof aan de waarheid eener dogmatische stelling berust. Het geeft m. a. w. rekenschap van het recht der geloofsovertuiging, en deze rekenschap kan eerst dáar met goed gevolg worden afgelegd, waar dit éene nooit wordt vergeten: „*contra principia negantem non valet disputatio.*” Wie zal er in slagen, de mogelijkheid van wonderen te bewijzen aan wie van een Pantheïstisch Gods-begrip uitgaat; of de noodzakelijkheid der verzoening aan wie aarzelt de zonde als schuld en bederf te erkennen! — Tevens moet de inrichting van dit bewijs ten alle tijde gewijzigd worden naar den aard der dogmatische stellingen. Waar deze een historisch karakter vertoonen, zal het inzonderheid aankomen op een nauwkeurig getuigenverhoor; waar integendeel dit karakter metaphysisch of ethisch is, moet bij voorkeur de spekulatieve en psychologische weg worden ingeslagen. Daarbij klimme men, zooveel mogelijk zonder gaping of sprong, van het bekende en toegestemde tot het nog onbekende en twijfelachtige op, en streve naar de getuigenis, eenmaal door een wijsgeer aan een anderen denker gegeven: „wat ik van zijne leer begrip is zóo voortreffelijk, dat ik aan de voortreffelijkheid, ook van wat ik niet begrip, niet langer twijfelen kan.” — In ieder geval mag, bij de dogmatische bewijsvoering, het doel bereikt geacht worden, waar de aannemelijkheid van het standpunt en de uitspraak des geloofs voor den (zooveel mogelijk) onpartijdige en bevoegde gehandhaafd is, al is het zelfs dat de tegenstander zich nog niet gewonnen wil geven. Innerlijke overtuiging toch hangt niet louter van verstandelijke, maar ook van zedelijke voorwaarden af, en het geloof is geen noodzakelijk resultaat van logische bewijsvoering, maar gerijpte vrucht van een psychologisch levensprocès. Het dogmatisch bewijs

heeft alzoo niet aan te toonen, dat er tegen eene stelling volstrekt niets, hoegenaamd ook, meer kan ingebracht worden, maar dat men haar, ook desnietteenstaande, aannemen moet, omdat de waarheid te machtig is, zelfs tegenover niet onbeduidende wederspraak. Het wil, met één woord, vertrouwende toestemming wekken, die zich wel uitlokken, maar niet opleggen laat.

6. Gelijk het dogmatisch bewijs onderscheiden vereischen, zoo heeft de daarop gebouwde dogmatische gewisheid verschillende graden, en is bovendien ten allen tijde binnen hare eigene grenzen beperkt. Wat het eerste betreft: het eenvoudig feit, dat eene zaak in den Bijbel staat, zal, zonder meer, nog moeielijk als afdoend bewijs kunnen aangevoerd worden. Veel vaster grond verkrijgen wij reeds, als het blijkt, dat de stelling uit al, wat wij op goeden grond van God en zijne openbaring weten, noodzakelijk voortvloeit. Wat Christus, de Koning der waarheid, met woord en daad als waarheid verkondigt, heeft, behoorlijk verklaard en getoetst, voor ieder der zijnen reeds daarom beslissend gezag. Daarbij kan ook de Protestant in zeer gezonden zin met Erasmus betuigen: „non parum me movet Ecclesiae auctoritas.” Wat niet slechts het individuëel, maar het kollektief Christelijk bewustzijn door alle eeuwen heen aangaande de Heilswaarheid uitspreekt, werpt mede geen gering gewicht in de slingerende schaal van het onderzoek. Stemt de uitspraak van Gods Woord in de H. Schrift met die der geestelijke ervaring te zamen, dan is de hoogste graad van dogmatische gewisheid bereikt, die zich — wij voegen het niet zonder reden er bij — op dit gebied laat verwachten. Immers ook de uitnemendste Godgeleerde produceert de waarheid niet, maar reproduceert haar, gelijk en voor zoover die in het Evangelie geopenbaard en verkondigd, in zijn denkend leven werd opgenomen, en tot zekere hoogte bemachtigd. Maar altijd blijft toch de wetenschap des geloofs aan dingen gewijd, die men niet ziet (Hebr. 11:1), en de ijdele waan, alsof hunne realiteit binnen het bereik van eigenlijk gezegde demonstratie kon vallen, moet onvernuij-

delijk tot teleurstelling leiden. Zonder eenige aarzeling onderschrijven wij althans het woord van een voortreffelijk Godgeleerde: „Ich kann für den christlichen Theologen keinen höhern Standpunct anerkennen, als den der Apostel, die es lieber mit der göttlichen Thorheit hielten, als mit der menschlichen Weisheit (1 Korinth. 1: 21, 25); und obgleich wohl Niemand ist, der nicht lieber im Schauen wandelte als im Glauben, der nicht die Wahrheit lieber selbst erkennen, als sie auf Zeugniß der Autorität annehmen wollte; obgleich auch ich für das höchste Ziel des Theologen halte, das, was sich wissen lässt, auch wirklich zu wissen, und jedem dankbar bin, der mich auf diesem Wege fördert: so kann und will ich mir doch über den Erfolg keine Illusionen machen, kann nicht den Willen für die That, nicht das Versprechen für die Erfüllung nehmen, kann meine Ueberzeugung in den höchsten Dingen nicht auf Gründe bauen, durch die sich, wo in Dingen des gewöhnlichen Lebens etwas zu wagen oder zu opfern wäre, Niemand bestimmen lassen würde. Ich habe dessen daher kein Hehl, das es wichtige Dogmen giebt, die mir bey allen viel gerühmten (in ihrer Art auch ehrenwerthen) Versuchen, sie aus Vernunftgründen als wahr und nothwendig darzuthun, durchaus problematisch bleiben würden, wenn ich das Wort der Schrift nicht als entscheidend wollte gelten lassen” (Twesten).

Verg. J. T. Beck, a. a. O., I. S. 43 u. ff. Reuter, über Aufgabe und Methode des dogmat. Beweises, in het Zeitschr. für deutsche Theol. 1851. Ch. Secrétan, *Recherches de la méthode, qui conduit à la vérité etc.* (1857). Hoekstra, *Bronnen en Grondsl. enz. bl. 41—44* (1864). Over het verband van Dogmatiek, Apologetiek en innerl. ervaring, de eerste Bijlage tot Tholuck's *Lehre von der Sünde*, 8e Aufl. (1862).

Vraagpunten: Het belang der methode in het algemeen, en vooral op dit gebied. — Historisch Overzicht der voornaamste dogmatische methoden. — Waarom kunnen de wetenschappen der natuur en des geestes niet geheel naar dezelfde methode behandeld worden? — Moet men van de deelen opklimmen tot het ge-

heel, of uit het geheel de deelen begrijpen? — Aard en eisch van het dogmatisch bewijs. — Is niet het eenvoudig beroep op de H. Schrift reeds voldoende om aan allen strijd en twijfel een einde te maken? — Ligt het hoogste criterium der waarheid buiten of in ons? — In hoever wordt eene waarheid als zoodanig gelegitimeerd door de levenskracht, die van haar uitgaat?

§ 18.

Hare Verdeeling.

De verdeeling der Christelijke Dogmatiek is aan dezelfde voorwaarde verbonden, die haar uitgangspunt en hare methode bepaalt. Zal zij meer dan eene vrucht van louter willekeur zijn, en hoogere dan bloot-logische waarde bezitten, dan moet zij niet van elders ontleend worden, maar aan de hoofdgedachte der Christelijke openbaring zelve zich aansluiten, alle deelen der Heilsleer in den rechten zamenhang plaatsen, en aan de waardeering van het groot geheel alzoo mede bevorderlijk zijn. Beter dan andere voldoet aan dezen eisch de verdeeling, die van de idee van het Koninkrijk der hemelen uitgaat, waarvan de Christelijke Godgeleerde de verborgenheid moet verstaan en verklaren. De dogmatische Theologie, die hare roeping begrijpt, wil niets meer of minder zijn, dan Rijkstheologie in al de kracht van het woord.

1. De behoefte aan verdeeling heeft haren grond, objectief, in den rijkdom der stof, die alleen op deze wijze beheerscht wordt; subjectief in den eisch van den denkenden geest, die eenheid en orde vraagt. Het besef dier be-

hoefte is krachtiger ontwaakt, naarmate de behandeling der Geloofsleer meer wetenschappelijk werd. Aanvankelijk was hare verdeeling, voor zoover daarvan sprake zijn kon, uiterst eenvoudig; later werd zij meer kunstmatig en zamengesteld, terwijl zij bovendien in onzen tijd steeds grooter verscheidenheid toont.

2. De verdeeling der dogmatische stof mag natuurlijk niet willekeurig zijn, maar moet naar een vast beginsel (het principium dividendi) geschieden. Tot een wezenlijk goede verdeeling behoort: dat ál de deelen van het geheel daarin zijn opgenomen; dat ieder deel op zijne juiste plaats sta, en dat de gezamenlijke deelen niet slechts nevens elkan- der gecoördineerd, maar aan ééne groote hoofdgedachte gesubordineerd worden, waarvan zij de toelichting en ontwik- keling zijn. Inzonderheid mag worden verlangd, dat de grondslag der verdeeling niet elders gezocht, maar aan het gebied der wetenschap zelve ontleend zij. Wie zal den leid- draad voor de behandeling van een deel der natuurkunde op het gebied der spekulatieve wijsbegeerte zoeken? Wie zal de kerkgeschiedenis niet anders verdeelen dan de wereldge- schiedenis, en wederom die van het dogma niet anders rang- schikken dan die van de kerk? Eene verdeeling kan logisch ouberispelijk, en toch vrij ondoelmatig, ja uiterst gebrekkig zijn. Menige mislukte poging op dit gebied is daaruit ont- staan, dat men enkel vroeg: „hoe laat zich de Heilsleer in een symmetrisch schematisme te zamen vatten tot een wel- gesloten geheel,” in plaats van te overwegen, welke de in- nerlijke eenheid en samenhang was der Heilsopenbaring, en in wat deelen zich die eenheid zelve als splitste voor den onderzoekenden blik.

3. Aan deze beginselen onderscheiden' verdeelingen toet- sende, kan hare zwakkere zijde zich niet lang voor onze oogen verbergen. De juxta-positie van onderscheiden *Loci*, meer of min geregeld en volledig gerangschikt, gelijk die na Melanthon plaats heeft gevonden, verdient zeker geen hooger lof, dan der praktische bruikbaarheid. Ook de eenvoudige splitsing in Theologie, Anthropologie, Christologie enz.

heeft weinig, dat haar als bijzonder doelmatig voor Christelijke Dogmatiek onderscheidt. — Beter is het gewis, wanneer de verdeeling door de groote tegenstelling van zonde en genade beheerscht wordt (Schleiermacher), doch de verdienste vermindert, waar, gelijk in dit geval, aan de leer der zonde zelve geen behoorlijk recht wedervaart, en haar diepste wezen als afval en schuld wordt miskend. — Bij uitnemendheid Christelijk is ongetwijfeld de partitie, waarvan Christus het uitgangspunt is (in ons Vaderland de Groningsche school; in Duitschland, hoezeer op andere wijze, de dogmatische arbeid van Liebner, Lange, Thomasius); maar ook zij heeft de schaduwzijde, dat onder hare heerschappij de Hamartologie onmogelijk tot haar recht komen kan, terwijl men ook op dit standpunt licht onbillijk wordt jegens het O. V. — Wel wordt deze klip ontweken, waar men (Scholten) de hoogere éénheid van het dogmatisch onderzoek in het begrip der Religie vindt, en nu achtereenvolgens handelt over God, of het voorwerp; den mensch, of den oorsprong van den Godsdienst, enz., maar het blijkt, dat dit schema met geringe wijziging ook voor elke, niet Christelijke Geloofsleer, zoo goed als voor deze kan dienen. Het is duidelijk; het hoofdbeginsel moet hier niet van algemeen religieus, maar van speciaal Christelijk gebied zijn ontleend. Het is om eene hoofdgedachte te doen, die het geheele leersysteem, gelijk de zon ons planeetenstelsel, beheerschen kan. Dat voelde reeds Coccejus, waar hij de gansche leerstof zocht zamen te vatten in het kader van het Bijbelsch verbondsbegrip. Maar, andere bedenkingen daargelaten, deze methode was meer Oud- dan Nieuw-Testamentisch, meer Bijbelsch, dan Evangelisch. — Veel meer was het gewis in den geest des Christendoms, dat een hedendaagsch Luthersch Godgeleerde de leer des Heils uit het princip der liefde ontwikkelde (Schöberlein); eene gedachte echter, wellicht nog vruchtbaarder op het gebied der Ethiek, dan der Dogmatiek, gelijk zij dan ook een ander (Sartorius) tot grondslag voor „die Lehre der heiligen Liebe” verstrekke. — Op dogmatisch gebied zouden wij boven haar de voorkeur geven

aan de dispositie, waarbij de doopsformule tot uitgangspunt strekt, en dus alles wordt te zamen gevat in de leer van den Vader, den Zoon en den H. Geest. Op het voetspoor van Kalvijn is zij dan ook door onderscheiden' nieuweren (Marheinecke, Martensen, Vinke en and.) tot fundament van hun leergebouw aangenomen, en zeker is zij geheel in den geest van den Heer en zijne eerste Apostelen. Echter vindt op deze wijze de geheele Anthropologie slechts eene ondergeschikte en gedwongene plaats, terwijl zich over het geheel de juistheid der opmerking niet laat weerspreken: „Wenn neuere Dogmatiker ihr System ohne Weiteres auf trinitarische Voraussetzung bauen, so handeln sie mit einer Naïvität, zu welcher in den wissenschaftlichen Zeitumständen keine thatsächliche Berechtigung mehr liegt" (Schenkel). Zeker is het, dat menig theoloog onzer eeuw, die de Triniteitsleer met grooten ophef den hoeksteen van geheel zijn leergebouw noemde, bij dit woord meer heeft gedacht aan eene immanente beweging en voortontwikkeling in onze idéé van God, dan aan eene persoonlijke wezens- en levensopenbaring Gods, in betrekking tot de menschheid gedacht.

4. Al deze bezwaren ontgaan wij, door een ander denkbeeld op den voorgrond te plaatsen, dat van het Koninkrijk Gods of der hemelen. Daarvan uitgaande, bevinden wij ons in gelukkige overeenstemming met het woord en den Geest der H. Schriften, vooral des N. V. Daarheen wijst reeds de Theokratie onder Israël, de stem der profeten en geheel de oude Godsdienstbedeeling. Johannes de Dooper trad met deze prediking op (Matth. 3 : 2); Jezus-zelf ging bij het volksonderwijs daarvan uit, en keerde daartoe terug, en ook in de Schriften der Apostelen bekleedt dit denkbeeld in geen en deele eene onbeduidende plaats. (Zie 1 Kor. 15 : 24—28. Eph. 6 : 5. Hebr. 10 : 12, 13. Jac. 2 : 5. Openb. 12 : 10. 19 : 16 en vele and. pll.) Het Evangelie zelf is een Evangelie des Koninkrijks (Matth. 24 : 14), en het Christendom heilsinrichting, niet slechts voor het individu, maar voor geheel de gemeenschap. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat deze zijde der zaak betrekkelijk

vroeg, en later meermalen opzettelijk is op den voorgrond geplaatst. Eenigermate reeds door Augustinus, in zijn apologetisch geschrift: *De civitate Dei*, en nog in onze eeuw door een van de verdienstelijkste Apologeten in Wurtemberg (C. H. Stirm, *Apologie des Christenth.* I. S. 81—113). Ook door onderscheiden dogmatici is op dit hoofddenkbeeld min of meer opzettelijk acht gegeven; echter kennen wij niet ééne wetenschappelijke bearbeiding der Christelijke geloofsleer, waarin het tot leiddraad der behandeling en commune vinculum van alle hoofddeelen strekt. Waar wij het daartoe bestemmen, zweeft ons het woord des Heeren, Matth. 13: 11, voor den geest, en plaatsen wij de groote gedachte van het Koninkrijk Gods als een heldere lamp aan den ingang des heilighdoms. Van zelf breekt zich dat licht voor ons oog als in een zevental kleuren. Wij handelen achtereenvolgens over

- I. God, of den Opperkoning (Theologie)
- II. Den Mensch, of den Onderdaan (Anthropologie)
- III. Christus, of den Stichter (Christologie)
- IV. De Verlossing, of het Heil (Objektieve Soteriologie)
- V. Den Heilsweg, of de Grondwet (Subjektieve Soteriologie)
- VI. De Kerk, of de Kweekschool (Ekklesiologie)
- VII. De Toekomst des Heeren, of de Voltooiing des Godsrijks (Eschatologie).

Is alzoo het bestek van het dogmatisch leergebouw (Materiëel gedeelte) afgeteekend, het fundament moet in het dusgenaamd Formeel gedeelte gelegd worden, dat geheel een apologetisch karakter vertoont. Nadat nog eene enkele inleidende vraag zal afgedaan zijn, moeten hier de grondslagen van alle dogmatisch onderzoek: Godsdienst, Openbaring, H. Schrift, en wel in déze orde ter sprake komen. En voorts: „die Construction des ganzen dogmatischen Lehrgebäudes musz sich einerseits aus dem Begriff des Dogma's selbst und seiner verschiedenen Seiten; anderseits durch die Ausführung rechtfertigen" (Lange).

Verg. Lange, *Chr. Dogm.* I: § 20. Ebrard, *Chr. D.* I. § 55, 56. C. Schwarz, *Grundriss der Christl. Lehre.* (1868).

Vraagpunten: Noodzakelijkheid en vereischen eener goede verdeeling. — Historisch-kritisch overzicht der voornaamste verdeelingen. — Zin en strekking van Matth. 13:11. — De idée van het Godsrijk, hare voorname plaats in de Theologie van de Schriften des N. V., hare beteekenis voor de Christelijke Dogmatiek. — Moet de Apologetiek niet liever op de Dogmatiek volgen, dan aan de behandeling dezer laatste voorafgaan?

§ 19.

Hare Volmaaktbaarheid.

De volmaaktbaarheid der Christelijke Dogmatiek, van die der Heilsopenbaring zelve wel onderscheiden, is op Evangelisch, bepaald op Protestantsch-hervormd standpunt boven allen twijfel verheven. Zij is het natuurlijk gevolg der eigenaardigheid van het denkend geloof, dat zijne rijke stof slechts bij benadering overziet en bemachtigt, en wordt door de geschiedenis der wetenschap-zelve gedurig te aanschouwen gegeven. Ook hier intusschen mag het principiëel verschil tusschen Evolutie en Revolutie in geenen deele voorbijgezien worden, opdat niemand als vooruitgang begroete, wat noodzakelijk tot ondermijning en verwoesting van geheel het leergebouw leidt. De ware vooruitgang op dit gebied bestaat hierin, dat op het onwrikbaar fundament steeds doeltreffender voortgebouwd, m. a. w. dat de hoofdinhoud der Heilsleer gedurig juister beschreven, voldingender gerechtvaardigd, dieper ontwikkeld en veelzijdiger toegepast worde, met gestadige inachtneming van de verschijnselen en behoeften des tijds.

1. Het geloof aan vooruitgang is, gelijk op ieder, alzoo ook op ons gebied, te gelijk eene behoefte, een plicht, en een zegen. Alleen is het van belang, opdat niemand door groote woorden misleid worde, te dezen aanzien te vragen: in wat zin, op wat grond, tot hoever, langs wat weg?

2. Al aanstonds moet scherp onderscheiden worden tuschen de volmaaktbaarheid der Geloofsleer, en die der Christelijke heilsopenbaring. De leer der objektieve perfektibiliteit des Christendoms, reeds vroegtijdig door de Montanisten, later door sommige Mystieken der middeneeuwen, en vooral sinds het laatst der vorige eeuw door tal van Rationalisten verkondigd, is wèl begrepen niet anders dan eene verloochening van het historisch en bovennatuurlijk karakter der Heilsleer. Iets anders echter is het geval met de stelling, dat de Dogmatiek als zoodanig voor volmaking vatbaar is, en daaraan voortdurend behoefte heeft. De waarheid is eeuwig, maar het inzicht in de waarheid kan verhelderd, uitgebreid, zelfs in menig opzicht gewijzigd worden. In zoover kan het attriboot der perfektibiliteit aan de Chr. Geloofsleer zoowel in ob- als in subjektieven zin worden toegekend.

3. De grond voor die stelling ligt in het wezen der heilswaarheid zelve, die niet in den vorm van een streng gesloten leerstelsel is geopenbaard, maar veeleer in dien van een levensbeginsel, dat van lieverlede te voorschijn treedt. Van daar zoo menige vermaning in de H. Schrift om in geloofskennis op te wassen (1 Kor. 14:26. Eph. 3:14—19. Kol. 1:9, 10. 1 Thess. 5:21. 2 Petri 3:18). Er zijn ten allen tijde Christenen geweest, die, ook ten gevolge van smartelijke misleiding, den eisch van vooruitgang en ontwikkeling op dit gebied met wantrouwen aanhooren. Hun dogmatiseeren, voor zoover daarvan sprake kan zijn, is niet anders dan een eindeloos repeteeren en repristinceren van het eenmaal overgeleverd geloof. Zij zijn als de man, die onophoudelijk zijne geërfde muntstukken overtelt, en voldaan is als slechts het getal ongeschonden bleef, zonder dat hij zich over het gehalte bekommert. Hoe geesteloos

zulk een conservatisme is, valt in het oog; maar het is bovendien met het Protestantsch en Gereformeerd beginsel in strijd. Op Roomsche-Katholiek standpunt kan en moet men aan eene onfeilbaar geachte kerkleer zich vastklemmen; maar de echte zoon der hervorming, die vrijheid van onderzoek voorstaat, spreekt daarmede te gelijk de mogelijkheid van ontwikkeling uit. Het „niet dat ik het alrede verkregen heb” is hem, ook op hoogen trap van geloofskennis, de uiting eener diepe bewustheid, maar te gelijk van eene groote behoefte. In het beste geval is de Dogmatiek de uitdrukking van het geloofsbewustzijn, zoo als het zich, bij het licht des Evangelies en in den schoot der kerk, voor het tegenwoordige tot eene bepaalde, en zeer meetbare hoogte ontwikkeld heeft. Allen staan wij op de schouders van voorgangers; anderen zullen zich op de onze verheffen, en pogen verder te zien. Zelve corrigeeren we gedurig ons denken, en toonen reeds daarmede, dat het vroegere ons niet geheel heeft bevredigd. Het is daarom geen onvoorwaardelijke lofspraak, wanneer iemand van zichzelven beweert, dat zijne overtuiging gedurende twintig of dertig jaren in geen enkel opzicht veranderd is. Al weet men ook hetzelfde als vroeger door het geloof, het denkend geloof zal hetzelfde, na zulk een tijdsverloop, toch ook nog gedurig anders en beter weten. „Der Glaube musz in jedem Punct ganz und fest, aber nie fertig, sondern stets zur höheren Entfaltung fähig sein” (Schaff).

4. Geheel de geschiedenis der Dogmatiek doet ons dan ook, niet slechts een rusteloos streven, maar een gedurig, hoezeer soms langzaam naderen tot meer volmaaktheid aanschouwen. Reeds bij de eerste Apostelen laat zich geen aanhoudend toenemen in Christelijk inzicht miskennen (Petrinisch leerbegrip b. v.). In de vier eerste eeuwen hooren wij het Christelijk bewustzijn aangaande den persoon des Verlossers steeds vaster en klaarder zich uitspreken. De zestiende eeuw geeft voor de ontwikkeling der Soteriologie, wat nog geen andere vóór haar gegeven had; wellicht zal hetzelfde later, b. v. op het punt der Eschatologie, van de

negentiende gezegd kunnen worden. Iedere zijde der waarheid, die beter dan te voren begrepen wordt, verspreidt tevens licht over andere, nog donkere zijden, want zij zelve is één levend geheel. Hoe zou ook de volmaaktbaarheid der Dogmatiek nog betwistbaar blijven, waar de belofte des Heeren, Joh. 16 : 12—15, verstaan, geloofd en vervuld wordt? Om echter die vervulling te aanschouwen, moet men geen jaren, maar eeuwen terugzien, en nimmer vergeten, dat het: „*patiens quia aeternus*” ook op de werking van den Geest der waarheid in de gemeente van gedurige toepassing blijft.

5. Bij de natuurlijke vraag, tot hoever zich deze vooruitgang moet uitstrekken, mag het onderscheid tusschen Evolutie en Revolutie allerminst voorbijgezien worden. Niet om alteratie, maar om amplificatie van het geloofsbewustzijn moet het in dezen te doen zijn. Zij heeft dáar plaats, waar hetgeen werkelijk principiëel in het woord der waarheid ligt opgesloten, langs geleidelijken weg in het licht treedt, even als bij den wasdom des kinds, dat geen nieuwe lichaamsleden ontvangt, maar de reeds aanwezige gedurig grooter ziet worden. Ontwikkeling zien wij bij den bloemknop, die zich harmonisch ontplooit; verbastering zou het zijn, wanneer de roozenstruik van lieverlede dorenstronk werd. „*Ad profectum pertinet, ut in semet ipsam unaquaque res amplificetur; ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatur*” (Vincentius Lirin). Het Christendom is eene historische Godsdienst, en waar dit vaststaat, kan het b. v. nooit als vooruitgang begroet worden, wanneer men dit zijn karakter eerst neutraliseert, dan negeert. Vooruitgang vooronderstelt, dat men blijft op den weg, waarop men vroeger reeds was; niet, dat men op eenmaal een tegenovergestelden verkiest (*μετάβασις εἰς ἄλλο γένος*). Als wetenschap is dus de Dogmatiek conservatief, wat hare beginselen; progressief, wat hunne ontwikkeling aangaat. Gelijk weleer de geboeide Apostelen, ziet de Christelijk-dogmatische geest telkens zijne kluisters verbroken, zelfs waar de vroegere vormen intact bleven (verg. Hand.

5: 19—23), maar hij ontvangt daarom geen mandaat om een geheel ander Evangelie te prediken.

6. Langs wat weg het ideaal van de volmaaktbaarheid der Dogmatiek steeds meer benaderd moet worden, is na al het gezegde niet duister meer. Als vooruitgang is het te begroeten, wanneer de hoofdinhoud der Heilsleer gedurig juister beschreven wordt. De Dogmatiek heeft te rekenen, niet slechts met feiten van het Christelijk bewustzijn, maar met eigen heilsdaden Gods (openbaring, b. v. menschwording, inspiratie), aan wier juiste opvatting nog altijd veel blijft ontbreken. Nu kan de eisch niet zijn, dat hetgeen tot dusver alleen werd geloofd, voortaan geheel zal worden doorgrond, — in dat geval zou de Dogmatiek niet langer eene wetenschap des geloofs mogen heeten — maar wel, dat men begrijpt wát, en voor zoover dit begrijpelijk is, en voorts dat men wete, wáarom men niet verder kan komen. Om een Dogmatiek is het te doen, „ontdaan van het stof, niet van de geleerdheid der scholen; van de doornen, niet van de fijne onderscheidingen der oude systemen; eene wetenschappelijke uiteenzetting des geloofs, naar het gulden woord van da Costa: in haar wezen vrucht der tijden, in haar vorm van dézen tijd.” (v. d. Hoeven Jr.) — Wat alzoo juister bepaald is, behoort voorts steeds beter gerechtvaardigd te worden. De geschiedenis der Apologetiek heeft gestaafd, dat de goede zaak nu met verkeerde wapenen, dan met gebrekkige strategiek is verdedigd; zulke lessen mogen voor de Dogmatiek van nieuwer' tijd niet verloren gaan. Zij gaat vooruit, als zij scherper toeziet op aard en draagkracht harer dusgenaamde bewijzen; die niet enkel telt, maar ook weegt, en bij de historische inzonderheid ook de psychologische argumentatie niet uit het oog verliest. Daarbij moet zij steeds oprechter zich aansluiten aan ieder waarheidselement, dat zij ook buiten haar eigen grondgebied vindt, en het „alles is het uwe” in onbeprekter toepassing brengen. — Zoo arbeidt zij van zelf, dat haar objekt altijd rijper en dieper ontwikkeld worde. Het bevel: „steek af naar de diepte” is ook voor de Dog-

matiek van beteekenis. Wat zich werkelijk door het geloof laat verstaan moet zij niet slechts verlangen, maar ook beproeven te weten, gedachtig, dat zij wel allereerst met het Ita, maar toch ook verder met het Quare der geestelijke dingen te doen heeft. Bescheidenheid is goed, maar zij mag geen dekmantel worden der traagheid. Niet enkel dieper kennis van ieder der deelen, maar bovenal juist en hooger waardeering van het geheel is de onafzienbare taak, waaraan de wetenschap hare kracht heeft te wijden. — Hoe meer zij eindelijk bij dat alles, veelzijdig toegepast wordt, te beter wordt hare roeping vervuld. Het licht, op haar grondgebied verzeen, moet te gelijk zijne stralen over de omliggende gewesten verspreiden. De geloofswetenschap komt te dicht der volmaking nabij, naarmate zij milder het hare bijdraagt om, door uiteenzetting en handhaving der eeuwige waarheid, mede te werken tot beantwoording van de vragen en genezing van de kwalen des tijds. In zoover heeft iedere tijd wederom zijne eigene bearbeiding der Geloofsleer van noode, en kan niet ééne gezegd worden voor de wisselende behoeften der eeuwen bestendig berekend te zijn. Steeds volmaaktbaar, is zij nimmer volmaakt (§ 5). Om de waarheid volkomen te begrijpen en uit te spreken, zou men zedelijk volmaakt moeten zijn, want waarheid en leven zijn één. Desniettemin behoeft het einddoel der Dogmatiek niet volstrekt onbereikbaar te blijven.

Verg. het Commonitorium van Vincentius Lirin. cap. 28. Herzog, R. E. X. S. 389 u. ff. Krug, Briefe über die Perfectibilität der Chr. Rel. (1795). C. F. von Ammon, Fortbildung des Christenth. zur Weltreligion, 4 Th. (1836—1840). Lange, Chr. Dogm. I. § 17. Schweitzer, Christl. Glaubensl. I. (1863) § 20—22. J. J. van Oosterzee, Reformatie en Revolutie, vijftig Aphorismen, (1867) bl. 6 en verv.

Vraagpunten: Het historisch verloop van den strijd over de volmaaktbaarheid én des Christendoms én der Chr. Dogmatiek. — Wat is de zin van 1 Kor. 3:11—15? — Verklaring van 1 Kor. 8:1—3. Kol. 2:8, en derg. pll. — Geeft niet de Ge-

schiedenis der Dogmatiek ook stilstand en teruggang te zien? — Waaraan wordt het onderscheid tusschen Reformatie en Revolutie op dit gebied onderkend? — Waardoor wordt de volmaking der Dogmatiek belemmerd, en hoe het krachtigst bevorderd?

§ 20.

Haar Einddoel.

Het einddoel der Christelijke Dogmatiek ligt niet in de wetenschap op zichzelf, minder nog in haren dienaar alleen, maar alleen en geheel in de opbouw van het Godsrijk in, door en rondom hem, en de daarmee onafscheidelijk gepaarde verheerlijking Gods. De verstandelijke en zedelijke eigenschappen van haren beoefenaar moeten, niet minder dan de wijze van hare voordracht en hare studie, met dit einddoel in overeenstemming zijn. Het wordt te beter bereikt, naarmate de dienaar der wetenschap meer een oprecht geloovige is, die de waarheid bij eigen ervaring als leven, en juist daardoor ook als licht leerde kennen.

1. Gelijk dit Hoofdstuk met de vraag naar het uitgangspunt van het dogmatisch onderzoek aanving, zoo wordt het passend met die naar haar einddoel besloten. „Van waar komt gij, en waar gaat gij heen?” Dat ook dit deel der wetenschap vaak met zeer verschillend doel wordt beoefend, is openbaar; te meer is de aanwijzing noodig, tot wat einddoel het beoefend moet worden.

2. Het einddoel onzer wetenschap is in geen deelen haar zelf, veel min in haren dienaar te vinden. De leuze, dat de wetenschap alleen om haar zelf beoefend moet worden, is even schoonklinkend, maar ook even bedrie-

gelijk, als het vaak herhaalde: „de kunst alleen om der kunst, de deugd alleen om der deugd wille.” Hier geldt het veeleer: „sunt, qui scire volunt ut sciant, et magna stultitia est; sunt, qui scire volunt ut sciantur, et magna inanitas est.” De Dogmatiek is geene zuivere, afgetrokken wetenschap in dien zin, waarin b. v. hoogere Wiskunde of spekulatieve Philosophie alzoo kan genoemd worden, maar eene positieve en, wat hare strekking betreft, eene praktische. Haar einddoel is in harmonie met haar wezen; de wetenschap der verborgenheid van het koninkrijk Gods heeft geene mindere bestemming dan de zaak van het Godsrijk te dienen.

3. Door de beoefening der wetenschap moet het Godsrijk gebouwd worden, allereerst in haren beoefenaar zelve. Niet om bloote „scientia” is het hier te doen, maar om „sapientia,” door J. Gerson niet ten onrechte eene „cognitio affectiva” genoemd. Dat ideaal zweefde Melanthon voor den geest, blijkens het schoone woord: „ego mihi conscius sum, me nullam aliam ob causam theologiam tractasse, nisi ut vitam emendarem.” — Maar dan ook dóór en rondom hem. Hier is de hoofdwet, niet: „vivat scientia, et pereat coetus,” maar: „floreat scientia, et aedificatur Ecclesia.” De bewering, dat de gemeente tot haren waarachtigen bloei zoo weinig mogelijk van Dogmatiek weten en hooren moet, is de oppervlakkigheid zelve. Men spreekt van „dorre Dogmatiek;” van „schoolsche D;” van „het keurslijf der D;” en eischt, dat Godsdienst zonder Dogmatiek zal verkondigd worden. Alsof zulk eene gedachtenlooze wensch niet het volstrekt ondenkbare vroeg! Alsof zij, die alle Dogmatiek bestrijden, er daarom minder hunne eigene dogmen op nahielden! Alsof de veelzins kranke en gebrekkige Geloofsleer, die het leven der gemeente beheerscht, door iets anders dan eene betere vervangen en verwonnen kon worden! Alsof de behoefte aan „meer licht” ook in dit opzicht zich niet telkens meer openbaarde! Het is duidelijk, dat veler stelselmatige apathie en antipathie ten aanzien der Dogmatiek in de gevolgen niet anders dan noodlottig kan worden voor alle geestelijk en kerkelijk leven, dat juist bij haren

bloei in hooge mate bevorderd wordt. Dan eerst echter heeft die beoefening, bepaald ook in den geest der Hervorming, haar einddoel bereikt, wanneer Hij wordt verheerlijkt, uit en door wien alle dingen ook op het gebied der wetenschap zijn. Eerst met het „in majorem Dei gloriam” in het hart, treedt men vrijmoedig haar heiligdom binnen.

4. In overeenstemming met dit einddoel moet de beoefening der wetenschap ingericht worden. Als hoofdregel mag vast staan: „die D. lässt sich keineswegs nur einstudiren; sie musz als geistiges Besitzthum im ernstesten Kampf erstrebt und errungen werden” (Hagenbach). Hooren van anderen moet zich daartoe onophoudelijk met eigen nadenken paren; studie van afzonderlijke dogmen behoort vooraf te gaan, eer men het ontwerpen eener eigen schets der geheele Dogmatiek met gewenschte vrucht kan beproeven. Met grondige Schriftverklaring moet alles beginnen; daaraan heeft zich het historisch-kritisch onderzoek der kerkelijke belijdenis aan te sluiten, en eerst dan komt men, bij het klimmend licht der ervaring, op weg om over de voornaamste levensvragen, zelfstandig en beslist, een Christelijk-wijsgeerig oordeel te vellen. Bij dat alles moet het eigenaardig karakter dézer wetenschap geen oogenblik voorbijgezien worden. „La science de la foi renferme deux elements bien distincts; l'un variable et progressif, la conception, toujours imparfaite et toujours perfectible du fait du salut, et les inductions, qu'on en tire; l'autre immuable, le fait du salut lui-même, savoir: au dehors la révélation de Dieu en Jésus-Christ, et en dedans, le témoignage du Saint Esprit dans le coeur; c'est sur ce fait d'histoire et d'expérience, que s'exerce la pensée du théologien. Arriver à comprendre toujours mieux ce que Dieu lui a fait la grâce de croire, exprimer scientifiquement l'objet de sa foi, voilà son but” (J. Monod). De mondelinge voordracht der wetenschap, welke dit doel wil bevorderen, kan uit den aard der zaak slechts eene geregeld zamenhangende en voortgaande (akroamatische, niet erotematische of sokratische) zijn, onafgebroken als van schrede tot schrede gevolgd, en nu en dan

door meer vrije bespreking van het aldus behandelde, bij voorkeur op ieder rustpunt, vervangen.

5. Bovenal echter eischt dit einddoel verstandelijke en zedelijke eigenschappen bij den beoefenaar der Dogmatiek, die niet onvermeld mogen blijven. Voor hem in nadruk komt het aan op theologisch karakter. „Beslistheid, zonder afgeslotenheid of terugstootende driestheid; zelfstandigheid, zonder ijdele zelfgenoegzaamheid; consequentie, zonder liefdeloosheid; vastigheid, zonder hardheid of hartstocht; en dat alles berustend op den grondslag van een Christelijken zin, begeleid van volheid des Geestes en der wetenschap, dat is het, waardoor het theologisch karakter zich kenmerkt” (Ullmann). Van naderbij bezien, heeft ook hier de drie-voudige eisch van Oratio, Meditatio, Tentatio verhoogde beteekenis. „Orando facilius Deus invenitur, quam disputando” (A. H. Francke). Voorts, bij den dogmatischen arbeid: grondigheid, die den moed heeft om de veilige kustvaart te vervangen door het afsteken naar diepere wateren, en iets meer dan klanken begeert. Waarheidsliefde, die niet slechts van den geestverwant, maar ook van den tegenstander wil leeren, en bij het voortgezet onderzoek nog iets anders dan bevestiging van eigen diepgewortelde meeningen vraagt. Onafhankelijkheid van geest, aan het: „nemini cuiquam me mancipavi” getrouw; (1 Kor. 7:23) eene heilige liberaliteit (mildheid) jegens andersdenkenden, hemelsbreed van een onheilig liberalisme verwijderd; eerlijkheid, die de taal niet gegeven acht om de gedachten te verbergen, en louter uitspreekt, wat zij voor den God der waarheid verantwoorden kan; en bovenal ernst, die het heilige nimmer anders dan met gewasschen handen behandelt. Frivoliteit en would-be humorisme is allermint op kerkelijk en dogmatisch gebied een gelukkig verschijnsel. Hoe jammerlijk hoort men sommigen met leerstellingen spelen, of — rekenen, als waren het logarithmische formules geworden, eene zaak betreffende, geheel en al buiten hen! En toch, het geldt hier geene waarheid om er over te redetwisten alleen, maar om er allereerst zelf door behouden te worden, en dan ook aan

anderen den weg des levens te wijzen. Θεολογεῖν δεῖ, οὐ τεχνολογεῖν (Basilius Magnus).

6. Onmogelijk wordt dit einddoel bereikt, tenzij de dienaar der wetenschap te gelijk een oprecht geloovige is. Slechts de πιστικός kan γνωστικός worden; slechts de discipel van Christus de echte doctor zijn der Theologie. De aard der zaak, geschiedenis en ervaring verkondigen om strijd deze stelling, die slechts een enkel woord van dekking tegen misverstand noodig heeft. Zij wil namelijk allerminst zeggen, dat men met alle dogmatische studie moet wachten, tot men met volle oprechtheid van een eigen, welgegrond en ontwikkeld geestelijk leven kan spreken; ook als hulpmiddel tot dit laatste kan de Geloofsleer met vrucht en ijver beoefend worden. Waar het echter aan alle beginselen zelfs van geloofsleven nog ten eenenmale ontbreekt, doet men beter deze studie niet te beginnen, en dan eerst zal men hare baan standvastig en voorspoedig betreden, wanneer men in nauwe gemeenschap staat met Hem, die de weg, en de waarheid, en het leven is. Slechts de geest kan den Geest verstaan; slechts het leven het leven begrijpen. Πράξις ἐπίβρασις θεωρίας (Gregorius Nazianzenus). Waar eenmaal dit levensbeginsel waarlijk aanwezig is, wordt ook het einddoel, althans tot zekere hoogte, bereikt, en — de algemeene Inleiding der Christelijke Dogmatiek kan met geen schooner uitzicht besluiten — ook dit woord der oude wijsheid vervuld: „de weg des levens is voor den verstandige naar Boven” (Spreuken 15 : 24).

Verg. E. W. Krummacher, Expectationen über d. Stud. der Theol. (1847). J. J. van Oosterzee, Toespraken tot opening der Akad. Lessen, in 1865, 1866, 1868; passim. J. I. Doedes, de Theol. Studiëgang geschetst (1866).

Vraagpunten: Tot welke verschillende doeleinden is onze wetenschap vroeger en later beoefend? — Samenhang van het aangewezen einddoel met geest en strekking der Gereformeerde Dogmatiek. — De echte Theoloog, te gelijk een Theodidakt. — Het Leven, het Licht der menschen (Joh. 1 : 4).

EERSTE DEEL.

DE APOLOGETISCHE GRONDSLAG.

EERSTE HOOFDSTUK.

GODSDIENST.

§ 21.

Zijn Wezen.

Als grondslag voor het gebouw der Christelijke Dogmatiek is een opzettelijk onderzoek naar aard en wezen van den Godsdienst, in het algemeen beschouwd, noodig. Om dat wezen juist te bepalen, moet niet slechts op het woord, maar bovenal op de zaak worden acht gegeven, zoo als die, te midden eener oneindige veelheid van vormen, welbeschouwd, ten allen tijde hetzelfde karakter vertoont. Langs dien weg leeren wij den Godsdienst kennen, als het leven van den mensch in persoonlijke gemeenschap met God. In subjektieven zin duidt alzoo het woord eene be-

paalde richting aan van 's menschen geestelijk leven; objektief wordt er de Godsvereering door aangewezen, die ten gevolge dezer richting ontstaat. Het Bijbelsch spraakgebruik komt met deze beschrijving overeen, terwijl de vergelijking met andere bepalingen het verkieselijke der onze doet uitkomen.

1. Het onderzoek naar inhoud en grond der Godsdienstige waarheid, waaraan zich de Dogmatiek heeft te wijden, behoort op eene nauwkeurige en juiste beschouwing van den Godsdienst zelve te rusten. Wat baat het bondigst leerstellig betoog voor wie geheel het gebied, waartoe het behoort, eene ijdele hersenschim acht? Naarmate de beoefening der Geloofsleer een meer wijsgeurig karakter verkreeg, is dan ook de volstreekte noodzakelijkheid van dit grondlegend onderzoek eenstemmiger gevoeld en erkend. Toch kan hier slechts beknoptelijk gezegd en gestaafd worden, wat elders, b. v. bij de behandeling der natuurlijke Godgeleerdheid, uitvoeriger wordt ter sprake gebracht.

2. Om het wezen van den Godsdienst recht te leeren kennen, is het evenmin voldoende zich in de etymologie van het woord te verdiepen, als alleen op enkele, zelfs uitstekende openbaringen van het Godsdienstig leven te letten. Immers de zaak is veel ouder dan het woord, en ook hare lagere vormen behooren tot geen ander levensgebied, dan de hoogste, die ons al den adel en de kracht van den Godsdienst vertoonen. Het algemeene moet opgespoord worden, dat ten grondslag aan al het bijzondere strekt; en eerst waar de zaak behoorlijk werd toegelicht, zijn wij in staat tusschen de verschillende afleidingen van het woord eene verstandige keuze te doen.

3. Bij den eersten blik op het Godsdienstig leven der menschheid nemen wij eene zoo oneindige verscheidenheid waar, dat schier de moed ons ontzinkt om van hooger eenheid te spreken. Juist omdat de Godsdienst voor wie hem ernstig opvat het hoogste en heiligste is, wordt zijn innerlijk

wezen niet zoo gemakkelijk onderkend, als hetgeen tot de zinnelijke wereld behoort. Toch ontdekken wij weldra, zoo-
wel bij den ruwsten Fetischdienaar als bij den meest wijs-
geerigen Theïst, eene innerlijke behoefte om zich te verhef-
fen, niet slechts boven zichzelf en deze zichtbare wereld,
maar tot het Oneindige, tot de Godheid, hoe ook verder
gedacht; een verlangen om Gode iets te geven, en weder-
keerig van Hem te ontvangen; een streven in één woord
om met Hem in dadelijke betrekking te treden. Het is dit
verschijnsel, waarop onze bepaling zich grondt. Godsdienst
is leven; elke openbaring toch van den Godsdienstzin is
te gelijk eene levensuiting. Van den mensch; op hem
toch, in onderscheiding van andere schepselen, hebben wij
hier uitsluitend te letten. In persoonlijke gemeenschap
met God; om die gemeenschap toch, om het even op wat
wijze en met wat vrucht, is het bij Godsdienst altijd te
doen, en zonder zelfbewustheid en vrijheid is zij ten eenen-
male ondenkbaar. Daar intusschen elke gemeenschap uit den
aard der zaak wederkeerig is, kan men ook tusschen Gods-
dienst in aktieven en passieven zin onderscheiden. De laatste
zou men dan een zijn van God in den mensch, de eerste
een zijn van den mensch in God kunnen heeten. Eenvoudi-
ger en duidelijker is echter de tegenstelling tusschen Gods-
dienst in den subjektieven en den objektieven zin van het
woord. De eerste wijst op het innerlijk streven, dat ten
grondslag verstrekt van elke Godsdienstige handeling; de
andere op de verschillende cultusvormen, waarin zich deze
drang openbaart. Alleen in laatstgenoemden zin kan men
in het meervoud van Godsdiensten spreken. Bij den waar-
lijk Godsdienstigen mensch is ob- en subjektieve Godsdienst
vereinigd; bij den huichelaar en den formalist staan zij vaak
lijnrecht tegenover elkander.

4. Dit wezen der zaak spiegelt zich af in de woorden,
waarmede zij vroeger en later is aangeduid. Wat het Latijn-
sche Religio aangaat, volgens de verklaring van Cicero
(D. N. D. II. 28) stamt het af van relegere (= diligenter
retractare); eene verklaring, welke bepaald boven die van

Lactantius (Inst. Div. IV. 28) de voorkeur verdient, die het van religare wil afgeleid hebben. Er wordt eene gelijke stemming en wijding des geestes door aangeduid, als die in het Hoogd. Andacht ons tegenklinkt; de eigenaardige richting van het innerlijk leven, die zich geheel in het verhevenst objekt concentreert. In nieuwere talen, ook in de onze, laat zich het gemis van eene juiste benaming gevoelen. Het Hoogduitsche: „Frömmigkeit” is wellicht nog het beste: jammer, dat het Holl. vroom in menig oor een kwaden klank heeft bekomen. Hetzelfde is het geval met: Godzaligheid (= volheid van God), dat ietwat piëtistisch gekleurd schijnt. De woorden: Godsvrucht (fürcht) en Godsdienst vertoonen, letterlijk opgevat, een eenzijdig wettisch karakter. Gode-leven in den zin, waarin ook van natuur en geestesleven gesproken wordt, is bruikbaar, mits daarbij ook en vooral aan het innerlijk leven gedacht wordt; een begrip, dat in de Grieksche woorden *θρησκεία*, *λατρεία*, *δεδαιμονία* òf niet, òf slechts voor een deel tot zijn recht komt.

5. In de H. Schrift wordt het Godsdienstig leven en streven op zeer verschillende, hoogst zinrijke wijze geteekend. Treffend is de idéé der persoonlijke gemeenschap aangeduid in de vermelding van Henochs wandel met God (Gen. 5:24), van Abrahams geloof en Godsvrucht (Gen. 15:1. 17:1. 22:12) en van de vreeze Gods (Gen. 42:18), die Joseph versierde. Liefde tot God is ook voor Israël de hoofdeisch der wet (Deut. 6:5), en geloof de eisch der Profeten. (Jes. 7:9. Hab. 2:4.) Opmerking verdient ook de beschrijving der personen, in wie deze gezindheid de heerschende is (Luk. 1:6. 2:25), en van den volmaakten dienstknecht des Heeren, wiens rieken (= ademen) zou zijn in de vreeze des Heeren (Jes. 11:3). In het N. T. wordt de objektieve zijde der zaak als *λατρεία* (Rom. 12:1) en *θρησκεία* (Jak. 1:27), de subjektieve als *πίστις* aangeduid, terwijl in het woord *εὐσέβεια* (1 Tim. 4:7, 8) het een met het ander vereenigd is.

6. Niet moeielijk zal het vallen, na het gezegde, op het gebrekkige van menige, vroeger of later gangbare be-

paling der Religie te wijzen. De oudere dualistische definitie (Reinhard): „certus modus Deum cognoscendi et colendi” zal zeker niemand meer voor zijne rekening nemen. Maar ook die van Schleiermacher, die haar als „Hinneigung zum Weltall” beschrijft, laat zich althans op de theïstische Godsdienstvormen niet zonder nader toelichting overbrengen. Bij die van Kant, die door Godsdienst „de erkenning onzer plichten als Goddelijke geboden” verstaat, wordt al te eenzijdig gewicht op den ethischen faktor gelegd, en — om geene andere te noemen — bij die van Hegel (Godsdienst = het denken en weten Gods van Zichzelven in het menschelijk bewustzijn) wordt God niet alleen objekt, maar subjekt van den Godsdienst, en deze laatste een spel van God met zichzelven. Reeds genoeg ten bewijze, dat de door ons gegeven bepaling in meer dan één opzicht de voorkeur verdient. Godsdienst is niet minder dan levensgemeenschap, en juist door dit karakter onderscheiden van religieuze kunst of filosofie. „Während die Heröen der Kunst und der Wissenschaft Gott nur haben im Spiegelbilde des Gedankens und der Phantasie, hat Ihn der Fromme in seinem Seyn” (Martensen).

Verg. bij geheel dit Hoofdstuk het Art. Religion u. Offenb. van J. Köstlin, in Herzog, R. E. XII. en de daar aangeh. Lit., waarbij men voege Luthardt, Apologet. Vorträge (1864), § 97 en de daarbij behoorende Aantt., en vooral O. Pfeiderer, die Religion, ihr Wesen und ihre Geschichte, I (1869), als ook C. W. Opzoomer, de Godsdienst (1867), benevens de door dit geschrift uitgelokte beoordeelingen. — Bij déze § bovendien, J. Müller, über Bildung und Gebrauch des Wortes Religio, Stud. u. Krit. 1835, I. Redslob, Sprachliche Abhandlungen zur Theol. (1840) S. 1—40. Lechler, Bemerkungen zum Begriff der Religion mit besondern Rücksicht auf die psycholog. Fragen. Stud. u. Krit. 1851. IV.

Vraagpunten: Noodzakelijkheid van een voorafgaand onderzoek naar den Godsdienst in het algemeen, inzonderheid in den tegenwoordigen tijd. — De vaststelling van het begrip, beproefd langs verschillende wegen. — De hoogere éénheid van alle Gods-

dienstig leven. — Kritiek der verschillende woordaflleidingen en benamingen. — Vertoont de beschrijving van den Godsdienst in de Schriften des O. en in die des N. V. geheel hetzelfde karakter? — Kritische vergelijking van eenige andere begripsbepalingen. — Het verschil tusschen de louter aesthetische en de waarachtig ethische appréciatie van den Godsdienst.

§ 22.

Zijn Grond.

De Godsdienst, even oud en algemeen verspreid, als de menschheid op aarde, is evenmin de vrucht van dwazen waan, als van sluwe berekening. Hij vindt zijnen grond in de natuur en het wezen van den mensch, die buiten God niet waarlijk kan leven, en is alzoo een gevolg der oorspronkelijke, door God-zelfen aldus gewilde betrekking der menschheid tot Hem. Het reeds vroeg ontwakend Godsdienstgevoel is in den grond niet anders dan besef dier betrekking, waarvan wij ons bij elken blik in en rondom ons gedurig klaarder bewust worden. Uit dien hoofde heeft ieder mensch onvoorwaardelijk recht op den Godsdienst, gelijk de Godsdienst op hem, en is verzaking van alle Godsdienstig geloof, voor zoover daarvan sprake kan zijn, niet minder dan verkrachting onzer eigen natuur.

1. Het onderzoek naar het wezen van den Godsdienst leidt van zelf tot de vraag naar zijn grond, en daarbij valt terstond in het oog, dat wij hier met iets anders te doen hebben, dan met een louter sporadisch verschijnsel. „Gij kunt steden zien zonder muren, of wetten, of munten, of

schrift, maar een volk zonder God of gebed, zonder Godsdienstoefeningen of offers heeft nog niemand aanschouwd." Talrijke stemmen der oudheid hebben reeds op dit verschijnsel gewezen (Aristot., de coelo, I. 3. Cicero, D. N. D. I. S. Tusc. Quaestt. 1, 13. Seneca, Epist. 117), en die van later onderzoekers hebben hare getuigenis weersproken, maar niet wederlegd. Reizigers, die beweerden volken zonder Godsdienst ontmoet te hebben, bleken niet zelden partijdig of gebrekkig ingelicht, en zelfs waar het geloof aan eene Godheid gemist werd, openbaarde zich nog de vrees voor een duivel. In het ergste geval zou men met Rousseau moeten vragen, „of het bestaan eener goed georganiseerde soort van wezens betwijfeld kan worden, omdat zich daaronder ook enkele monsters bevonden,” en vooral of hetgeen óns Atheïsme kan schijnen, gelijk b. v. de Godsdienst der Bouddistische volken, dit óók is op het standpunt van hen, die dezen Godsdienstvorm hebben aangenomen. Reeds het kind hoort niet van God en Goddelijke zaken, zonder dat zich de natuurlijke neiging openbaart om daaraan terstond te gelooven, en waar dit geloof is verloren, is altijd aan het verlies de gewelddadige onderdrukking eener andere overtuiging voorafgaan.

2. Dit zoo oud en algemeen verschijnsel kan evenmin uit vrees, als uit staatkunde of bedrog zijn geboren. Het bekende „*primus in orbe Deos fecit timor*” is de oppervlakkigheid zelve. Priesterbedrog; het woord is gemakkelijk uitgesproken, maar van waar de priesters zelve, en de algemeene heerschappij van de vrees? Overlevering; maar waaruit is zij ontstaan, en hoe heeft zij zich vermogen staande te houden tegenover zooveel, dat haar weêrstand en bestreed? Wie hier spreekt van een „wereldhistorischen waan” zal voor het minst moeten verklaren, hoe het komt, dat geheel de menschheid met een ongeneeselijke monomanie is geslagen, of — moeten toegeven, dat het „in den mensch even natuurlijk is aan een God te gelooven, als op twee beenen te gaan” (Lichtenberger). Wie de uitspraken van het zedelijk en Godsdienstig bewustzijn mistrouwt, met wat

recht geeft hij aan die van het redelijk bewustzijn gehoor, daar beider betrouwbaarheid op het innigst is te zamen verbonden!

3. Met volle vrijmoedigheid noemen wij den mensch een Godsdienstig wezen, even zoo wel als hij b. v. een gezellig wezen mag heeten. Het wil natuurlijk niet zeggen, dat alle menschen (aktuëel) Godsdienstig zijn, maar dat de mensch (potentiëel) als zoodanig oorspronkelijk op Godsdienst aangelegd, en daarvoor geboren is. Hij heeft Godsdienstgevoel, gelijk hij waarheids- en schoonheidsgevoel heeft. De geestelijke vis vitalis, de centrale functie van het persoonlijk leven is Godsdienst. „Die Religion ist die tiefste, oder die absolute Relation des Menschen, seine Relation schlechthin, ja, man konnte sagen, der Mensch selbst in dieser seiner Grundrelation” (Lange); anders uitgedrukt: de Godsdienst is het wezen van den mensch. Alles in hem roept naar den levenden God, het verstand, het hart, het geweten. Het verstand kan niet rusten, zoolang het niet tot de hoogste éénheid, de laatste oorzaak is opgeklommen; het hart blijft bij al het eindige onrustig en ledig; het geweten proclameert de wet, maar postuleert juist daardoor den wetgever. Zeker, God is het grootste raadsel, maar te gelijk de éénige sleutel tot het raadsel van den mensch en de menschheid. „Otez Dieu, et la vie est décapitée,” heeft een Christenwijsgeer gesproken (Naville). Wij mogen er bijvoegen: neem God weg, en aan de menschheid is niet slechts het hoofd van het lichaam geslagen, maar het hart aan den boezem ontruikt. Dat was ook de diepste grond van het verdelgingsoordeel des zondvloeds; de menschheid was niet poly- maar atheïstisch gezind; had God, maar daarmede ook zichzelf verloren; was ónmenschelijk geworden, en zedelijk onmogelijk tevens, want de mensch zonder God is geen mensch meer, maar òf dier, òf steen, òf aardplant alleen. De aanleg om waarlijk mensch te zijn, in allen aanwezig, wordt enkel bereikt door persoonlijke gemeenschap met God, het element voor den mensch, gelijk het water voor den visch en de lucht voor den vogel.

4. Mag de Godsdienst in den mensch alzoö iets natuurlijks en oorspronkelijks heeten, de laatste grond van dit verschijnsel kan onmogelijk in de menschheid zelve aanwezig zijn. De Godsdienst is gegrond in het wezen van den mensch, omdat het wezen van den mensch gegrond is in God. „Das Selbstbewusstsein in seiner bloßen Unmittelbarkeit und Ursprünglichkeit ist weder der stätige Grund, noch die stetige Ursache der Religion” (Beck). De mensch heeft behoefte aan God, omdat God — hoe ook gedacht — hem tot zich heeft geschapen. De vrucht zou onverklaarbaar zijn, indien niet het zaad door de eigen hand des planters in den ontvangbaren bodem gelegd was. Alle dieper nadenken bevestigt de stelling: „Ohne einen activen Gott kann es keine Religion geben” (v. Schelling). De Godsdienst is alzoö niet slechts eene liefelijke poëzy, maar veeleer de gebrekkige uitdrukking der verhevenste werkelijkheid. God heeft zichzelf oorspronkelijk tot de menschheid in betrekking gesteld, en van deze scheppingsdaad Gods is een onuitroeibaar bewustzijn haar ingeplant. Zoo weinig grond er voor de hypothese der aangeboren ideën (*ideae innatae*) bestaat, met zooveel recht mag men aannemen, dat een donker besef (*Ahnung*) van den Oneindige op den bodem van ieder menschenhart sluimert. Dat bewustzijn, uit het reeds vroeger dáarzijn der betrekking zelve geboren, ontwikkelt zich, zoodra de mensch tot bewustheid kwam van zichzelf en de wereld rondom zich. Het ontwaakt, niet ten gevolge eener logische conclusie (want dan bleven de diepste aspiratiën van het hart onverklaard), maar als herinnering (*Inne werden*) van iets, dat oorspronkelijk was gegeven; als natuurlijke levensdrang naar een punt, waar men als instinctmatig beseft, dat men zijn moet. Hoe meer de mensch zich ontwikkelt, te meer streeft hij naar God; en wederom, hoe religieuser, des te humaner in den echten zin van het woord. „Domine, quia nos creasti ad Te, cor nostrum inquietum in nobis, donec requiescat in Te” (Augustinus).

5. Niet vruchteloos zoekt deze leer bescherming en aan-

beveling in het woord der H. Schrift. Reeds die des O. V. geeft daaraan welsprekend getuigenis, Gen. 2 : 7. Pred. 3 : 11. Ps. 73 : 25, 26. Am. 5 : 6, maar ook die des Nieuwen verkondigt haar, inzonderheid Paulus, Hand. 17 : 27, 28. Rom. 1 : 19, 20. 11 : 36. Dit is ook de diepe zin der gewijde voorstelling, dat alles niet slechts dóór, maar tót den Logos, den Zoon van God, is geschapen (Joh. 1 : 4, Kol. 1 : 16). Het hart van den mensch zoekt God, omdat de mensch naar het beeld Gods, den Logos, gemaakt is. Maar hierop grondt zich te gelijk het recht van iederen mensch op Godsdienst (in gelijken zin, als waarop hij tegenover anderen aanspraak mag maken op hetgeen hij onmisbaar noodig heeft tot verwerkelijking zijner levensbestemming), en wederom het onvoorwaardelijk recht van den Godsdienst op hem en de toewijding van al zijne krachten. Niet van iedereen kan gevorderd worden, dat hij geniaal of talentvol, maar wel, dat hij religieus zij, juist omdat, en zoo waarlijk hij mensch is. Indifferentisme op dit punt is onnatuurlijk te gelijk en onzedelijk, zelfs waar het onder den dekmantel der verdraagzaamheid optreedt.

6. De vraag, of er werkelijk Atheïsten bestaan, wordt van die, of er volken zonder Godsdienst gevonden worden, te recht onderscheiden, en is ten allen tijde verschillend beantwoord. In ieder geval zijn er minder dan men vaak heeft gemeend, en niet ten onrechte waarschuwt men ons, iemand niet te spoedig als Godloochenaar, zelfs als geheel Godsdienstloos te beschouwen. Toch is er geen grond, tegenover de diepten des Satans, die onze eeuw doet aanschouwen, het bestaan van het Atheïsme geheel te ontkennen, waar het veelcer theoretisch en praktisch steeds meer tot een ontzettende macht is geworden. Allermint nu men niet meer schroomt te verklaren: „zelfs het Atheïsme is nog een Godsdienstig stelsel; de Atheïst is niet vrijer, dan de Jood, die ham eet. Men moet niet worstelen met den Godsdienst, men moet hem vergeten” (Ruge). Werkelijk hebben sommigen het in dit vergeten reeds verre gebracht; hun Godsdienst werd geniëndienst, de geniëndienst autolatrie,

schoon zich zelfs in dezen vorm de behoefte aan vereering en aanbidding niet laat miskennen. Doch al komt de dwaas er werkelijk toe om, niet slechts in zijn hart, maar met den mond en het leven te zeggen: „er is geen God,” die lastering bewijst niets tegen de waarheid. Niemand is begonnen met Atheïst te zijn, en die het, na langdurige verkrachting zijner natuur, is geworden en blijft, houdt juist daardoor op waarlijk mensch, d. i. redelijk en zedelijk wezen te zijn. Niet de Godsdienst, maar het Atheïsme is monomanie. Onze betrekking tot God is niet slechts vrucht, maar grond onzer geheele persoonlijkheid; het eigenlijk persoon-vormende, het toon- en maatgevende. Dit zal ons vooral blijken, als wij op den zetel van den Godsdienst gelet hebben.

Verg. J. P. Romang, *Natürl. Rel. Lehre*, (1841) § 9—29. A. des Amorie van der Hoeven Jr., *de Godsd.*, het Wezen van den mensch (1848). E. Naville, *le Père Céleste*, Sept Discours, (1865) p. 35—144. De Quatrefages, *les Caractères supérieurs de la race humaine*, in de *Revue Chrét.* van 1867, p. 519 sv.v. Guizot, *Méditations*, II. (1866) p. 353 sv.v.

Vraagpunten: Kritiek van de voornaamste bedenkingen, in onzen tijd tegen de algemeenheid van den Godsdienst gehoord. — In hoever is de Godsdienst met recht het Wezen van den mensch genoemd? — Historische en letterkundige getuigenis tot staving van het uitgesproken beginsel. — Waarom kan de Godsdienst in den mensch niet alleen en geheel uit den mensch zelven verklaard worden? — Het verband tusschen de ontwikkeling van het zelf-, het wereld-, en het Godsbewustzijn. — In hoever ligt er aan de leer der *ideae innatae* eenige waarheid ten grondslag? — Toelichting van het Schriftuurlijk bewijs. — Van waar de voortgang en de macht van het Atheïsme in de tegenwoordige eeuw te verklaren?

§ 23.

Zijn Zetel.

In natuur en wezen der menschheid zelve gegrond,

bekleedt de Godsdienst in het menschelijk zieleleven eene geheel eigenaardige plaats. Noch in het verstand, noch in den wil, noch in het gevoel, noch in het geweten is uitsluitend de zetel van het Godsdienstig beginsel te zoeken. In het binnenste heilighdom des gemoeds, waar die allen oorspronkelijk nog ongescheiden bijéén zijn, ligt de bronwel van het geestelijk, allermeeest van het Gode-leven der menscheit. Van uit dit middenpunt omvat, doordringt, beheerscht de Godsdienst bij den waarlijk Godsdienstigen mensch geheel zijn in- en uitwendig bestaan. Juist in deze zijne eigenaardige plaats ligt het geheim der macht van den Godsdienst, de grond van zijnen strijd, het onderpand zijner onvergankelijke duurzaamheid en toekomstige zegepraal.

1. Dat de zetel van het Godsdienstig beginsel in den mensch in geen geval op stoffelijk gebied is te vinden, heeft nauwelijks herinnering noodig. Reeds het verschijnsel, dat het religieuze leven vaak het hoogst zich verheft bij het bezwijken der lichaamskracht (2 Kor. 4:16), strekt tot bewijs van het tegendeel. Zou dan wellicht de zetel van den Godsdienst bij voorkeur in het verstand zijn geplaatst? Dat hij daar dikwijls gezocht is, blijkt bij den blik op het Scholasticisme, het Orthodoxisme, en, om geen andere wijsgeerige scholen te noemen, het Hegelianisme. Toch is deze voorstelling af te wijzen, als kennelijk met de feiten in strijd. Of zien wij niet vaak het Godsdienstig leven juist daar het krachtigst ontwikkeld, waar het intellektuële het verst is teruggebleven, ja zelfs eene ver gevorderde kennis van God met volslagen Goddeloosheid gepaard? (Jak. 2:19.) Godsdienst vereenigt de menschen; maar wat scheidt hen meer, dan juist het Godsdienstbegrip? Leert niet de ervaring, dat bij menigeen het dusgenaamd gezond verstand het Gods-

dienstig geloof in den weg staat (Hand. 17:18. 26:24), en wordt de aanmatiging van het weten op dit gebied in de H. S. niet met allen nadruk bestreden? (Zie Luk. 10:21. 1 Kor. 1:18. 2 Kor. 10:4. verg. Jes. 47:7—10.) Vruchteloos beroept men zich dan ook ten gunste dezer voorstelling op uitspraken, als Joh. 8:32. 17:3. Eph. 5:17, daar toch het kennen en begrijpen, hier bedoeld, iets geheel anders dan het natuurlijk resultaat eener geïsoleerde verstandsrichting is.

2. Met geen hooger recht wordt de wil beschouwd als geboorteplaats en orgaan van den Godsdienst. Dat die voornamelijk in willen en doen zou bestaan, is eene stelling, die inzonderheid door de Roomsche kerk, en, onder de wijsgeeren, door Kant met nadruk wordt voorgestaan. Werkelijk gaat de Godsdienst, even weinig als buiten het verstand, geheel buiten den wil om; het „nemo credit, nisi volens” blijft een woord van diepe beteekenis. Nauw is het verband tusschen Godsdienst en zedelijkheid, ook naar de Bijbelsche voorstelling (Matth. 7:21. Jak. 1:27), maar — en dit is de schaduwzijde der hier bedoelde theorie — het onderscheid tusschen beide dreigt op dezen weg geheel vergeten te worden. Men kan hoog Godsdienstig gestemd zijn, zonder dat die stemming tot eenige zedelijke werkzaamheid leidt; wat meer is, menige daad kan zedelijk slecht, ja afschuwelijk, en toch uitdrukking zijn van een verbasterd Godsdienstig gevoel. Daarentegen zal menige handeling een zedelijk karakter vertoonen, schoon zij ten eenenmale van Godsdienstige gezindheid ontbloot is. De zedelijke mensch wil het goede doen; de Godsdienstige bovendien iets van den Algoede ontvangen. Godsdienst schept cultus, Moraal integendeel praxis. In den eersten openbaart zich het gevoel der afhankelijkheid; in de andere geldt de stem der vrije zelfbepaling. Afscheiding van Godsdienst en zedelijkheid blijkt zeker ten slotte onmogelijk, en de bekende spreuk: „onverschillig, wat men gelooft, zoo men slechts wel leeft” is niets dan de oppervlakkigheid zelve. Maar zoolang nog de onderscheiding haar recht behoudt, zal men zwaarigheid moeten

maken om in des menschen wil uitsluitend of voornamelijk den zetel van den Godsdienst te zoeken.

3. „Die Frömmigkeit, rein für sich betrachtet, ist weder ein Wissen, noch ein Thun, sondern eine Bestimmtheit des Gefühls, oder des unmittelbaren Selbstbewustseyns.” Met deze stelling trad Schleiermacher op, ten bewijze, dat de Godsdienst nog iets anders was, dan „een mengsel van metaphysische en moralistische broodkruimels.” Toch mag ook het loffelijke van dit doel ons het eenzijdige en onvoldoende zijner voorstelling niet doen voorbijzien. Om niet van het duistere harer uitdrukking, noch van het belangrijk verschil tusschen hare vroegere en latere formulering door den beroemden Godgeleerde te spreken, valt het al ras in het oog, dat het gevoel, zoo scherp van weten en doen gescheiden, in den mensch niet het hoogere, maar het lagere is, dat hij met vele dieren gemeen heeft. Uit het afhankelijkheidsgevoel laat zich bovendien de aanbidding van een persoonlijken God, werkelijk van „het wereld-Al” onderscheiden, in geenen deele verklaren. Werd de mensch in zijn gevoel God zoo onmiddellijk gewaar, als op dit standpunt beweerd wordt, het is onbegrijpelijk, hoe er nog één Scepticus of Atheïst kon bestaan. Tégen haar doel, baant deze voorstelling gemakkelijk den weg, aan de eene zijde tot Godsdienstige dweepzucht en willekeur, aan de andere tot eene onverzoenlijke scheiding tusschen gelooven en weten, bij welke men, in het beste geval, „met zijn hart een Christen, met zijn verstand een heiden” blijft. Ten slotte wordt dan de Godsdienst eene schoone poëzij, de negatie van God daarentegen de slotsom der wetenschap.

4. Maar mogelijk zal dan het geweten, op zichzelf beschouwd, ons doen vinden, wat wij in de werkplaats van 's menschen verstand, gevoel en wil tot dusver vruchteloos zochten? Na hetgeen reeds vroeger (§ 10) ten aanzien van het Consciencialisme werd opgemerkt, zal het niet noodig zijn onzen twijfel op dit punt met vele gronden te staven. Het is duidelijk, dat de eerste en natuurlijkste uitingen van het Godsdienstig leven onmogelijk kunnen verklaard worden

als openbaring en werking van het geweten alleen. „Das Gewissen als solches liebt, dankt, betet und lobsinget nicht, kann aber eben deshalb, eben so wenig als die Vernunft, die solches auch nicht thut, Organ der Religion seyn” (Hagenbach). Daarbij komt, dat bij den gevallen mensch het geweten tevens schuldbesef is, wat veel meer scheidt van God, dan tot Hem henen zal drijven. Juist het geweten doet den zondaar beven voor Dien, naar wien het hart onophoudelijk heentrekt. Bovendien, alle Godsdienst werkt uit zijnen aard gemeenschapstichtend, socialiseerend; het geweten daarentegen isoleert ons van anderen, even zoo goed als het verstand, omdat het ons zooveel mogelijk individualiseert. Wel kan het onze verplichting tot Godsdienst verkondigen, maar den Godsdienst zelve roept het niet in het leven, noch individuëel, noch gemeenschappelijk. De waarheid zoekt en vindt een aanknoopingspunt in het geweten (2 Kor. 4:2. 5:11), maar de Godsdienst, „l’*élan de l’âme vers Dieu*”, laat zich onmogelijk alleen als produkt des gewetens begripen.

5. Alles dringt ons alzoo terug naar het binnenste heilighdom, waar hetgeen wij in onze voorstelling scheiden, nog ongescheiden bijéén ligt, en dat men alleen geweten kan noemen, wanneer men dit woord bezigt in dien ruimeren zin, waarin b. v. van Vinet wordt getuigd: „il désigna par ce mot de conscience l’ensemble de sentiments, de besoins et d’idées, qui constituent chez l’homme sa nature supérieure” (Astié). Dat „ensemble” noemen wij intusschen liever gemoed, terwijl wij de belijdenis overnemen: „pectus est, quod religiosum facit.” Dat gemoed, in geenen deele hetzelfde als gevoel en geweten, m. a. w. het hart, waarin des levens bronwellen liggen, en waarin ook het geweten als eene wet van God is geschreven, is de kiem en de kern der geheele persoonlijkheid; de heilige haard, waarvan de vonken straks in alle richtingen uitgaan, en ook de wieg van het Godsdienstig leven der menschheid. Reeds blijkt dit hieruit, dat in den regel altijd die mensch het Godsdienstigst is, bij wien zich het verborgen gemoedsleven het diepst en krach-

tigst ontwikkelt. Het gemoed dringt tot danken, bidden, liefhebben, tot alles in één woord, wat den Godsdienst uitmaakt en kenmerkt; want niet God te denken, te willen, te voelen, maar God te hebben, omdat men met Hem innerlijk één is, zietdaar, waarop het hier ééniglijk aankomt. De grootste gedachten komen, niet uit het verstand, maar daarin uit het hart van den mensch: „das Herz ist die Knospe des Kopfes” (Jean Paul). Zoo ook de drang naar God, wiens naamcijfer onuitwischaar diep in het geweten staat ingedrukt, maar wiens aangezicht niemand zou zoeken, indien het hart buiten zijne gemeenschap kon leven. „Mijn zoon, geef mij uw hart” (Spreuk. 23 : 26), is daarom het hoogste en te gelijk het diepste woord der opperste Wijsheid. Met hare stem in de H. Schrift komt onze voorstelling ook hier geheel overeen. Men denke aan het woord van Mozes, Deut. 30 : 6, en vooral aan dat van Jezus, Matth. 22 : 37—40. Merkwaardig is uit dit oogpunt ook het spraakgebruik des O. V., waar het van een neigen des harten tót den Heer en áchter de afgoden spreekt; het een de natuurlijke flectie, het ander de treurige deflectie, uit de zonde verklaarbaar, en toch in den hoogsten zin tegennatuurlijk. Dat hetgeen zetelt in het hart, nu ook krachtig moet en zal werken op verstand en gevoel en wil, en langs dien weg bestemd is den geheelen mensch te doordringen en in het leven te voorschijn te treden, heeft nauwlijks herinnering noodig. Maar altijd heeft hetgeen alzoo te voorschijn treedt slechts waardij en beteekenis, voor zoover het de uitdrukking is van ongeveinsden Godsdienst des harten.

6. Het gemoed, de zetel van den Godsdienst; juist daaruit verklaart zich het geheim zijner macht. Immers wat het diepst van allen gezeteld is en, van daar uit, geheel het leven omvat en doordringt, oefent ook van zelf den krachtigsten invloed. Bewust of onbewust ligt het Godsdienstig vraagstuk op den bodem van iedere strijdvrage; ja waarlijk: „het conflict tusschen geloof en ongeloof is het diepst, het eigenlijk probleem der wereldgeschiedenis” (Göthe). — Maar hier ligt te gelijk ook de grond van den

strijd, door den Godsdienst, meer dan iets anders, gewekt in het hart en de wereld. Godsdiensthaat is de bloedigste en diepste van allen; geen wonder, daar geen andere tweespalt zoo rechtstreeks en machtig ingrijpt in het verborgenst levensbeginsel. Zoo kampt de mensch slechts voor wat niet minder is dan het hoogste leven der ziel. — Hier eindelijk ligt de waarborg der duurzaamheid van den Godsdienst en zijner toekomstige zegepraal. Geheel kan het Godsdienstig beginsel onmogelijk worden uitgewischt uit het hart van de menschheid, of de mensch zou moeten verliezen wat hem onderscheidt van andere schepselen. Het hart is als de palimpsest, waarin de oudste lettertrekken, hoezeer verbleekt en verdrongen, na behoorlijke bewerking wederom aan het licht zullen treden. De „vrome” zucht van het herlevend Atheïsme: „had de wereld nimmer van God geweten, zij zou gelukkiger zijn” is niet slechts Godslanderlijk, maar de onnatuurlijkheid zelve: „naturam expellas furcâ, tamen usque recurret.” Moest in den strijd der eeuw eindelijk de Godsdienst bezwijken, het bijgeloof zou ten slotte altijd nog ééne kans méér blijven overhouden, dan het teugelloos ongeloof. Ontneem den mensch zijnen God, en hij rust niet, voor gij hem dien, des noods in den vorm van een afgod, hebt wedergegeven.

7. Het gewonnen resultaat heeft veelzijdig belang. Belang voor de Paedagogiek. De Godsdienstzin kan niet aangeleerd, maar moet zooveel mogelijk opgewekt worden; zijn gemis spruit doorgaans daaruit voort, dat, bij alle hypertrophie van de hersens, het gemoedsleven te weinig ontwikkeld wordt. — Belang voor de Apologetiek. De Godsdienst laat zich niet aandemonstreeren, zelfs niet aanprijzen met louter verstandsmotieven. „Le coeur a ses raisons, que la raison ne connait pas” (Vinet). — Belang voor de Dogmatiek. Zij zal op geheel andere wijze behandeld worden, naarmate de vraag naar den zetel van den Godsdienst verschillend beantwoord wordt. Eene gebrekkige Psychologie strekt tot nadeel voor geheel de Theologie. Hoe dieper men integendeel graaft op het gebied van het inner-

lijk leven, te wissel vindt men de plaats, waar men aan den Godsdienst niet raken kan, zonder kwetsing van het teederst levensbeginsel. „In gewisser Hinsicht dienen die Ausdrücke: Bewustseyn, Gemüth, u. s. w. zu einer erlaubten, jedoch nur vorläufigen Rettung aus dem Streite" (Nitzsch). Van de andere zijde blijkt het echter telkens op nieuw, dat het fijnste en innigste zich het minst laat ontleden en peilen. Het blijft daarom dubbel noodzakelijk toe te zien, dat bij alle voortgezet onderzoek over wezen en zetel van den Godsdienst, zijn einddoel vooral niet gemist worde.

Verg. Elwert, über das Wesen der Religion, in het Tüb. Zeitschr. v. 1835. E. Zeller, over hetzelfde onderw. in de Theol. Jahrb. 1845, I. J. F. Beck, Bibl. Seelenlehre, 2^e Aufl. S. 64 u. f. (1862). Auberlen, die Göttl. Offenb. II. S. 25—61 (1864).

Vraagpunten: Kritiek der Materialistische verklaring van den Godsdienst. — Historisch Overzicht der verschillende theoriën aangaande den zetel van den Godsdienst. — Kracht en zwakheid der theorie van Schleiermacher en van Schenkel. — Het gemoed, in zijne verhouding tot gevoel, verstand, wil, geweten. — Adstructie van het Bijbelsch bewijs onzer hoofdstelling. — Handhaving van haar praktisch belang.

§ 24.

Zijn Einddoel.

Bewust of onbewust, ligt aan elke uiting van den Godsdienstzin het streven naar een einddoel ten grondslag, dat echter, bij verschillenden graad van ontwikkeling, verschillend opgevat wordt. Het kan den waarlijk Godsdienstigen mensch even weinig te doen zijn om Gode in den letterlijken zin des woords een' dienst te bewijzen, als alleen om voor zichzelve in den omgang met Hem genot en voordeel te zoeken.

Het einddoel der gemeenschapsoefening met God is persoonlijke vereeniging met Hem, waarbij Hij verheerlijkt, en het hart van den mensch ten volle bevredigd wordt. Waarachtige bereiking van dat einddoel is intusschen alleen bij een theïstisch Godsbegrip mogelijk.

1. Ofschoon in den mensch de dorst naar God natuurlijk, en in zoover onwillekeurig mag heeten, is echter alle Godsdienstig leven en streven op de bereiking van zeker einddoel gericht. Elke Godsdienst vertoont in zijne mate een teleologisch en elpistisch karakter, waarvan de opmerking tot rechte waardeering der zaak volstrekt noodzakelijk is. Bij het groot verschil echter van Godsdienstige voorstelling en ontwikkeling kan het niet anders, of dat einddoel is niet voor allen hetzelfde.

2. Laagst is wel het standpunt van hen, die Godsdienst beschouwen als middel om, letterlijk, Gode een dienst te doen. Behoorende tot den ruwsten vorm van het Heidendom, is dan ook die beschouwing reeds door uitnemende denkers vóór Mozes en Christus bestreden. Door de dichters en profeten van Israël wordt zij met kracht wedersproken (Ps. 50 : 10—12. 51 : 18, 19. Jes. 1 : 11—18. Job 22 : 3), en inzonderheid in het N. V. met verontwaardiging afgewezen, Hand. 17 : 24 en v. Met elke meer ontwikkelde voorstelling van Gods majesteit en zelfgenoegzaamheid is zij in lijnrechten strijd (1 Tim. 6 : 18), en kan zij zich dan ook geen oogenblik staande houden, tenzij wellicht voor de vierschaar eener spekulatieve filosofie, die slechts eene wordende Godheid erkent, eerst in den menschelijken geest tot volle zelfbewustheid gekomen.

3. Iets verstandiger is ongetwijfeld het streven van hen, die door hunnen Godsdienst zichzelf zoeken te dienen. Moge de baatzucht op dit gebied een even bekend als onzuiver beginsel zijn (Job 1 : 9. 1 Tim. 6 : 5), begrijpelijk en eerbiedwaardiger is het, wanneer men aan den Gods-

dienst zich wijdt met het doel om uit deze bron een schat van licht en kracht, van troost en hope te putten. Het is een overdreven eisch, dat men Godsdienstig zou behooren te zijn, zonder daarbij eenigermate te mogen letten op het loon, voor ons zelven en anderen aan oprechte Godsvrucht verbonden. De leer der zoogenaamde zuivere liefde (Fénelon) rust op overdrijving en misverstand; wat geen beginsel mag zijn, kan nog altijd ten prikkel verstrekken. Toch kan het einddoel der waarachtige Godsvereëring onmogelijk in iets anders dan in Hem zelven gelegen zijn. Gelijk de Godsdienst in zijnen diepsten grond uit God is, zoo strekt hij ook tot God zich uit. Bij de gemeenschap met God is het te doen om de nauwst mogelijke vereëning met Hem, waardoor Hij verheerlijkt, en het hart, dat in niets eindigs kan rusten, ten volle bevredigd wordt. Is Godsdienst, welbeschouwd, niet anders dan levens- en liefdedrang, de liefde blijft onvoldaan, zoolang zij van het bovenal beminde voorwerp nog maar eenigzins blijft gescheiden.

4. Intusschen hebben wij hier vooral toe te zien, dat wij bij het streven naar de hoogte een gevaarlijken afgrond ontwijken. Om persoonlijke vereëning met God is het bij elke gezonde openbaring van het Godsdienstig leven te doen, d. i. zoodanig ééne, waarbij de individualiteit niet ondergaat, en zich oplost in de aanschouwing en genieting van God, maar bewaard, ja ontboeid en gelouterd wordt. Het klinkt zeer poëtisch, wanneer vaak van een verzinken en zichzelf verliezen in Gods gemeenschap gesproken wordt, maar letterlijk opgevat, hebben dergelijke uitdrukkingen toch meer aesthetische, dan ethische en philosophische waarde. Gemeenschap is alleen denkbaar bij behoud des individuëlen levens van hen, tusschen welke zij plaats grijpt, en de persoonlijkheid verdient alzoo geen hinderpaal, maar integendeel voorwaarde zelfs der hoogste uiting van alle Godsdienstig leven te heeten. Ook de vurigste liefde wil zich slechts in het aangeboden voorwerp verliezen, om een oogenblik later zichzelf daarin weder te vinden; het tegenovergestelde zou juist de dood zijn der

liefde, die immers (Plato) niets minder dan „het streven naar onsterfelijkheid” is. De Godsdienstige mensch staat tegenover God, niet als de dauwdruppel, die door het zonlicht wordt opgedroogd, maar als de zonnebloem, die voor den lichtstraal zich opent. Dit is juist de heerlijkheid Gods, dat Hij wel het offer vraagt van ons hart, maar niet van onze individualiteit, en ook het eerste slechts aanneemt, om het ons gerust gesteld en gereinigd weder te geven. Voor zoover echter dit einddoel hier beneden slechts gebrekkelijk bereikt wordt, is juist — wij komen daarop later terug — het leven in de gemeenschap met God de waarborg eener eeuwige toekomst, waarin Hij waarlijk Alles zal zijn, maar in, m. a. w. behoudens het persoonlijk leven van allen.

5. Ofschoon men, uitgaande van een zeer verschillend Godsbegrip, naar hetzelfde einddoel kan streven, wordt dit in geen deele op ieder standpunt bereikt. Waar men een deïstisch Godsbegrip huldigt, kan er eigenlijk van voortdurende gemeenschap met God geene ernstige sprake zijn. God is hier niet slechts te hoog boven het schepsel verheven, maar te verre van hem verwijderd. Evenmin is waarachtige Godsdienst denkbaar, waar men pantheïstische beginselen huldigt, omdat hier het persoonlijk onderscheid tusschen Schepper en schepsel wordt opgeheven. Slechts waar op (later te handhaven) theïstisch standpunt aan de immanentie en de transcendentie Gods gelijkelijk recht wedervaart, kan het hoogste einddoel van den Godsdienst genoegzaam juist bepaald en aanvankelijk verwezenlijkt worden. Is deze opmerking op zichzelf waarachtig, zij biedt ons tevens een maatstaf ter beoordeeling van de ongelijke waardij der verschillende Godsdienstvormen.

Verg. v. Schubert, *Gesch. d. Seele*, (3^e Aufl. 1839) § 1 en 67. De Wette, *über Religion*, n. s. w. (1827), S. 61 u. ff. Het Artikel: Eudaemonisme in Herzogs R. E.

Vraagpunten: Het einddoel van den Godsdienst ten allen

tijde verschillend bepaald en beoordeeld. — Is het ook mogelijk, Godsdienstig uit baatzucht te zijn? — Iets over den amour pur van Fénelon. — Hoe werkt Godsdienst mede ter verheerlijking Gods, en in wat verband staat deze met ons persoonlijk geluk? — Eigenaardigheid en waarde der pantheïstische Godsdienstbeschouwing. — Is het dan op Deïstisch en Pantheïstisch standpunt niet mogelijk, oprecht Godsdienstig te zijn?

§ 25.

Zijne Verscheidenheid.

De verschillende vormen, waarin het Godsdienstig leven der menschheid zich uitspreekt, en waarvan de rijkdom eene nadere verdeeling der Godsdiensten noodzakelijk maakt, wijzen te zamen op éénen oorsprong en ééne behoefte terug. In zoover is ook de gebrekkigste Godsdienstvorm eerbiedwaardig, gelijk daarentegen de voortreffelijkste nog altijd beneden het ideaal van volmaaken Godsdienst zal blijven. Echter is de waarde der onderscheiden Godsdienstvormen in geen deele dezelfde, en met name de afstand tusschen Monotheïstische en Niet-monotheïstische Godsdiensten te groot, om hier alleen van graduëel verschil te gewagen. Onder de Monotheïstische heeft de Christelijke eene voortreffelijkheid, welke bij iedere onpartijdige vergelijking met anderen slechts helderder uitkomt.

1. Tot nog toe spraken wij over den Godsdienst als één geheel, zonder op zijne verscheidenheid acht te geven. Intusschen is ook op dit gebied het onderscheid niet minder groot, dan dat tusschen volken en menschen. Een onein-

dig verschil van vormen vertoont zich hier, met de aanwijzing van wier ontstaan, eigenaardigheid en onderling verband zich de Godsdienstgeschiedenis heeft onledig te houden. Toch moet ook de Dogmatiek zich althans eenigermate op dit uitgebreid gebied oriënteren. Immers, zij kan het wezen des Christendoms onmogelijk naar eisch in het licht stellen, zoolang dat van andere Godsdiensten haar geheel onbekend is gebleven.

2. De verschillende Godsdienstvormen zijn en worden op meer dan ééne wijze verdeeld. A. Met het oog op het subjekt, dat den Godsdienst uitoefent, in algemeenen of bijzonderen, waren of valschen, uitwendigen of inwendigen Godsdienst. B. Met het oog op het objekt der vereering, (a) wat de quantiteit aangaat: in monotheïstische, dualistische, polytheïstische enz., (b) wat de qualiteit betreft: in de vereering van een volmaakt wezen, of van onvolmaakte, eindige dingen. C. Met een oog op de bron, in natuurlijke en geopenbaarde, in den engeren zin van het woord. D. Naar de hoogte van de cultuur der volken, in Godsdiensten van de kindschheid, jongelingsjaren, mannelijken leeftijd der menschen. Wij konden ook van andere verdeelingen, psychologische b. v. en ethnographische spreken, maar volledigheid is hier overbodig, en de moeielijkheid om eene verdeeling te kiezen, waardoor geen enkele bedenking wordt uitgelokt, viel reeds genoeg in het oog. De meest aannemelijke, en voor ons doel voldoende verdeeling is die in Monotheïstische en Niet-monotheïstische Godsdiensten, die afzonderlijk onze opmerkzaamheid vragen.

3. Al dadelijk echter doet zich hier de vraag aan ons voor: welke van deze twee is de oudste, m. a. w.: vangt de geschiedenis der Godsdiensten van Boven, of van beneden aan? Is het Polytheïsme eene ontaarding van het Monotheïsme, of heeft zich de menschheid integendeel langzamerhand, van lager standpunt, tot het laatstgenoemde verheven? Die vraag moet hier besproken worden, omdat het antwoord op ons oordeel over de waarde der Godsdiensten van overwegenden invloed is. Te moeielijker is dat ant-

woord, omdat het lichtelijk, zelfs onwillekeurig, door zekere praemissen beheerscht wordt. Beweert men toch, met de voorstanders der ontwikkelingshypothese, dat de mensch het bloot-natuurlijk produkt is van lagere diersoorten, op hare beurt uit inorganische stoffen geboren, men zal waarschijnlijk óók stellen, dat hij zeer langzaam tot een duister besef, eerst van meerdere, dan van één hooger Wezen is opgestegen. Plaatst men integendeel God aan het begin der geschiedenis, en beschouwt men den mensch als nieuwen schakel in den keten der eindige wezens, men zal onvermijdelijk tot eene tegenovergestelde zienswijze overhellen. Werkelijk blijkt dan ook veel meer voor deze laatste, dan voor de eerstgenoemde te spreken. Immers, het laat zich veel gemakkelijker verklaren, dat de menschheid uit zichzelf van Mono- tot Polytheïsme komt, dan wel omgekeerd. Het eerste is een teruggang, waarvoor vele analogiën bestaan; het andere ware een ontwikkeling, waarvan geen tweede voorbeeld te vinden is. De wieg van het Polytheïsme is nog niet ontdekt; zoo men het niet als afwijking van een vroegeren beteren weg, m. a. w. als verbastering van het Monothéïsme wil opvatten, blijft het in zijnen diepsten grond onverklaard. Ook verdient het opmerking, dat het Polytheïsme zich doorgaans niet in de richting ten goede, maar ten kwade ontwikkelt, m. a. w. dat het van vele Goden niet tot steeds mindere, maar tot telkens meerdere komt, wier toenemend getal gedurig tot splitsingen leidt, waarbij het intusschen hier en daar niet ontbreekt aan een monothéïstischen achtergrond. Meermalen schijnen wij in vele polytheïstische Godsdienstvormen gebroken stralen aan te treffen van een vroeger ongedeeld en oorspronkelijk zuiverder licht, en ontdekken wij vaak bij de oudste volken ook op dit gebied zuiverder denkbeelden, dan bij een jonger geslacht. „Es ist in der That auffallend, dasz von Gott, von der Welt, von der Unsterblichkeit die ältesten, in anderen Dingen ganz uncultivirten Völker ganz wahre Vorstellungen und Kenntnissze hatten, indem die Künste, welche zur Bequemlichkeit des Lebens gehören, viel junger sind.

In den höchsten Sachen dachten die ältesten Menschen richtig, in Lebensgeschäften waren sie Kinder" (Joh. v. Muller). „Antiquitas, quo propius aberat ab ortu, eo melius fortasse quae erant vera cernebat" (Cicero). Het verrassend verschijnsel, dat juist op het hoogste gebied de vroegere denkbelden zooveel zuiverder dan de latere waren, houdt op geheel onverklaarbaar te zijn, wanneer men het Monotheïsme — en daartoe moet men ook om andere redenen komen, gelijk later zal blijken, — als vrucht eener oorspronkelijke openbaring beschouwt. Haar aannemende, moet men tevens toegeven dat niet de dwaling, maar de waarheid, later vergeten, de grondslag van den oudsten Godsdienstvorm is geweest, en dat het Monotheïsme, oorspronkelijk geopenbaard, straks bijna verdwenen, en later ten gevolge van vernieuwde openbaring tot hooger eere gekomen is.

4. Slaan wij van dit standpunt op de voornaamste Godsdienstvormen het oog, wij kunnen de Niet-monotheïstische onder den algemeenen naam van Heidendom zamenvatten, en dit laatste als verzaking van een beter beginsel, als afdaling van eene vroegere hoogte begrijpen. Uit dit oogpunt wordt het dan ook voorgesteld, niet slechts door Israëls Profeten, maar ook door Paulus, Rom. 1:18. 2:14, 15. „Das Heidenthum ist im Allgemeinen als ein Verfallen und Versinken der wahren Religion zu betrachten" (Lange). Het heeft alzoo een grond, die bepaald onzedelijk is; het is eene dwaling, uit de macht der zonde geboren, die op hare beurt tot andere zonden geleidt. Het is, gelijk reeds Paulus heeft aangeduid (Rom. 1:24 en verv.), in zijn diepste wezen natuurvergoding, waarbij van zelf de grenslijn tusschen zinnelijk en geestelijk uitgewischt wordt, en zelfs de meest onbeteugelde emancipatie van het vleesch de wijding van den Godsdienst ontvangt. Niet gemakkelijk is het, over het Heidendom, als zedelijk en Godsdienstig verschijnsel gedacht, volkomen billijk te oordeelen. Ten allen tijde heeft de meening tusschen eene pessimistische en optimistische richting gedobberd; als type der eerste zou men de „splen-

dida vitia" van Augustinus, als tolk der andere „die Götter
 Griechenlands" van Schiller kunnen vermelden. Bovendien
 laat dat oordeel zich moeielijk zonder nader onderscheiding
 bepalen, daar het Heidendom, even als het Korinthisch
 koper der ouden, uit zeer onderscheiden bestanddeelen is
 zamengesteld. In het algemeen mag bij de waardeering dezer
 „wildwachsende Religionen" (Schelling) nimmer vergeten wor-
 den, dat, ook waar God de heidenen wandelen liet in hunne
 eigene wegen, de Logos reeds vóór zijne menschwording het
 licht en leven der menschen was (Hand. 14: 17. Joh. 1: 4).
 Laagst van al deze Godsdienstvormen staat ongetwijfeld het
 Fetichisme; iets hooger reeds de bepaalde vereering van
 vuur en licht, als grondkracht, die alles doorstroomt (As-
 trolatrie of Sabaïsme, Pyrolatrie); boven welke wederom de
 dierdienst der Egyptenaren (Zoölatrie) zich verheft. De
 menschvergoding in al hare vormen (Anthropolatrie) bereikt
 haar toppunt van Apotheose in de Goden van Griekenland,
 onder de schoonste, menschelijke gestalten te aanschouwen
 en te aanbidden gegeven. Zijn hier nog vergoddelijkte men-
 schen het objekt der vereering (heroëndienst), elders zien
 wij die mede aan hooger geesten gewijd (Daemonolatrie),
 die, van zedelijk standpunt beschouwd, maar al te vaak den
 naam van booze geesten verdienen. Als in talloze gruijzels
 van gebroken kristal blinkt het beeld van hooger macht in
 het aangezicht van steeds talrijker Goden ons tegen (Poly-
 theïsme). Eindelijk wordt alles God; het Pantheïsme treedt
 als een gesloten Godsdienststelsel te voorschijn, dat nog
 heden ten dage vooral in de beide hoofdvormen der Indi-
 sche Godenleer zijne krachtige, hoezeer verschillend gewij-
 zigde, uitdrukking vindt. Eerst in het Parsisme treedt het
 Dualisme te voorschijn in een dadelijk ethisch karakter, ter-
 wijl op den achtergrond het geloof aan ééne allerhoogsten
 God zich ondubbelzinnig vertoont. Ook elders treffen wij in
 het heidendom sporen aan van eene monotheïstische ziens-
 wijze (de Orphische wijsheid, Anaxagoras, Xénophanes, Plato
 en and.), schoon men zich ten hoogste tot het denkbeeld
 van een oppermachtigen Demiurg, niet tot de voorstelling

van een absoluut volmaakten wereldschepper verheft. Maar ook waar door enkelen de numerische éénheid van het hoogste Wezen erkend wordt, geschiedt dit op eene wijze, ver boven het bereik van de meesten, en zelfs waar wij de meest verrassende aspiratiën naar hooger licht met belangstelling opmerken, vinden wij het Heidendom nergens ten volle aan het gevaar der natuurvergoding ontkomen. Waartoe mensche-lijke wijsheid, aan zichzelf overgelaten, op dit grondgebied komen kan, zien wij inzonderheid in het Bouddhisme, den meest tragischen Godsdienstvorm, aandoenlijk en naar het leven ons voorgesteld, maar ook waar elders de afgrond der ellende voor ons oog met tal van bloemen bedekt is, durven wij aan het Heidendom, in zijn geheel beschouwd, geen hooger naam dan van Godsdienst der machteloze wanhoop te geven.

5. Verblijdender aanblik verbeidt ons, als wij op de Monotheïstische Godsdienstvormen gaan letten, en allereerst op de Israëlitische acht geven. Hier zien wij het Goddelijke en mensche-lijke niet verward, maar scherp onderscheiden door het Hebraïsme, ja zelfs in het Judaïsme niet zelden van elkander afgescheiden. In het Patriarchaal tijdperk treedt inzonderheid de almacht; in het Mozaïsch de heiligheid; in het Profetisch, tegenover de rechtvaardigheid, de barmhartigheid en trouw van God op den voorgrond. Maar al deze perioden hebben dit gemeenschappelijke, dat niet slechts tegenover de veelheid der afgoden de éénheid Gods wordt beleden, maar ook die God, als de levende, tot zijn volk in rechtstreeksche en voortdurende betrekking gedacht. Godsdienst en zedelijkheid, in het Heidendom vaak tegenover elkander gesteld, zijn hier op het innigst verbonden; elke betrekking des levens wordt door hooger wetsbepaling geregeld, en waar die wet den zondaar met ontroering en vreeze vervult, ontsluit de profetie het uitzicht op een gouden eeuw der verlossing. Niet slechts tegenover, maar ver boven alle heidensche Godsdiensten bekleedt de Mozaïsche eene geheel éénige plaats. „Haar grondslag is bijzondere openbaring, haar karakter mono-

theïstisch, haar vorm theokratisch, haar eerdienst typisch-symbolisch, hare strekking rein zedelijk, haar standpunt dat van uitwendig gezag, maar te gelijk van welbewuste voorbereiding voor hooger ontwikkeling" (J. J. van Oosterzee). Jeder vernieuwd onderzoek, dat niet door een naturalistisch beginsel beheerscht wordt, staft de onmogelijkheid om dezen Godsdienst voor een louter natuurlijke vrucht van den boom der menschheid te houden. De schitterende lichtzijden van het Mozaïsme zijn slechts uit het feit eener bijzondere openbaring verklaarbaar, terwijl zijne schaduwzijden — zoo als b. v. zijn streng particularistisch karakter, en het gemis zelfs van hoogst belangrijke leerstukken, gelijk de Eschatologie — hare verklaring vinden in het paedagogisch en propaedeutisch doel van geheel deze Godsdienstbedeeling. Als Daniël de profeet, is geheel Israël een „vir desideriorum", en zijn Godsdienst is die der klimmende heilsverwachting, op overoude heilsopenbaring gebouwd.

6. Die verwachting wordt voldaan door het Christendom, dat eene werkelijke gemeenschap tusschen God en den mensch, niet slechts als het Heidendom zoekt, of gelijk het Jodendom wacht, maar werkelijk openbaart, verkondigt en sticht. God en mensch zijn hier niet langer verward, niet louter onderscheiden, maar waarlijk hereenigd. Zien wij in het Heidendom het menschelijke vergoddelijkt, hier integendeel zien wij het Goddelijke vermenschelijkt worden. Ten gevolge eener (van menschelijk standpunt bezien) bovennatuurlijke liefdedaad Gods wordt een zedelijke gemeenschap gegrondvest, en de geestelijke éénheid van den gevallen mensch met zijnen Maker hersteld. Het Heidendom plaatst den mensch in bloot natuurlijke, het Jodendom in streng wettische, het Christendom in kinderlijk-geestelijke betrekking tot God, en dat wel, omdat God-zelf zijne belofte vervult (Jerem. 31:31—34). Niet als eene nieuwe leer alleen, voortreffelijker dan iedere andere, maar als eene nieuwe Openbaring der hoogste liefde, en juist daarom niet minder dan een nieuw levensbeginsel, heeft het de wereld verrast, en reeds tot zekere hoogte hervormd. Hier is de

Stichter te gelijk het middenpunt van zijnen Godsdienst, die zichzelve aankondigt als vrucht eener bijzondere Heilsopenbaring (1 Kor. 2 : 9. Hebr. 1 : 1), en juist daarom met recht de Godsdienst der geestelijke bevrediging heet.

7. De overgang van het Christendom tot het Islamisme kan niet anders dan te gelijk eene daling zijn, immers de historische beteekenis van Muhammeds Godsdienst is veel grooter, dan zijne inwendige waarde. Het oordeel van Luther, dat de Islam „een te zamen geflanste bedelaarsmantel van spreuken uit de Wet en het Evangelie” mag heeten, is door later onderzoek veel meer gestaafd, dan weêrlegd. In ieder geval staat het, zoowel theoretisch als praktisch, ver beneden Mozaïsme en Christendom. Zijne Godsleer is deïstisch, zijn openbaringsbegrip mechanisch, zijn praedestinatiegeloof fatalistisch, de Godsdienst zelf fanatisch, de Moraal eudaemonistisch, en de Eschatologie grof sensueel. De Islam vertoont een Oostersch, maar geen algemeen menschelijk, veel min een zuiver geestelijk karakter: het Islamisme is een Godsdienst uit den mensch, en daarom ook naar den mensch, die juist aan deze eigenaardigheid zijne uitgebreide heerschappij en tijdelijke zegepraal dankt. Wat het voortreffelijks heeft, is het, meer dan aan iets anders, aan zijne Christelijke elementen verschuldigd, maar met het Evangelie zelf vergeleken, verdient het geen hooger naam dan van Godsdienst der gestreelde zinnelijkheid.

8. De tijd voor het opkomen van waarlijk nieuwe Godsdiensten schijnt sinds eeuwen voorbijgegaan; wat later, en ook in onzen tijd, als iets nieuws is te voorschijn getreden (het Mormonisme bijvb.) blijkt slechts eene karikatuur van het oude. Te natuurlijker wordt daarom de vraag, of zich tusschen de bekende hoofdvormen van het Godsdienstig leven werkelijk een specifiek, of alleen een graduëel verschil laat ontdekken, m. a. w. of het Christendom — zijn Goddelijke oorsprong eenmaal bewezen zijnde — de absoluut ware, of slechts de relatief meest voortreffelijke Godsdienst mag heeten. Op Supranaturalistisch standpunt kan het antwoord niet moeilijk zijn. Ook bij de hoogste waardeering van elke

aspiratie naar boven, die in niet éénen Godsdienst gemist wordt, bestaat er een verschil, niet van graad alleen, maar van soort tusschen hetgeen al of niet ten gevolge van bijzondere openbaring ontstaan is. Duidelijk blijkt dit, bij opmerkelijke vergelijking tusschen Monotheïstische en Niet-monotheïstische Godsdiensten. De laatste zijn doorgaans in overeenstemming, de eerste daarentegen in strijd met den natuurlijken aard van het volk, waardoor zij beleden worden; de Grieksche Mythologie b. v. is in volmaakte harmonie met het hellenistisch karakter; het Israëlitisch Monotheïsme daarentegen een voortdurend protest tegen de slaafsche, zinnelijke, afgodische gezindheid der natie. Dit onderscheid treedt inzonderheid aan het licht, wanneer wij het Christendom gadeslaan. In tegenoverstelling van alle Niet-monotheïstische Godsdiensten, vertoont het een zuiver geestelijk karakter; draagt het den stempel, niet der nationaliteit, maar der reinste humaniteit, en geeft het de hoogste éénheid te aanschouwen van Godsdienst en zedelijkheid. Waar elders de mensch wordt gestreeld en geveid, wordt hij hier ten diepste vernederd, terwijl God alleen de eer van het werk zijner verlossing ontvangt. Het denkbeeld bovendien der eerste, voorkomende en opzoekende liefde Gods jegens ons, zijne vijanden, dat hier den hoofdinhoud der Geloofs- en de grondslag der Zedeleer uitmaakt (1 Joh. 4:19), was in geen menschenhart immer gerezen, en het ideaal van een Godsrijk, dat allen omvat en alles verwint, is nergens elders zoo zuiver aanschouwd, en aanvankelijk zoo gelukkig bereikt. Hoe hoog wij ook de waarheidskiemen waardeeren, in elken Godsdienst aanwezig, kunnen wij om al deze redenen onmogelijk loochenen, dat wij ons hier op een geheel anderen bodem bevinden, dan die de lagere, niet-monotheïstische Godsdiensten draagt.

9. Wordt het hier gezegde later voldoende gestaafd, het bepaalt reeds terstond de verhouding, in welke wij, van Christelijk standpunt uitgaande, ons te plaatsen hebben tot andere Godsdienstvormen. Niet in die eener dusgenoemde verdraagzaamheid, welke alle Godsdiensten even goed acht,

voor zoover zij slechts eerlijk gemeend zijn. Nog minder in die van een bekrompen Exclusisme, dat al, wat niet bepaald Christelijk is, te gelijk absoluut valsch en verwerpe-lijk heet, en onder de dikke roestlaag het kostbaar ijzer voorbijziet. Maar in die der dankbare erkenning van eigen voorrechten, met het ernstig streven gepaard om die ook aan anderen aan te prijzen en mede te deelen. De erken-tenis der hooge voortreffelijkheid van den Christelijken Gods-dienst boven iederen anderen is te gelijk de grondslag der Christelijke Apologetiek en der theologische Therapeutiek. Hoeveel behoefte er voortdurend ook aan de laatste bestaat, zal blijken, wanneer wij het Godsdienstig leven in zijne menigvuldige verbastering gadeslaan.

Verg. Paret, über die Eintheilung der Religionen, Stud. u. Krit. (1855), II. S. 261, ff. Hofstede de Groot, Instit. Theol. Nat. Ed. 4^a. (1861), pag. 214 sqq. Tholuck, het wezen en de zedel. invloed des Heidendoms. (Holl. vert. 1835.) Van Oosterzee, Bijb. Theol. des N. V. (1867) § 4—6. G. R. Nieman, Inleid. tot de kennis van den Islam (1861), en voorts de voornaamste Handboeken der Godsdienstgeschiedenis, onder wier steeds toene-mend getal niet vergeten mag worden: J. Gardner, de voornaamste Godsdiensten der wereld. (Holl. vert. 1866 en verv.).

Vraagpunten: Welke verdeeling der Godsdiensten is, over het algemeen genomen, de beste? — Nadere beschouwing der gronden voor en tegen de prioriteit van het Monotheïsme. — Overeenkomst en verschil der Niet-monotheïstische Godsdiensten. — Onderlinge verhouding van Mozaïsme, Christendom en Islamisme. — Van waar, dat geene nieuwe wereldgodsdiensten na den Islam meer ontstaan zijn? — De fabel der drie ringen in Lessings Nathan der Weis.

§ 26.

Zijne Verbastering.

Gelijk de geschiedenis der menschheid ons eene

oneindige verscheidenheid van Godsdienstvormen vertoont, zoo biedt de geschiedenis van den Godsdienst ons een onafzienbaar tooneel van diepe verbastering aan. Waar de Godsdienst, die den geheelen mensch moest bezielen, uitsluitend door één vermogen der menschelijke natuur wordt beheerscht, daar wordt, ten gevolge dier eenzijdigheid, het ontstaan van ziekteverschijnselen in deze sfeer onvermijdelijk. Uit die ziekteverschijnselen komen sekten te voorschijn, die weder de kiemen van nieuwe krankheden in zich dragen. De onbelemmerde ontwikkeling dier krankheden kan voor het individueel en gemeenschappelijk leven zoo doodelijk worden, dat de Godsdienst-zelf eindelijk in Goddeloosheid ontaardt.

1. „Optimi corruptio pessima”; het blijkt nergens méér, dan op het gebied van den Godsdienst. Gelijk deze op zichzelf de hoogste weldaad mag heeten, waar het religieus beginsel den geheelen in- en uitwendigen mensch harmonisch doordringt en beheerscht, zoo wordt het goede de dood, waar het geestelijk leven zich in éénzijdige richting ontwikkelt. Ziekteverschijnselen vertoonen zich nu, deels van individueelen, deels van socialen aard, waarvan de verderfelijke gevolgen zich nauwelijks berekenen laten. De voornaamsten moeten wij althans in het algemeen leeren kennen, zullen wij, als Theologen, onze roeping vervullen om Gods pathologen te zijn. Geregeld treden zij als van zelf voor ons oog, wanneer wij den Godsdienst gadeslaan onder de overwegende heerschappij van die krachten en vermogens des menschen, in welke men beurtelings uitsluitend zijnen zetel gezocht heeft.

2. Waar de Godsdienst uitsluitend of voornamelijk als zaak des verstands wordt beschouwd, daar laat zich al spoedig de macht van het Intellectualisme gevoelen.

Het is die richting, welke het zuiver geloofs begrip boven alles waardeert, zelfs ten koste van het geestelijk leven, en de subjektieve opvatting der waarheid met de waarheid zelve verwart. Al spoedig ontaardt deze intellectualistische in eene ziekelijk gnostische richting, welke de Godsdienstige waarheid uitsluitend tracht te bemachtigen door het rede-neerend en spekleerend verstand, en denken met kennen verwart, terwijl het onderscheid tusschen Godsdienst en Godgeleerdheid al meer en meer voor het bewustzijn wordt uitgewischt. Daar het aangenomen stelsel intusschen niet slechts geformuleerd, maar verdedigd moet worden, laat de intellectualist zich zeer gemakkelijk op den weg van het Doctrinalisme geleiden, dat het wezen van den Godsdienst uitsluitend in het dogma als zoodanig terugvindt. Het Doctrinalisme kan zich zoowel in den vorm van Rationalisme, als van Supranaturalisme vertoonen. Het eerste beschouwt de rede niet slechts als orgaan, maar als eigenlijk gezegde kenbron en hoogsten scheidsrechter der Godsdienstige waarheid; het ander aanvaardt het bestaan en den inhoud eener bovennatuurlijke heilsopenbaring, maar begroet deze bij voorkeur als eene met hoog gezag verkondigde leer. Lichtelijk wordt de laatstgenoemde ten aanzien der overgeleverde belijdenis consequent orthodoxist, die bovenal op de rechtgeloovigheid, zelfs ten koste der rechtgeloovigheid acht geeft. Het verstand gaat op dit standpunt louter receptief te werk, terwijl het bij den rationalist bij voorkeur kritisch ageert. Waar de heerschappij der eenzijdige verstandsrichting door geen andere machten gestuit wordt, kan zij eindelijk den geloovige naar den afgrond des ongeloofs voeren, den Protestant in de armen van Rome.

3. Geen minder bedenkelijke ziekteverschijnselen zien wij, waar het Godsdienstig leven eenzijdig door het gevoel wordt beheerscht. Dat er eene diepe, heilige Mystiek op Godsdienstig en Christelijk grondgebied denkbaar, ja van het geestelijk leven in zekeren zin onafscheidelijk is, zal zeker niemand ontkennen. Men denke aan de Johanneische, in onderscheiding van de Paulinische richting; aan een Tau-

ler en Thomas a Kempis. „Die innerliche Lebendigkeit der Religion ist allezeit Mystik" (Nitzsch). Maar van zulk een teeder, verborgen gemoedsleven moet een nevelig en krank Mysticisme wel onderscheiden worden, dat gevoel en bevinding ten koste van rede en geweten laat spreken. Terwijl de Intellectualist de letter handhaaft, des noods tegenover den geest, stelt de Mysticus den geest, gelijk hij dien begrijpt, oneindig ver boven de letter. Zijn gevoel beslist wat waar en onwaar, wat Goddelijk en menschelijk is, en tegenover deze rechtspraak is ook de bondigste redeneering vergeefs. Lichtelijk verwaarloost hij de kerk voor het konventikel, het sacrament voor het verborgen gebed. Treedt nu met dit overprikkeld gevoel de ontvlamde phantasie in verbond, dan laat weldra een teugelloos Fanatisme zich gelden, geen zacht en koesterend vuur, maar een wilde, verteurende gloed. Als een zijner betrekkelijk gematigde vormen mag het Propagandisme beschouwd worden, waarvan wij de typen Matth. 23:15 geteekend vinden. Maar ook het meer roekeloos Zelotisme is een vrucht van dien bodem; eene krankheid, van wier slachtoffers het Schriftwoord Rom. 10:2 verg. Joh. 16:2 kan gelden. Aan het einde van dezen donkeren weg ziet men, als hij ten einde toe onverhinderd wordt afgewandeld, in schemerige verte — de vlammen der auto-da-fés.

4. Wel blijft men bewaard voor die uitersten, waar het Godsdienstig leven bij voorkeur als eene zaak van den wil wordt begrepen, maar des te lichter zal men nu op de klip eener andere eenzijdigheid schipbreuk lijden. Hier dreigt het Moralisme of Legalisme, dat meer vraagt naar den uitwendigen vorm, dan naar het innerlijk beginsel des levens, m. a. w. de vrucht des geloofs ten koste van den wortel waardeert. Op deze linie wordt aan het Godsdienstig begrip of gevoel slechts luttel beteekenis toegekend, maar des te meer aan het doen; niet Paulus, veelmin Johannes, maar Jakobus, hoezeer kwalijk begrepen, is de man, op wien men zich bij voorkeur beroept. Wie, alzoo voortgaande, niet tot formalistisch Pharisaeïsme vervalt, zal daarentegen

al spoedig op het spoor van een enghartig Piëtisme geraken. Hoe vaak onbillijk gebruikt, blijft toch deze benaming de beste beschrijving der richting, die zich meer door den geest van wettischen dwang, dan van evangelische vrijheid besturen laat, en de hulpmiddelen der Godzaligheid met de Godzaligheid zelve verwart. Zij wordt gekend o. a. aan de methodistische eenvormigheid, waarmede zij aan allen denzelfden bekeeringsweg voorschrijft, en aan de schuwe wereldverachting, waarmede ook geoorloofd genot, als van natuur of kunst, wordt ontlucht. Het „raak niet, smaak niet, roer niet aan” is de zinspreuk (Kol. 2:21), en aan het einde van dezen weg wenkt — de kloosterpoort.

5. Nauw verwant aan laatstgenoemde zijn de ziekteverschijnselen, die zich onder de heerschappij der ontwaakte consciëntie vertoonen. Wij denken aan het Ascetisme, met Piëtisme wel bevriend, maar daarom nog niet homogeen. Hoe voortreffelijk eene doelmatige Ascese ook zij (2 Tim. 4:7), door den schrik des gewetens bestuurd, zal zij maar al te licht het karakter van willekeur en werkeiligheid dragen. De geheele theorie van den „thesaurus supererogationis” is onder dezen invloed ontwikkeld. Ja, waaruit ontstaat alle bijgeloof anders, dan uit de zucht om langs zelfgekozen weg de onrust der consciëntie te stillen? Dat zulk een angstige vrees de liefde onvermijdelijk buitensluit, en daarmede het beginsel van allen Godsdienst doodt (1 Joh. 4:18), leidt geen twijfel, maar even duidelijk is het, dat het consciencialisme op Godsdienstig gebied, nog meer dan eenige andere richting, tot Individualisme geleidt. Wat is er toch, dat door volstrekt áller geweten óf als waarheid verkondigd, óf als zonde veroordeeld wordt? Zoo treedt dan van zelf op dezen weg het isolement in de plaats der gemeenschap, en nooit is men verder dan thans verwijderd van het ideaal eener blijmoedige Godsvereering.

6. Elke krankheid op Godsdienstig gebied is aansteekelijk; zoo wordt uit het ziekteverschijnsel in het individu van zelf de sekte geboren. Het Latijnsche sekte (niet van *secare*, maar van *sequor* of van *sectari* afkomstig) is

de vertaling van het Gr. *αἵρεσις*, waaruit ons haeretisch ontstaan is, dat thans meestal in den zin van heterodox wordt gebezigd, ter aanduiding van wie de kerkelijk aangenomen (orthodoxe) belijdenis tegenspreekt. In het Bijbelsch spraakgebruik heeft het woord nog aanvankelijk die ongunstige beteekenis niet. Het duidt daar in het algemeen eene partij, in onderscheiding van eene andere, en o. a. ook het nog nieuwe Christendom, in onderscheiding van het traditioneele Jodendom aan. (Hand. 24: 5, 14; 26: 5; 28: 22.) Al spoedig echter wordt het in malam partem gebezigd (1 Kor. 11: 18, 19. Gal. 5: 20), ter aanduiding van hen, die door het aanrichten van scheuringen de éénheid der gemeente verbraken. Daar dit gewoonlijk ten gevalle en gevolge van afwijkende meeningen plaats had, werd de haeretische mensch (Tit. 3: 10) te gelijk de heterodoxe, als zoodanig te scherper veroordeeld, naarmate de éénheid van kerk en belijdenis meer met alle krachten werd nagestreefd. Zoo kan men zeggen, dat de oudste ketterij liefdeloosheid en partijzucht geweest is, al spoedig met miskenning of bestrijding der beleden waarheid gepaard, indien niet daaruit geboren. Zoo worden reeds 2 Petri 2: 1 de haeresiën aan *ψευδοδιδάσκαλοι* toegeschreven, en gebruikt ook Luther het woord *Sectirer* in den zin van „Rotten und Schwärmeister.” Daar deze ketterij gewoonlijk een aggressief karakter vertoont, en revolutionair in het bestaande zoekt in te grijpen, is zij door de kerk reeds vroegtijdig niet slechts als kranke, maar als vijand behandeld. Terwijl deze uit dien hoofde als haeretisch het gevoelen terugwijst van hen, die de rechtzinnig geachte leer wederspreken, veroordeelt zij als *Schismatici* zulken, die, ten gevolge van hun ijveren voor persoonlijke meeningen, zich losscheuren van het lichaam der kerk, om eene afzonderlijke gemeenschap te stichten.

7. Dat elke Godsdienst, die eenige levenskracht in zich draagt, juist ten gevolge daarvan de vruchtbare moeder van een aantal sekten geworden is, is historisch bewezen: het kon daarom de vraag zijn, of wij hier met recht van een

ziekteverschijnsel gewagen. Ons bevestigend antwoord ont-
kent niet, dat het ontstaan van sekten iets natuurlijks,
noodzakelijks, ja zelfs betrekkelijk goeds is (1 Kor. 11 : 18, 19.
Matth. 18 : 7), en dat het overgroot cijfer van sekten, dat
inzonderheid de belijders van den Christelijken Godsdienst
verdeelt, een zijdelingsch bewijs voor de veelzijdigheid der
heilsopenbaring en den onuitputtelijken rijkdom van het
Evangelie mag heeten. Maar toch is het rusteloos voort-
woekeren der sekten-vorming om meer dan ééne reden te
betreuren, als een noodlottig verschijnsel. Doorgaans toch
komt het voort uit het zelfzuchtig streven om „etwas an
und für sich” te zijn. Het bezondigt zich daarbij onver-
mijdelijk aan de liefde niet alleen, maar ook aan de waar-
heid, want zelfs het betrekkelijk recht wordt onrecht, waar
het tot schade der billijkheid jegens den broeder gehand-
haafd wordt. Bovendien draagt elke scheuring, ten gevolge
van strijd der meeningen, onvermijdelijk de zaden van nieuwe
scheuringen in zich. Eindelijk berust, bepaald op Christe-
lijk grondgebied, elk separatistisch drijven op eene jammer-
lijke miskennis van het onderscheid tusschen kerk en
gemeente, of moet althans daartoe onvermijdelijk heenleiden.
Later, bij de Ekklesiologie, hierover nader en meer. Treu-
rigst nog van alles is dit, dat de krankheid doorgaans
optreedt met het hoogmoedig beweren, dat juist zij den
gezondheidstoestand der kerk hetzij vertegenwoordigt of voor-
bereidt. De sekte wil niet slechts een deel zijn van, maar
een surrogaat voor de zuivere kerk. Het Sectarisme zou
men in zekeren zin kunnen noemen het individualisme van
een ruimeren kring, die zich egoïstisch van andere afzon-
dert. Wordt het door krachtige leiders gesteund, het kan
zelfs als aanmatigend Hierarchisme te voorschijn treden,
met zijn treurigen nasleep van ketterjacht, vervolgzucht en
haat. Bederft nu één zondaar veel goeds (Pred. 9 : 18),
hoeveel te meer eene nauwe vereeniging van zieken en
dwalenden ten aanzien van het hoogste en beste!

8. Doorgaans, en gelukkig, neutraliseert het eene ziekte-
verschijnsel het ander; bij menigeen stuit ook de natuur de

noodlottige werking der leer. Maar anders — aan het einde van ieder ziekteprocès dreigt de dood voor den Godsdienst, die het hoogste leven der menschheid is. Door de opperheerschappij van het verstand wordt de teedere plant van het leven des gemoeds onderdrukt, en de bange vrees van het bijgeloof kan, onder de leuze van Godsdienst, tot de grootste gruwelen leiden (2 Kon. 3:27). Zoo wordt het verlangen zijner bestrijders tot zekere hoogte begrijpelijk, dat de Godsdienst, in hun oog veeleer eene plaag dan een weldaad, geheel mocht uitgeroeid of afgeschaft worden. Is dit intusschen evenmin denkbaar als wenschelijk, men zal voor het minst, bij den blik op zooveel verbastering, de billijkheid van het verlangen erkennen, dat het Godsdienstig leven, niet langer alleen aan zichzelven overgelaten, door een onbedriegelijk richtsnoer geleid worde.

Verg. wederom, betrekkelijk de meeste der hier besproken zaken, de daartoe betrekkelijke Artt. in Herzogs R. E., met name het Art. Haeresie, van Jäger, en: Sekten, van Palmer. Voorts verdient over de hier genoemde krankheden, hare geneesmiddelen en de wijze harer behandeling inzonderheid verg. te worden de angewandte Dogmatik van J. P. Lange (Christl. Dogm. III, 1852). Zie ook ons Honderdtal Aphorismen, getiteld: Strijd en Verzoening, in de Jbb. van 1853, bl. 194 en verv., als ook het gulden boekske van E. W. Krummacher, Ueber Gewisse Krankhaftigkeiten des Piëtismus, (Holl. vert. 1843.)

Vraagpunten: Hoe is het ontstaan van zooveel verbastering op Godsdienstig gebied in het algemeen te verklaren en te beoordeelen? — Nadere analyse en kritiek der hier geschetste ziekteverschijnselen. — Toelichting der begrippen: orthodox en heterodox, haeretisch en schismatiek. — Het kerkelijk Separatisme, beschouwd is het licht der geschiedenis. — Is het wel mogelijk, alle eenzijdigheid op religieus gebied te ontwijken? — Is het niet te wachten, en dan ook volkomen voldoende, dat het kwaad toch eindelijk zichzelf corrigeert?

§ 27.

Zijn Richtsnoer.

Zal het Godsdienstig leven zich niet slechts onbelemmerd, maar normaal en harmonisch ontwikkelen, en aan zijn einddoel beantwoorden, het eischt een ander richtsnoer, dan menschelijke schrandtheid en willekeur aanbiedt. De dienst, dien God met het hoogste recht van ons eischt, moet eene vrijwillige, maar mag in geen geval eene eigenwillige zijn. Slechts aan God-zelf komt het toe, den mensch voor te schrijven, hoe Hij wil gediend en vereerd worden, en de menschheid heeft van hare zijde aan zulk een voorschrift behoefte. Geen Godsdienst, zonder oorspronkelijke Openbaring; geen zuivere Godsdienst, zonder voortdurende en nadere Openbaring van God.

1. De stelling, dat de Godsdienst, om van den echten stempel te zijn, naar een betrouwbaar richtsnoer moet ingericht worden, schijnt op zichzelve nauwelijks voor ernstige wederspraak vatbaar. Wel noemt menigeen het voldoende, indien God slechts oprecht, naar de inspraak van het individueel geweten gediend worde, daar licht alle Godsdiensten in den grond der zaak even goed zijn, maar die bewering is toch inderdaad de oppervlakkigheid zelve. Op dit standpunt wordt welmeenendheid de éénige eisch, de éénige ketterij onoprechtheid, en de inhoud des geloofs volstrekt zonder betekenis. „Beim Glauben“ — zegt men met Göthe — „kommt alles darauf an, dasz man glaube; was man glaubt, sei völlig gleichgültig.“ Maar hoe, maakt het in het geheel dan geen onderscheid, of b. v. de moeders hare kinderen voor den Moloch in het vuur werpen, dan wel ze tot Jezus brengen, daar immers beide hare kinderen liefhebben? Of

men, met de eerste Christenen, voor de broeders het leven stelt, dan wel met de Thugs in Indië uitgaat tot wurgen, daar immers beiden van vromen ijver bezielde zijn? Of men uit Godsdienstigheid het vleesch kruisigt, dan wel zich prostitueert in den tempel der Venus vulgaris? Men kan zulke stellingen toch moeielijk volhouden, zonder den schijn van waanzin op zich te laden. Is elke Godsdienst goed, mits slechts eerlijk gemeend, dan is ook elke Moraal even heilig, m. a. w. dan wordt het verschil tusschen goed en kwaad tot iets louter traditioneels. De dwaasheid veroordeelt zichzelf, en zoekt dan ook vruchteloos in de H. Schrift zelfs schijnbare aanbeveling. Deze kent slechts één weg der behoudenis (Joh. 14 : 6. Hand. 4 : 12), en wie het tegendeel meent te lezen in het woord des Apostels, Hand. 10 : 34, 35, toont alleen dat hij den zin van dat woord niet begrijpt, omdat hij het verband uit het oog verliest.

2. Is derhalve niet elke Godsdienst even goed, het is de vraag, of het dan althans niet genoeg is, wanneer iedereen zich op dit gebied zooveel mogelijk door zijn eigen verstand, gevoel en geweten laat voorlichten. Dat dit wenschelijk en noodzakelijk is, staat zeker zonder wederspraak vast; jammer slechts, dat het onmisbare daarom nog in geenen deele voldoende mag heeten. Meening kruist zich hier toch met meening, voorschrift met voorschrift. De beeldendienst, dien de Monotheïst onzinnigheid acht, is wellicht voor den Polytheïst volkomen rationeel. Datzelfde gevoel, dat ons van menschenoffers terug houdt, spoort den Hindo aan om zijnen zieltogenden vader voor de krokodillen van den Ganges te werpen, en de conscientie, die ons den zelfmoord verbiedt, drijft de weduwe van den Brahmaan naar den brandstapel. Maar ook in het schier ondenkbaar geval, dat allen, met ter zijde stelling van elke bijzondere zienswijze, er in slaagden om een' conventioneelen Godsdienst te stichten, — ongeveer op gelijke wijze, als Leibnitz van een conventioneele taal heeft gedroomd — zou deze geen hooger karakter, dan van een' eigenwilligen Godsdienst vertoonen (Kol. 2 : 23), die juist daardoor zou ophouden Godsdienst van den echten

stempel te zijn. Waarachtige toewijding toch van zichzelven en het zijne aan God kan en moet eene vrijwillige, maar mag in geen geval eene willekeurige zijn. Wel is de Godsdienst in zijn diepste wezen steeds offer, en de behoefte om iets aan God ten offer te brengen is zelfs een eigenaardige karaktertrek der dankbare liefde (2 Sam. 24 : 14). Maar dan alleen kan dat offer Hem welbehagelijk zijn, wanneer het niet slechts welgemeend, maar bovendien naar zijnen wil en overeenkomstig zijne bedoeling is ingericht. Godsdienstvrijheid is zoowel een recht, als een voorrecht; geen schepsel is bevoegd zich tusschen God en ons geweten te plaatsen. Maar God te dienen naar de inspraak des gewetens is toch nog iets anders, dan dat te doen naar de ingeving van eigen willekeur. Al ben ik in den Godsdienst aan niets, dan aan de stem van mijn geweten gebonden, dat geweten zelf is niet onvoorwaardelijk vrij. Integendeel, het erkent zijne verplichting om een hooger wil te gehoorzamen, en onderwerpt zich aan dien hooger wil. Ware Godsdienst is enkel die, welke vrijwillig naar Gods wil ingericht is; Gods wil alleen kan op Godsdienstig gebied maatstaf en richtsnoer zijn.

3. Of zou wellicht de mensch zich geheel en al ontslagen kunnen achten van de verplichting tot Godsdienst? Zeker, in dat geval behoeft er van een richtsnoer geen verdere sprake te wezen, maar het geval-zelf is ondenkbaar. Beide in den objektieven en den subjektieven zin, waarin van Religie sprake kan zijn, staat het vast, dat de mensch niet slechts voorwaardelijk, maar onvoorwaardelijk tot Godsdienst verplicht is, ja, dat de Godsdienst ons álles moet zijn, of hij is niets in ons leven. De band, die den mensch aan God als zijnen Schepper, Weldoener, Wetgever en Rechter verbindt, mag volstrekt onverbrekelijk heeten (verg. § 22 en 1 Joh. 4 : 19). Maar is dit zoo, dan blijkt het te gelijk zonneklaar: God heeft het volste recht om te eischen, niet slechts dát, maar ook voor te schrijven hóe Hij van den mensch zal gediend worden. Immers, dan eerst is een Godsdienst objektief goed, wanneer die met den wil van

God overeenkomt. Doch hoe zal de mensch dien wil leeren kennen, indien niet Hij-zelf, op wat wijze dan ook, dien bekend maakt? Zoo hangt het begrip van Godsdienst onmiddellijk met dat van Openbaring te zamen, en aan het eind van dit deel onzes onderzoeks vatten wij met vrijmoedigheid zijne slotsom in de dubbele stelling te zamen: Alle Godsdienst heeft in oorspronkelijke openbaring zijnen grond; zuivere Godsdienst heeft aan voortdurende en nadere openbaring behoefte. Over beide nog een woord tot besluit, en — ten overgang.

4. Het begrip van openbaring blijft hier natuurlijk nog geheel ongepraedjudiciëerd. Wij gebruiken het woord hier eenvoudig in den zin van mededeeling Gods aan den mensch, om het even in wat vorm ook gedacht, en bedoelen m. a. w.: nooit zou er Godsdienstig leven, zonder oorspronkelijke openbaring Gods aan en in de menschheid, ontstaan zijn. Van tweeën één: óf de Godsdienst is iets louter accidenteels en conventioneels, — maar in dat geval laat noch zijn ontstaan, noch zijn voortbestaan, noch zijne universaliteit, noch zijne macht zich verklaren — óf de Godsdienst is oorspronkelijk door den Schepper in het hart der menschheid geplant, m. a. w. de Godsdienst zelf is vrucht en blijk eener oorspronkelijke openbaring van God. Gelijk deze stelling, na al het gezegde, volstrekt noodzakelijk heeten mag, zoo blijkt zij ook op zichzelve aannemelijk, inzonderheid op grond der vier volgende feiten.

Vooreerst, het Godsdienstgevoel, dat, hetzij potentiëel of actuëel, bij allen aanwezig is. Reeds zagen wij het; aangeboren ideën bestaan er niet; evenmin als eenige andere is kennis van het hoogste Wezen ons ingeschapen. De mensch wordt geboren met het vermogen om te kunnen zien, niet met de gezichten zelve; met kunstzin, maar niet met kunstvaardigheid. Maar zijn aanleg, geneigdheid, behoefte om aan God te gelooven, zoodra hij van Hem hoort, is onbetwistbaar, en is nu die aanleg van niemand anders dan van den Schepper zelve afkomstig, reeds dat werk verraadt ondubbelzinnig de hand van den werkmeester. „Nur ver-

möge höherer Offenbarung können wir die ursprüngliche Entfaltung religiösen Lebens erklären" (Köstlin).

Een tweede bewijs is de overlevering, in de meest verschillende vormen schier overal aanwezig, van oorspronkelijke gemeenschap tusschen Godheid en menscheid, hemel en aarde; eene overlevering, die in deze hare algemeenheid en betrekkelijke overeenstemming volstrekt onverklaarbaar schijnt, zoo daaraan geen de minste waarheid ten grondslag verstrekt.

Een derde bewijs is het ontstaan der taal en de eerste ontwikkeling van het spraakvermogen. „Die vloeïbre klanken, ons met d'adem ingegoten"; wie zal ze ons bevredigend oplossen, die niet met Plato en zoo menig ander in de taal iets oorspronkelijk Goddelijks vindt, en aanneemt, dat er tót den mensch, op wat wijze ook, gesproken moet zijn, indien er immer dóór hem gesproken zou worden? Zelfs Rousseau noemt zich: „plainement convaincu de l'impossibilité presque démontrée, que les langues aient pu naître et se former par des moyens purement humaines."

Eindelijk het Monotheïsme, waarvan de oorsprong volstrekt onverklaard blijft, zoo men niet aan eene oorspronkelijke openbaring gelooft. Zijne afleiding toch uit het eigenaardig instinct van het Semitisch ras (Renan) is niets, dan eene schoonklinkende phrase. Niet alle Semieten waren Monotheïsten, en wat Israël betreft, de volksaard helde bijna ongeneeselijk tot afgoderij en beeldendienst over. Wie beweert, dat het Hebraïsme uit eigen kracht tot een denkbeeld is opgeklommen, waartoe het fijnbeschaafd Hellenisme zooveel eeuwen later zich niet of noode verhief, dringt ons, uit antipathie tegen het Bovennatuurlijke, het Onnatuurlijke op. Inderdaad: „fragt man uns, woher Abraham einzig und allein nicht nur das erste Schauen von Gott hatte, sondern wie er auch, indem er alle andern Götter abschwur, zur Erkenntnis des einen Gottes kam, so genügt uns (nur) die Antwort: durch persönliche Göttliche Offenbarung" (Max Müller).

5. Zoolang al deze feiten vaststaan, en behalve door deze

ééne hypothese niet verklaard kunnen worden, zijn de onkunde en het vooroordeel niet bij voorkeur te zoeken aan de zijde der voorstanders van het Openbaringsgeloof. Maar evenmin laat het zich ernstig weêrspreken, dat zuivere Godsdienst bepaalde behoefte heeft aan voortdurende en nadere openbaring van God, ja zelfs zonder deze eindelijk ondenkbaar zou wezen. Dat besef is de bronwel der zielzucht, die zoo vaak op roerende wijze in de gewijde Schriften ons tegenklinkt (Exod. 33 : 18. Jes. 64 : 1. Joh. 14 : 8). Hoezeer de mensch op Godsdienst aangelegd is, weldra zou die aanleg zijn uitgedoofd, mocht men zich niet op goeden grond overtuigd houden, dat ook God van zijne zijde voortgaat, hoe en waardoor ook, met den mensch in gemeenschap te treden. Men heeft het gebed „une gymnastique spirituelle” genoemd (Réville), waarop eigenlijke verhooring ondenkbaar is; laat die overtuiging algemeen en op alles toegepast worden, en de vleugelen des gebeds zijn verlamd. Ook het Godsdienstig gevoel is slechts aanleg en vatbaarheid om wat God van zichzelf openbaart te aanvaarden en op te nemen, en waar dit laatste bewust en hardnekkig wordt afgewezen, daar zal ook het eerste verstommen. Geen wonder, dat alle Godsdienststichters zich op bijzondere openbaring beriepen; zonder zulk een beroep zouden zij evenmin geslaagd zijn, als opgetreden. Men spreekt van zuiver natuurlijken Godsdienst, maar die is veel minder algemeen, dan het schijnt, en in het beste geval slechts bij enkelen der meest ontwikkelden aan te treffen. Wat meer is, zelfs die Godsdienstvorm wijst, even zoo wel als de positief-historische, in het laatste ressort op Openbaring terug, want telkens staaft voortgezet onderzoek het woord van den Christenwijze: „Gott ohne Gott erkennen zu wollen ist unmöglich; es giebt keine Erkenntnis, ohne den Urwissenden” (von Baader).

Verg. H. Lüken, die Traditionen des Menschengeschlechts, oder die Uroffenb. Gottes unter den Heiden (1856). Diestel, der Monotheismus des alten Heidenth. vorzüglich bei den Semiten, in de Jahrbücher für deutsche Theol. 1860, IV. H. C. Millies, Oratio

de Monotheïsme Israëliticum etc. (1867), en vooral Max Müller, Essaijs (1869), Th. I. S. 297 en verv. der Hoogd. vert., vooral de Verhandeling, getiteld: der Semitische Monotheïsmus.

Vraagpunten: De juistheid der stelling: de Godsdienst voor den mensch álles, of niets. — Bronnen en consequentien der bewering: alle Godsdiensten even goed. — Verklaring van Hand. 10:34, 35. — Is het mogelijk, naar zijn geweten te handelen, en toch rechtstreeks in strijd met Gods wil? — De ἐθελοθρησκεία van vroegeren en lateren tijd. — Zijn werkelijk de raadselen van het Godsdienstig leven onverklaarbaar, zoo men geen oorspronkelijke Openbaring wil toelaten? — Waarom is zuivere Godsdienst op den duur zonder aanhoudende, en zelfs nadere Openbaring niet denkbaar? — Overgang tot de behandeling der Apokalyptiek.

TWEEDE HOOFDSTUK.

OPENBARING.

§ 28.

Haar Begrip.

Door Openbaring verstaan wij die daad van den levenden God, door welke Hij, op wat wijze en tot wat bedoeling dan ook, de verborgenheid van zijn wil en wezen aan het redelijk schepsel bekend maakt. In zoover is álle Openbaring slechts één, hoezeer er tusschen Uit- en Inwendige, Algemeene en Bijzondere, Woord- en Zaakopenbaring, bij onmiskenbaar verband, een wezenlijk onderscheid plaats vindt. Zoowel de eene als de andere, maar de bijzondere of buitenge-

wone openbaring vooral, biedt aan de Christelijke Apokalyptiek een even uitgebreid als belangrijk veld van opzettelijk onderzoek aan.

1. Het verband van dit en het vorig Hoofdstuk valt in het oog. Berust alle Godsdienst op Openbaring (§ 27), de beschouwing der eerste geleidt van zelve tot die der laatste. Apokalyptiek is in de Dogmatiek dat deel der wetenschap, dat ons meer opzettelijk met het begrip, den inhoud en de gronden voor de gewisheid der Goddelijke openbaring bekend maakt. Eerst in later tijd is het gewoonte geworden, alzoo de Openbaring in het algemeen en op zichzelf te bespreken. Vroeger werd dit leerstuk doorgaans in éénen adem behandeld met dat der Heilige Schrift. De Bijbel werd in zijn geheel als „*revelatio Dei mediata*” begroet, terwijl men door „*rev. immediata*” verstond de verlichting des H. Geestes, door de gewijde schrijvers genoten. Zoo werden de begrippen van Openbaring en Ingeving lichtelijk met elkander verward. In onderscheiding der *Theologia Naturalis* was de *Theologia Revelata* eenvoudig die, welke uit de H. Schrift was geput, en op de vraag, wat men door de Openbaring-zelve te verstaan en van deze te denken had, bleef het antwoord soms uiterst gebrekkig. Aan de onzekerheid en verwarring kan alleen een einde komen door scherper onderscheiding der beide begrippen: Openbaring en Heilige Schrift.

2. Al dadelijk doet zich hier de vraag aan ons voor: hoe tot een juist begrip van openbaring Gods te geraken? Het is toch bekend, op hoe onverschoonlijke wijze vaak met dit woord op theologisch, philosophisch, zelfs aesthetisch gebied is gespeeld. Ook de creaties van een Mozart of een Dannecker b. v. heeft men openbaring uit het rijk der tonen en beelden genoemd, en Hegel heeft dienzelfden naam aan zijne wijsbegeerte gegeven. De spraakverwarring is daardoor vermeerderd, dat men vaak het openbaringsbegrip op willekeurige wijs construeerde, niet buiten invloed

van daarbij medegebrachte Godsdienstige denkbeelden. Het onveilige van dezen weg blijkt uit talrijke voorbeelden, en valt vooral in het oog, waar men erkent, dat ook het menschelijk verstand onder den invloed der zonde gekomen is (Eph. 4:18). Onmogelijk mag het heeten, hier a priori iets te beslissen, en het moet reeds terstond op den voorgrond staan, dat een zuiver openbaringsbegrip in geen geval langs louter spekulatieven, maar alleen langs historisch-wijsgeerigen weg kan verkregen worden. Immers dit begrip vooronderstelt altijd reeds het bestaan van een God (later opzettelijk te staven, voor zoover dit mogelijk is), en dat van zekere feiten, waaraan, hetzij te recht of te onrecht, een openbaringskarakter wordt toegekend. Ook hier kunnen wij alzoo uit ons zelven niets úit-, maar alleen van achter zooveel mogelijk ín- en dóordenken, wat reeds historisch gegeven en geconstateerd is geworden. Uit de openbaringsfeiten alleen — mits voldoende gestaaft — laat zich het openbaringsbegrip deduceeren.

3. Het woord: openbaring verklaart tot zekere hoogte zichzelf. Kan het, etymologisch beschouwd, zoowel openbaardwording als openbaarmaking beteekenen, wij bezigen het in laatstgenoemden, aktieven zin, ter aanduiding eener daad van den levenden God, die alzoo niet slechts onbewust openbaar wordt, maar zichzelven openbaar doet worden aan het redelijk schepsel, dat als zoodanig daarvoor de vereischte vatbaarheid heeft. Openbaring is derhalve in het licht stelling, mededeeling, onthulling van wat, zonder deze daad, onbekend zou zijn en blijven; een bekend-worden Gods, rechtstreeks door Hem zelven bewerkt; eene handeling, ten gevolge waarvan ons iets volstrekt-nieuws tot bewustheid komt. Nimmer kan dus openbaring iets onwillekeurigs zijn; altijd is het iets opzettelijks, dat vrij en — gewild is. Hoezeer ook het Evangelie aanleiding geeft om van eene openbaring Gods des Vaders aan den Zoon (Joh. 5:20), als ook aan de geestenwereld te spreken (Eph. 3:10), bedoelen wij hier bepaaldelijk die, welke aan den mensch wordt verleend. Op de vraag: wát God openbaart, kan slechts ge-

antwoord worden: Hij openbaart Zichzelven, zijn wil en zijn wezen, voor zoover Hij namelijk door het schepsel kan en wil gekend worden; Bijbelsch gesproken: Hij openbaart de gedachten zijns harten. Inhoud en stof der openbaring is alzoo geen afgetrokken denkbeeld, geen bonte feitenreeks op allerlei grondgebied, zelfs geen tal van waarheden nevens elkander, maar DE waarheid (ἡ ἀλήθεια) op zedelijk en Godsdienstig gebied, die de uitdrukking is van Gods wezen, wil en raad.

4. Het Bijbelsch spraakgebruik komt met deze begripsbepaling in de hoofdzaak overeen. De openbaringsdaad Gods wordt bij voorkeur aangeduid door twee zelfst. naamwoorden: *Φανέρωσις* = bekendmaking, manifestatio, (Joh. 9:3. Rom. 1:19. 3:21. 16:26 en and. pll.) en *ἀποκάλυψις* = onthulling, revelatio (Luk. 10:21. Rom. 16:25. 1 Kor. 2:10. Gal. 1:16 enz.). De woorden *δηλοῦν* (1 Petr. 1:11), *γνωρίζειν* (Luk. 2:15), *δεικνύναι* (Matth. 16:21), *ἐμφανίζειν* (Joh. 14:21, 22) en enkele andere komen mede in aanmerking ter toelichting van hetzelfde begrip. Als de meest klassieke plaats verdient Hebr. 1:1 overwogen te worden, waar de openbaring wordt voorgesteld als een spreken Gods, vele malen en op velerlei wijzen door de profeten, straks door het woord des Zoons, als zijne laatste en hoogste openbaring vervangen. Wat God uitspreekt door de profeten moet alzoo, naar de bedoeling der H. Schrift, van de uitspraak hunner eigene, louter menschenlijke bewustheid bepaald onderscheiden worden, gelijk ook uit tal van voorbeelden blijkt (zie 1 Sam. 15:11. 16:6, 7. 2 Sam. 7:3—5. 2 Kon. 4:27). Bij de vaststelling van het openbaringsbegrip mogen vooral ook dergelijke feiten volstrekt niet voorbijgezien worden, en het is geen wetenschap, maar willekeur, wanneer juist deze laatsten verdacht of bestreden worden, omdat zij buiten het kader vallen van wat men nu eenmaal, niet zonder willekeur, op dit gebied waarschijnlijk of mogelijk acht. Het openbaringsbegrip moet niet uit sommige, maar uit alle openbaringsfeiten, met elkander verbonden en vergeleken, afgeleid worden, voor zoover zich die

feiten historisch-kritisch laten rechtvaardigen. En doen wij dit, dan blijkt het gereedelijk, dat hier een Goddelijke en een menselijke faktor zoowel onderscheiden als op het innigst vereenigd is. God treedt bij de openbaringsdaad op als sprekend, aantoonend, uitwijzend; de mensch als hoorend, vernemend, ontvangend. Vroeger ging men ongetwijfeld te veel uit van eene mechanische voorstelling, en beschouwde de openbaring te zeer als eene bloot uitwendige mededeeling van begrippen en voorstellingen, die den mensch niet slechts nieuw, maar innerlijk vreemd waren. Daartegenover handhaaft de nieuwere Theologie met reden eene meer dynamische opvatting, volgens welke hier wel sprake is van eene mystische, maar niet van eene magische werkzaamheid Gods. Ook de openbaring, hoezeer metaphysisch van oorsprong, geschiedt ongetwijfeld langs psychologische wegen, en vooronderstelt dus eene bepaalde ontvangbaarheid aan de zijde van hem, wien zij getoond en verklaard wordt. Maar hoezeer de receptiviteit hier alzo onmisbare voorwaarde is, is de subjektiviteit in geen deele de bron der openbaring van God. Ware dit laatste het geval, dan zou geheel het openbaringsgeloof slechts eene vrucht van zelfbedrog, althans van gemis aan genoegzame zelfkennis zijn, ten gevolge waarvan het kwam, dat de openbarings-tolken ter goeder trouw hunne bloot-subjektieve stemmingen voor objektieve Godsstemmen aanzagen. De waarheid, blijkens de feiten, ligt hooger, en komt eerst dan tot haar recht, wanneer wij de openbaring opvatten als „Selbstmittheilung Gottes, Mittheilung göttlicher Wahrheit, in welcher Licht- und Lebensmittheilung einander gegenseitig bedingen” (Martensen). Altijd is openbaring een woord van God tot den mensch, dat door dezen wordt gehoord en verstaan; geen woord van den mensch aan zichzelf.

5. Ook waar zij min of meer onder het bereik der zintuigen viel, kan de openbaring als zoodanig slechts door het oor en oog des geestes zijn ontvangen en waargenomen. *Νοῦς ὁρᾷ καὶ νοῦς ἀκούει, τὰλλα δὲ τυφλὰ καὶ κωφά.* Over den eigenlijken aard van dit orgaan zou minder gestreden

zijn, indien men meer had bedacht, dat zij „op velerlei wijze” verleend werd. Waarom zou eene openbaring door droom of visioen noodzakelijk door hetzelfde orgaan zijn waargenomen, als b. v. die door Urim of Thummim? Ook de formule: „de Heer sprak” behoeft daarom niet altijd op dezelfde wijze verklaard te worden. Al dadelijk heeft hier het onderscheid tusschen historische en dichterlijke boeken des Bijbels beteekenis; ook de aard der verschillende zaken, waarop dit spreken betrekking heeft, behoort in aanmerking te komen. De verordening van enkele sieraden aan den tabernakel b. v. is bezwaarlijk op dezelfde wijze geschied, als de onthulling der Messiaansche verwachting. Over het algemeen mag het spreken van God evenmin uitwendig-mechanisch, als bloot figuurlijk opgevat worden. De Geest Gods openbaart zich inwendig aan 's menschen geest, en deze verneemt de Godsstem niet minder duidelijk, dan het lichamenlijk oor de geluiden. Door hare eigene innerlijke klaarheid en kracht doet zich die stem aan het bewustzijn als Goddelijk kennen, wel onderscheiden van wat het bloot-natuurlijk inzicht verkondigt, en juist daarom ook onwederstaanbaar (Amos 3 : 8. Jerem. 20 : 7—10). Altijd is dus de inhoud der openbaring iets, dat de mensch niet zou weten, indien het hem niet van Gods wege werd medegedeeld. Als eene zon treedt zij te voorschijn, van achter duistere wolken.

6. Dit voert ons van zelf tot het verwant begrip van Mysterie, waaromtrent reeds terstond het Bijbelsch en kerkelijk spraakgebruik wel onderscheiden moet worden. Het laatste heeft het woord *μυστήριον* eeuwen lang gebezigd ter aanduiding van zaken op Godsdienstig gebied, die uit haren aard het menschelijk inzicht te boven gingen. Men nam aan, dat, gelijk er plechtigheden waren in het Christendom, die voor den oningewijde bedekt moesten blijven, er even zoo leerstukken bestonden, onbegrepen niet slechts, maar volstrekt onbegrijpelijk, die best met den naam van Verborgenschap aangeduid werden. In het N. V. evenwel wordt door *Μυστήριον* iets geheel anders bedoeld. Jezus noemt het koningrijk Gods een *Μυστήριον*, dat zijnen disci-

pelen is gegeven te weten (Matth. 13 : 11), en Paulus gewaagt van het Evangelie als een nu geopenbaard mysterie (Rom. 16 : 25, 26). Niet het volstrekt onbegrijpelijke wordt dus met dit woord aangeduid, maar eenvoudig het nog niet geopenbaarde, dat juist ten gevolge zijner onthulling heeft opgehouden mysterie te zijn. Het is als zoodanig wel boven het bereik van den natuurlijken mensch, maar niet van den geestelijken (1 Kor. 2 : 14—16). Het woord heeft bovendien in het N. V. niet op leerstukken, maar op feiten betrekking, deels reeds nu in het licht getreden (1 Tim. 3 : 16), deels nog in de toekomst te wachten (1 Kor. 15 : 51, 52). Nu ligt het wel in den aard der zaak, dat ook eene geopenbaarde Myserie nog duistere zijden vertoonen kan; de zon, van achter de wolken te voorschijn getreden, doet niettemin de oogen ons schemeren. Maar nergens leert de H. S., dat het Myserie als zoodanig geheel buiten het bereik van alle menschelijke wetenschap ligt, en noodwendig moet blijven liggen. Het tegendeel blijkt uit 1 Kor. 13 : 2; Eph. 3 : 4. Ook het Myserie kan, hoezeer niet doorgrond, nogtans gekend worden, maar ten gevolge van Openbaring alleen.

7. Tusschen Uit- en Inwendige openbaring moet wel onderscheiden worden. Doorgaans wordt in het N. V. de eerstgenoemde *Φανέρωσις* (manifestatio), de andere *ἀποκάλυψις* (revelatio) genoemd. Het eerste woord stelt de objektieve, het ander de meer subjektieve zijde der zaak in het licht. Het eerste is die daad van God, bij welke Hij het vroeger niet gekende van zijne zijde toont, of te zien geeft; het ander die werking, waardoor van het geestesoog het bedeksel (*κάλυμμα*) wordt weggenomen, dat de aanschouwing der waarheid belette. De zuiver exegetische vraag, of het N. V. tusschen beide genoemde woorden overal scherp onderscheidt, dan wel die beide ook door elkander gebruikt, behoeft ons hier te minder bezig te houden, omdat, ook afgezien daarvan, het recht en gewicht der onderscheiding op zichzelf onmogelijk betwijfeld kan worden. Wat baat het helderst licht op zichzelf, zoo het oog niet voor het licht is ontsloten! De verschijning van Christus was onge-

twijfeld eene openbaring der heerlijkheid Gods, maar de Joden aanschouwden die niet, omdat hun een deksel op het aangezicht lag (2 Kor. 3:15, 16), en werd zij door Petrus begrepen, het was eerst ten gevolge eener innerlijke openbaring des Vaders (Matth. 16:17). Ook het zien der uitwendige Christusverschijning ware zonder beteekenis voor het innerlijk leven van Paulus geweest, had het Gode niet behaagd, zijn' Zoon in hem te openbaren (Gal. 1:16). Ook in dit opzicht is er tusschen de objektieve openbaring (φανέρωσις) en de subjektieve (ἀποκάλυψις) verschil, dat, terwijl de eerste in een bepaald feit wordt gegeven, hetwelk óf reeds geschied is, óf nog geschieden moet (zie b. v. 1 Petr. 1:20. 5:4), de laatste daarentegen doorloopt en voortgaat, overal waar een subjektief inzien der objektieffeopenbaarde waarheid ontstaat, omdat er bij elken zinnelijken mensch een κάλυμμα aanwezig is, dat eerst verwijderd moet worden, zal hij geestelijke dingen aanschouwen. — De geheele onderscheiding is van groot belang, tegenover de Socinianen ter eene, en de Mystieken ter anderder zijde. Bij de eerstgenoemden wordt de objektieve zijde der zaak ten koste der subjektieve gehuldigd, terwijl bij de laatstgenoemden het tegenovergestelde valt op te merken. Tot eene juiste beschouwing der waarheid wordt de erkenning van het verschil en verband harer beide zijden gevorderd. Waar de uit- en inwendige openbaring vereenigd is, daar ontstaat de eigenlijk gezegde wetenschap (σύνεσις) der verborgenheid van Christus (Eph. 3:4), welke op hare beurt weder het licht ontsteekt voor wie daarvoor van God een oog heeft ontvangen (1 Kor. 2:10—12).

8. Ook het onderscheid tusschen Algemeene en Bijzondere openbaring is in den aard der zaak en de voorstelling des Bijbels gegrond. Bij de eerste, of gewone, denkt men aan die, welke aan alle menschen, zonder onderscheid van tijd of plaats, is gegeven; bij de andere, ook buitengewone genaamd, aan die, welke nog slechts aan sommigen verleend, en ons bekend is uit de H. Schrift. Of deze tweede werkelijk den naam van bijzondere openbaring verdient, is

eene vraag, die natuurlijk eerst later beantwoord kan worden. Hier spreken wij slechts over de onderscheiding in het algemeen, en dan laat zich, uit een logisch oogpunt, niet betwijfelen, dat zij juist en noodzakelijk is. Eene andere toch is werkelijk de kennis van God, waarin zich de Christen of zelfs de Israëliet; eene andere die, waarin zich de mensch buiten het licht van het Evangelie verheugt. Genoeg, de onderscheiding wordt overal gemaakt in de H. Schrift (Ps. 19 en 147, verg. Rom. 3:1, 2) en ook in de Hervormde belijdenis uitgesproken (Ned. Gel. Art. 2), terwijl zij daarentegen op het standpunt van het Naturalisme tot een blooten klank wordt vernederd. Min juist is het echter, gelijk somwijlen geschiedt, de eerste als de natuurlijke, de andere als de bovennatuurlijke openbaring bij uitnemendheid aan te duiden. Alle openbaring toch draagt, wat haren oorsprong betreft, een bovennatuurlijk karakter; zij is openbaring van het Bovennatuurlijke, van den boven de natuur verheven, God.

9. Eene derde onderscheiding, die tusschen Woord- en Zaak-openbaring, komt alleen op het gebied der bijzondere of buitengewone te pas. Aangenomen namelijk, dat werkelijk deze laatste bestaat, is het de vraag, of zij alleen in de feiten gegeven is, met welke de H. Schrift ons bekend maakt, of ook in de daar verkondigde leer? Terwijl men vroeger op de laatstgenoemde eenzijdige waarde legde, heeft met name de Groninger School in ons vaderland op de groote feiten van het Evangelie als de eigenlijke kern der openbaring gewezen, en de leer (der Apostelen bijvb.) wel als authentieke verklaring dier feiten erkend, maar aan hare uitspraken het eigenlijk gezegd openbaringskarakter betwist. Het valt intusschen in het oog, dat het een zich nauwelijks van het ander laat scheiden, en dat eene openbaring, alleen in feiten verleend, die verder voor zichzelf moeten spreken, tamelijk duister en doelloos zou zijn. Paulus althans aarzelt niet, ook zijn onderwijs en dat zijner medegelui- gen te verheffen als vrucht van bijzondere openbaring des Geestes (1 Kor. 2:10. 12:7, 8. Eph. 3:3—5), en ook

de Heer hecht aan zijne woorden een eigenlijk gezegd openbaringskarakter (Joh. 12:49, 50). Het is alzoo geheel in den geest der H. Schrift, van eene bijzondere openbaring Gods, niet slechts in, maar ook door Christus, gelijk door Apostelen en Profeten, te spreken.

10. Min juist daarentegen is het onderscheid, meermalen tusschen middellijke (= gewone) openbaring, en onmiddellijke (= buitengewone) gemaakt. Immers, ook deze laatste geschiedt door middelen, en de eerste daarentegen komt mede onmiddellijk (liever rechtstreeks) van God. Bovendien is het begrip van „onmiddellijk” uit den aard der zaak subjeetief; als zoodanig kenschetsen wij doorgaans datgene, waarvan wij de middelen niet zien, of aanwijzen kunnen, maar hieruit volgt nog volstrekt niet, dat er in het geheel geen middelen bestaan of aangewend zijn. Integendeel werkt God, zoover wij kunnen nagaan, op beiderlei openbaringsgebied doorgaans middellijk, hoezeer met name bij de bijzondere openbaring de middelen en wegen een zeer verschillend karakter vertoonen. Een zeer oude, maar te gelijk de laagste openbaringsvorm is ongetwijfeld die in droomen en gezichten geweest, waarboven reeds Mozes verheven was (Num. 12: 6—8). Hooger stond die in visioenen, in wakenden, ekstatischen toestand aanschouwd, gelijk die aan onderscheiden profeten geschonken werden. Bij Jezus Christus echter, Gods hoogste openbaring, treedt al wat visionair en ekstatisch is, ten eenenmale terug. Hij spreekt, wat Hij met klare bewustheid in de innigste gemeenschap met den Vader gehoord heeft, en geeft in zijn eigen persoon het beeld des Vaders te zien (Joh. 12:49, 50. 14: 8, 9). In Hem, den vleeschgeworden Logos, bereikt de *Φανέρωσις* haar toppunt, zonder dat het blijkt, dat Hij zelf *ἀποκάλυψις* behoefde. Zelfs de H. Geest, de Parakleet, brengt geen geheel nieuwe openbaringen meer, maar vertolkt, wat in Hem is gegeven (Joh. 16: 12—15. Kol. 2: 3).

11. Welke onderscheiding men voorts op dit gebied noodzakelijk achtte, altijd blijft er tusschen de verschillende wijzen en vormen der Openbaring eene hoogere éénheid bestaan. Uit- en inwendige, algemeene en bijzondere, woord-

en zaakopenbaring sluiten elkander niet uit, maar vullen elkander in belangrijke opzichten aan. Zelfs de tegenstelling tusschen Gewone en Buitengewone openbaring wordt onbillijk, wanneer men vergeet, dat ook de laatste, hoezeer tot een bepaald doel en op bijzondere wijze, echter geschonken is op hetzelfde gebied, waarop de eerste verleend is. Is de algemeene openbaring in Natuur, Geschiedenis en Menschheid gegeven, ook de bijzondere is voorwaar niet tégennatuurlijk, ónhistorisch, buitenschene. De laatste vervangt dus de eerste niet, en weerspreekt haar nog minder, maar vult haar aan, en voltooit haar. Beide getuigen van één God, die werkt op verschillende wijze, naar het zinrijk woord van den Kerkvader: „Opera mutas, nec tamen mutas consilium” (Augustinus). Met beide heeft dan ook de Apokalyptiek zich bezig te houden, met de buitengewone het meest. Het belang en de moeilijkheid van dit onderzoek valt van zelf in het oog.

Verg., bij dit Hoofdstuk in het algemeen, het boven, bl. 123, reeds genoemde Art. van Köstlin, en R. Rothe, zur Dogmatik, (1863) S. 55—121. — Bij déze §, over het begrip van Mysterie, de Dissert. van J. Boeles, de Mysteries in Rel. Chr. (1843). Over Woord- en Zaak-openbaring de Prijsverh. van P. v. d. Willigen, bij het Haagsch Gen. tot Verd. v. d. Chr. G. (1844), benevens hare beoordeeling door A. v. d. Hoeven Jr., Proza en Poëzy (1850), bl. 24. Over het onderscheid van *Φανέρωσις* en *ἀποκάλυψις* de Dissertatie van Dr. F. G. W. van Bell, (1849) en de Verhand. van Dr. J. Cramer, in de Nieuwe Jbb. van 1860, bl. 1—70, als ook G. E. W. de Wijs, de Droomen in en buiten den Bijbel. (1858).

Vraagpunten: Aard, Omvang en Belangrijkheid van de taak der Christelijke Apokalyptiek. — Noodzakelijkheid harer scheiding van de Bibliologie. — Toelichting en handhaving van het vastgesteld Openbaringsbegrip, uit het spraakgebruik der H. Schrift en de Confessie der kerk. — Wat zijn Mysteries? — Eenheid der Openbaring, bij alle verscheidenheid harer vormen. — Het modern Naturalisme, tegenover het Christelijk Openbaringsbegrip. — De tegenstelling tusschen gewone en buitengewone Openbaring even onchristelijk en onwysgeerig, als de miskennis van beider wezenlijk onderscheid.

§ 29.

De Algemeene openbaring.

De Algemeene openbaring is die, welke in de Natuur, de Geschiedenis en den Mensch oorspronkelijk aan allen gegeven is. Sedert den morgen der schepping verkondigt zij de gewisheid van Gods Bestaan, de majesteit van zijn Wezen, en de heiligheid van zijn Eisch luide en met onwraakbaar gezag. Hare verhevenheid is door de edelsten van ons geslacht ten allen tijde erkend; hare verduistering door de heerschappij der zonde in de wereld voldoende verklaard; hare handhaving, inzonderheid op Christelijk-hervormd standpunt, van groote beteekenis, en hare bestemming voor de menschheid bereikt, wanneer zij, welgebruikt, naast de vatbaarheid voor, ook het verlangen naar de Bijzondere of Buitengewone heeft opgewekt.

1. Dat er eene algemeene Openbaring bestaat, blijkt reeds uit het bestaan van den Godsdienst, dat zonder haar onverklaarbaar zou wezen (§ 27). Wel is waar, doet hier een cirkel in de redeneering zich voor; immers, wie van Openbaring spreekt, vooronderstelt reeds, dat er een God bestaat, en om deze laatste overtuiging te rechtvaardigen, zal men zich wederom op Openbaring beroepen. Deze cirkel is niet te ontwijken, maar baart ook geen onverwinlijk bezwaar. „Ist denn überhaupt ein Cirkel des Beweises im Reiche der Wahrheit schlechthin Contrebande? Beruht nicht gewissermaßen sogar jeder logische Beweis auf einen Cirkel? Läge nicht im Obersatze schon immer die Konklusion, wie könnte sie daraus abgeleitet werden? Worauf anders beruht alles Beweisen, als auf dem Nachweis, dasz wir das zu Beweisende

schon in anderer Form als Wahrheit anerkennen?" (Tholuck). Onwillekeurig steunt en draagt elke stelling, op zichzelf zooveel doenlijk gehandhaafd, de andere, en het Bestaan eener Algemeene openbaring kan enkel ontkend worden, waar men zoowel het bestaan van God als de mogelijkheid van alle welgegronde Godskennis loochent.

2. Het Gebied der algemeene openbaring kan, uit den aard der zaak, niet anders dan drieledig gedacht worden. Allereerst openbaart de onzichtbare kunstenaar zichzelven in zijn werk; de Natuur weerspiegelt zijn wezen; de Scheping geeft den Schepper te zien. Doch dit niet alleen; een God, die niet slechts leeft maar regeert, moet ook in zijne daden zich kenbaar maken; de Geschiedenis wordt alzoo het tweede, algemeene Openbaringsgebied. Noch hier noch daar echter kon daarvan sprake zijn, had God zich niet bovenal in den Mensch-zelfen geopenbaard, die de natuur beschouwt en de geschiedenis raadpleegt. Wel hebben wij hier voornamelijk, maar in geen en deele uitsluitend, op het geweten het oog. Ook de rede, met haar vermogen om tot de idee van het oneindige op te klimmen, en het hart met zijne grenzenlooze behoeften kan niet anders, dan als eene oorspronkelijke openbaring Gods worden opgevat. Aan den geheelen mensch denken wij hier alzoo, als redelijk en zedelijk wezen, m. a. w. in haar geheel aan de menschheid. — Op dit drieledig Openbaringsgebied wijst dan ook uitdrukkelijk de H. Schrift. Op de Natuur: Ps. 19: 2. Jes. 40: 26. Rom. 1: 19, 20. Op de Geschiedenis: Exod. 9: 16. Hand. 14: 15—17. 17: 25, 26. Op de Menschheid: Pred. 3: 11. Hand. 17: 27, 28. Rom. 2: 14, 15. Onder de Apostelen heeft niemand deze dusgenaamde natuurlijke Godgeleerdheid met zooveel voorliefde ontwikkeld als Paulus, maar de Meester zelf was hem voorgegaan. Zie o. a. Matth. 6: 22—34.

3. Den Inhoud der algemeene openbaring juist te bepalen, is niet gemakkelijk voor ons, die reeds het licht der bijzondere kennen, en onmogelijk geheel kunnen vergeten. Om hem zoo goed mogelijk te ontdekken, moet men op-

zettelijk op de algemeene gronddenkbeelden acht geven, die als stilzwijgende vooronderstellingen aan alle Godsdienstvormen ten grondslag verstrekken, en daarin hunne min of meer duidelijke uitdrukking vinden. Daarmede te rade gaande, durven wij als inhoud der Algemeene openbaring vermelden: vooreerst, de gewisheid van Gods Bestaan, als op-
perste oorzaak aller dingen, om het even hoe ook gedacht. Ten andere, de majesteit van zijn Wezen, als den machtigen Oorsprong, den wijzen Bestuurder, den goedertieren Verzorger van alles; wiens Rechtvaardigheid en Onafhankelijkheid kenbaar wordt in den loop der wereldgeschiedenis, terwijl inzonderheid het geweten met name zijne Heiligheid uitroept. Eindelijk, de heiligheid van zijn Eisch, die van zelve uit het vorige voortvloeit. De Almachtige vraagt eerbied, de Alleenwijze vertrouwen, de Goedertierene dankbaarheid, de Rechtvaardige en Heilige erkenning van zijn recht en volbrenging van zijnen wil. De begrippen van goed en kwaad verschillen oneindig, maar de eisch, dat men, naar ontvangen licht, het zedelijk goede doen en het tegenovergestelde vermijden zal, staat in iedere consciëntie geschreven. Daarentegen is het onbewezen, dat deze openbaring iets stelligs aangaande een toekomend leven zou leeren.

4. De Verhevenheid dezer openbaring blijkt uit hare algemeene verstaanbaarheid, hare oudheid en onveranderlijkheid, en is dan ook door alle eeuwen van allerlei zijden betuigd. Dat blijkt, wat de gewijde oudheid betreft, uit een blik op de boeken van Job en Jesaja, op natuurpsalmen, als de 8^e, 19^e, 29^e, 104^e, 147^e. Maar ook de ongewijde had een open oog voor den rijken zin van het boek der Natuur. Zie Cicero, *De Nat. D.* II. 2. *De divinat.* II. 72. Xenophon, *Memorabilia*, I. c. 4. § 5. en vele andere plaatsen. Latere stemmen, op Christelijk en buitenchristelijk grondgebied, hebben geen andere toonen doen hooren. Men denke aan het woord van Bonnet: „j'ai cherché l'Auteur de la nature dans ses moindres productions, comme dans celles où Il éclate avec le plus de majesté, et partout j'ai entendu cette parole sublime: me voici." Aan

dat van Schiller: „die Weltgeschichte ist das Weltgericht,” Aan dat van Jean Paul: „Gott hat seinen Namen in die Sterne geschrieben, und in die Blüme der Erde gesät.” Wel is waar, getuigen anderen daartegenover (La Place bijv.), dat zij de hypothese van Gods bestaan niet behoeven, om het raadsel der natuur te verklaren. En zeker, het laat zich niet loochenen, de schepping en de geschiedenis verbergen ons God, gelijk zij ons God openbaren. Doch ook dit baart geen overwegend bezwaar, wanneer slechts nimmer vergeten wordt, dat de openbaring Gods in den Menschelven niet slechts de sleutel, maar ook de grondslag is van het Heiligdom zijner openbaring in Natuur en Wereld-historie. Beider boeken zijn als 't ware met louter consonanten, als de Hebreeuwsche Bijbel, geschreven; de mensch-zelf, luisterende naar de stem van verstand, hart en geweten, plaatst er de vokaalstippen onder. Waar beide vereenigd worden, klinkt de naam van God, duidelijk gearticuleerd, in ons oor. Men moet Hem zoeken om Hem te vinden, en reeds eenigermate kennen om Hem te zoeken, doch waar men Hem dan zoekt, daar vindt men Hem, omdat Hij er werkelijk is. Gelijk de dichter zegt (Rückert):

„Die Natur ist Gottes Buch, doch ohne Gottes Offenbarung
mislingt der Leseversuch, den anstellt menschliche Erfahrung.”

5. De Verduistering der algemeene openbaring voor een groot deel der menschheid is het treurig gevolg van de zonde. Op de vraag: „van waar de afgoderij en de Godverzaking met al hare gruwelen, indien immer eene oorspronkelijke openbaring bestaan heeft”, is het ééinig bevredigend en aannemelijk antwoord Rom. 1: 24—28 gegeven. De kracht der waarheid is door die der ongerechtigheid als te onder gehouden (vs. 18). Toen de klankletter daarbinnen uitgewischt was, was het woord daarbuiten onleesbaar geworden. Het Polytheïsme is, niet minder dan het Atheïsme en Pantheïsme, de vrucht van een val. Niet de onduidelijkheid van het licht, maar de beneveling van het oog biedt hier billijke stof van beklag. Dit geeft intusschen nog geen

recht om de algemeene openbaring óf onbeduidend, óf onzeker te achten.

6. Integendeel is hare Handhaving op den duur van groote beteekenis voor de zaak van Godsdienst en Christendom. Immers, de algemeene openbaring is als de bodem, waarin de hemelplant der bijzondere gelegd en opgegroeid is. Wie hare stem niet begrijpt, mist tevens datgene, waardoor hij de bijzondere als zoodanig vernemen, verstaan en beoordeelen kan. Doorgaans ziet men dan ook, dat miskenning der eerste ter ontkenning der andere leidt, ja zelfs in hare consequentie heenvoert tot eene materialistische wereldbeschouwing. Inzonderheid is het op Christelijk-hervormd standpunt noodig en mogelijk de algemeene openbaring te handhaven, op grond van hetgeen de Hervormde kerk, in overeenstemming met Schrift en Ervaring, van het bestaan en het recht eener natuurlijke Godskennis leert. „Hoc quidem recte judicantibus semper constabit, insculptum mentibus humanis esse divinitatis sensum, qui deleri nunquam potest. Imo et naturaliter ingenitam esse omnibus hanc persuasionem esse aliquem Deum, et penitus infixam esse quasi in ipsis medullis, locuples testis est impiorum contumacia” (Calv. Inst. I. 3. 3). Op krachtigen toon is dezelfde overtuiging in de Ned. Geloofsbel. Art. 2 uitgesproken. Met reden is zij door de uitstekendste Gereformeerde Theologen in bescherming genomen, tegenover de Sociniaansche eenzijdigheid, die alle Godskennis beschouwde als traditioneel, en op mechanische wijze ten gevolge van bloot uitwendige mededeeling verspreid. Hoever de Hervormde Theologie in dit opzicht ook boven de Roomsche en Luthersche staat, kan hier slechts aangeduid worden. Nog altijd blijft, ook binnen den kring der Gereformeerde kerken, de herinnering aan het bestaan en de waardij der algemeene openbaring van groote beteekenis, tegenover zooveelen, die ten haren koste eenzijdig de buitengewone verheffen, en nauwliks oor en oog schijnen te bezitten voor wat God door de stem der Natuur, der Menschheid, en der Geschiedenis spreekt.

7. Het recht Gebruik, van de algemeene openbaring te

maken, is niet, dat wij bij haar blijven staan, en haar boven de bijzondere roemen; nog minder, dat wij uit haar de wapenen ter bestrijding der laatstgenoemde ontleenen. Het bestaat veeleer hierin, dat wij door hare stem ons laten wekken tot verheerlijking Gods; en door haar stilzwijgen op menig aangelegen punt ons te meer laten aansporen om naar eene nadere openbaring te vragen, die hare leemten bevredigend aanvult. Van zelf zal die nadere openbaring te hooger geschat worden, naarmate de algemeene ons dieper indrukken schonk van de majesteit en heerlijkheid Gods, en met haar op wezenlijke punten te verrassender zamenstemt. Verg. Evang. Gez. 14 en 15.

8. Door zulk een gebruik wordt eindelijk de Bestemming der algemeene openbaring bereikt. Zij is evenmin bestemd als geschikt om voor den zondigen mensch de bijzondere eenigzins overbodig te maken. Veeleer was zij geschonken om den mensch, gelijk hij oorspronkelijk wás, met zijnen Schepper en zijne zedelijke verplichting tegenover dien Schepper bekend te maken, en blijft zij dienen om den mensch, gelijk hij thans is, tot eene propaedeusis te strekken, zonder welke er noch vatbaarheid voor, noch gevoel van behoefte aan eene buitengewone openbaring bestaan zou. Beide in de buiten-christelijke en de Christelijke wereld is zulk een propaedeuse onmisbaar, hoewel — zonder meer — onvoldoende.

Verg. Tertullianus, de testimonio animae. J. Kalvijn, Inst. R. C. I. 4. l. A. Schweitzer, Glaubensl. der Ev. Ref. K. (1844) I. S. 241. J. H. Scholten, H. K. 4^e Uitg. (1861) I bl. 304—326. J. J. v. Toorenenbergen, Bijdr. (1852) bl. 4 en verv. En voorts O. Zöckler, Theol. Naturalis (1860). Bunsen, Gott in der Geschichte (1857). De geschriften van von Humboldt, Uilkens (Nieuwe Uitg.) en and., ook Ten Kate's Schepping.

Vraagpunten: Hoe laat het zich bewijzen, dat er eene algemeene Openbaring bestaat? — Van waar, dat men in de bepaling van haren inhoud zooverre uiteenloopt? — Stemmen der oudheid en van latere tijden, ook van nieuwere natuuronderzoek-

kers aangaande hare schoonheid en waarde. — Inhoud en gezag der Godsopenbaring in het geweten. — Verklaring van Rom. 1 : 18 en verv. — De beteekenis der erkenning eener algemeene en oorspronkelijke Godsopenbaring in het Gereformeerde leersysteem. — Van waar de overschatting der algemeene Openbaring ter eene, en hare miskenning ter anderer zijde te verklaren, en hoe die te bestrijden?

§ 30.

De Bijzondere openbaring.

Hare Noodzakelijkheid.

De bijzondere Openbaring omvat die nadere ontdekkingen Gods, welke nog niet aan allen medege-deeld, hoezeer voor allen bestemd zijn. Hare noodzakelijkheid, door alle eeuwen in allerlei vormen beleden, en door de Geschiedenis van Godsdienst en Wijsbegeerte voldingend gestaafd, vloeit voort uit den treurigen toestand, waarin de heerschappij van dwaling, zonde, ellende en dood geheel de menschheid gebracht heeft. Zij kan uit dien hoofde aan niemand bewezen worden, die de macht der zonde en de behoefte aan verlossing voorbijziet. Waar echter deze laatsten erkend worden, daar is de volstrekte onmisbaarheid eener Bijzondere openbaring, en dat wel in den vorm van Heilsopenbaring gedacht, boven allen twijfel verheven.

1. De vraag, of en in hoever er een drang in het Goddelijk Wezen-zelf bestaat om zich op nog andere dan de gewone wijze aan het schepsel te openbaren, behoort minder op het gebied der Christelijke Dogmatiek, dan op dat der

spekulatieve filosofie. Ons is het hier slechts om de noodzakelijkheid eener Bijzondere openbaring aan de zijde der menschheid te doen. Haar handhaven wij op historische en empirische gronden, maar niet zonder belangrijke voorwaarde.

2. Reeds de Godsdienstgeschiedenis, in het algemeen beschouwd, levert voor de noodzakelijkheid eener bijzondere openbaring meer dan één ondubbelzinnig bewijs. Opmerkelijk is het al aanstonds, dat zoo vele Godsdienststichters zich op zulk eene openbaring beroepen, en daarmede onwillekeurig verklaard hebben, dat de natuurlijke Godsdienst onafwijsbare, en toch onbeantwoorde vragen overliet. Het blijkt trouwens meer dan voldoende, dat de algemeene openbaring, oorspronkelijk verleend, schier nergens zuiver bewaard, maar overal is vergeten geworden. „*Igniculos dedit nobis parvulos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravati, sic restinguimus, ut nusquam naturae lumen appareat*” (Cicero). Waar het Godsbewustzijn verduisterd werd, is tevens de zedelijkheid tot eene laagte gezonken, van welke ook de ongewijde letterkunde op ontroerende wijs getuigenis aflegt. Zelfs het Israëlitische volk, in Godsdienstig opzicht zoo hoog boven ieder ander verheven, zien wij gedurig tot eene diepte terugvallen, waaruit het slechts langs harde wegen kon opgericht worden. Was dit de gunstigste uitzondering, hoe treurig moest het in den regel met de overgroote meerderheid zijn!

3. Wel verre, dat de geschiedenis der Wijsbegeerte tot andere slotsommen leidt, staafte ook zij de uitgesproken overtuiging op eigenaardige wijze. Men denke aan de dwaasheid en ongerijmdheid van menige stelling op zichzelf, aangaande God en Goddelijke zaken uitgedacht, verdedigd en toegejuicht. Aan den strijd der stelsels en scholen, tegenover elkander, ieder met even veel of weinig recht, op dit gebied ten strijde geschaard. Aan de voortdurende onzekerheid ook der beste resultaten van het wijsgeerig denken en streven, zoolang daaraan de bezegeling van nader openbaring ontbrak. Aan de volslagen machteloosheid der wijsgeerige scholen

om de diepste behoefte van het individu te voldoen, vooral ook om eene waarachtige Godsdienstige gemeenschap te stichten. Aan de minachting en het mistrouwen, waarmede wij, ten gevolge van dit een en ander, de wijsbegeerte, kort voor de invoering des Christendoms, van steeds talrijker zijden bejegend zien, terwijl de wanhoop aan alle betrouwbare waarheid op de laatste bladzijden harer oude geschiedenis gedurig luider zich uitspreekt. Om hier volkomen billijk te oordeelen, moet men niet afgaan op die wijsbegeerte, welke den Christelijken doop heeft ontvangen, maar op de uitkomsten van het menschelijk nadenken, geheel van het licht der nadere openbaring verstoken, en men zal, enkele malen wel tot bewondering, maar zeker oneindig meer tot weemoed en smartelijke verbazing gestemd worden, waar zelfs het verhevenste op dit gebied zoo dicht aan het onzinnigste grenst.

4. Geen wonder dan ook, dat wij de noodzakelijkheid eener bijzondere Openbaring van velerlei zijden erkend, op allerlei wijzen beleden zien. Volgens eene zinrijke voorstelling der Christelijke ondheid zou, bij de verschijning van den gestorven Heer in den Hades, van alle wijsgeeren Plato het eerst Hem te gemoet gesneld zijn, en zijne voeten omhelsd hebben. Zeker is het, dat Plato luider dan iemand de behoefte heeft uitgesproken, door de Openbaring van het Licht der wereld vervuld. Ook de reizen, door hem en anderen naar het Oosten ondernomen, om de Godsdiensten dáár te leeren kennen, doen zien, hoe weinig zij met hunne eigene en nationale Godsdienstige ideën te vrede waren. Wij wijzen voorts op zoo menige plaats in zijne geschriften, die van verlangen naar en voorgevoel van eene nadere Openbaring getuigt. Op de behoeften, die door zoovele Mysteriën der oudheid uitgedrukt en opgewekt, schoon ver van bevredigd werden. Op den diepen zin der fabel van Prometheus, der mythen van Hercules, der verwachting elders van een Mithras en Sosiosch. Op de groote gemakkelijkheid, waarmede de heilsverwachtingen der anders verachte Joden in het Oosten verspreid en omhelsd werden, en andere ver-

schijnselen meer. Zelfs onder het volk, met bijzondere openbaring bevoorrecht, vernemen wij stemmen, die van diep gevoelde behoefte aan hooger licht en leven getuigen. (Ps. 14:7. Jes. 64:1.) Het Profetisme symboliseert en wekt die behoefte, zonder haar te kunnen vervullen. Ja, ook de Christelijke Philosophie schaamt zich de belijdenis niet: „dat men even goed beproeven kan, zonder voeten te loopen, als het Goddelijke zonder hooger openbaring te kennen, en dat wij zonder haar licht aan hoenders gelijken zouden, die in het donker gemest worden, om dan te sterven.” (Clemens Alex.) De beeldspraak moge verre van keurig zijn, het feit is niet minder waarachtig. Onwillekeurig gaven zelfs bestrijders der bijzondere openbaring daaraan nu en dan op hunne wijze getuigenis, de Engelsche Deïst Herb. de Cherbury b. v. († 1648), die, na het voltooiën van een geschrift tot ondermijning van dit geloof, behoefte aan een teeken van hooger goedkeuring voelde, en dit op zijn gebed, gelijk hij zelf bericht, in een zacht windgeruisch meende te hooren. Wie had nimmer, na het vernemen van de hoogste orakels der menschelijke wijsheid, iets van het eigenaardig gevoel, door Göthe zoo naïf in zijne paraphrase der vraag: „sind das die Kuaben allen” (1 Sam. 16:11) vertolkt? Het verwondert ons niet, van een Keppler, een Leibnitz, Baco, Newton en zoovele andere der uitnemendste geesten belijdenis en gebeden te hooren, die toonen, hoe weinig het licht hen bevredigde, door natuur en rede ontstoken. Indien er nog iets aan de beteekenis van al deze stemmen ontbrak, het zou worden aangevuld door de heenwijzing naar de jammerlijke verblindings en verdwazing, waartoe onze eeuw zoo velen zag komen, die met het geloof aan eene Bijzondere openbaring gebroken hebben, en nu, voor zoover zij zich nog op het gebied van het menschelijk denken bewegen, hunne krachten verspillen aan eene afmattende, maar ijdele Sisyphus-taak.

5. Het getal en de kracht der gehoorde stemmen wordt ons ten volle verklaarbaar bij den blik op den treurigen toestand, waarin hier beneden de mensch en de menschheid

verkeert. De heerschappij der meest noodlottige dwaling, zelfs ten aanzien der belangrijkste levensvragen, laat zich alom sinds eeuwen gevoelen. Ten aanzien zoowel van het wezen Gods als van de wijze zijner vereering moet het rusteloos tasten van den mensch, aan zichzelven overgelaten, een eindeloos mistasten heeten. Zijne Godskennis is deels onzuiver, deels onzeker; zijne Godsvereering, zonder nader' openbaring, in het beste geval willekeurig, in de meeste onzedelijk. — Bij de macht der dwaling, die het verstand benevelt, komt die der zonde, die het geweten ontrust. Het noemt de zonde eene schuld, die de overtreder zichzelven moet toerekenen, maar waarvan hij volstrekt buiten staat is, zichzelven te bevrijden. Geen vrede daarbinnen, zonder stellige gewisheid van schuldvergeving; geen gewisheid op dit punt, bij het licht van natuur en rede alleen. De natuur spreekt van Gods goedheid, maar zwijgt van genade, en de rede ook der uitnemendste wijsgeeren heeft zich nimmer tot het besef zijner verlossende liefde verheven. Even weinig weten beiden van een middel te spreken, waardoor, bij de schuld, ook de macht en heerschappij der zonde in hart en wereld vernietigd wordt. Tot herschepping van zichzelven is de overtreder even machteloos, als tot afwendig van het verdiende strafgericht Gods. — Zoo kan het wel niet anders, of hij is reeds in dit leven aan klimmende ellende ten prooi. Omdat de zondaar mensch is gebleven, gevoelt hij een diepe tweespalt daarbinnen; omdat de mensch zondaar werd, kan hij het verbroken evenwicht zijner zedelijke kracht niet herstellen. De smart en strijd der aarde wekt dagelijks behoefte aan troost, maar de wijsbegeerte is niet in staat, die op voldoende wijze te geven; het lijdend hart of in slaap wiegen, of versteenen, zietdaar al, wat zij kan. — Zoo wassen wij den dood te gemoet, op zichzelven reeds gehaat en geducht, zonder te weten, of hij ons nog een ander uitzicht zal bieden, dan dat van volslagen vernietiging. De schier onuitroeibare levenstrek doet aan voortdurend denken; de natuur geeft onophoudelijk het leven uit den dood te aanschouwen, en wekt daarvan nu en dan een

krachtig voorgevoel op, maar de stellige gewisheid ontbreekt. Het is bovendien hier niet enkel de vraag naar een einde-loos, wellicht vreugdeloos Zijn, maar naar eeuwig Leven in al de kracht van het woord, en ten aanzien van déze vraag bovenal ontbreekt het den zondigen mensch geheel aan voldoende gegevens. Waartoe meer? Zelfs indien er geen zonde en dood ware in de wereld gekomen, — wij hooren later, van waar — had God wellicht, ter opwekking en volmaking van den mensch, hem het voorrecht eener nadere openbaring van zijn wil en wezen verleend. Het gewijde bericht althans van het proefgebod (Gen. 2 : 16, 17) doet ons iets dergelijks niet volstrekt onmogelijk achten. Maar nu zoowel de Natuur en de Geschiedenis, als de Rede en het Geweten op de dringendste vragen van het rusteloos zondaarshart zwijgen, verdient eene nadere Godsopenbaring niet slechts eene hoogst-begeerlijke weldaad, maar bovendien eene volstrekt onafwijsbare behoefte te heeten.

6. Bij dezen staat van zaken mocht het ons billijk veronderstellen, dat niet alle stemmen zich bij de reeds beluisterde voegen, indien wij niet tijdig bedachten, dat de erkenning van de noodzakelijkheid eener bijzondere openbaring, hoe redelijk ook, ten slotte altijd afhangt van eene belangrijke voorwaarde. Wij denken daarbij aan het woord van een voortreffelijk Godgeleerde: „nur wer die Sündhaftigkeit des natürlichen Menschen selbstgerecht in Abrede stellt, kann die Nothwendigkeit einer übernatürlichen Offenbarung bestreiten” (Sartorius). Hij alleen zal haar erkennen, die het feit der Zonde en de noodzakelijkheid der Verlossing in het volle licht des gewetens beschouwt. „Die Offenbarung hat nur im Erlösungsplan ihre rechte Stellung” (Nitzsch); wie derhalve de noodzakelijkheid van verlossing niet inzielt, zal evenmin de onmisbaarheid der openbaring belijden. Reeds voor eeuwen is het beginsel harer ontkenning genoemd in het woord: Matth. 9 : 12. Pelagiaansche Anthropologie voert noodzakelijk tot stelselmatige bestrijding der Christelijke Apokalyptiek. Het blijft daarom eene dwaasheid, al wordt zij telkens begaan, de noodzakelijkheid eener bijzondere

openbaring aan volstrekt iedereen te willen bewijzen. Men zal vooraf wèl doen, zijne gedachten over het groote probleem der zonde te hooren, en voor den gezonde in eigen schatting de aanprijzing van den overbodig geachten geneesheer tot beter uur te besparen. Waar integendeel de macht der zonde als schuld en als bron der ellende erkend is, zal het spoedig ingezien worden, dat elke nadere openbaring ten eenenmale doelloos zou zijn, indien zij niet vóór alle dingen aanvulde, wat voor den zondaar aan de algemeene ontbreekt, en dus het karakter vertoonde van Goddelijke Heilsopenbaring.

7. Werkelijk is dan ook, naar luid der geschiedenis (Gen. 3: 8—15), de bijzondere openbaring eerst ná den val, en wel als openbaring van genade en leven, tegenover schuld en dood, te voorschijn getreden. Maar uit dit haar karakter volgt dan ook van zelf, dat zij niet slechts relatief, maar absoluut noodzakelijk is, en dit voor al wie zondaar heet ook onveranderlijk blijft. Heeft men meermalen de bijzondere openbaring ten hoogste onmisbaar gekeurd, hetzij om te bevestigen wat reeds de rede verkondigd had; hetzij om den mensch op te voeden en tot zulk eene hoogte te voeren, dat hij eindelijk ook háar licht zou kunnen ontbeeren, men heeft daarmede aan de waarheid eene te zwakke hulde gebracht. Geene bevestiging der redewaarheid alleen, maar hooger heilsontdekking had de mensch als zondaar van noode; geen opvoeding alleen, verlossing van zonde en ellende behoeven wij, en den weg tot die hoogte kon alleen een nadere openbaring ons wijzen. Hoe hoog hij ook in andere opzichten stijge, ten eeuwigen dage blijft de zondige mensch in zichzelf volstrekt buiten staat om zich en zijne natuurgenoeten aan de vereenigde macht van dwaling en zonde, van ellende en dood te ontrukken. Geheel de Hamartologie, mits opgevat in al hare diepte, is één doorlopend bewijs voor de hier verkondigde stelling. Maar te hooger nadruk verkrijgt, juist na en door dit alles, thans vóór alle dingen de vraag, of hetgeen onmisbaar mag heeten, ook den naam van mogelijk dragen mag.

Verg. J. Leland, *The advantage and Necessity of the Christ. Revelation* (1764, Holl. Vert. 1771). W. T. Lang, *Ongenoegzaamh. der natuurl. Godgeleerdh.* (Haagsch Gen. 1796). E. de Pressensé, *Geschiedenis der Christl. K. in de drie eerste eeuwen* (Holl. Vert. 1860, I bl. 165 en verv.). G. C. B. Ackermann, *das Christliche in Plato* (1835). A. C. van Heusde, *de Consolatione apud Graecos* (1840). J. N. Sepp, *das Heidenthum und dessen Bedeutung für das Christenth.* (III Th. 1853). A. Nicolas, *Etudes Philosoph. sur le Christianisme* (1851), I. p. 197—303. C. E. Luthardt, *Apologet. Vorträge* (1864), S. 116—127. F. Hettinger, *Apologie des Christenth.* (1865) II. S. 49—109. H. Cremer, *Vernunft, Gewissen und Offenb., voorkomende S. 51—99 der Neun Apologet. Vorträge u. s. w. in Bremen* (1869). Ook verdient hier herlezen te worden het schoone gedicht van K. Gerok, het eerste in zijne *Palmblätter*: „Sind das die Knaben alle?“

Vraagpunten: Nadere toelichting van het bewijs, ontleend aan de geschiedenis van Godsdienst en Wijsbegeerte. — In welk verband staat, blijkens den aard der zaak en de geschiedenis, de miskenning der noodzakelijkheid eener bijzondere Openbaring met het theoretisch en praktisch Pelagianisme? — Het verschil tusschen openbaring en opvoeding (Lessing). — Behoorde de bedoelde noodzakelijkheid, om door ons te kunnen worden toegestemd, niet volstrekt algemeen erkend en beleden te worden?

§ 31.

Hare Mogelijkheid.

Even weinig als de noodzakelijkheid, laat de Mogelijkheid eener bijzondere openbaring, hoezeer beurtelings in naam van Bespiegeling en Ervaring weersproken, zich met reden betwifelen. Hare idée biedt noch logisch, noch metaphysisch, noch psychologisch onoverwinbaar bezwaar. De verwerkelijking dier idée is evenmin in strijd met de Majesteit en Onverander-

lijkheid, als met de Wijsheid en Goedheid van God. Ook het grootst getal van voorgewende bijzondere openbaringen geeft geen recht om het bestaan eener echte op zichzelf als ongerijmd te verwerpen, en wat thans wordt gemist kan niettemin vroeger verleend zijn. Dan alleen mocht de onmogelijkheid der bijzondere openbaring voor altijd uitgemaakt heeten, als die van het Wonder bewezen was.

1. Een opzettelijk onderzoek naar de Mogelijkheid der openbaring — wij gebruiken dit woord nu en verder ter aanduiding der Buitengewone — schijnt bij den eersten opslag schier overbodig. Het ongeloof toch noemt reeds de idéé van zulk eene openbaring zoo ongerijmd, dat eene ernstige overweging van hare mogelijkheid schier verloren moeite mag heeten. Het geloof daarentegen, op goeden grond van het bestaan en de Goddelijkheid der Openbaring verzekerd, houdt zich reeds van zelf overtuigd, dat hetgeen werkelijk is, natuurlijk ook denkbaar moet zijn. Toch mag dit een en ander den Apologeet niet weerhouden, de bedoelde vraag opzettelijk aan de orde te stellen. Het denkend geloof heeft er, althans in gezonden toestand, behoefte aan om wat het als feitelijk bestaande erkent, ook als redelijk te rechtvaardigen, en het ongeloof viert al te ras zijne zegepraal, wanneer het de idéé van eene Bijzondere openbaring even eenvoudig ter zijde schuift, als die van een houten ijzer of van een vierkanten cirkel. Zeker, wanneer de vraag: „kan God zich nader openbaren, en kan die openbaring door den mensch worden verstaan en begrepen” voortaan stilzwijgend met die naar de aannemelijkheid van sprookjes uit de kinderwereld mag gelijk gesteld worden, heeft het Naturalisme het groote pleit beslist en gewonnen. Maar zoolang aan één priester van de wetenschap des geloofs nog een tong tot spreken vergund blijft, zal hij zich tegen zulke „Gewaltstreiche” als het toppunt van willekeur aankanten, en zelfs

tegen den ruwsten aanval niet moede worden, het: „Πάραξον μὲν, ἄκουσον δὲ” te herhalen.

2. De loochening van de Mogelijkheid der openbaring, ook in onze dagen vernomen, is het tegenovergestelde van nieuw. Reeds Epicurus leerde: „Dei humana non curant,” en ook onder Israël ontbraken zij niet, die spraken: „de Heer doet geen goed, en geen kwaad.” De Christelijke Apologeten hadden in den loop der eeuwen gedurig dezelfde ontkenning in verschillenden vorm te bekampen, en na de Engelsche Deïsten, hebben inzonderheid de Rationalisten in Duitschland de wapenen gescherpt ter aanranding van het Christelijk Openbaringsbegrip. Dat de Pantheïstische philosophie van vroeger en later’ tijd het onmogelijk toelaten kon, heeft nauwelijks herinnering noodig. Maar ook het hedendaagsch Naturalisme en Positivisme wijst reeds de idéé van zulk eene openbaring terug, als in zichzelf de aandacht van elken ernstigen en onafhankelijken denker ten eenenmale onwaardig.

3. Tegenover al deze stemmen kan natuurlijk de mogelijkheid der openbaring niet van ieder, maar slechts van een behoorlijk afgebakend standpunt gehandhaafd worden. Ook hier, gelijk bij zoo menige andere vraag, hangt alles van het Godsbegrip af. Die met Atheïsme begint, acht ook de idéé van openbaring bespottelijk, en die, het bestaan van God erkennende, Hem door eene onoverkomelijke kloof van de wereld gescheiden acht, staat met stille wanhoop op dit punt aan déze zijde der kloof. Wie echter op het — later te rechtvaardigen — Christelijk-theïstisch standpunt zich plaatst, moet onvermijdelijk toegeven, dat noch tegen de Idée eener Bijzondere openbaring onoverkomelijke bezwaren bestaan, noch tegen hare gewenschte Verwerkelijking.

4. Logisch bezwaar tegen de Openbarings-idée op zichzelf laat van geen enkele zijde zich aanwijzen. Zij is evenmin met zichzelf, als met andere gezonde ideën over God en Goddelijke dingen in strijd. Eene openbaring laat zich even goed denken, als eene zon, die voor het eerst in de duisternis opgaat. Zelfs heeft die voorstelling, waar een-

maal de behoefte aan zulk eene weldaad erkend is, iets uitlokkends en hoogst Godewaardigs. Ook metaphysisch doet zich geen enkele zwaarigheid voor, die ons dwingen zou haar terstond als ongerijmd te verwerpen. Een levende God moet zich kúnnen openbaren; een God, die liefde is, zal het willen, waar Hij dit noodzakelijk acht. „Sollte der, welcher das Leben ist, die Unbeweglichkeit; welcher die Liebe ist, das Schweigen sein? Es wäre ein Widerspruch mit seinem Wesen, und wenn uns Gott noch so sehr bewiesen wäre — dieser Widerspruch müsste uns in unserm Glauben irre machen. So wenig ist die Offenbarung ein Widerspruch gegen Gott, dasz vielmehr der Mangel derselben ein solcher wäre” (Luthardt). Psychologisch ondenkbaar zou eindelijk de Goddelijke openbaring slechts zijn, wanneer het bewezen ware, dat de mensch alle vatbaarheid miste, hetzij om haar als zoodanig te onderkennen, het zij om haren inhoud naar eisch in zich op te nemen. Tot eere der menschheid mag het echter luide gezegd worden: die onvatbaarheid is nog nimmer bewezen, en zij kan het niet worden, zoolang het: „*humanitas divinitatis capax*,” reeds door heidensche lippen erkend (Hand. 17 : 28), iets meer blijkt te zijn, dan een welluidende klank. Alle nieuwe ontdekkingen, verbindingen, grepen uit de schatkamers van het genie, op het gebied der hooger dan stoffelijke wereld, leggen van 's menschen vatbaarheid voor het hoogere en allerhoogste getuigenis af, en verdienen in zoover „typische Zeichen der Offenbarung” te heeten (Lange). Bovendien, aan de Bijzondere openbaring is de Algemeene voorafgegaan, door welke de mensch ontwikkeld en voor de eerste voorbereid is. Waarlijk, ook het dichterlijk „wereldkind,” dat de woorden deed hooren: „die Geisterwelt ist nicht verschlossen, dein Sinn ist zu, dein Herz ist todt,” heeft waarachtiger en waardiger van de menschheid gedacht, dan eene materialistische filosofie, die ons geslacht de kroon van het hoofd rukt, gelijk zij God wil ontroonen.

5. Baart alzoo de Idée der openbaring geen enkel overwegend bezwaar, evenmin laat zich dit tegen hare Verwerke-

lijking aanvoeren. Men acht deze laatste onvereinigbaar met de hooge Majesteit Gods, en meent alles gezegd te hebben, wanneer men den kleinen mensch, die van bijzondere openbaringen droomt, een oogenblik laat opzien tot den bedwelgenden starrenhemel. Maar tegenover de ontdekkingen van den teleskoop treden de wonderen van den mikroskoop in oneindigen getale te voorschijn, en nooit zeker is de Oneindige grooter, dan waar Hij zich juist tot het nietigste en onwaardigste nederbuigt. (Ps. 113 : 5, 6.) Op denzelfden grond kon men geheel de schepping, onderhouding en regeering eener zoo onbeduidende wereld op de lijst der ongerijmdheden schrijven. — Ook met Gods Onveranderlijkheid strijdt het hier voorondersteld openbaringsfeit niet. Immers kan die onveranderlijkheid in geen geval gedacht worden als starre onbewegelijkheid; God, de rots, de Petra der eeuwen, is geen petrefakt van zichzelf. De noodzakelijkheid eener bijzondere openbaring is geen gevolg van de gebrekkigheid der algemeene, die later zou zijn gebleken eenige aanvulling noodig te hebben; maar een gevolg van den nieuwen toestand, waarin de mensch, na het eerste vernemen der algemeene, door de zonde gebracht is. Waar zelfs in het menschelijk leven een abnormale toestand een buitengewonen maatregel vordert, waarom zou het daar Gode onwaardig zijn, door eene nieuwe artsensij de krankheid der zonde te stuiten? Zelfs wat zich aan ons oog als verandering in zijne wijze van werken vertoont, is van Gods zijde bezien ongetwijfeld niets anders, dan de geleidelijke ontwikkeling van zijn aanbiddelijk wereldplan. — Of zou zijne Goedheid Hem verbieden, eene zóo noodzakelijke hulp slechts aan betrekkelijk weinigen, in plaats van aan allen te schenken? Eer men het herhaalt, bedenke men, dat God aan volstrekt niemand iets schuldig is, en dat ook de bijzondere openbaring, werkelijk voor allen bestemd, aanvankelijk in hare stamhoofden (Adam en Noach) in beginsel aan de menscheit verleend is. Ook kan Gode het gevolg niet verweten worden van traagheid en plichtverzuim aan de zijde van hen, die geroepen waren zijne heilsopenbaring aan hunne natuur-

genooten bekend te maken, en weten wij, dat God niet maaïen zal, waar Hij niet eerst heeft gezaaid. — Allermïnst heeft men recht om, met heenwijzing naar zijne Wijsheid, steeds vol te houden, dat eene openbaring, werkelijk afkomstig van Hem, althans geen enkele duistere zijde vertoonen, maar veeleer boven de mogelijkheid zelfs van betwijfeling verheven moest zijn. Zeker, het is niet moeielijk, op dit gebied allerlei, schijnbaar zeer aannemelijke eischen te stellen. Van de andere zijde echter behoudt de vraag haar onbetwistbaar recht: wat zou eene openbaring zijn, die niets openbaarde, dan wat de mensch ook uit zichzelf kon vinden? Geheimenissen omringen ons op ieder, en juist het minst op het laagste gebied: waarom zouden zij ons op het hoogste boven mate aanstootelijk zijn? „Ziet gij niet,” dus plaagde te recht de diepzinnige Hamann († 1788) de Rationalisten zijner dagen, „dat God een genie is, die er weinig naar vraagt, wat gij al zoo redelijk of onredelijk noemt?” En wat de bewijzen betreft: kunnen zij niet in zichzelf voldoende zijn, al staan zij voortdurend aan velerlei tegenspraak bloot, en zou een geloof, dat op gronden van wiskunstige zekerheid rustte, een zooveel hooger zedelijk karakter vertoonen, ja eigenlijk wel Godsdienstig geloof mogen heeten?

6. Nog minder onoverkomelijk zijn de bezwaren, in naam van Geschiedenis en Ervaring tegen de mogelijkheid der openbaring geopperd. De heenwijzing naar het groot aantal voorgewende openbaringen, bij allerlei volken en Godsdienststichters, beslist nog niets in het nadeel der onze. Zij getuigt in ieder geval van een diep gevoelde behoefte, en wekt veeleer het vermoeden, dat hier een echte munt moet bestaan, waarvan de valsche kopie is. Als twintig bedriegers elkander op even slechte gronden het bezit eener erfenis betwisten, zal dan de Rechter beslissen, dat er in het geheel geen wettige erfgenaam, wellicht niet eenmaal een erflater is? — Zegt men, dat althans voor het tegenwoordige (voor zoover men weet) geen bijzondere openbaring meer plaats heeft, men bewijze toch eens eindelijk zijn recht, om uit het oogen-

blikkelijk niet-geschieden eener zaak te besluiten, dat zij ook vroeger niet voorkwam, ja zelfs niet voorkomen kón. Eene buitengewone openbaring kon immers ook van dien aard zijn, dat zij hare latere herhaling voor niemand noodzakelijk maakt? — De klacht eindelijk, dat reeds het denkbeeld eener Openbaring door de nieuwere wereldbeschouwing als onzinnig wordt afgewezen, wettigt onzerzijds de bedenking, dat deze laatste, haar bestaan als afgerond en algemeen toegelaten Geheel ook al aangenomen, eerst dan bevoegd zou zijn zich op zoo hoogen toon te doen hooren, wanneer zij werkelijk met álle feiten gerekend, en o. a. het algemeen geloof der menschheid aan de mogelijkheid van openbaring op voldoende wijze verklaard had. Tot dusver was dit niet het geval, en weigeren wij uit dien hoofde voor het protest van eene zijde te wijken, die wij evenmin volkomen onpartijdig, als behoorlijk ingelicht achten.

7. Slechts in één geval mocht de onmogelijkheid der openbaring voor altijd uitgemaakt heeten, wanneer namelijk die van het wonder niet slechts beweerd, maar bewezen ware. De vraag naar de Openbaring is eigenlijk de vraag naar het Wonder. Zij zal zoo aanstonds nader ter sprake komen. Voor het tegenwoordige zijn wij voldaan, zoo men toegeeft, wat trouwens niet wel weêrsproken kán worden: de Mogelijkheid van het wonder toegegeven, moet ook die der openbaring erkend, en nu verder alleen onderzocht worden, of er voldoende grond bestaat om te gelooven aan hare Werkelijkheid.

Verg. F. de Rougemont, *le Christ et ses témoins* (1856), II. p. 57—146. C. H. Bosen, *das Christenth. und die Einsprüche seiner Gegner* (1864), S. 542—554. Th. Christlieb, *Moderne Zweifel am Christl. Glauben* (1870), S. 121—127. Over de dusgen. Astronomische bedenking leze men, behalve de beroemde Leerredenen van Th. Chalmers († 1847), ook in het Holl. overgebracht, o. a. A. Ebrard, *Het geloof aan de H. Schrift*, enz. (1862), bl. 1 en verv. Ook verdient van theologische zijde waardeering de wijze, waarop zij opgevat en toegelicht wordt door den dichter Ten Kate, in zijne *Planeeten* (1869).

Vraagpunten: Met wat recht snijdt men het geheele onderzoek naar de Mogelijkheid der openbaring a priori af? — Historische aanwijzing van het rechtstreeksch verband der vraag met het Godsbegrip. — Noem ééne eigenschap Gods, u uit de algemeene openbaring bekend, die in hooger luister zou blinken, wanneer de bijzondere niet, of niet alzoo was gegeven. — Hadden toch de gronden vóór de werkelijkheid der openbaring niet meer onwedersprekelijk kunnen err moeten zijn? — In wat zin kan men beweren, dat er thans geen Buitengewone openbaring meer plaats heeft, en wat laat zich daaruit afleiden ten aanzien van het behandelde vraagstuk? — Nadere aanwijzing van den nauwen Zusammenhang tusschen openbarings- en wondergeloof.

§ 32.

Hare Werkelijkheid.

De werkelijkheid der bijzondere Heilsopenbaring, waarvan Jezus Christus het middenpunt uitmaakt, is door de Christelijke kerk van alle eeuwen erkend, en op verschillende wijze tegenover aanhoudende weerspraak verdedigd. Zij blijkt overtuigend, in geenen deele uit kriteriën, geheel buiten die openbaring gelegen, maar uit bewijzen, overvloedig in haar zelve gegeven. Gelijk de zon bij haar eigen schijnsel, zoo wordt de Heilsopenbaring bij haar eigen licht onderkend, en handhaaft hare Goddelijkheid op uit- en inwendige gronden overal, waar slechts de zedelijke voorwaarden voor hare erkenning aanwezig zijn.

De uitwendige gronden zijn in geheel de geschiedenis van het Godsrijk, bepaaldelijk ook in wonderen en voorzeggingen; de inwendige in den inhoud van het geopenbaarde zelf te vinden. In de rechte

vereeniging van dit uit- en inwendig bewijs ligt de ware kracht der Apologie van het Christelijk Openbaringsgeloof, en op de gewisheid, daardoor gewettigd, drukt het getuigenis des H. Geestes in den geloovige zijn onbedriegelijk zegel.

1. Het onderzoek naar de noodzakelijkheid en de mogelijkheid der openbaring heeft ons voor het meer uitvoerige en hoogst belangrijke naar hare Werkelijkheid voorbereid. Wij gaan daarbij uit van een onwedersprekelijk feit. Om thans nog niet nader van Israël, als het Openbaringsvolk des O. V., te gewagen, treft het verschijnsel ons oog, dat de Christenheid van alle eeuwen het bestaan eener bijzondere openbaring erkent, waarvan de historische Christus het levend middenpunt is. Zij is zich bewust, dat haar in Christus van Gods wege iets nieuws is geschonken, dat zij nergens buiten Hem vindt. Het geldt hier geen geloof van één kerkgenootschap, veel min van ééne partij, maar van de heilige, algemeene, Christelijke kerk, sinds hare geboorte tot op den tegenwoordigen dag. Zegt men, dat er thans vele Christenen zijn, die weigeren in het Christendom de vrucht eener bijzondere openbaring te zien, het blijft daartegenover de vraag, of de zoodanigen op den duur met recht den naam van Christenen dragen. Wij oordeelen over niemands hart en karakter, maar de denkwijze van hen, die de werkelijkheid eener buitengewone openbaring ontkennen, kan nimmer Christelijk heeten, ten ware dit woord voortaan in eene tot dusver onbekende beteekenis opgevat wordt. Christen is toch niet elk, die gelieft zich alzoo te noemen, maar slechts wie het geloof deelt, waarop de Christelijke kerk is gebouwd. Het Christendom is eene historische Godsdienst, die zichzelven als vrucht van bijzondere openbaringen aankondigt (1 Kor. 2 : 9), en wie dit zijn karakter verzaakt, heeft zichzelven metterdaad buiten de grenzen der Christelijke gemeenschap geplaatst. De zaak is zoo duidelijk, dat zij door niemand betwijfeld kan worden, dan alleen door wie

bij de ontkenning belang heeft, en wordt dan ook door de bekwaamste en invloedrijkste bestrijders van het Christendom met lofwaardige onbevangenheid toegestemd. (Zie b. v. Strauss, *Glaubenslehre*, II. S. 175 (1841), en A. Pierson, *De moderne Richting en de Kerk* (1866). „Wordt het geen tijd, edele Réville, dat aan de spraakverwarring een einde komt?” De aard van den indruk door het willekeurig: „Wij blijven,” in antwoord op de gestelde conscientievraag, in wijde kringen gemaakt, is niet twijfelachtig geweest.)

2. Waar de Christenheid dat geloof in het midden eener ongeloofige wereld beleed, zag zij zich telkens op nieuw tot handhaving harer overtuiging geroepen, in gehoorzaamheid aan het Apostolisch bevel, 1 Petr. 3:15, maar door alle eeuwen werd de Apologie van haren levensgrond naar den aard van den aanval gewijzigd. Eerst had zij een praktisch-juridisch karakter (verg. de verweerschriften der oudste Apologeten). Daarna, bij de ontluijing van het denkend leven des geloofs, begint zij een meer wijsgeerig karakter te dragen (de Alexandrijnsche School b. v. tegenover de Grieksche philosophie). Weldra echter begint zij meer kerkelijke kleur en wijding te toonen. De rechtzinnige belijder verdedigt zijn geloof op dit punt tegenover de ketters (Augustinus); de algemeen Christelijke kerk handhaaft bet in de middeleeuwen tegenover Joden, Heidenen, Muhammedanen (Abelard, Agobard van Lyon, en and.). De Roomsche kerk gaat nog altijd op deze lijn voortwaarts. In de Protestantsche zien wij daarentegen eene meer historisch-Bijbelsche richting der Apologie op den voorgrond treden (H. de Groot, de Engelsche Apologeten, Lilienthal en and.), terwijl daarnevens de meer psychologisch-wijsgeerige lijn, door de meesterhand van Pascal getrokken, van verschillende zijden wordt voortgezet. In onzen tijd eindelijk heeft de handhaving van het Openbaringsgeloof gedurig meer een christocentrisch karakter verkregen. Op het felbedreigde middenpunt van den heilscirkel is steeds meer de aandacht van vriend en vijand gevestigd; gedurig beter beseft men, dat, waar dit gedekt is, ook de herovering van

den omtrek op den duur niet moeielijk zijn zal, en dankbaar waardeert beide de kerk en de wetenschap den onschatbaren dienst, haar in den grooten strijd der eeuw door een klimmend getal van wel toegeruste Apologeten bewezen. Toch geeft ook dat gevoel haar geen vrijheid, de handen traag in den schoot te leggen. Voortdurende handhaving van het openbaringsgeloof is noodzakelijk, deels voor den geloovige zelve, die tot zulk eene getuigenis zich te gelijk verplicht en gedrongen vindt (Hand. 4:20); deels voor den ongeloofige, om hem, zoo mogelijk, te gewinnen, maar in ieder geval te beschamen; deels eindelijk voor Evangelie en Christendom zelf, dat met reden verlangt, althans niet ongehoord veroordeeld te worden.

3. Het einddoel, dat de Christelijke Apologetiek bij deze voortzetting harer taak naar de behoefte des tijds blijft beoogen, is opzettelijk aan te wijzen, dat de Christelijke kerk te recht aan eene buitengewone openbaring gelooft, waarvan Jezus Christus het groote middenpunt is (verg. § 17, 5). Het kan dus niet in haar opkomen, de werkelijkheid der Heilsopenbaring in den strengsten zin des woords te bewijzen. Daartoe zou zij eerst moeten bewijzen, dat er een God is, en dat bewijs is nog nimmer zoo geleverd, dat tegenspraak volstrekt onmogelijk bleek. Wij bewegen ons hier op het gebied van gewijde geschiedenis, maar het onderscheid tusschen de evidentie zelfs van de best gestaafde historische feiten en van wiskunstige stellingen is van algemeene bekendheid. Van de juistheid eener historisch-wijsgeerige redeneering kan men zich onmogelijk op dezelfde wijs overtuigen, als van die eener rekenkunstige som. De verstandige Apologeet zal daarom met geen reeks van syllogismen aankomen, door een Q. E. D. besloten, maar veeleer het „kom en zie” van Philippus (Joh. 1:47) herhalen, en hij zal het zelden vergeefs, mits hij (vs. 48) slechts tegenover een Nathanaël treedt. Wat anderen aangaat: getuigen is plicht, maar overtuigen op dit gebied een hooger dan louter menschelijk werk. Het geloof vindt zijn hechten steun in gronden, maar niet zijn laatsten grond in be-

wijzen. Heeft de Apologeet de geloofsgronden zoo klaar in het licht gesteld, en de weërspraak zoo krachtig beantwoord, dat hij vrijmoedig op de getuigenis van het onbevangen verstand, het heilbegeerig gemoed en het sprekend geweten kan rekenen, hij mag zijnen arbeid afgedaan achten, en het eigenlijk werk der herschepping van tegenstanders in vrienden der waarheid aan eenen Meerdere overlaten.

4. De weg om het doel te bereiken, dat de Apologeet van het Christelijk Openbaringsgeloof zich voor oogen stelt, bestaat hierin, dat hij de openbaring eenvoudig voor zichzelf laat spreken. Meermalen heeft men getracht hare werkelijkheid te bewijzen, door hetgeen zich als openbaring voordeed te toetsen aan kriteriën, naar het scheen geheel en al daarbuiten gelegen. Men stelde namelijk a priori eenige kenmerken vast, waaraan eene heilsopenbaring, in geval zij verleend werd, zou moeten beantwoorden, wilde zij met recht den naam van Goddelijk dragen. Zij zal, b. v. om vertrouwen te verdienen (Bretschneider), zich moeten kenmerken door trapswijze opklimming. Zij zal eene kerk moeten kunnen stichten, om hare zuivere leer te verspreiden. Zij zal niet slechts voor sommige, maar voor alle volken geschikt behooren te zijn; door louter zedelijke middelen moeten werken, en ook in eene Heilige Schrift moeten zijn ter neder gesteld, enz. Beantwoordt de openbaring aan al deze vereischten, men zal haar gelooven, en — hoe gelukkig! — niet vruchteloos worden zulke billijke eischen aan de Christelijke openbaring gesteld. — De gevolgtrekking ligt voor de hand, maar ook, het zelfbedrog valt in het oog. 't Is, als heeft men den afdruk van een hangslot in was geboetseerd; men maakt naar dien afdruk een sleutel, en ziet, hij past juist in het slot. Al de genoemde kriteriën waren eenvoudig vastgesteld bij het licht der keunis van de bijzondere openbaring, die men aan deze signatuur onderkennen wilde. Gesteld, zij ware nimmer te boek gesteld, hoogst waarschijnlijk had men aan het criterium de voorkeur gegeven: eene werkelijke openbaring zal niet door de

doode letter, maar slechts door het levend woord mogen voortgeplant zijn, enz. Neen, niet van willekeurige kriteriën buiten haar, maar van de openbaring-zelve moet bij de bewijsvoering uitgegaan worden. Stond ooit ééne redeneering a priori vrij, het zal ongetwijfeld wel deze zijn: is er eene openbaring, zij zal dan ongetwijfeld zichzelf als zoodanig kenbaar maken, even als de zon bij haar eigen licht wordt gezien. Hare geloofsbrieven moeten in haar zelve aanwezig zijn, en een met haar homogeën karakter vertoonen. „Die wirkliche Offenbarung bedarf der Kriteriën so wenig, dass sie nicht einmal einen Ort dafür bietet. Die Offenbarung zeugt unmittelbar von sich selbst, indem sie eine neue Gottesidee mit Evidenz in die Welt hineinspiegelt. Ist aber durch sie eine solche Idee einmal da in die Welt, dan musz sie sich letztlich durch sich selbst begläubigen” (Rothe). Is het eenmaal gebleken, dat waarlijk in Christus het middenpunt der Goddelijke heilsopenbaring gegeven is, dan volgt al het andere van zelf, en ook voor de waardeering der openbaring, in de Schrift des O. V. en de Apostolische getuigenis nedergelegd, is de juiste maatstaf gewonnen.

5. Dit alleen mag nimmer vergeten worden, dat de erkenning der Goddelijkheid van het Evangelie, ook bij en na de krachtigste handhaving, ten slotte van zedelijke voorwaarden afhangt. Wat Goddelijk is, laat, even min als God-zelf, in den strengsten zin des woords zich bewijzen. Maar het laat zich aanwijzen en toonen voor het oog, dat voor de aanschouwing van God en Goddelijke dingen geopend is. Heilige waarheidsliefde, zedelijke ernst, persoonlijke behoefte in één woord aan licht en leven uit God is hier niet slechts wenschelijk, maar volstrekt onmisbaar te noemen. Die eisch, door het Evangelie zelf op den voorgrond geplaatst (Joh. 7:17. 8:47. 18:37. 1 Kor. 2:12—14. 1 Joh. 4:6^a), is in den aard der zaak gegrond, en wordt door geschiedenis en ervaring op allerlei wijzen gewettigd. Waar deze stemming gemist wordt, daar redeneert men over, voor en tegen de waarheid, zonder haar zelve te verstaan, gelijk een blinde over de kleuren. Waar zij gevonden wordt,

daar zal men de waarheid grijpen, en nu het gegrepene ook geestelijk leeren begrijpen.

6. Slechts in één geval zou dit onmogelijk zijn, wanneer namelijk sommiger twijfel aan de herkenbaarheid eener openbaring door ons menschen, als zoodanig, met genoegzaam recht werd gekoesterd. Werkelijk is men zoover gegaan van te beweren, dat, ook de mogelijkheid van openbaring voorondersteld, geen Profeet of Apostel een onbedriegelijk criterium bezat, waardoor hij haar zou hebben kunnen onderscheiden, hetzij van eigen denkbeelden, hetzij zelfs van daemonische ingevingen. Op die bedenking echter is het antwoord niet verre te zoeken. Kón God eene openbaring verleen, Hij kon haar ook ongetwijfeld zoo duidelijk als zoodanig kenbaar maken, dat voor haren ontvanger op dit punt zelfs geen zweem van onzekerheid overbleef. Op wat wijze Hij dit deed in ieder bijzonder geval, laat zich natuurlijk thans niet dadelijk aanwijzen; ook de eerste tolken der openbaring waren geroepen in het geloof aan het vernomen Godswoord te leven, en veel wat voor hun bewustzijn onomstootelijk vast stond, konden zij wellicht aan anderen niet of slechts gebrekkig bewijzen. Van de andere zijde echter had ongetwijfeld iedere waarheid hare eigene klaarheid; met de meeste nuchterheid hooren wij hare tolken gedurig tusschen de uitspraken van het eigen bewustzijn en van des Heeren Geest onderscheiden (1 Kor. 7:10, 12, 25), en menigmaal werd door de uitkomst een profetisch woord als Goddelijk kenbaar gemaakt (Jerem. 28:15—17). De denkbeelden, door openbaring in den geest van Profeet of Apostel verreezen, waren hun ook niet volstrekt vreemd en ongehoord, maar sloten zich doorgaans aan het reeds bekende en gegevene aan. — Wat óns betreft; dat wij de grenzen tusschen hetgeen louter menschelijk en waarlijk Goddelijk is op dit gebied niet scherp kunnen trekken, is waarheid, maar al weten wij ook niet altijd wáar zij liggen, wij weten niettemin dát zij er zijn, en even zoo, dat er dingen zijn, niet aan deze, maar aan gene zijde dier grenzen gelegen. Wat ook in menig bijzonder geval twijfelachtig zij,

altijd treffen wij in de H. Schrift een tal van woorden en daden aan, die niet slechts ons, maar aller menschen bewustzijn en vermogen te boven stijgen. Bovendien, waar zich het Goddelijke wérkelijk openbaart, daar richt het zich ook met zijne eigenaardige kracht tot het daarvoor ontvangbaar gemoed. Zeker, waar men nu eenmaal hardnekkig het Bovennatuurlijke loochent, daar snijdt men zich ook de mogelijkheid af om de openbaring daarvan áls Goddelijk voor zichzelf te erkennen. Men zal dan, ook bij de indrukwekkendste teekenen, ten hoogste zeggen: „verbazend,” maar nooit: „Goddelijk,” omdat de praemissen tot déze erkenning ontbreken. Maar men staat dan ook gelijk met den man, die zichzelf een blinddoek voor de oogen gebonden heeft, en daardoor volstrekt buiten staat werd om de zon bij haar eigen licht te aanschouwen. Wij verdedigen natuurlijk geene andere herkenbaarheid der openbaring, dan voor behoorlijk geopende oogen. Voor deze laatsten echter blijkt hare werkelijkheid, d. i. hare Goddelijkheid, voldoende uit gronden, niet buiten, maar in haar zelve aanwezig. Wij spreken eerst over de uitwendige bewijzen; dan over de inwendige; daarna over beider verband; en slaan eindelijk, als zegel en kroon op dit alles, op de getuigenis des H. Geestes het oog.

I. 1. Reeds de stichting van het Christendom door een gekruisigden Nazarener wekt en wettigt tot zekere hoogte het vermoeden, dat wij ons hier op een ander gebied, dan dat van den bloot natuurlijken loop der dingen bevinden. Dat Jezus Christus geleefd heeft en onder Pontius Pilatus gekruisigd is, staat reeds op de getuigenis van Heidensche en Joodsche schrijvers alleen onwedsprekelijk vast. Even zoo, dat de prediking van zijn Evangelie onder Joden en Heidenen volstrekt ongehoorden ingang gevonden, en in betrekkelijk korten tijd de gedaante van een groot deel der zedelijke wereld herschappen heeft. Dat raadsel laat zich enkel verklaren, wanneer niet slechts zijn woord en zijn persoon een gansch ongewonen indruk gemaakt heeft, maar bovendien ook iets in zijn leven gebeurd is,

dat tegen den smaad des kruises in zulke oogen kon opwegen. Als zulk een feit treedt de opstanding des Heeren — d. i. de volle openbaring van het in Hem verschenen Boven-natuurlijke — voor ons. Ontken haar, en — het zal later gestaafd worden — het ontstaan der Christelijke kerk blijft een raadsel. Tot nog toe althans is geen enkele poging gelukt om het Christendom als louter-natuurlijk produkt van zijnen tijd te begripen. Wie hier geene natuurlijke verklaring kan geven, moet eene bovennatuurlijke aannemen, of met eene belijdenis van (niet onschuldige) onwetenschap eindigen. Het principium rationis sufficientis pleit ten gunste der zaak, die wij voorstaan. (Verg. het vaak bespottte, maar nog niet weêrlegde geschrift van C. Ullmann: *was setzt die Stiftung des Christenth. durch einen Gekreuzigten voraus?* uit de *Stud. u. Krit.* afgedrukt in het bundeltje: *Historisch oder Mythisch?* (1838) S. 1—40.)

2. Door een blik op de zorgvuldige voorbereiding des Christendoms onder Joden en Heidenen wordt het opgewekt vermoeden versterkt. Bij opmerkelijke beschouwing der geschiedenis blijkt het telkens op nieuw, hoe deze geheel op het Godsrijk aangelegd is, zoodat de Christus in den volsten zin het middenpunt heeten mag der gansche wereldhistorie. Een van de uitstekendste geschiedschrijvers der vorige eeuw legde daaromtrent de getuigenis af, die niet minder hem, dan het Evangelie vereert: „het licht, dat Paulus op den weg naar Damascus omscheen, was voor hem niet verrassender, dan wat ik plotseling zag; de vervulling van alle verwachtingen; het punt van volmaking aller wijsbegeerte; de verklaring van alle omwentelingen; den sleutel tot alle schijnbare tegenstrijdigheden in de stoffelijke en geestelijke wereld; het leven en de onsterfelijkheid” (Joh. v. Muller). Later over dit alles meer, bij de beschouwing van de volheid des tijds (§ 89). Thans enkel de opmerking, hoe de vaak herhaalde vraag: „van waar, dat eene zoo onmisbaar geachte heilsopenbaring zoo betrekkelijk laat is verschenen” juist in dit verschijnsel hare bevredigende oplossing vindt. Immers, het edelste op natuurlijk en geestelijk

grondgebied komt in den regel het langzaamst, en niet anders dan na langdurige voorbereiding te voorschijn.

3. Niet minder is de voorspoedige uitbreiding, zorgvuldige bewaring, en krachtige handhaving van het Christendom hier van hooge beteekenis. De vervulling der gelijkenis van mosterdzaad en zuurdeesem legt voor de Goddelijkheid van het Evangelie ondubbelzinnig getuigenis af. Men sla slechts op den geestelijken aard van dat Evangelie het oog, op de heftigheid van den tegenstand, de zwakheid der strijders, en de grootheid van den behaalden triomf. Zelfs het ongeloof heeft het moeten belijden: „l'Evangile prêché par des gens sans nom, sans étude, sans éloquence, cruellement persécuté, et destitué de tous les appuis humains, ne tarda pas de s'établir en peu de tems par toute la terre. C'est un fait que personne ne peut nier, et qui prouve que c'est l'ouvrage de Dieu" (Bayle, Art. Mahomed). Mislukt zijn de pogingen (Gibbon en and.) om dat verschijnsel langs natuurlijken weg te verklaren (zie o. a. de Verh. van K. F. Seltenreich over dit onderw. in de Werken van het Haagsch Gen. 1816). Het verschil tusschen Christendom en Islamisme is te groot, dan dat een beroep op de spoedige verspreiding van dit laatste de kracht van dit bewijs zou kunnen verzwakken. Ook een dwaling kan wondersnel verspreid en geloofd worden, maar onmogelijk zich onder de meest ongunstige omstandigheden staande houden, zonder een hooger waarheidselement in zich te dragen. Dat het Godsrijk, zoo fel bestreden, niet reeds spoorloos van de aarde verdwenen is, laat zich onmogelijk verklaren uit menschelijke wijsheid en sterkte alleen (Hand. 5 : 38, 39). Kennelijk heeft God de zaak van Jezus van Nazareth tot de zijne gemaakt; geheel de geschiedenis des Christendoms is een geschiedenis van strijd, maar te gelijk van triomf, die, ook te midden van den afval dezer tijden, gedurig nieuwe aanleiding biedt om te beven voor — het lot zijner tegenstanders.

4. Nevens dit alles mag de weldadige werking van het Christendom allerminst voorbijgezien worden. Eerst bij de voltooiing van het Godsrijk zal dit bewijs in zijne volle

kracht zich vertoonen, maar thans reeds breidt zijne stof zich tot schier in het oneindige uit. Voorzeker, ook gruwelen zijn in naam van het Evangelie gepleegd: „religion Chrétienne, voilà tes effets”, riep een Voltaire uit op tragischen toon, bij den blik op zoovele bladzijden, met bloed en tranen bevekt. Maar tegenover deze staan meerdere, die getuigen van onschatbaren zegen, en wat de kerk misdreef mag in geen geval aan haren Stichter verweten worden. Men denke hier, waar slechts aanstipping mogelijk is, aan den zegenrijken invloed van het Christendom op het Huisgezin, de Maatschappij, den Staat, de Beschaving, de Kunst, de Wetenschap, de Wijsbegeerte, geheel het Leven van den mensch en de menschheid. (Verg. H. Guth, *Die weltumgestallende Kraft des Christenth.*, in het Tijdschr. *Der Beweis des Glaubens*, 1868. S. 293 u. ff.) Men voege er alles bij, wat de geschiedenis der zending voortdurend aangaande de herscheppende macht van het woord der waarheid verkondigt. (Verg. N. Poulain, *l'Oeuvre des Missions Evangel.*, 1867, in het Holl. vert. door Dr. J. Riemens.) Men zie allermint voorbij, hoe ook op dit gebied een goed deel juist van de kostbaarste vruchten des zaads zich onttrekt aan den kortzichtigen blik, maar zich niettemin nu en dan op verrassende wijs openbaart. En men vrage, na dit alles, waar zich de wedergade vertoont van hetgeen ons in al deze opzichten de geschiedenis van het Godsrijk verkondigt.

5. Wel toegelicht, en behoorlijk te zamen vereenigd, zouden al deze historische getuigenissen ongetwijfeld voldoende zijn om eene welgegronde overtuiging van de Werkelijkheid der heilsopenbaring, zoo al niet te bewerken, althans te rechtvaardigen, indien niet, luider dan elk dezer stemmen, zich de toon: „ôtez moi ces miracles de vôtre Evangile,” vooral in onze dagen, van allerlei zijden deed hooren. Het is slechts al te waar; het wondergebied, „vroeger eene uitheemsche oranjerie, thans een distelveld” (Lange) voor geloovigen en Apologeten, biedt bezwaren aan, die opzettelijke bespreking vereischen. De dagen zijn voorbij, dat een eenvoudige beroep op Voorspelling en Wonder schier

voldoende scheen om de Goddelijkheid van het Evangelie te staven. Toch staan ook, naar wij hopen, de dagen nog lang niet te wachten, waarin de Christelijke Apologetiek voorbarig en hooghartig den bijstand versmaden zou, dien ook deze buitengewone feiten, wel beschouwd en gebruikt, in haren goeden strijd haar verleen. Slechts heeft zij toe te zien, zulke verschijnselen niet los te rukken van hunnen historischen onder- en achtergrond, om die geheel op zichzelf te beschouwen. Wonderen en voorspellingen zijn geen bewijzen vóór de openbaring, als van buiten af aan haar toegevoegd; maar medebestanddeelen der openbaring-zelve, die de Goddelijkheid van haren oorsprong en haren inhoud op hunne wijze betuigen.

6. Bij de bespreking der wonderkwestie komt natuurlijk (a) allereerst het wonderbegrip aan de orde. Door verschillende Bijbelsche benamingen aangeduid (*θαύματα*, *θαυμάσια*, *παράδοξα*, etc.), doet het wonder ons dadelijk denken aan iets, dat geheel van den gewonen loop der dingen verschilt, en daardoor billijke verwondering wekt. Intusschen is dit volstrekt ongewone nog slechts een gedeelte der zaak, en moet het eigenlijk gezegde wonder (*Miraculum*) wel onderscheiden worden van hetgeen ons zeer wonderbaar (*mirabile*, *mirakuleus*) voorkomt. Terwijl het laatste een bloot subjectief karakter draagt, en zich louter richt tot de zinnen, is het ons om het objectief karakter van het eerste te doen, dat zich te gelijk als eene openbaring van hooger kracht aan ons bewustzijn vertoont. Moeielijk is het zeker van dit laatste eene goede bepaling te geven, maar niet moeielijk valt de aanwijzing, van waar die zwaarigheid voorkomt. Een waarachtig wonder is niets minder dan eene rechtstreeksche Goddelijke daad, maar Gods wijze van werken is ons even raadselachtig, als zijn bestaan en de aard zijner betrekking tot deze eindige wereld. Is reeds in zijne gewone werkzaamheid ons veel onbegrijpelijk, hoeveel te meer, waar wij Hem op gansch buitengewone wijze zien handelen! Elk wonder heeft eene zijde, die wij zien, het feit op zichzelf;

maar ook eene zijde, die wij niet zien, de werkende oorzaak. Kan het anders, of de bepalingen moeten uiteenloopen, zonder dat zich een enkele geven laat, die volstrekt geen wedervraag uitlokt? Toch weet iedereen, waaraan hij te denken heeft, wanneer hij van wonderen hoort; een tal van feiten plaatst zich bij dat woord voor zijn geest, die hij zoo goed mogelijk onder één begrip zoekt zamen te vatten. Het wonder is een geheel ongewoon verschijnsel op natuurlijk of geestelijk levensgebied, dat uit den ons bekenden loop der natuur niet te verklaren is, en alzoo moet te weeg gebracht zijn door eene dadelijke werking van Gods almachtigen wil, ter bereiking eener bepaalde bedoeling. In het wonder treedt God-zelf dus handelend op, maar werkend op eene andere wijs dan gewoonlijk. „Le caractère des miracles, pris dans le sens le plus rigoureux, c'est qu'on ne saurait les expliquer par la nature des choses créées” (Leibnitz). Maar juist die overtuiging doet hem, die aan een levenden, almachtigen, vrijwerkenden God gelooft, hier met eerbied herhalen: „dit is Gods vinger.”

(b) Alleen waar dát geloof wordt gevonden, laat de mogelijkheid van het wonder zich tot zekere hoogte verklaren. Het is verloren moeite, over die mogelijkheid te handelen met wie een hetzij deïstisch of pantheïstisch Gods-begrip huldigt. Van daar, dat het hedendaagsch Naturalisme en Positivisme eenvoudig de onmogelijkheid van het wonder vooronderstelt, en het der moeite niet waard acht, daarover verder te spreken. De historische kritiek mág op dat standpunt geen wonderverhaal als geloofwaardig erkennen, en al slaagde zelfs in een enkel geval het proefondervindelijk bewijs, van deze zijde gevorderd, hoe zou het wondergeloof kunnen wortelen, dan op den bodem van het Theïsme! „Les sciences historiques supposent, qu'aucun agent surnaturel ne vient troubler la marche de l'humanité, qu'il n'y a pas d'être libre supérieur à l'homme, auquel on puisse attribuer une part appréciable dans la conduite morale, non plus que dans la conduite matérielle de l'univers. Pour moi je pense,

qu'il n'est pas dans l'univers d'intelligence supérieure à celle de l'homme. L'absolu de la justice et de la raison ne se manifeste que dans l'humanité; envisagé hors de l'humanité cet absolu n'est qu'une abstraction. L'infini n'existe, que quand il revêt une forme" (Renan). Indien dit geen Atheïsme is, wat is het dan? In waarheid, men kan het alleen als eene gelukkige inconsequentie der voorstanders van het modern Naturalisme beschouwen, die hun hart meer vereert dan hun hoofd, wanneer de negatie van het wonder nog altijd in een religieus karakter wil optreden. Op tegenovergesteld standpunt echter zal men moeielijk zwaarigheid kunnen maken den kerkvader na te zeggen: „dandum est Deo, Eum aliquid facere posse, quod nos investigare non possumus" (Augustinus).

Reeds het algemeen wondergeloof bij alle volken doet ons tot de erkenning der mogelijkheid van wonderen neigen. Voor het natuurlijk Godsbewustzijn schijnt althans de idéé der zaak niets ongerijms te bevatten. Hoe zou het ook mogelijk zijn, den mensch eene zekere mate van vrijheid toe te kennen, en die aan God geheel te ontzeggen? Stelt men, dat de begrippen: natuurwet en wil van God elkander zoo geheel en al dekken, dat er volstrekt geen werking van Gods wil buiten den vasten loop dier wetten denkbaar is, men zie dan toch, wat men nog, indien men althans helder en eerlijk dóorredeneert, overhoudt van de Persoonlijkheid Gods. Wie déze waarlijk erkent, is wel gedwongen met een der groote denkers onzer eeuw te betuigen: „ich ehre das Naturgesetz aufrichtig, und freue mich herzlich, wenn man ihn immer besser auf die Spur kommt, Gott selbst hat ihm ja die Naturkräfte unterworfen. Aber sich selbst, seine Freiheit, seinen allmächtigen Willen hat Er ihm sich nicht unterworfen und unterthänig gemacht. Indem Gott die Naturgesetze constituirte, konnte er nicht die Wirkung seiner Causalität in sie hineinbannen, sich in ihnen eine Schranke seiner Wirksamkeit setzen wollen" (Rothe). Aan zulk eene werking zijner almacht en vrijheid staat zijne wijsheid evenmin in den weg, als zijne onveranderlijkheid (§ 31, 4),

en allermint het juist begrip van natuurwet. Wat is toch dat begrip eigenlijk anders, dan eene abstraktie van den denkenden geest? Wij merken den gewonen regel op, naar welken de feiten, voor zoover die tot dusver zijn waargenomen, doorgaans geschieden, en drukken dien regel uit in eene zooveel mogelijk juiste formule; maar nieuwe feiten kunnen zich vertoonen, bij welke het op eenmaal blijkt, dat de formule te eng was begrepsd. Geheel het begrip van natuurwet is uit zijnen aard elastiek, en zoolang wij niet alle verschijnselen kennen, zal hier het woord: onmogelijk niet vrij van voorbarigheid blijven. Nergens wordt ons ook de erkentenis afgevergd, dat het wonder met geheel de natuur en al hare wetten zou strijden. „Non pugnant contra naturam, sed contra nobis cognitam naturam” (Augustinus), en boven deze laatste staat de wil van Hem, die alle dingen werkt naar den raad zijns willens. Bovendien, ook de wet der ons bekende natuur wordt bij het wonder niet verbroken of opgeheven, maar op een bepaald punt buiten werking gesteld door eene oppermachtige Oorzaak. Van konflikt behoeft hier zelfs geen sprake te zijn, omdat de wet zelve intact blijft, maar alleen in hare werking voor ditmaal gestuit wordt; niet met verkrachting van, maar eenvoudig buiten haar heeft het wonder plaats, wellicht naar eene hoogere, ons niet nader bekende wet. Als de vrije beweging mijner hand een steen naar boven werpt, die zonder dat naar beneden zou vallen, wat natuurwet is daar overtreden? „Die Wunder gehören einer höhern Ordnung der Dinge an, welche auch eine Natur ist” (Nitzsch). 't Is waarlijk, of er voor de natuur niets noodlottigers zijn kan, dan zoo dicht mogelijk in aanraking te komen met haren Schepper en Heer! Zien wij niet overal het hoogere natuurleven te voorschijn treden in en nevens een lagere sfeer, zonder dat het zich daaruit geheel laat verklaren? Is reeds de dierenwereld verklaard, als bloot natuurlijk resultaat van het plantenrijk; de mensch, als bloot natuurlijk resultaat van de dierenwereld; en zoo niet, is het dan volstrekt ondenkbaar, dat Eén in de menschheid te voorschijn treedt,

die zich niet alleen uit de menschheid verklaren laat, en het absolute wonder in hare geschiedenis heeten mag, en zoo ja, waarom zou Deze geen wonderen vermogen te doen? „Onnatuurlijk,” herhaalt men, doch vergeet daarbij, dat de natuur in haren tegenwoordigen toestand onder de macht is der zonde, en een Koning heeft, die haar herscheppen en ontkluisteren wil. Kan reeds de menschelijke geest de stof dynamisch beheerschen, de Zondelooze, in wien de volheid des Geestes woont, moet het nog veel meer hebben kunnen doen op eene wijze, die den gewonen loop der dingen oneindig ver overtreft. Nog eens, wie hier op stouten toon het woord: onmogelijk uitspreekt, hij heeft in beginsel ook het geloof aan een levenden God, aan eene eigenlijk gezegde wereldschepping, aan voorzienigheid en gebedsverhooring verzaakt. Tegen zulk een afgrond van negatie kan men slechts waarschuwen; tegen zulk een onwil des ongehoofs in naam van scientie en conscientie met allen ernst protesteeren. Verblijdend te gelijk en opmerkelijk, dat zoo vele natuuronderzoekers op dit punt bedachtzamer zijn, dan sommige theologen en wijsgeeren. Al had de empirische wijsgeer bewezen, dat nog nimmer een wonder behoorlijk was waargenomen, de stelling der absolute onmogelijkheid zou hij niet mógen uitspreken, zonder een ongeoorloofden overstap op voor hém gesloten terrein, en den Christen bleef het vrijstaan, gelijk naar waarheid gezegd is, zich van „de gekortwiekte ervaring” op die van ruimer’ kring te beroepen, die van zijn eigen geestelijk leven in geen deele buitengesloten.

(c) Even weinig als de mogelijkheid der wonderen laat zich hunne herkenbaarheid loochenen, voor wie althans het geloof aan een levenden God bij dit zijn onderzoek mede brengt (§ 31, 4). Zeker, een gruwzaam bedrog op dit gebied is denkbaar, voorspeld (Matth. 24: 24), en talloze malen gepleegd. Maar het criterium van het echte wonder ligt niet alleen in het ongewone en ongehoorde der daad op zichzelf; het ligt te gelijk in het zedelijk karakter van den wonderdoener, en in het Godgewijde doel zijner

handeling. Zelfs geen wonder van een valschen profeet kan een leugen, dien hij in strijd met het reeds geopenbaarde verkondigt, tot waarheid maken (Deut. 18:1). Ook zijn de gewijde wonderverhalen over het geheel niet van dien aard, dat hun karakter als zoodanig in ernst betwijfelbaar is. (Het genezen van een blindgeboorne, opwekken van dooden, enz.) Bovendien, even als de woorden, zoo richten zich ook de daden Gods niet slechts tot het zintuig, maar tot hart en geweten des menschen, en betuigen zich inwendig met eene evidentie, die niet betwijfeld kan worden. Zou de aan God verwante mensch volstrekt geen orgaan bezitten, waardoor hij, althans bij voortgezette beschouwing, het Goddelijke van het daemonische op dit gebied onderscheiden kan? Er is toch waarlijk geene alwetenschap noodig om vast te stellen, of iets al of niet buiten den vasten loop der natuur is tot stand gekomen. Het is zoo, de grenslijn, waar het natuurlijke ophoudt, laat in menig geval zich moeielijk aanwijzen, en toch weet men, dat er een grenslijn bestaat. 't Is als met de kleuren van den regenboog; zij vloeien in één, en toch zal niemand die op den duur met elkander verwarren. Om te weten, dat in één geval van het voorschrift in een wetboek is afgeweken, is het niet volstrekt noodig den ganschen Codex te kennen. Wie daarentegen volhoudt, dat hij eer de getuigenis zijner eigen zinnen en die van duizend toeschouwers loochenen zou, dan toe te stemmen, dat b. v. werkelijk een doode was opgewekt, behoort eigenlijk op geen andere lijst, dan op die der slachtoffers van eene ongeneeselijke „idée fixe” te staan. Daardoor kan hij ongetwijfeld zichzelf en anderen terughouden van het geloof, maar onmogelijk God in zijne werkzaamheid, den mensch in zijne waarneming stuiten.

(d) Bij het onderzoek naar de werkelijkheid der wonderen is het van belang, wel te onderscheiden tusschen die der gewijde, bepaald der Evangelische wonderverhalen in het algemeen, en die van eenig wonderverhaal, op zichzelf en in het bijzonder beschouwd. Dat, wat het eerste betreft, de eerste Christeneeuw eene eeuw van wonderen was,

die eerst van lieverlede verdwenen zijn, blijkt uit eene reeks van onverdenkbare en klare getuigenissen. (Verg. de Verhand. van Tholuck, *über die Wunder der Kathol. Kirche*, u. s. w. in het eerste Deel zijner *Vermischte Schriften*, 1839, S. 28 u. ff.) De uitspraken van Paulus inzonderheid, ook in brieven van onbetwistbare echtheid, laten daaromtrent geen twijfeling over (verg. Rom. 15 : 18, 19. 1 Kor. 12 : 9, 10, 28. Gal. 3 : 5. Hebr. 2 : 4). Zij wekken te meer vertrouwen, daar zij van een man afkomstig zijn, niet wonderzuchtig van aard (verg. Philipp. 2 : 27. 2 Tim. 4 : 20^b), en slechts in het voorbijgaan, zonder Apologetische bedoeling, gegeven worden. Hij, die zoo spreekt, is zélf een zedelijk wonder in de geschiedenis, niet verklaard noch verklaarbaar, tenzij hem eene werkelijke verschijning van den opgewekten Christus ten deele viel, waarvan hij dan ook bij herhaling en met de meeste gewisheid gewaagt (1 Kor. 9 : 1. 15 : 8). Moet nu — het zal later breeder gestaafd worden — mede op grond zijner ervaring toegestemd worden, dat de gestorven Nazarener lichamelijk uit het graf is verrezen, dan is hier het Bovennatuurlijke feitelijk geopenbaard, en het wonder dus in beginsel gehandhaafd. Van Hem, den Heer des levens en den Overwinnaar des doods, kan het ons niet volstrekt ongeloofelijk voorkomen, dat er ook wonderen door, of in betrekking tot Hem geschied zijn, waarvan wij vruchteloos de wederga zoeken. Hij-zelf treedt voor ons oog, als het grootste wonder op zedelijk en Godsdienstig gebied; de zon, waarvan de afzonderlijke wonderen slechts zoovele, tot zekere hoogte natuurlijke uitstralingen zijn. Die schitterende zon kan intusschen niet gedacht worden, zonder een aan haar analoog glansrijk morgen- en avondrood. Zoo komt er in onze voorstelling plaats voor de wonderen der Profetische periode en der Apostolische eeuw. Ook hier wordt best van uit het middenpunt de omtrek des cirkels veroverd.

Laat langs dezen weg de werkelijkheid der gewijde wonderen in het algemeen zich bewijzen — reeds de optreding en eerste overwinning des Christendoms ware trouwens onbe-

grijpelijk, indien er in het geheel geen teekenen van dergelijken aard hadden plaats gehad — het spreekt niettemin van zelf, dat de geloofwaardigheid van ieder afzonderlijk wonderverhaal daarmede nog niet uitgemaakt is. Zij blijft slechts langs den weg van een opzettelijk, historisch-kritisch onderzoek, dat echter, om dien naam te verdienen, volstrekt onbevangen moet zijn, en geheel van willekeurige vooronderstellingen vrij. Wordt op dusgenaamde wijsgeerige gronden de onmogelijkheid van het wonder stilzwijgend als uitgangspunt aangenomen, het lot van menig verhaal laat zich gemakkelijk spellen, maar het onderzoek ziet zich ook onvermijdelijk in zijne rechten verkort. Het is niet geoorloofd, vooraf aan de Wijsbegeerte te vragen, wat al of niet Historie mág zijn. Voor alle dingen zijn wij dus tot eene kritiek der bronnen geroepen, de zoogenaamde subjektieve kritiek. Het is daarbij de vraag, of zij van wel onderrigte, waarheidliebende, volkomen bevoegde getuigen afkomstig zijn. Die eerste vraag is echter, ook bij de gunstigste uitkomst, in dit geval de éénige niet; bij de subjektieve kritiek moet de objektieve, die der verhaalde zaken zelven gevoegd worden. De vraag, of niet slechts de verhalers geloofwaardig, maar ook de verhalen geloofelijk zijn, moet worden gesteld en beantwoord. Daarbij mag echter de ervaring van het heden in geen deele de hoogste, veelmin de éénige maatstaf der beoordeeling zijn: wat thans niet meer geschiedt kan niettemin vroeger geschied zijn, en de uitspraak der empirie van een vorig tijdperk behoort derhalve mede geraadpleegd te worden (verg. H. E. Vinke, *de empirie van Jezus' Apostelen en verdere tijdgenooten*, enz. 1864). Bovendien moet het verhaal worden vergeleken met al wat ons verder aangaande den persoon, de daden en lotgevallen des wonderdoeners bekend is; het innerlijk karakter der gebeurtenis, in verband met het daaraan toegekend doel, moet tevens getoetst worden; ook het gevolg zal moeten uitwijzen, of hier al of niet aan eene natuurlijke oorzaak te denken is. Bij de beschouwing van de wonderdaden des Heeren zal de objektieve kritiek inzonderheid ook hebben

acht te geven op haar onafscheidelijk verband met woorden, wier echtheid zich nauwlijks betwijfelen laat (zie b. v. Mark. 8: 17—21); op hare verhevenheid boven die van alle andere Godsgezanten, in verband met de uitspraken zijner geheel éénige zelfbewustheid; en niet het laatst op het verbazend verschil der kanonieke met de apokryphe wonderverhalen, die zoo luide ten gunste der eerstgenoemde getuigen. (Verg. de Voorl. van J. J. van Toorenenbergen, *de Legende, beschouwd met een oog op de Evangel. wonderverhalen*, 1861. P. H. Hugenholtz, *zouden de wonderverhalen in de Evangelien ook legenden zijn?* 1865.) Ten slotte verdient dan de vraag, of niet de principiële ontkenning van alle wonder tot veel grooter zwaarigheden leidt dan de methode van zulk een onbevangen, historisch-kritisch onderzoek, met allen ernst overwogen te worden. Te minder moeite zal, op al deze gronden, de erkenning van de werkelijkheid der wonderen kosten, naarmate beter wordt ingezien, dat zij, in verband met het Goddelijk heilsplan en de geheele persoonlijkheid van den Heer, natuurlijk, ja volstrekt noodzakelijk waren.

(e) De vraag naar de beste verklaring der Bijbelsche wonderverhalen is door het gezegde reeds in beginsel beantwoord. Als eigen daad van den onbegrijpelijken God kan het wonder nooit volkomen verklaard, maar alleen tot zekere hoogte verstaan en begrepen worden. Dat doel wordt echter evenmin door de Natuurlijke en Mystische, als door de Allegorische en Symbolische interpretatie bereikt. Later (§ 91) zal blijken, waarom met name de beide eerste methoden niet kunnen toegepast worden op het gebied der Evang. gesch. Hier sta, tegenover elke willekeur, slechts de eisch, dat de bedoelde verklaring eene zuiver grammatikaal-historische zijn moet, in al de kracht van het woord. Zoo zal zij te gelijk van zelve eene echt psychologische en theologische zijn. Bovenal echter moet het Christocentrisch karakter der Dogmatiek (§ 7, 3) ook in hare behandeling van het wonder bewaard worden. Eerst bij het licht, in den eigen persoon en het woord van den Heer ons ontstoken, zien wij zoowel

over zijne eigene wonderdaden, als over die zijner Profeten en Apostelen, het volle licht voor ons opgaan. De zamenhang verklaart oneindig veel, dat op zichzelf beschouwd volstrekt onaannemelijk zijn zou.

(f) De bewijskracht der wonderen is beurtelings miskend en overdreven geworden; dit laatste door het vroegere Supranaturalisme, dat wonderen en voorspellingen als de eigenlijke hoofdbewijzen voor de Goddelijkheid der openbaring beschouwde. Het blijkt intusschen, dat de Heer-zelf aan zijne wonderen nooit zulk eene hooge beteekenis toegekend heeft, maar het geloof op grond van zijn woord altijd hooger, dan dat op grond zijner teekenen schatte (Joh. 4:48. 10:38. 14:11). Niettegenstaande de meest verbazende teekenen is een goed deel zijner tijdgenooten ongeloovig gebleven, en in ieder geval waren die teekenen veel meer op de behoeften hunner eerste aanschouwers, dan op die van later tijden berekend. Reeds Luther oordeelde daarom te recht: „solche Zeichen sind allein darum geschehen, damit die Christliche Kirche gegründet, eingesetzt und angenommen würde. Es sind aber solche noch eitel geringe und fast kindische Wunderzeichen gegen den recht hohen Wundern, so Christus ohne Unterlasz in der Christenheit wirkt.“ En elders, dat God de menschen had moeten „mit äusserlichen Wundern herzuführen, und als den Kindern solche Aepfel und Birne fürwerfen.“ — Dit alles geeft echter volstrekt geen recht om de waardij en bewijskracht van het wonder zoo laag te schatten, als dit door velen in onze dagen geschiedt. Wie beweert, dat Christus-zelf aan zijne wonderen slechts geringe beteekenis hechtte, heeft zeker uitspraken, als Matth. 11:4, 5, 20—24. 12:28, 39, 40. Joh. 5:36. 10:25, 37, 38. 11:41. 14:11. 15:24, nooit opmerkzaam herlezen. Waren de werken, waarop Jezus zich beroept, ook niet uitsluitend zijne wonderen, ongetwijfeld behoorden toch deze laatste er mede toe. Werkelijk zijn dan ook, blijkens de geschiedenis, niet weinigen langs dezen weg tot het geloof gebracht, of daarin versterkt. Hoe zouden ook dergelijke feiten kunnen geschieden, zonder dat zij van hooge, in ze-

ker opzicht van eeuwige beteekenis waren? — Tegenover beide eenzijdigheden komen wij op het rechte spoor, door eenvoudig op het karakter dezer daden als teekenen (*σημεία, τέρατα*) acht te geven. Prodigium=porro digium (Hugo van S. Victor); vingerwijzing op hem, die het teeken verricht. Niet als uitwendige geloofsbrief aan de openbaring toegevoegd, maar zelf een bestanddeel der laatste, bewijst het wonder de Goddelijke zending van hem, die het verricht, en, bij wettige gevolgtrekking, dus ook den Goddelijken oorsprong van het door hem verkondigde woord. Dat zelfs een welgeconstateerd wonderfeit op zichzelf nog de waarheid eener leer niet rechtstreeks bewijzen kan, mag gerust worden toegegeven, maar het is niettemin een teeken, dat God met hem is, die zulke teekenen doet (Joh. 3 : 2). Bepaaldelijk moeten de wonderen van Jezus als openbaringen zijner heerlijkheid aangezien worden (Joh. 2 : 11); treffende symbolen te gelijk van het heil, dat Hij schenkt en belooft (Joh. 6 : 35. 8 : 12. 11 : 25). Zulke openbaringen en symbolen nu waren natuurlijk allereerst op de behoeften der eerste aanschouwers berekend, maar goed gestaafd en verstaan, behouden zij hunne hooge waarde ook voor elken lateren tijd. Ongetwijfeld gelooven wij thans veel meer om Christus' wil aan de wonderen, dan ter wille van het wonder in Christus, maar niettemin kan ook het wonder opleiden tot het geloof in Hem, en dit geloof tegenover velerlei weerspraak bepleiten. Het Christendom rechtvaardigt de wonderen, maar even zeer leggen de wonderen ten aanzien van het Christendom en zijnen oorsprong eene hoogst belangrijke getuigenis af. Dat doen zij echter alleen, wanneer zij niet als feiten op zichzelf beschouwd worden, maar in vereeniging met elkander, in verband met den persoon des wonderdoeners, en bij het licht zijner eigene uitspraken.

(g) De bedenkingen, tegen het dusgenaamd wonderbewijs onophoudelijk ingebracht, bieden na al het gezegde geene onoverkomelijke zwarigheid aan. Wat de wijsgeerige bedenkingen aangaat: die der spekulatieve filosofie vallen weg, wanneer het theïstisch Godsbegrip zich voldoende hand-

haven laat, en de empirische kritiek heeft wel recht om te eischen, dat eene zoo verbazende afwijking van den gewonen loop der dingen, als het wonder vooronderstelt, niet zonder deugdelijke gronden geloofd worde, maar in geen geval om hier het woord „onmogelijk” uit te spreken. Ook hier geldt het veeleer, dat „het ware niet altijd juist het waarschijnlijke” is. Leert de ervaring van den tegenwoordigen tijd, dat een beroep op wonderen vaak meer hinderlijk, dan bevorderlijk is aan de heilige zaak des geloofs: het bewijst wellicht veel tegen den geest des tijds, maar nog niets tegen deze teekenen zelve. Meer dan één, die beweert, dat hij deze steunsels voor zijn geloof niet behoeft, kent evenmin het waar geloof, als zichzelf. De opmerking, dat het wondergeloof met de moderne wereldbeschouwing in lijnrechten strijd is, en dan ook met het toenemen der beschaving verdwijnt, wettigt ongetwijfeld eene dubbel nauwgezette kritiek van het oude wonderverhaal, maar ook van de nieuwe wereldbeschouwing, en geeft in geen geval dadelijk recht om alle wonderverhalen met ééne pennestreek tot het gebied der verbeelding te brengen. „Rien n'est plus inexorable qu'un fait,” zegt het spreekwoord, en de waarschuwing, bij onze Hoogduitsche naburen gebruikelijk tegen hetgeen zij noemen: „das Kind mit dem Bade ausschütteln” kon in dit geval wel eens tijdig en noodzakelijk zijn. Wie eindelijk vraagt: „waarom dan tháns geene wonderen plaats hebben, waar zij meer dan ooit zouden noodig zijn,” vergete niet, voor zoover hij recht heeft, dat wij hier in geen geval iets van God kunnen eischen; dat ook vroeger alleen de groote keerpunten der openbaringsgeschiedenis door tal van wonderen zijn verheerlijkt geworden; en eindelijk, dat de Christen leeft in de hoop eener toekomst, die hem nieuwe openbaringen van Gods heerlijkheid op het gebied der natuurlijke en geestelijke wereld belooft.

Zwaarder zouden de historische bedenkingen wegen, indien zij onvoorwaardelijk recht hadden. Maar ook deze berusten voor geen gering gedeelte op overdrijving en misverstand. Men zegt 1) dat de gewijde schrijvers geen bij-

zonder onderscheid maken tusschen gewone en buitengewone werking van God, daar zij doorgaans alles aan zijne tus-schenkomst toeschrijven. Maar al stellen zij nergens een scherp afgebakend begrip van natuur op den voorgrond, zij kennen niettemin eene vaste natuur-orde (Gen. 8:22. Jak. 5:7), en in onderscheiding daarvan eene geheel bijzondere feitenreeks, in het leven geroepen door de eigen' tus-schen-komst Gods. (1 Kon. 17:1 en vele and. pl.) „Die Vor-stellung des Wunders ist nur weniger abgegrenzt, die Idee desselben steht fest” (Köstlin). Men beweert 2) dat de ge-wijde schrijvers zich door wonderzucht hebben laten vervoer-en tot optooiing hunner eigen verhalen. Maar wanneer men opmerkt, dat de Evangelisten, om alleen van deze te spre-ken, van den Dooper in het geheel geen wonderen melden (Joh. 10:41), en evenmin van Jezus' kindsheid en jeugd; dat men de Discipelen hunnen Meester hier nooit om een wonder hoort vragen, maar Hem zelven integendeel menig-maal een teeken ziet weigeren, en de wonderzucht scherp hoort betreffen, men wordt tot een ander oordeel geleid. Wat 3) de vele verdichte wonderen van heidensche Gods-diensten aangaat, geldt nog altijd het verstandig woord van Pascal: „au lieu de conclure, qu'il n'y a pas de vrais miracles parce qu'il y a tant de faux, il faut dire au contraire, qu'il y a certainement de vrais miracles parce qu'il y a tant de faux, et qu'il n'y en a de faux, que par cette raison, qu'il y a de vrais.” En vraagt men eindelijk 4), wat dan van die vele Christelijke wonderverhalen, b. v. der midden-eeuwen of der Roomsche kerk te gelooven, ten wier gunste, naar het schijnt, zoo menig betrouwbaar getuigenis aange-voerd wordt: Wij antwoorden, dat blind geloof hier even weinig als stelselmatig ongeloof voegt, maar nauwkeurig on-derzoek plicht blijft. Voor alsnog blijven wij wachten, dat men voor zulke wonderverhalen even bondige bewijsgronden aanvoere, als voor die des N. V. In geen geval kunnen zij iets tegen de laatstgenoemde bewijzen. Integendeel pleit de vergelijking veelmeer ten gunste, dan ten nadeele van wat de H. Schrift ons bericht.

(h) De beteekenis der wonderkwestie mag, in verband met al het gezegde, vooral niet gering geschat worden. Zij is eene principiële, zelfs eene bij uitnemendheid praktische vraag. Voor het Godsdienstig en Christelijk leven is het volstrekt niet onverschillig te weten, of God alleen kan werken door natuurlijke en eindige oorzaken, dan of werkelijk boven de Stof met hare blinde noodzakelijkheid de Geest des Oneindigen staat, en werkt in onbeperkte almacht en vrijheid. Wie het laatste ontkent, snijdt niet alleen aan het Christelijk openbaringsgeloof, maar ook der Ethiek de hartader af, en kan de klip van Natuurvergoding en Atheïsme op den duur onmogelijk mijden. Wie daarentegen een God erkent, die wonderen doen kan, zal in de wonderverhalen geen hinderpalen, maar handwijzers vinden op den weg van het Christelijk openbaringsgeloof. En voorts, de christen, die zelf de levenwekkende kracht van God op het gebed heeft ervaren, kent een proefondervindelijk bewijs voor de waarheid van het wonder op geestelijk levensgebied, dat hem hare volstreckte ontkenning in de bloot natuurlijke sfeer principiël onmogelijk maakt.

Verg. over de wondervraag, wat wij schreven Lev. v. Jez. D. I. bl. 209 en 351. II. bl. 33 en verv. der nieuwe uitg. (1863—1865). Het Johannes-Evangelie (1867), bl. 149 en verv., benevens de daar aangehaalde literatuur, waarbij men nog voege J. Hirzel, über das Wunder, u. s. w. (1863). N. Poulain, un Christianisme sans dogmes et sans miracles (1864). Cremer, über die Wunder in Zusammenh. mit der göttl. Offenb. (1865). F. Godet, de wonderen des Heeren (1868). M. Fuchs, das Wunder, in de Neun Apologet. Beiträge (1869) S. 99—139. Th. Christlieb, a. a. O. (1870) S. 318—391.

7. De Voorspellingen, gewoonlijk nevens de wonderen onder de hoofdbewijzen voor de werkelijkheid der heilsopenbaring vermeld, zijn op hare beurt zelve wonderen der Goddelijke alwetendheid, nevens die der Goddelijke almacht en vrijmacht. Dezelfde vragen zijn derhalve ook hier aan de orde, maar kunnen, na al het reeds gezegde, beknopter besproken worden.

(a) Het begrip van voorspelling wortelt in dat van het Profetisme, dat elders nader toegelicht is. (Zie onze *Bijb. Theol. des N. V.* 1887, § 5.) Door voorspelling verstaan wij de stellige aankondiging van nog toekomstige openbaringsfeiten, door het natuurlijk verstand niet te berekenen, en derhalve door Goddelijke tusschenkomst aan den ziener bekend gemaakt. Op dit gebied ons begevende, hebben wij, gelijk meermaalen, ons voor twee eenzijdigheden te wachten. Aan de eene zijde die van het oudere Supranaturalisme, dat de roeping der Profeten bijna uitsluitend beperkte tot het voorspellen van allerlei toekomstige, liefst geheel toevallige dingen, onverwacht door de uitkomst bekrond. Aan den anderen kant die van het modern Naturalisme, dat, evenmin als het vroeger Rationalisme, van eigenlijk gezegde voorspellingen hooren wil, en ook op dit gebied niets toelaat, dat niet uit den mensch zelve verklaard kan worden. Op het eerste standpunt wordt de betrekking der profeten tot het heden miskend; op het ander wordt zij zoo overdreven, dat er van openbaring, aan en door hen geschied, geene ernstige sprake meer zijn kan. Zoowel de eene als de andere voorstelling is met tal van feiten in strijd, die overtuigend bewijzen, aan de eene zijde, dat het profetisch vergezicht in het heden en voorleden geworteld was, aan den anderen kant, dat het zich onmogelijk daaruit alleen en geheel laat verklaren. Op grond zoowel van den aard der zaak, als van de uitspraken der profeten zelve, moet daarom vastgesteld worden, dat het woord der openbaring ongetwijfeld een historisch en psychologisch aanknoopingspunt in de omgeving en stemming zijner uitgelezen tolken bezat, maar dat niettemin hunne kennis der toekomst uit hooger bron, dan die van hun louter natuurlijk bewustzijn is voorgekomen. „Die Weissagung ist nicht bloß als ein göttlicher Lichtfunken anzusehen, welcher aus der durch Gott gestalteten Gegenwart hervorspringt, sondern als ein himmlisches Licht, welches Gott in die dunklen Gänge der Geschichte hineinfallen läßt, um zu zeigen, wohin sie führen. Die Prophetie hat ihre Flügel, die sie weit

über die Gegenwart hinaus tragen, nicht von der Geschichte, sondern von dem allwissenden Gott, der jeder Zeit sich so weit offenbart, als Er will und ihrem Bedürfnisze entspricht. Mag die Geschichte allemal das folgende Entwicklungsmoment unter ihren Herzen bergen, Gott hat Anfang, Mittel und Ende aller Geschichte in seinem Herzen, und die Prophetie schaut davon soviel, als Er dem Geistesauge aufthut. Darum öffnet sich dem Propheten über der Erde der Himmel, und er lauscht nicht dem in der Geschichte wachsendem Grase, sondern ist ein Vernehmer göttlicher Rede und ein Dollmetscher göttlicher Gedanken" (Delitzsch).

Dat inzonderheid het O. V. een tal van dergelijke voorspellingen mededeelt, is van algemeene bekendheid. Men denke aan de profetische aankondiging der plagen van Egypte, der uitroeiing van Eli's huis, der omstandigheden na Saul's zalving tot koning, der vijftienjarige levensverlenging van Hiskia, der zeventigjarige ballingschap, der zeventig jaarweken bij Daniël, en and. Nauwkeurige exegese en onbevooroordeelde kritiek moet beslissen, of die verhalen werkelijk het historisch betrouwbaar bericht der voorspelling van feiten bevatten, in dien vorm op het oogenblik der voorspelling nog buiten het bereik der berekening. Ook in dat geval echter moet men toezien, de schijnbaar toevallige (contingente) zaken, door de profeten verkondigd, niet als zedelijk indifferent te beschouwen. Juist door haar ondubbeltzinnig ethisch karakter onderscheidt zich de echte voorspelling van de bonte orakelreeks, die ook de Mantiek der heidensche volken wist te voorschijn te brengen. Nergens hooren wij onbeduidende curiosa door Israëls Profeten voorspellen; ook schijnbare toevalligheden, die zij aankondigen, vertoonen bij nader inzien een religieus-theokratisch karakter, en staan doorgaans met de ontwikkeling van Gods rijk en raad in rechtstreeksch verband. Niet als waarzeggers of teekenduiders, maar als vertrouwelingen Gods, voor wie Hij zelf het gordijn der toekomst heeft weggeschoven, treden zij in de geschiedenis op.

(b) De vraag naar de mogelijkheid van zulke voor-

spellingen hangt ten nauwste met die naar hare herkenbaarheid zamen. De eerste kan natuurlijk alleen toestemmend beantwoord worden, waar men aan een God gelooft, die de toekomst zélf doorschouwt, en als het Hem behaagt, ook aan anderen toonen kan, en daarbij tevens den mensch het vermogen toekent om wat God hem openbaart met bewustheid als Goddelijk woord in zich op te nemen. Zedelijk onmogelijk zou zulk eene openbaringsdaad in God geacht moeten worden, indien daardoor de vrijheid van den mensch voor goed vernietigd, en hij onder den onafwijsbaren invloed van zeker Fatum gebracht werd. Tegenover die bedenking moet echter opgemerkt, dat God de zedelijk vrije daden van den mensch juist als zedelijk vrije voorziet, en dat nimmer eene uitkomst heeft plaats gehad, alleen omdat die was voorzien en voorzgd. Schrandere mannen hebben bijvb. de Fransche omwenteling aan het einde der vorige, of den val van Napoleon in het begin van deze eeuw met betrekkelijke gewisheid vooruitgezien, en aan hunne vertrouwden voorspeld: hebben daarom beide gebeurtenissen ten gevolge dier voorspellingen plaats gegrepen? Wij staan hier tegenover het nog onopgelost probleem van het verband tusschen de voorwetenschap Gods en de vrije daden der menschen; wie echter, om de laatste te redden, elke openbaring der toekomst Gode onwaardig, ja nutteloos en schadelijk acht, kan op denzelfden grond geheel de leef der Voorzienigheid loochenen. — Evenmin mag het zedelijk onmogelijk heeten, dat God zich nu en dan van berispelijke, ja slechte menschen als tolken zijner openbaring bediende, zoo als een Bileam, Jona, of Kajaphas. Het ideaal der zedelijkheid staat ongetwijfeld hooger in de dagen des N., dan in die des O. V., omdat ook het licht der waarheid thans zooveel klaarder verzeen is. Een ziener met groote karaktergebreken kon niettemin bode van bijzondere openbaringen zijn; de vertrouweling Gods in een enkel opzicht is daarom nog niet altijd zijn gunstgenoot. — En wat de mogelijkheid der zaak aan menschelijke zijde betreft: reeds het natuurlijk raadvermogen (divinatie, Ahnung, second sight), bij sommigen tot

zoo merkwaardige hoogte ontwikkeld, bewijst dat de menschelijke geest ook een orgaan voor de toekomst, gelijk een geheugen voor het voorledene heeft. Waarom, vragen wij, zou deze natuurlijke aanleg niet door Goddelijke werking aldus kunnen worden verhoogd en versterkt, dat de blik van het geestesoog niet langer door de beperkende grenzen van tijd en ruimte belemmerd wordt?

Herkenbaar was elke Goddelijke openbaring gewis voor den Profeet, die haar ontving (verg. § 32, 6), vooral wanneer het geopenbaarde, gelijk meermalen gebeurde, met zijne eigene inzichten streed (2 Sam. 7 : 3. 2 Kon. 4 : 27). Zelve wijzen zij uitdrukkelijk op eene ure van hooger wijding en roeping, waaraan zij vruchteloos poogden weerstand te bieden, en die hen vaak onverwacht op een gebied, niet van verstandelijke reflectie, maar van door God gewerkte intuïtie der toekomst verplaatste. — Ook voor hunne tijdgenooten was het niet onmogelijk, de echte Profeten van Jahve te onderscheiden van valsche. De eerste bleven, in onderscheiding van de andere, aan de grondbeginselen van het Mozaïsme getrouw, bestreden manmoedig geliefkoosde denkbelden, zonden en neigingen, en waren meermalen in de gelegenheid hunne zending door teeken en wonder te staven. Voorts bleef voor den tijdgenoot de Goddelijkheid dezer zending uit den aard der zaak een punt van geloof, tot dat de uitkomst het pleit tusschen hen en hunne tegenstanders beslist had. — Voor ons eindelijk is de echte profetie, in onderscheiding der valsche, herkenbaar, niet slechts aan haar theokratisch karakter en de verhevenheid van haar inhoud en toon, maar ook aan de getuigenis van den Heer en zijne Apostelen, die haar als zoodanig aanwijzen, terwijl eindelijk in menig geval het verrassende eener eerst schier ondenkbare vervulling allen twijfel aan haren Goddelijken oorsprong voor goed onmogelijk maakt.

(c) Dat in werkelijkheid zulke profetiën bestaan, als wij bedoelen, en reeds vervuld zijn of nog voortgaan vervuld te worden, heeft nauwelijks aanwijzing noodig. Alleen wanneer men op de behandeling der openbarings-geschiedenis

zekere welbekende maatregelen toepast, laat het zich loochenen, dat er tusschen voorspelling en vervulling hoogst merkwaardige overeenkomsten zijn. Men denke aan de profetiën, betreffende geheele volken of wereldsteden (Assyrie, Babylon, Ninive, Tyrus); inzonderheid aan de bepaalde voorspellingen betreffende den persoon en het werk van den Heer. Dat zulke verwachtingen zijn uitgesproken, jaren en eeuwen voor zij verwezenlijkt werden, laat zich even weinig op goede gronden ontkennen, als dat zij zich verre boven den bloot natuurlijken gezichtskring verhieven. Ja waarlijk, „quidquid agitur, praenuntiabatur; quidquid videtur, audiebatur” (Tertullianus). Al werd zelfs, onder den invloed eener waarlijk bezonnen kritiek, de lijst dezer voorspellingen op menig punt ingekort, nog altijd blijven er niet weinige over, wier bestaan en beteekenis alleen ten gevolge eener onverbiddelijke parti-pris kan geloochend worden.

(d) De bewijskracht der voorspellingen bij de vraag naar de werkelijkheid der Heilsopenbaring is uit den aard der zake tweeledig. Zij heeft deels tot den profeet zelven betrekking, en deels tot den persoon of de zaak, die door hem voorspeld is geworden. Blijkt het op stelligen grond, dat een profeet heeft voorspeld, wat zich volstrekt niet berekenen liet, en niettemin ten gezetten tijde vervuld is, hijzelf treedt dan ondubbelzinnig in het karakter van een Godsgezant voor ons, en zijn woord blijkt dien ten gevolge een waarachtig Goddelijk woord. Maar vooral strekt de vervulling van het Profetisch woord in zijn persoon en werk voor het geloof ten klaren bewijze, dat Jezus Christus waarlijk de van ouds beloofde koning des Godsrijks is. Dit staat toch onwedersprekelijk vast, dat de Messiasverwachting door de Joden en zelfs door vele Heidenen is gekoesterd; dat die verwachting op het profetisch woord was gebouwd; en dat de overeenkomst van dit woord met de uitkomst talloze malen de bewondering zelfs van het eerlijk ongeloof uitgelokt heeft. Jezus en de Apostelen worden dan ook niet moede op de vervulde profetie als een onbetwistbaren waarborg der Goddelijkheid van het Evangelie te wijzen (zie b.

v. Luk. 4 : 16—21. Joh. 13 : 19. De Hand. d. App. gedurig. Rom. 1 : 2 enz.). De bewering (Schleiermacher), dat het onmogelijk is uit de profetiën te bewijzen, dat Christus de Heiland is, wordt door de stelligste uitspraken des N. V. en door een tal van feiten weersproken (zie b. v. Hand. 8 : 30—37). Bepaaldelijk in de eerste eeuwen des Christendoms was dit bewijs van onschatbare waarde, en wordt dan ook door de oudste Apologeten, een Justinus M., een Origenes en and., met opzet en nadruk gevoerd. En wat later tijden betreft: kan ook thans de indruk der bedoelde overeenkomsten niet meer zoo overweldigend zijn, als toen zij eerst werden waargenomen, hare beteekenis is nog altijd dezelfde, althans wanneer het gelukt op de vele bedenkingen, die ook tegen déze soort van uitwendige bewijzen ingebracht worden, een bevredigend antwoord te geven. Zelfs neemt in dat geval — in onderscheiding van het eigenlijk wonderbewijs — de bewijskracht der voorspellingen toe, hoe meer de loop der tijden vooruitspoedt, en ons telkens nieuwe proeven der waarheid van het profetisch woord doet aanschouwen.

(e) De bedenkingen, tegen het bewijs uit de voorspellingen aangevoerd, bewegen zich beurtelings op Bijbelsch en Buitenbijbelsch gebied. De eerste zijn ongetwijfeld het minst van overwegenden aard. Slechts ten gevolge van onwillekeurig of opzettelijk misverstand kon men pogen uit de H. Schrift zelve te doen blijken, dat de Heer of zijne Apostelen aan het profetisch woord en zijne vervulling geene zoo groote beteekenis hechtten. In geen geval laat zich die wanhopige stelling uit Matth. 11 : 11. 1 Kor. 13 : 2, 9 en dergel. pll. bewijzen, terwijl uitspraken als Luk. 16 : 31. 24 : 25. Hand. 3 : 24. 26 : 22. enz. haar luide weerspreken. — Het Bijbelsch bericht, dat, ook tegenover het vervuld Profetenwoord, velen ongeloovig en ongehoorzaam gebleven zijn, zou ons alleen bedenking baren, indien wij beweerd hadden, dat dit bewijs iemand tot gelooven kon dwingen, onverschillig hoedanig voorts zijne zedelijke gesteldheid mocht zijn; of vergeten konden, dat ook deze ver-

harding voorspeld was (Hand. 28 : 23—27). — Wel wijst de H. Schrift bij herhaling op de mogelijkheid van daemonische werking, ook op dit geheimzinnig gebied (Matth. 24 : 24. Hand. 16 : 16—18. 2 Thess. 2 : 9), maar zij roept tevens tot onderscheiding der geesten, en geeft daartoe een toetssteen in handen (Deut. 18 : 18—22. Jer. 28 : 15—17). — Klaagt men over de duisterheid van vele profetiën: voor zoover die klacht niet overdreven is, lokt zij het wederwoord uit, dat die duisternis vóór de vervulling deels natuurlijk, deels zelfs noodzakelijk was, en deels door menigen lichtstraal van hoogen luister voldoende wordt opgewogen. — Het bezwaar, uit het verschijnsel ontleend, dat menige Godspraak des O. V., in haren samenhang en naar de letter verklaard, op geheel iets anders blijkt te doelen dan op de personen of feiten, waarvan het N. V. die verklaart, mag niet gering geacht worden, maar vermindert toch bij een opzettelijk onderzoek naar den zin, met de woorden: „opdat vervuld werd,” enz. te verbinden (Verg. onze *Christologie*, 1, bl. 52), en is ook bij lange na niet op alle profetiën van toepassing. — En wijst men eindelijk op een tal van Bijbelsche voorspellingen, die nog na eeuwen onvervuld zijn gebleven, men mag tegenover dit onmiskkenbaar feit aan de eene zijde het verschil tusschen vorm en inhoud, letter en geest niet voorbijzien, en aan den anderen kant niet vergeten, dat de laatste bladzijden der wereldgeschiedenis nog altijd moeten worden nedergeschreven.

Maar ook op buiten-Bijbelsch gebied vindt men stof van bedenking en weerspraak. Men wijst op de bekende verschijnselen van Mantie, waarzeggerij, wichelarij, enz., ook bij de Heidensche volken. Maar men verliest daarbij het reeds opgemerkt principiëel verschil tusschen dit gebied en het Israëlitisch Profetisme geheel uit het oog. „Das heidnische Orakel ist zweideutig, wie die Dialektik; Jehova aber ist kein Loxias; das prophetische Wort zeigt bestimmt und unzweideutig hin auf das Eine. Pythia's Bewusstsein wird in Dampf eingehüllt, der aus den Höhlen der Erde aufsteigt; ihre Begeisterung ist die bewustlose Naturbegeisterung, wie

im magnetischen Hellschen; dagegen is es „die Hand des Herrn,” welke über Israëls Propheten kommt; ihr Hellschen is nicht das des Soanambulismus, sondern des menschlichen Geistes Mitwissen mit dem Heiligen Geiste der Vorsehung. Die heidnischen Wahrsager prophezeien aus Eingeweiden und Vögelflug; Israels Propheten dagegen schauen in den Spiegel der Geschichte und weissagen aus den Zeichen der Zeit” (Martensen). De hoogere verwachting eener heerlijke toekomst, bij en boven dit alles ook bij de uitnemendste heidenen aangetroffen, strekt mede ten bewijze, dat het bovennatuurlijke ook op dit gebied in geen deele het tegen­natuurlijke is. — Wat Israël aangaat: het is bekend, dat het niet weinige dusgen. Messiaansche voorspellingen verklaart in geheel anderen zin, zoodat zij alle bewijskracht voor de Goddelijkheid van het Evangelie verliezen. Maar het is even gewis, dat die opvatting voor geen gering gedeelte uit reaktie tegen het Christelijk geloof is geboren, en dat zeer dikwijls de oudste en beste Joodsche exegeten de Christelijke verklaring begunstigen. (Zie Hengstenberg's *Christol. d. A. B.* op de belangrijkste plaatsen.) — De bewering, dat alle plaatsen, die een kennelijk profetisch karakter vertoonen, eerst later bij het licht der uitkomst verdicht en geboekt zijn, is een plumpe onwaarheid. Van waar de Messiasverwachting der Joden, kort vóór Jezus' komst in heel het Oosten verspreid, zoo er in het geheel geen Messiaansche voorspellingen waren? De machtspreuk: „bei keiner Weissagung sind wir schlechthin gewisz, kein *vaticinium ex eventu* vor uns zu haben” (Strauss, *Glaubeuist.* I, S. 223. u. ff.) verdient geen repliek, dan alleen het: „stat pro ratione voluntas.” — Onmogelijk is de harmonie van voorspelling en vervulling alleen, wanneer het geloof aan een alwetenden, almachtigen en vrijwerkenden Heer der toekomst eene hersenschim is, „siquidem ista sic recipiuntur, ut si *divinatio sit, et Dii sint, et si Dii sint, sit et divinatio*” (Cicero, de *Divinat.* I. 5). — En wijst men, ten slotte, op het vreeselijk misbruik, ook van dit geloof in den dienst van dweepzucht en waanzin gemaakt, men overwege hoe wei-

nig dat misbruik tegen het recht gebruik kan bewijzen, en wat rijken schat van licht en troost dit laatste daarentegen reeds sinds eeuwen ontsloten heeft.

(f) Het kan ons, na dit alles, niet bevreemden, dit bewijs door mannen als Grotius, Leibnitz, Pascal en vele anderen in eere gehouden te zien. De bewijsvoering intusschen, op vervulde voorspelling gebouwd, zal ten behoeve van den Israëliet eenigzins anders moeten worden ingericht, dan die ten behoeve van den wijsgeerigen twijfelaar, terwijl ook de verschillende graad van ontwikkeling, taalkennis enz. der tegenstanders van het profetisch woord daarbij niet mag worden voorbijgezien. De bewijzen, aan afzonderlijke Godspraken ontleend, moeten natuurlijk niet slechts geteld, maar gewogen, en de gewijde uitspraken naar den beproefden regel van de Hermeneutiek des O. V. zorgvuldig verklaard worden. Tevens is het van belang, dit argument in zijn geheel niet te scheiden van, maar ten nauwste te verbinden met het Wonder, gelijk dit laatste wederom met geheel het historisch bewijs, en niet slechts op een tal van afzonderlijke plaatsen, maar vooral op het groot Geheel van de oud-testamentische bedeeling in haar profetisch karakter te letten. Inzonderheid komt het er op aan, in de profetische uitspraken niet slechts geloofsbrieven voor, maar bestanddeelen van de openbaring-zelve te zien, die mede strekken om ons deze laatste te aanschouwen te geven in hare trapsgewijze ontwikkeling. Telkens openbaart God zich op nieuw, deels in de aankondiging, deels in de vervulling der heilsfeiten, die weder de kiem van nieuwe ontwikkeling in zich dragen. Zoo staat elk profeet als op de schouders van achtbare voorgangers, en te zamen wijzen allen op Eén, die zich met welbewuste beslistheid op hen, als zoovele getuigen zijner Goddelijke zending, beroept (Joh. 5 : 39—47).

Verg., behalve de Literatuur, aangeh. in onze Bijb. Theol. des N. V. bl. 35, A. Nicolas, *Etud. Philosoph.* (1851) IV. p. 158--284. K. Köhler, *der Profet. der Hebr. und die Mantik der Griechen* (1860). G. Baur, *Geschichte der A. T.liche Weissagung* (1861), doch vooral het belangrijk boek van Küper, *das Prophe-*

tenth. d. a. B. übersichtl. dargestellt (1870). — De ongerijmdheden, tot welke men bij de stelselmatige verwerping van dit bewijs onvermijdelijk komen moet, zijn overtuigend in het licht gesteld door A. Monod, in zijne uitnemende Leerrede: la crédulité de l'incrédule. Sermons, T. II. (1857) pag. 311—365.

8. Wij spraken over Wonderen en Voorspellingen in het algemeen. Op twee soorten moeten wij nog afzonderlijk acht geven: de voorspellingen, door Jezus gedaan, en de wonderen, aan, voor en met Hem geschied.

Wat de eerste betreft: naar luid der Evangelische verhalen heeft onze Heer een tal van merkwaardige voorspellingen uitgesproken aangaande zijn eigen naderend lot (Matth. 16: 21. 17: 12, 22. 26: 1, 2 en gelijkl. pll.); het gedrag en lot zijner discipelen, met name Petrus en Judas (Matth. 26: 21 en verv. 31—34. Joh. 21: 18, 19); den ondergang van den Joodschen staat (Matth. 24: 4 en verv.); als ook betrekkelijk den strijd en den triomf van zijn Evangelie (Matth. 13: 31—33. 26: 13 verg. Luk. 12: 49—51), en den afloop der geheele wereldgeschiedenis (Matth. 24, 25). Ook aangaande deze voorzeggingen geldt, wat ten aanzien der Bijbelsche profetiën in het algemeen is herinnerd. Voor alle dingen moet uitgemaakt, langs exegetisch-kritischen weg, dat wij hier waarlijk uitspraken voor ons zien, van Jezus zelven afkomstig, en van dien aard, dat zij uit den gewonen loop der dingen, op natuurlijke wijze voorzien, onmogelijk verklaard kunnen worden. Daarbij mag aan geen aprioristische kritiek, die van de stilzwijgende onderstelling der onmogelijkheid van zulke verschijnselen uitgaat, het stemrecht toegekend worden. De feiten zijn op zichzelf te beschouwen, in hun historisch verband, en bij het licht van hetgeen reeds van elders ten aanzien van den Heiland bekend is. Blijkt het langs dien weg, dat zij recht geven om Hem niet slechts eene zeldzame menschenkennis, maar ook eene eigenlijk gezegde voorwetenschap toe te kennen, door de uitkomst glansrijk gestaafd: wij hebben dan het volste recht om in zulk eene feitenreeks het teeken en onderpand, niet slechts van Goddelijke zending, maar zelfs in dit geval

van Goddelijke heerlijkheid op te merken. Jezus-zelf heeft de zijnen op deze vervulde profetiën, als waarborgen zijner Messiaswaardigheid en hemelsche afkomst gewezen. (Joh. 13:19. 14:29.) Te meer waren zij voor hunne behoeften geschikt, omdat de wetenschap ook van het verborgene als een der trekken beschouwd werd, waaraan men den Messias als Gods hoogsten gezant onderkennen zou (Joh. 4:25. 16:30). Maar ook voor later eeuw blijven zij, langs den weg van wettige gevolgtrekking, ten blijke verstrekken van de geheel éénige zelfbewustheid, die Hij met zich heeft omgedragen, en van den geheel éénigen rang, dien Hij in het Godsrijk bekleedt.

Tot eene gelijke voorstelling komt men bij een blik op de wonderen, aan, voor en met Jezus gedurende zijn verblijf op aarde geschied. Wij hebben ditmaal niet op zijne daden het oog, maar op een aanmerkelijk deel zijner lotgevallen, zoo als de merkwaardige omstandigheden zijner geboorte; de Engelverschijningen en hemelstemmen, op merkwaardige keerpunten zijner levensgeschiedenis; de teekenen bij zijn sterven en herleven; de lichamelijke opstanding ten derden dage; de verhooving in den hemel met hare wondervolle gevolgen; met name de nitstorting des H. Geestes, de bekeering van Paulus en verv. Het is hier natuurlijk de plaats niet, de aannemelijkheid van al deze feiten op zichzelve te handhaven — ten aanzien der voornaamsten zal daartoe later gelegenheid zijn — maar alleen om, die betrouwbaarheid voorondersteld, hunne Apologetische beteekenis aan te duiden. De mechanische wijze, waarop dit argument niet zelden toegepast is, heeft het hare toegebracht om het bij velen in miskrediet te doen komen. De gevolgtrekking: „het Christendom is Goddelijk, want tóen en dáar zijn Engelen gezien en stemmen uit den hemel gehoord,” zoo als die daar ligt, zullen zeker slechts weinigen voor hunne rekening nemen. De beteekenis van al de bedoelde feiten staat ook in geenen deele gelijk. Dit neemt echter niet weg, dat zij, behoorlijk toegelicht en geplaatst in hun historisch verband, niet weinig bijdragen om de verhevenheid, ja de Goddelijk-

heid der openbaring in Christus te staven. Niet slechts de stralen, die van haar uitgaan, maar zelfs de purperen wolken, die haar omzweven, getuigen mede van den luister der zon. Alleen zie men toe, ook de hier bedoelde feiten niet slechts als uitwendig bijkomende bewijzen, maar als wezenlijke bestanddeelen van de openbaring des heils te beschouwen. Al dat wonderdadige is uitnemend geschikt om de reeds opgewekte overtuiging der hooge waardigheid van den persoon des Heeren te sterken, en het zal daartoe op zijne beurt dienstbaar zijn, mits het slechts beschouwd worde, niet op zichzelf, maar in verband met het heerlijk geheel, en bij het licht van Jezus' eigene uitspraken. Zeker treden al deze wondervolle verschijnselen in de schaduw terug bij de veel grooter geestelijke wonderen, door Christus en het Evangelie te weeg gebracht, maar toch zou het een eenzijdig Spiritualisme zijn, de eerste daarvan volstrekt onbeduidend te noemen. Zij hebben voor sommigen weldadig gewerkt (Matth. 27:54); de Heer-zelf heeft daaraan betrekkelijk waarde gehecht (Joh. 12:30), en eenmaal voldoende gehandhaafd, bevatten zij ook voor later' tijd eene getuigenis Gods, die niet gering mag geschat worden (Hebr. 2:3, 4). Dit geldt met name van de opstanding des Heeren, waaraan, gelijk later zal blijken, te recht door zijne eerste getuigen eene zeer hooge Apologetische waarde toegekend wordt. Werkelijk blijkt het, dat de geheele beschouwing van zijn persoon en werk eene geheel andere wordt, naarmate men al of niet gelooft, dat Hij ten derden dage verzezen is. Schier onbegrijpelijk mag het daarom heeten, dat men (Schleiermacher) de opstanding en hemelvaart niet eenmaal als bestanddeelen der leer aangaande den persoon des Heeren heeft willen toelaten; en ongeloofelijk bijna, dat men haar historisch bewijsbaar, maar dogmatisch min beteekenend acht. „Was ich nicht verstehe, dasz ist, wie man behaupten kann: ich glaube an die Auferstehung Jesu, und diesen Glauben für eine Nebensache erklären" (Riggenbach). Intusschen spreekt het van zelf, dat men ook déze gebeurtenis niet mag isoleeren van het historisch verband, waarin zij, bijna zeiden

we tot zekere hoogte begrijpelijk, maar nu ook voor de groote vraag, die ons bezig houdt, te meer beteekenend wordt.

9. Wie op al de genoemde gronden het openbaringskarakter der Christusverschijning erkent, heeft ook een vasten grond voor den voet om de Apostolische eeuw in het rechte licht te beschouwen, en de getuigenis, die zij mede ten gunste van de werkelijkheid der Heilsopenbaring doet hooren, naar eisch te waardeeren. Onmogelijk is het, de Apostolische eeuw te begrijpen, wanneer men haar van de Messiaansche periode gescheiden heeft. Bij het licht der laatste integendeel wordt het verklaarbaar — maar bewijst het dan ook niet weinig — dat de Apostelen zijn, die zij zijn, en doen, wat zij doen. Ook de geschiedenis van de stichting en eerste uitbreiding der Christelijke kerk is niet slechts een bewijs voor, maar zelve een bestanddeel van de Goddelijke heilsopenbaring in den verheerlijkten Christus. In dit licht haar beschouwende, kan het ons evenmin ongelooft als onbeteekenend voorkomen, dat er wonderen door en in betrekking tot de Apostelen plaats hadden, die in vereeniging met voorspellingen, hier gehoord en vervuld, hen als mannen Gods legitimeeren, (Hand. 3 en 4. 11: 28. 27: 21—25) en aan hunne Evangelieprediking een hooger karakter bijzetten, dan dat van een bloot menschelijk woord (Hand. 4: 29, 30). En meer nog dan afzonderlijke wonderen en voorspellingen, waarover altijd gestreden kan worden, legt de geheele individualiteit der Apostelen, vergeleken met een vroeger tijdperk, gelijk wij die hier leeren kennen, een belangrijk gewicht in de schaal. Petrus en Paulus, wat getuigen persoonlijkeden als deze, ten gunste en ter eere van Jezus? De laatste vooral is volstrekt onbegrijpelijk, indien de opstanding en verhooging des Heeren eene kunstig verdichte fabel moet heeten. (Verg. de belangrijke verhand. van W. Beyschlag over Paulus' bekeering, voork. in de *Stud. u. Krit.* 1864, II. Holl. vert. door A. M. Cramer, 1865.) Op de vraag: „wat vooronderstelt eene persoonlijkheid, werkzaamheid en ervaring als van Paulus, ten aanzien van Jezus van Nazareth,” is de moderne negatie tot dusver

het bevredigend antwoord schuldig gebleven. Wat meer is, de geheele geest der Apostolische eeuw en hare literatuur, met de laatst voorgaande en naast volgende eeuw vergeleken, vertoont een geheel eigenaardig karakter, dat zich zeker niet beter, dan uit den machtigen invloed eener nieuwe, bijzondere openbaring verklaren laat. Vatten wij dit alles te zamen, het alternatief dringt zich met verhoogden ernst aan ons op: „er rest niets anders, dan óf het Christendom voor het resultaat van monsterachtig bedrog te verklaren, óf toe te stemmen, dat God werkelijk gesproken en gehandeld, d. i. in den eigenlijken zin des woords zich geopenbaard heeft in Christus” (Auberlen).

10. Laat zich de werkelijkheid der Heilsopenbaring in Christus na al het gezegde moeielijk loochenen, ook over die des Ouden Verbonds gaat thans het licht voor ons op. Niet gaarne zouden wij beweren, dat het onmogelijk was het Goddelijk gezag van Mozes en de Profeten, ook op zichzelf en buiten het licht van het Evangelie beschouwd, tot zekere hoogte te staven. Maar bij den tegenwoordigen stand van de kritiek der Schriften des O. V. verdient zeker de methode de voorkeur om pas over het openbaringskarakter van het Mozaïsme en Profetisme te spreken, nadat de historische grond voor het geloof in Christus gelegd en bevestigd is. Het laat zich toch niet loochenen; terwijl de eerste eeuwen ook ter wille van Mozes en de Profeten in Christus geloofden, blijft de kerk onzer dagen vooral ter wille van Christus en op zijn woord ook het gezag van Mozes en de Profeten erkennen. Dat Hij en zijne Apostelen het woord dezer mannen als Goddelijke getuigenis erkend, en daarop voortgebouwd hebben, laat zich niet ernstig weerspreken (Joh. 5 : 39. Hand. 17 : 2, 3). Evenmin echter, dat ook deze Godsmannen, naar luid der gewijde verhalen, hunne hoogere zending door echt-profetische woorden en wondervolle daden gestaafd hebben. Geheel de oud-testamentische Godsdienstbedeeling treedt te voorschijn in het karakter van voorloopige heilsopenbaring. Ook hier hebben de wonderen te hooger beteekenis, naar mate zij met hoofddoel en middenpunt dier openbaring

in meer rechtstreekschen zamenhang staan. Niet allen hebben, op zichzelf beschouwd, dezelfde evidentie; niet allen ook dezelfde historische en religieuze beteekenis. Een bezonnen onderzoek moet menigen steen des aanstoots voor den Apologeet uit den weg ruimen; maar genoeg, tegenover menige onbeantwoorde vraag, waar het afzonderlijke feiten betreft, staat hier de macht des geheels, die evenmin weggecijferd kan worden, als op natuurlijke wijze verklaard. Gelijk de Christus het grootste wonder des N. V., zoo is Israël-zelf, waaruit de zaligheid voortkwam (Joh. 4:21), het grootste wonder des O. V. Drie feiten inzonderheid blijven ons bepaald onbegrijpelijk, indien ons het geloof aan bijzondere openbaring hier tot elken prijs is verboden; wij bedoelen het Monotheïsme in Israël, de Theokratie over Israël, en het voortdurend bestaan en lot van het Israëlitische volk, beschouwd bij het licht der oude voorspelling en der latere Christusverwerping (Deut. 28. Rom. 9—11). Het Joodsche volk, in zijn geheel beschouwd, wordt een eeuwenheugend bewijs voor de waarheid des Christendoms; een Ahasveros, die geen Simeons-uitgang kan hopen, vóór hij den Christus gevonden heeft: „inimica testis fidei nostrae” (Augustinus). Staat dit in beginsel vast, dan bevat ook op dit gebied het wonderbare geen onoverkomelijk bezwaar, sschoon afzonderlijke wonderverhalen natuurlijk nader onderzoek eischen. Israël is alleen als openbaringsvolk te verklaren, en het voorleden, het heden en de toekomst van dat volk blijft een raadsel, zoo in Christus en Christendom geen bijzondere openbaring gegeven is.

Verg. over dit onderwerp eene Verh. van L. Suringar, in de Werken v. h. Haagsch Gen. 1809. I. da Costa, Voorrl. over de vier Evang. (1840), I. bl. 20 en verv. C. H. Kalkar, over de Theokratie onder Israël, H. G. 1842. C. A. Anberlen, de Godd. openb. enz. I. bl. 120 en verv. (Holl. vert. 1862). H. Schultz, Alt-testamentl. Theol. 2 Th. (1869), en E. W. Hengstenberg, Geschichte des Reiches Gottes unter dem A. B., I. (1869), vooral de Inleiding.

11. Keerde alzoo de cirkel tot zijn punt van uitgang

terug, het spreekt van zelfs, dat de volle kracht van het gevoerd historisch pleit eerst dan geheel in het licht treedt, wanneer men niet enkel op scheiden, maar vooral ook op verbinden bedacht is. Zwarigheden blijven er zeker niet weinige over, maar zij worden bijna gering, vergeleken bij de veel grooter bezwaren, waarin men zich onvermijdelijk wikkelt, zoolang men, tegenover al deze stemmen, het bovennatuurlijk karakter der Christelijke openbaring blijft loochenen. Geen wetenschap, of zij heeft hare raadselen; die van den Godsdienst uit den aard der zake het meest. Waar echter daartegenover zoo deugdelijke gronden bestaan, blijft de Apologeet in zijn recht, wanneer hij, aan den ingang des Christelijken tempels, niet slechts met luider stemme, maar ook met opgeheven hoofde herhaalt: „Introïte, et hic Dii sunt.” „Hoc unum gestit (Religio), ne ignorata damnetur” (Tertullianus).

II. Wat als resultaat van het Uitwendig bewijs is verkregen, wordt door het Inwendig op geen enkel punt weersproken, en in menig opzicht met kracht ondersteund. Inwendig — reeds die naam maakt in het algemeen met den aard van dit bewijs ons bekend. Het is niet aan eenig zinnelijk wonder of teeken, maar aan den inhoud der openbaring zelve ontleend. De Heer wees er op, Joh. 7:17, (verg. Joh. 8:47. 18:37^b. 1 Joh. 4:6^a) en beloofde, dat wie waarlijk gezind was Gods wil te doen, m. a. w. de oprecht waarheidliebende en naar heiligheid strevende mensch, zich proefondervindelijk van de Goddelijkheid zijner leer overtuigen zou. Maar wat alzoo bepaald van zijne leer geldt, het laat zich niet minder herhalen van geheel de Heilsopenbaring. Het inwendig bewijs voor haren Goddelijken oorsprong laat op meer dan ééne wijze zich voeren; wij staan bij voorkeur stil bij den indruk en den invloed, dien het Evangelie te weeg brengt op het waarlijk ontvangbaar gemoed.

1. Groot is reeds de Indruk, dien (a) het plan van Jezus te weeg brengt, gelijk Hij dat in woord en daad openbaart.

Nooit is verhevenere gedachte, dan de hoofdgedachte van zijn leven, in eenig menschenhart opgerezen. Een Godsrijk, geheel algemeen, geestelijk, eeuwig van duur; niet door stoffelijke, maar door zedelijke krachten gesticht; eene geestelijke schepping, in één woord, die hemel en aarde omvat. Reeds de gedachte alleen schijnt eene dwaasheid; zij rees dan ook nimmer — het is historisch bewezen — in het hart van wijsgeeren of dichters, van wetgevers of koningen op. En toch, zij is door Jezus van Nazareth gekoesterd, geuit, tot nooit gekende hoogte verwezenlijkt. (Verg. F. V. Reinhard, *Plan van den Stichter des Christendoms* (1806), benevens ons *Lev. v. J. I. 2. § 12*, en de daar aangeh. lit., als ook Ph. Schaff, *Jezus Christus, het wonder der gesch.* Holl. vert. 1867.) Zelfs een Frederik de Groote en Napoleon I hebben hier het spoor van iets bovennatuurlijks waargenomen. Beteekent het weinig of niets?

(b) Geen minder indruk wordt in het waarheidlievend gemoed door de zelfgetuigenis van Christus gewekt. Om de kracht van dit bewijs te gevoelen, moet vooral bedacht worden, dat Hij nederig was van harte, en zijne eigene eere niet zocht (Matth. 11: 29. Joh. 5: 43.) En toch, deze mond verklaart van zichzelf, wat nooit iemand van zichzelf getuigd heeft. Wij vernemen die getuigenissen aangaande zijne bovenmenselijke waardigheid, niet slechts bij Johannes, maar ook in de drie eerste Evangelien, overvloedig en ondubbelzinnig. Slechts de willekeur kan ze alle onecht noemen; slechts onnatuurlijke verwringing die woorden natuurlijk verklaren. Historische en psychologische gronden verbieden ons hier evenzeer aan zelfbedrog, als aan dweepsucht te denken. Derhalve, de uitspraak dezer zelfbewustheid moet waarheid zijn; en al ware die waarheid zelfs onbegrijpelijk, de onwaarheid is ten eenenmale ondenkbaar.

(c) Het blijkt bij een blik op den indruk, door de geheele persoonlijkheid des Heeren gemaakt. „Alle Zweifel überwindet die Unerfindbarkeit Christi“ (Lavater). Rijkdom en harmonie; kracht en kalmte; heiligheid en liefde; majesteit en nederbuiging, zij zijn hier als nergens anders

vereenigd, zonder immer met elkander te botsen. Dat feit, later (§ 93) opzettelijk tegenover elke weerspraak te staven, waarborgt aan de eene zijde de betrouwbaarheid zijner zelfgetuigenis, aan de andere de onverdictbaarheid zijner geschiedenis. (Verg. de Verh. van J. A. Dorner, *Over de volmaakte heiligheid van J. C.* Holl. vert. 1862.) Eer kon een Madonna van Rafaël of Murillo door een leerling op het doek zijn getooverd, dan dit Christusbeeld door deze Galileërs verdicht. Als de hoogste, de ideale Mensch staat Hij voor ons, en evenmin de Rede als de Ervaring geeft ons vrijheid om in Hem het bloot natuurlijk produkt der zondige menschheid te zien.

(d) Allerminst gevoelen wij daartoe moed, als wij met den indruk te rade gaan, door den zedelijken en Godsdienstigen inhoud der Heilsopenbaring gedurig bij vernieuwing verlevendigd. Reeds de Mozaische Godsdienst maakt te dezen aanzien een indruk, die bij uitnemendheid gunstig is. Men denke o. a. aan het streng ethische van zijn Godsbegrip, tegenover de zinnelijke voorstellingen van het Polytheïsme, aan het echt humaan, philanthropisch, religieus karakter der wetgeving, vergeleken met die van andere volken der oudheid; aan het zedelijk karakter der voornaamste, ons bekende profeten, voor elke fictie, maar ook voor elke illusie te hoog; aan den onverzoenlijken strijd van den Israëlitischen Godsdienst met den schier onuitroeibaren volksaard, die ons verbiedt in genen het natuurlijk resultaat van dezen te zien; aan de trapsgewijze ontwikkeling eindelijk der Messiasverwachting, tot eene hoogte en met eene bestemdheid, die onverklaarbaar blijven, zoo men hier geene vrucht van bijzondere openbaring erkent. — Maar inzonderheid draagt de inhoud van het Evangelie des N. V. den stempel der Goddelijkheid. Zijn hoofdinhoud, de eerste liefde van God, uit genade aan een zondige wereld betoond, is nimmer te voren in een menschenhart opgeklommen. Evenmin is het Christelijk Godsbegrip in zijne reinheid en verhevenheid door één wijsgeer der oudheid, hetzij geëvenaard of overtroffen geworden. Daarbij heeft de Christelijke zede-

leer, wat de verhevenheid harer voorschriften, de zuiverheid harer beginselen, de kracht harer drangredenen en hulpmiddelen aangaat, eene voortreffelijkheid, die bij de vergelijking met elke wijsgeerige te meer in het oog valt. Wat vooral niet mag voorbijgezien worden: terwijl elke menscheelijke Godsdienstleer meer of min optimistisch is, vertoont de Christelijke een merkwaardig pessimistisch karakter. Zij vleit den mensch niet, maar snuikt zijnen hoogmoed door hem als zondaar te brandmerken; den ootmoed maakt zij, naar des kerkvaders woord, tot eerste, tweede en derde deugd, en voert ons juist door deze donkere diepten tot de hoogste zedelijke volmaking, die denkbaar is. Een Geloofsen Zedeleer, zoo geheel vóór den mensch, en toch zoo weinig náar den mensch, is het waarschijnlijk, dat zij uit en ván den mensch afkomstig zou wezen? (Verg. over dit bewijs de drie Verh. van J. Clarisse, Möller en een ongen. in de werken van het H. G. 1803, en, gelijk ook over het thans volgende punt, den schoonen 9^{en} en 10^{en} Brief van C. H. Stirm, *Apologie des Christenth.* (1836) S. 310 u. ff.)

2. Zoo komen wij van zelf tot den Invloed, dien het Evangelie des koninkrijks oefent op het daarvoor ontvangbaar gemoed. Reeds vroeger spraken wij (§ 32. I. 4) over de werking des Christendoms in ruimeren kring, maar ook bij den blik op de kleine wereld van één menschelijk hart worden wij tot geen andere slotsom geleid. De ervaring bewijst, dat het Christendom eene kracht bezit tot verlichting, vertroosting en heiliging van den mensch, die niet hoog genoeg kan geroemd worden. (Verg. F. V. Reinhard, *De praestantiá Rel. Chr. in consolandis miseris*, Holl. vert. 1804. S. K. Thoden van Velzen, *De hominis cum Deo similitudine*, II Part. Gron. 1835, '37.) Nooit is iemand met hooger beloften opgetreden, dan Christus (Joh. 6 : 35. 8 : 12. 14 : 12), en toch, zij worden ten volle vervuld. Gelijk de volkomen herstelling van den kranke het beste bewijs is voor de deugdelijkheid der medicijn, alzoo is de vrucht van het Evangelie de waarborg van de waarde en den oorsprong der plant. Die den Zoon heeft, heeft waarlijk het leven, en

wordt in zijne gemeenschap, wat hij vroeger nimmer geweest is. (Verg. wat wij over dit ervaringsbewijs schreven, *Jaarbb.* 1845. I. bl. 55 en verv.) Welk een tal van uitnemende en gezegende persoonlijkheden, „welker de wereld niet waardig was,” zijn door het Woord en den Geest van Christus gevormd! Wie Hem aanneemt en volgt, kan de betuiging Joh. 4 : 42. 6 : 67. 9 : 25 de zijne maken. — Doch hier komen wij aan het punt, waar het ervaringsbewijs te zamen vloeit met de getuigenis des H. Geestes. Op deze laatste komen wij later terug.

Wel is waar worden, ook in onzen tijd, tegen dit deel van het inwendig bewijs niet weinige, en daaronder gewichtige bedenkingen ingebracht. Van eene het Christendom vijandige zijde beweert men onophoudelijk, dat het de natuur ontgoddelijkt; aan de zinnelijke zijde van 's menschen wezen te kort doet; den lediggang predikt; de maatschappij ten gunste van het Godsrijk benadeelt; verkeerde loonzucht wekt, door den blik te zeer naar het Generzijds heen te richten, enz. Maar deze bedenkingen, reeds dikwijls weerlegd, vloeien voor geen gering gedeelte uit schromelijke onkunde en jammerlijk misverstand voort, en kunnen zelfs, althans in den vaak gekozen vorm, nauwelijks als eerlijk en ernstig gemeend worden aangezien (verg. L. J. van Rhijn, *De nieuwe Dageraad en de oude Heilzon*, 1860). Nog altijd blijven wij vruchteloos wachten, dat men ons, in plaats van het verguisde, een beter Evangelie in handen geve, en op grond van Geschiedenis en Ervaring beweren wij, dat juist de Christelijke Godsdienst (die naam gebezigd in den bovennatuurlijken zin van het woord) de beste leermeester is der waarachtige Humaniteit. (Verg. onze Oratio *De Rel. Christ. optimâ verae humanitatis Magistrâ*, 1869) en de daar aangeh. Literatuur. Holl. Vert. *Godgel. Bijdr.* 1869. 8.) En juist deze zijne kracht is te gelijk in onze schatting de hoogste waarborg zijner Goddelijkheid.

3. Het kan ons niet verwonderen, dat het inwendig bewijs door alle tijden heen met warmte en voorliefde is ontwikkeld geworden. Aan de reeds genoemde namen zouden

die van Tertullianus, Athenagoras, Clemens Alex. en Augustinus kunnen toegevoegd worden. Ook Luther wees op de „hohe geistliche Wunder,” waarvoor de uitwendige in de schaduw terugtreden, en de voorliefde van Pascal en de school van Vinet voor „la preuve interne et morale” is van algemeene bekendheid. Zij verdient die waardeering om hare evidentie, hare populariteit, en hare bij uitnemendheid praktische strekking. Bij het historisch getuigenverhoor is een kritisch onderzoek noodig, dat telkens de bekende klacht: „que d'hommes entre Dieu et moi” weêr ontlokt. Hier integendeel bereikt men hetzelfde doel langs korter en eenvoudiger weg, en het geloof, op deze gronden gebouwd, blijft onmogelijk koele toestemming, maar wordt tevens leven en kracht. Niet ten onrechte — althans wat de zaak, niet wat de woordverklaring betreft — heeft men dit bewijs genoemd: „eene betooning van geest en van kracht” (1 Kor. 2:4). Waar de getuigenis van het Evangelie alzoo weêrklank vindt in het binnenste heiligdom, wordt de geloofsgewisheid de onze: „facilius dubitare me vivere, quam vera esse, quae audiui” (Augustinus).

III. Aangaande het inwendig bewijs konden wij korter, dan omtrent het uitwendige zijn, omdat het betrekkelijk minder bestreden wordt. Omtrent beider vereeniging echter mogen enkele vragen niet onbeantwoord blijven.

1. De reden, waarom die vereeniging immer, maar vooral in onzen tijd noodzakelijk is, laat zich niet moeielijk raden. Eerst in die vereeniging ligt de ware kracht der handhaving van het Christelijk openbaringsgeloof. Tot wat hoogte ook het inwendig bewijs worde opgevoerd, en hoezeer het slage om het Christendom aan te prijzen, als voortreffelijk en hoogst Godewaardig, nooit zou zich deze overtuiging naar eisch kunnen rechtvaardigen, indien zij zich volstrekt niet op historische feiten beroepen kon. Met de waarheid van deze laatste staat en valt de erkenning van de werkelijkheid der heilsopenbaring. Toch laten weder de uitwendige bewijzen uit den aard der zaak zoo menige vraag onbeant-

woord, dat hunne aanvulling en toelichting door de inwendige hoogst wenschelijk, ja noodzakelijk is. Juist door die vereeniging wordt verstand en hart gelijkelijk bevredigd; het licht gaat met warmte gepaard, en bij de objectieve vastheid der zaak zal het in geenen deele aan subjektieve gewisheid ontbreken.

Dat is te meer noodig in onzen tijd, waarin zoo vaak tot schade der zaak eene scherpe scheiding tusschen historische en religieuze waarheid gemaakt, en de laatste, als de hoogere, zelfs tegen de eerste wordt overgesteld. Die scheiding tusschen feiten en ideën, hier vooral na Lessings tijd en onder zijnen invloed dóorgezet, is het *πρῶτον ψεῦδος* der moderne Theologie, waarbij zij het eigenaardig karakter der Christelijke openbaring op jammerlijke wijze miskent. „Nie können zufällige Geschichtswahrheiten der Beweis von Nothwendigen Vernunftwahrheiten werden.“ Op zichzelf misschien zeer waar, maar hier volstrekt niet van pas, omdat het Evangelie wat meer dan „noodwendige redewaarheden,” en wat anders dan „toevallige historische waarheden” predikt. Is niet in zijn hoofdinhoud, Joh. 1:14. 3:16. 1 Tim. 3:16, feit en dogma op het onafscheidelijkst samenvereenigd? Waar blijkt het toch, dat in de H. Schrift als Woord van God louter wordt aangeduid „de Godsdienstige waarheid, *afgescheiden van de historische feiten*” (Scholten)? Uit Exod. 20:2, 3, of Hand. 4:31—33, of Hand. 10:36—43 wellicht? Wij meenden daar en elders het tegenovergestelde te lezen. Dit is juist het eigenaardige des Christendoms, dat ideën en feiten zich evenmin laten afscheiden, als lichaam en ziel in den mensch. Het Christendom is Godsdienst, ja, maar historisch geopenbaarde Godsdienst, die zich als zoodanig legitimeeren moet langs historischen weg. Het wijst op heilsdaden Gods, waarin heilsgedachten te voorschijn treden, zonder openbaringsdaad van zijnen kant onherroepelijk voor het schepsel verborgen. Maar is dit een en ander onafscheidelijk één, dan kan ook het inwendig bewijs onmogelijk den steun van het uitwendige missen, en omgekeerd.

2. De vraag aan welke der twee de voorrang moet toegekend worden, wordt nog altijd verschillend beantwoord. Nevens de meer historische Apologetische methode blijft de meer psychologische eerbiedwaardige vertegenwoordigers tellen; vooral is het aantal van de vrienden der laatste belangrijk. Werkelijk heeft ook voor den geloovige zelve het inwendig bewijs de hoogste beteekenis, en zoo men meent in een tijd van twijfelzucht en wonderbestrijding met dit laatste verder te kunnen komen, dan langs een anderen weg, men zou zeker dwaas handelen, zoo men den kortsten niet koos. De toren moet geschraagd worden juist aan die zijde, waar hij kennelijk begint over te hellen. Over het algemeen echter, en in den regel schijnt het verkieselijk, de historische argumentatie op den voorgrond te plaatsen, en de kracht van deze door zedelijke argumenten te steunen. Dit is geheel overeenkomstig met het historisch karakter des Christendoms, en veel meer geschikt om het ongeloof, zoo niet te overtuigen, althans tot zwijgen te brengen, dan een doorgaand of uitsluitend beroep op inwendige gronden, die immers alleen bij eene bepaalde richting van geest en gemoedsleven gewaardeerd kunnen worden. Overigens: „eines schickt sich nicht für allen,” maar te groote waardeering van het in- boven het uitwendig bewijs kan zeer licht tot eenzijdigheid, en daardoor tot onvastheid geleiden. (Verg. het belangrijk Antw. aan de Redaktie van *Waarheid in L.* door H. E. Vinke (1843), bl. 91 en verv., als ook wat wij schreven *Jaarbb.* 1847, bl. 406 en verv. *J. I. Doedes*, Brieven over Apologetiek, *Jbb.* 1850, bl. 3 en verv.)

3. Een laatste vraag: in welk verband het aldus vereenigd bewijs geacht moet worden te staan tot het Christelijk openbaringsgeloof, heeft reeds in het begin van dit onderzoek (§ 32, 4, 6) haar antwoord gevonden; een antwoord, thans door den gang der bewijsovervoering zelve, gelijk door den aard der zaak en de ervaring gestaafd. Het geloof is in geen een deele het natuurlijk produkt eener som van welgetelde bewijzen: de geloovige kwam in den regel tot zijne overtuiging, niet langs den weg van een logisch ge-

dachtenprocès, maar van een psychologisch levensprocès. Daaruit echter volgt nog volstrekt niet, dat het denkend geloof de dusgenaamde bewijzen zou kunnen of willen ontbeeren. Het bewijs is niet de bron des geloofs, maar zijn steun en zijne rechtvaardiging, voor zoover het heenwijst naar zijnen onwrikbaren grond. Het is toch een bodemloos Mysticisme, wanneer men énkél kan zeggen: „ik geloof, omdat God mij geeft te gelooven.” Het redelijk geloof moet rekenschap, niet slechts van zijn inhoud, maar ook van zijn recht kunnen afleggen. Wil men het aldus gehandhaafd geloof slechts eene „fides humana” noemen, het moet in ieder geval zijn verklaard en gewettigd, eer men de „fides divina” vrijmoedig ook voor anderen verantwoorden kan.

IV. Of zou wellicht de gewisheid, op deze wijze gewettigd, niets meer dan zelfbedrog zijn? Doch het ontbreekt den geloovige niet aan eene hoogere bevestiging (comprobatio) van hetgeen voor zijn innigst bewustzijn voortaan onomstootelijk vaststaat. De getuigenis des H. Geestes trekt hier ten laatste onze opmerkzaamheid. Zij drukt een Goddelijk zegel op wat verstand en hart als geopenbaarde waarheid erkend heeft. Wat verstaat men door die getuigenis? Is er grond om aan haar bestaan te gelooven? En wat waarde moet daaraan, inzonderheid voor de Christelijke Apologetiek, worden toegekend?

1. Waar wij van getuigenis des H. Geestes gewagen, denkt men reeds terstond aan hetgeen Art. 5 der Ned. Geloofsbel. te dezen aanzien gezegd is: „Al deze boeken ontvangen wij voor heilig en kanoniek, om ons geloof naar dezelve te reguleeren, daarop te gronden, en daarmede te bevestigen. En gelooven zonder twijfel al wat in dezelve begrepen is, en dat niet zoozeer omdat ze de kerk aanneemt, en voor zoodanige houdt, maar inzonderheid omdat ons de H. Geest getuigenis geeft in onze harten, dat ze van God zijn” (verg. Art. 4 der *Conf. Gall.*). Het is inzonderheid Kalvijn, die zich op deze getuigenis beroept om het Goddelijk gezag der H. Schrift te

bewijzen, onafhankelijk van kerk en traditie. Had hij, brekende met Rome, het gezag dezer laatste ter zijde gesteld, men moest daarom niet meenen, dat de zoon der Hervorming geen hooger dan louter menschelijken grond voor zijne geloofsgewisheid kon aanvoeren. Het tegendeel stelt hij, *Inst. R. C. I. cap. VII*, met klaarheid en kracht in het licht. „Maneat ergo hoc fixum, quos Spiritus sanctus intus docuit, solide acquiescere in Scripturâ, et hanc quidem esse αὐτόπιστον neque demonstrationi et rationibus subjici eam fas esse, quam tamen meretur apud nos certitudinem Spiritus testimonio consequi.... Non enim obscuriorem veritatis suae sensum ultro Scriptura prae se fert, quam coloris sui res albae ac nigrae; saporis, suavae et amarae.” Zoo berust dan het geloof ter laatster instantie op iets anders, dan een bloot syllogistisch bewijs. „Praepostere faciunt, qui disputando contendunt, solidam Scripturae fidem adstruere.” Volle zekerheid is enkel daar, waar de H. Geest de waarheid inwendig heeft kenbaar gemaakt. Dat voorrecht is het deel des geloovigen; er is hier sprake van eene „peculiaris divinae sapientiae revelatio, quâ filios dumtaxat suos Deus dignatur.” Opgevat alzoo in den geest der Hervormde kerkleer, is de getuigenis des H. G. eene bovennatuurlijke getuigenis, die de H. Geest in het hart des geloovigen geeft aangaande de Goddelijkheid der H. Schrift, en die hem daaromtrent ook den laatsten twijfel ontnemt.

2. Inzonderheid de Dogmatiek der Herv. kerk heeft schier ten allen tijde aan deze getuigenis de hoogste waarde gehecht; J. H. Alstedt b. v. († 1633) noemde haar „demonstratio demonstrationum maxima,” en inderdaad, op de vraag, of er grond is om het bestaan van zulk eene getuigenis aan te nemen, laat zich, bij het licht van Schrift en ervaring, niet anders dan bevestigend antwoorden. De belofte van den Geest der waarheid is door den Heer aan al de zijnen geschonken, en de geschiedenis der eeuwen bewijst, dat zij voortdurend vervuld wordt (verg. Joh. 6:45. 7:37, 38. 16:12—15). Paulus acht het wenschelijk en mogelijk, dat het geloof niet op menschelijke wijsheid, maar

op kracht van God zou berusten (1 Kor. 2 : 4, 5), en kent eene innerlijke getuigenis des H. Geestes, die met des Christens eigen bewustzijn te zamen stemt (Rom. 8 : 16). Niet anders Johannes (1 Joh. 5 : 6, 10). Bij de uitstekendste geloofsgetuigen van alle eeuwen treffen wij dan ook zulk eene geloofsverzekerdheid aan, dat zij eer aan zichzelf zouden twijfelen, dan aan de werkelijkheid der eeuwige dingen. Bij Justinus M., Origenes, Athanasius, Augustinus vooral vernemen wij daaromtrent de meest ondubbelzinnige uitspraken. Zoo beroept zich de laatste op eene stem „intus in domicilio cogitationis, nec hebraea, nec barbara,” die zonder geluid van hoorbare klanken aan de waarheid van het Mozaïsch scheppingsverhaal onvoorwaardelijk getuigenis geeft (*Confess.* 11, 3). Een Bernhard van Clairveaux en Anselmus, een Luther en Zwingli spraken in gelijken geest (zie de voorn. bewijspplaatsen o. a. bij Scholten, *H. K.* 4^e uitg. I. bl. 172 en verv.) en, wat alles afdoet, geen waarlijk geloovig Christen zal aarzelen hunne uitspraken over te nemen, en toe te stemmen, dat hij van de heilswaarheid inwendig eene Goddelijke, d. i. van God gewerkte, gewisheid bezit, welke hij zich door niemand laat betwisten of rooven.

3. Reeds blijkt hieruit, dat het Testimonium Spiritus Sancti niet geheel hetzelfde is met het dusgenaamd Ervaringsbewijs voor de Goddelijkheid van het Evangelie, ofschoon daarmede nauw verwant en dikwijls verward. Bij het laatste bevinden wij ons nog altijd op historisch-empirisch, hier integendeel op metaphysisch gebied, en spreken niet meer van een eigenlijk bewijs, maar van eene Goddelijke bevestiging op het door uit- en inwendige bewijzen gewettigd en gerechtvaardigd geloof. Wij begeven ons alzoo in het binnenste heilighdom van het geestelijk leven, waarvan in volen nadruk het woord van Spener kan gelden: „hievon kann wenig geredet werden, denn Niemand versteht es, als wer es fühlt. Es ist ein neuer Name, welchen Niemand kennt, als der ihn empfähet.” Daaruit volgt echter nog niet, dat wij ons op een soort van innerlijk licht in den zin der

Mystieken en Fanatieken beroepen, tegen wier „deliria exitialia” et „oracula e nubibus petita” reeds Kalvijn met zoo veel ernst heeft gewaarschuwd. De geestdrijver beroept zich op eene onmiddellijke magische werking van God, stelt die innerlijke Godsstem verre boven, vaak tegenover de letter der Schrift, en trekt zich tegenover elke weerspraak terug in de nevelen van een duister gevoel. Wij daarentegen denken hier in geen en deele aan eene gansch buitengewone, onmiddellijke openbaring van boven, maar aan de getuigenis, die de H. Geest in den Christen langs psychologischen weg doet vernemen, niet in weerspraak, maar in harmonie met het woord van de Schrift; aan eene geloofsgewisheid m. a. w., die, even als het geloof-zelf, van hooger dan aardschen oorsprong is. Wie in dézen zin bleef beweren, dat hij nog nimmer zulk eene getuigenis had vernomen, zou geen ander antwoord verdienen, dan: „tant pis pour vous.”

4. Slechts hierin behoeft de kerkelijke Dogmatiek eene nadere bepaling en wijziging, dat — blijkens de Christelijke ervaring zelve — deze getuigenis niet op de H. Schrift en bloc, maar op haren religieusen en soteriologischen inhoud, m. a. w. op de daarin neêrgelegde Heilsopenbaring, betrekking heeft. „Das innere Zeugniß kann uns nie gewis machen, dass kein heiliger Schriftsteller in rein historischen Dingen ein Gedächtnisfehler begangen habe; dass Judas Galilaeus nach dem Theudas auferstanden sei (AG. 5:36) u. s. w. Es kann nur auf dasjenige gehen, was mit dem christlichen Bewusstseyn zusammenhängt, und Sache des christlichen Lebens ist” (Twesten). Wij zullen het later zien; de H. Schrift heeft, naast hare Goddelijke, ook eene menschelijke zijde, en bevat een tal van bestanddeelen, die, op zichzelf beschouwd, voor het geestelijk leven van geen bijzondere beteekenis zijn. Wie nu het Goddelijk gezag en de waarheid van dit alles door een beroep op de getuigenis des H. Geestes bewijzen wil, loopt gevaar tot ongerijmdheid te komen. Werden in de eeuw der Hervorming de begrippen van Openbaring en H. Schrift te zeer met elkander verward (§ 28, 1), het is de roeping eener

betere Theologie om door juister onderscheiding op dit gebied den nevel te helpen verdrijven. De H. Geest, levende in het hart van den Christen, geeft getuigenis aan den religieus-soteriologischen inhoud der Schrift, m. a. w. aan de historische Heilsopenbaring, waarmede de Schrift ons bekend maakt. — Om die reden is het ook beter, de leer van het Testimonium Spiritus Sancti te behandelen bij de Apokalyptiek, dan bij de Bibliologie.

Deze nadere bepaling intusschen verandert niets in het wezen der zaak. De getuigenis des H. G. is de innerlijke, van God-zelfen gewerkte gewisheid des Christens aangaande de Goddelijkheid der Heilsopenbaring in Christus, door de Heilige Schriften verkondigd. Getuige is hier alzoo niet een mensch, niet het verstand, de rede of het geweten, en evenmin het natuurlijk gevoel in den mensch, maar de H. Geest. De getuigenis betreft de waarheid en Goddelijkheid van het woord des levens, uit de H. Schriften vernomen. Zij, in en door wie deze getuigenis vernomen wordt, zijn uitsluitend geloovige Christenen; die allen, maar ook die alleen.

5. Het gezegde stelt ons in staat om de latere polemieken tegen deze leer te verklaren, en over hare eigenaardige voorstelling in den tegenwoordigen tijd naar waarde te oordeelen. Op het voetspoor der Arminianen en Socinianen is zij door de Rationalisten der vorige eeuw met warmte bestreden, terwijl het Supranaturalisme haar doorgaans vereenzelvigde met het dusgenaamd inwendig bewijs. Een Michaëlis († 1791) verklaarde, dat hij, hoe oprecht ook van de Goddelijkheid des Christendoms overtuigd, zulk eene getuigenis nog nimmer gehoord had, en Reimarus († 1768) beweerde, dat de Turk ongetwijfeld eene dergelijke getuigenis bij het lezen van den Koran vernam. Deze polemieken had kennelijk hare bron in eene naturalistische miskennis van het wezen en werk des H. Geestes, maar vond te gelijk hare kracht in de vaak gebrekkige wijze, waarop de leer van het Testimonium Sp. S. werd voorgedragen. Van lieverlede kwam deze laatste in verachting en vergetelheid, tot zij, vooral onder

invloed van Schleiermacher, een nieuw tijdperk van waardeering en ontwikkeling intrad. In ons vaderland werd zij door de Groninger School, hoezeer in zeer gewijzigden vorm, tot eere gebracht (zie haar *Compend. Dogm. et Apol. Chr.* Ed. 3^a. 1848. pag. 180), en inzonderheid door den Hoogl. Scholten op eigenaardige wijze ontwikkeld. (Zie zijne *Oratio* (1843) *de Rel. Chr. suae ipsius divinitatis in mente humanâ vindice*, en *Leer der H. K.* 4^e uitg. (1861), bl. 115—233.) Hij beschreef haar als „de getuigenis van rede en geweten, die in gemeenschap met Christus ontwikkeld en gezuiverd, onafhankelijk van alle uitwendig gezag, den religieusen inhoud der Schrift als waarheid erkende,” en verklaarde in dezen zin de getuigenis des H. Geestes voor den laatsten grond des geloofs. Zeker niet geheel hetzelfde, als het „testimonium unicum, solis Christi Spiritu renatis proprium, et his solis cognitum” (Ursinus) van de Theologie der Hervormingseeuw! Het is hier de plaats niet om een ouden strijd te vernieuwen (verg. van Toorenenbergen, *Bijdragen* enz. bl. 94 en verv.), noch de juistheid van het toen geslagen vonnis te staven, dat het alzoo louter „de mensch zelf is, die van den mensch getuigt aan den mensch” (la Saussaye). Welke ook de waarde der getuigenis zij, door rede en geweten van den behoorlijk ontwikkelden mensch aan het Evangelie gegeven, de getuigenis des H. Geestes is iets geheel anders en hoogers. Zij is de vrucht eener bovennatuurlijke werking, d. i. van zoodanig eene, die niet uit den mensch, maar uit God is, hoezeer zij met den aanleg en de behoefte van den mensch geheel overeenkomt. Zich op deze getuigenis beroepende, staat alzoo de Herv. kerk in geeneu deele op een bloot subjektieven, maar op een objektieven geloofsgrond. Zij beroept zich niet op hetgeen de H. Geest in de Schrift, maar op hetgeen de (persoonlijke) H. Geest in den geloovige ten aanzien van de Schrift en de daarin vervatte heilsopenbaring getuigt. Door dat beroep zoekt zij niet haar geloof aan de waarheid van het Schriftwoord te staven, „voor zoover het zich als waar en Goddelijk aanprijst aan ieders verstand en hart,”

— wat ten slotte een geloof op eigen gezag, of wel een geloof aan zichzelf, in plaats van aan Gods getuigenis boven en buiten ons worden zou — maar des Christens gewisheid aangaande de Goddelijkheid van Gods Woord op een onwrikbaren rotsgrond te bouwen. „*Testis non est aliquis homo, nec ratio nostra, nec sensus, sed Spiritus Sancti testimonium; in Dei ergo auctoritate acquiescimus, quia persuasum nobis est, a Deo esse Scripturam, hanc ob causam credimus, non quia ipsi videmus vera esse, quae in S. S. inveniuntur. Deo, non nobismet ipsis credimus*” (Kalvijn).

6. Maar nu kan het dan ook niet moeilijk zijn, de waarde van deze getuigenis, zoo in het algemeen, als voor de taak der Apologetiek te bepalen. Wat deze laatste betreft: zoo haar geene andere roeping wordt toegekend, dan het Christendom te handhaven tegen bepaalde weerspraak des ongeloofs, dan kan natuurlijk de bewijskracht van dit Testimonium slechts zeer betrekkelijk zijn: „*tum non revelationes proferendae sunt, sed argumenta*” (Burman). Men kan kwalijk hopen anderen tot het geloof te bewegen, door wat alleen voor den reeds geloovige eene onomstootelijke gewisheid bezit. De getuigenis des H. G. is alzoo geen „*argumentum comprobativum*” voor anderen, maar een „*sigillum veritatis*” voor ons zelve. Als zoodanig echter heeft zij voor den Christen eene alles overklimmende waarde. Is het ervaringsbewijs als het ware de proef op de som, de getuigenis des H. Geestes is als een Amen Gods op de geloofsgewisheid, door uit- en inwendige bewijzen alreede naar behooren gewettigd. Door haar is de geloovige zoo stellig van de waarheid der Heilsopenbaring verzekerd, dat hij met Luther op de vraag: „van waar weet gij dat” ten antwoord kan geven: „omdat ik het in Woord en Sacrament hoor, en omdat de H. Geest mij even zoo in het hart getuigt.” Zij is niet zoozeer een bewijs nevens, zelfs boven alle bewijzen, als wel de kroon en het zegel daarop: „*ob-signatur Sp. S. testimonio*” (Kalvijn). Maar juist daardoor is zij bron en steun eener evidentie, die zich nauwlijks uit-

spreken, maar nog minder betwijfelen laat. Op de vraag, of de Christen voor zijn geloof eene bovennatuurlijke zekerheid heeft, behoeft men derhalve niet te aarzelen een toestemmend antwoord te geven. Wat meer is: „On ne croira jamais d'une croyance utile et de foi, si Dieu n'incline le coeur, et on le croira dès qu'il l'inclinera. Et c'est ce que David connaissait bien: „inclina cor meum, Domine, ad testimonia tua" (Pascal).

7. Dan alleen zou het beroep op het Testimonium Sp. S. „de Achilleshiel van het protestantsch systeem" mogen heeten (Strauss), indien zich op de vraag naar den waarborg, dat die getuigenis waarlijk Goddelijk, niet menschelijk of duivelsch was, volstrekt geen antwoord liet geven. Maar de bedoelde getuigenis heeft eene gewisheid in zichzelve, die alle beschrijving te boven gaat. „Spiritus Sanctus testimonium spiritui nostro ita dat, ut ab Eo dari et divinitus illud esse protinus sciamus" (Kromayer). Werd er nog eene nieuwe getuigenis gevordèrd, ten bewijze dat déze Goddelijk is, aan die nieuwe zou dezelfde eisch gesteld kunnen worden, en zoo tot in het oneindige toe. Gelijk de zon bij haar eigen licht wordt gezien, zoo wordt de getuigenis des H. Geestes aan hare eigene kracht onderkend door een iegelijk, die met het onderscheid tusschen vleesch en geest, tusschen natuur en genade bekend is. Bovendien, de vruchten des Geestes zijn dáar ten bewijze, dat de getuigenis en werking van dien Geest in het hart geen ijdele inbeelding is. Het is somtijds moeielijk, maar zeker niet onmogelijk, de stem van God, in onderscheiding van vleesch en bloed, met het innerlijk oor te vernemen, en die haar hoort kent haar even goed, als men b. v. de stem der liefde in zijn eigen hart onderscheiden kan van die der natuurlijke zelfzucht. Altijd blijft, wel is waar, deze innerlijke bewustheid, niet minder dan de heilswaarheid zelve, ter laatster instantie eene zaak van geloof, maar ook van hetgeen de Christen op dit gebied aan geen ander bewijzen kan, kan hij niettemin voor zichzelve op zoo vaste gronden verzekerd zijn, dat hij veilig (Buddeus) van eene „cognitio

simpliciter certa" kan spreken. — En zegt men nu eindelijk, dat men deze geloofsgewisheid toch zichzelf onmogelijk geven kan, wij zullen het volstrekt niet weerspreken, maar enkel doen opmerken, dat zij in den regel ook niet aan het begin, maar eerst bij verderen voortgang op den weg des geloofs wordt verkregen. De getuigenis des H. Geestes wordt niet vernomen vóór, maar nádat wij gelooven; zij is niet de grond, waarop het geloof wordt gebouwd, maar het laatste zegel, dat op het geloof wordt gedrukt, en van daar ook, dat wij met hare bespreking de handhaving van de werkelijkheid der Heilsopenbaring niet beginnen, maar eindigen. In den regel komen wij tot gelooven niet langs dialektischen, maar langs psychologischen weg; de persoonlijke aanneming van het Evangelie is een stap, zoo men wil een sprong, waartoe God ons roept en leidt, doch die men zélf en gewillig moet doen, op gronden, die zich voor ons bewustzijn ten volle rechtvaardigen. Die gronden veroorzaken het geloof niet daarbinnen, maar wettigen het voor ons zelve en anderen, en op de redelijke overtuiging, alzoo gestaaft, drukt de getuigenis des Geestes een zegel, dat ten slotte zelfs de mogelijkheid van twijfel doet ophouden. „Talis est persuasio, quae rationes non requirat; talis notitia, cui optima ratio constet; talis denique sensus, qui nisi ex coelesti revelatione nasci queat" (Kalvijn).

Verg. over het testimonium Sp. S., behalve de reeds genoemden, de Verhand. van H. Witsius, in zijne Miscell. Sacr. II. p. 126—128, en van S. Werenfels, Opuscul. Theol. I. p. 157—162. Voorts hetgeen wij schreven in de Jaarbb. van 1845, 1846, 1847. Een Opstel van Klaiber, in de Jahrb. für deutsche Theol. 1857, I. S. 1—54; een van Gesz, in de Apologet. Beiträge, door hem en Riggenbach uitgegeven, 1863, S. 57—88. Rothe, a. a. O. S. 139—144. Ook treft men belangrijke opmerkingen aan in eene Verh. van Dr. G. J. Vinke, over het Schriftgezag, voork. in het Gedenkschr. der Evang. Alliantie van 1867, bl. 217 en verv. — Over het geheele onderwerp, in deze § behandeld, H. von der Goltz, Gottes Offenbarung durch heilige Geschichte, u. s. w. II Th. (1861), en de voornaamste, grootendeels reeds genoemde Apo-

logetische geschriften der laatste jaren, inzonderheid die van Luthardt, Delitzsch en Christlieb. Voor de geschiedenis der Apologetiek Hagenbach, Theol. Encycl. § 81, en de daar genoemde Literatuur, waarbij men voege G. H. van Senden, Geschied. der verded. van Bijbel en openb. 2 dd. (1827—1840.)

Vraagpunten: Wat leert de geschiedenis der Apologetiek aangaande de beste wijze der handhaving van het Christelijk openbaringsgeloof? — Wat einddoel moet de Apologeet zich daarbij in onzen tijd eigenlijk voorstellen, en langs wat weg dat einddoel bereiken? — Beteekenis en belangrijkheid van het woord Joh. 7:17.

Waarom laat het ontstaan en voortbestaan der Christelijke kerk zich niet geheel natuurlijk verklaren? — Wordt het beroep op de snelle verspreiding des Christendoms niet door dat op zijne zorgvuldige voorbereiding verzwakt, of ook omgekeerd? — Waarop moet men bij de heenwijzing naar de weldadige werking des Christendoms inzonderheid acht geven? — Welk is de verhouding van het wonderbewijs tot het historisch bewijs in het algemeen? — Hoe te oordeelen over de oude onderscheiding tusschen *miracula naturae* et *gratiae*? — Hoe te denken over de Christelijke wonderverhalen van later' tijd? — Wát bewijzen de Bijbelsche wonderverhalen eigenlijk, voor wie, en onder wat voorwaarde? — Van waar de hardnekkige Miraculophobie onzer eeuw te verklaren, en hoe die best te bestrijden? — Het eigenlijk wezen der Voorspelling, in verband met het begrip van het Profetisme. — De mogelijkheid, erkenbaarheid, werkelijkheid en bewijskracht der voorspellingen, nader beschouwd. — Staat de kracht van dit laatste bewijs met die van het bewijs uit de wonderen ten volle gelijk? — Handhaving der voorspellingen van Jezus zelven tegen de voornaamste bedenkingen van onzen tijd, alsmede van de voornaamste wonderfeiten uit zijne levensgeschiedenis. — Hoe de werkelijkheid der openbaring in het Apostolisch, en in het voor-Christelijk tijdperk te staven, en waarom thans eerst van deze gesproken? — Welke zijden van het uitwendig bewijs worden door het inwendige vooral toegelicht en versterkt? — Hebben wij aan het laatste alléén niet genoeg? — De eenzijdigheid in het verheffen der ééne bewijzenreeks boven en ten koste der andere. — Beteekenis der leer van de getuigenis des H. Geestes in de geboortegeschiedenis van het Evangelisch Protestantisme. — Noodzakelijkheid eener juiste onderscheiding op dit gebied tusschen historisch

en zaligmakend geloof. — Nadere toelichting der wijze, waarop de leer van het Testimonium Sp. s. door den Hoogl. Scholten opgevat en gebruikt wordt. — Verband en verschil met het dusgenaamd ervaringsbewijs. — In hoever verdient de voorliefde van velen in onzen tijd voor het beroep op deze getuigenis den naam van een gelukkig verschijnsel? — Standpunt, wapen en kracht der Apologetica semper victrix.

§ 33.

Hare Voortreffelijkheid.

De hooge voortreffelijkheid der Heilsopenbaring in Christus, door tal van bewijzen gestaafd, is boven alle weer- en lofspraak verheven. Reeds blijkt die in hare verhouding tot de algemeene, die zij te gelijk bevestigt en aanvult; meer nog uit haren inhoud en hare strekking, in verband met 's menschen geestelijke behoeften beschouwd; allermeeft wellicht nog bij opmerkelijke vergelijking met alles, wat buiten haar, hetzij te recht of te onrecht, als bijzondere openbaring erkend wordt. Het praedikaat der volmaakbaarheid kan uit dien hoofde alleen aan het persoonlijk en gemeenschappelijk inzicht in hare diepten, maar in geen deele aan de Openbaring zelve toegerekend worden, die veeleer niet slechts de hoogste, maar ook in zeker opzicht de laatste ontdekking van Gods raad en wil tot heil der menschheid moet heeten.

1. Op de aanwijzing van de Noodzakelijkheid, Mogelijkheid en Werkelijkheid der Bijzondere openbaring volgt die van hare hooge Voortreffelijkheid. Ook deze is hier noodzakelijk, niet alleen omdat zij zoo vaak wordt miskend,

maar ook omdat zij de opgewekte overtuiging van de Goddelijkheid der Heilsopenbaring versterkt, en tevens gelegenheid geeft om over de vraag naar de volmaakbaarheid des Christendoms met kennis van zaken te oordeelen.

2. Reeds de verhouding der Bijzondere openbaring tot de Algemeene (§ 29) staat hare hooge voortreffelijkheid. Was zij met deze laatste in onverzoenlijke wederspraak, onmogelijk zouden wij haar kunnen gelooven. Doch beiden vormen, als twee boeken van verschillenden omvang maar van denzelfden Maker, één welgesloten geheel. Aan de ééne zijde wordt door de bijzondere de getuigenis der algemeene bevestigd. Wat deze van Gods bestaan en majesteit leerde wordt hier gestaafd door feiten, die ons zedelijk dwingen aan een levenden, vrijwerkenden God te gelooven, en zijne Almacht, Wijsheid en Goedheid ons in verhoogden glans doen aanschouwen. De eisch van God, in het geweten vernomen, klinkt nog veel luider in de wet van Mozes, maar bovenal in het Evangelie van Christus ons tegen. Zoo bezeugelt en verduidelijkt de bijzondere openbaring, wat reeds de algemeene had uitgesproken. En van de andere zijde, wat deze verzwegen had wordt door gene verkondigd, en alzoo de gewone door de buitengewone bevredigend aangevuld. De onopgeloste vragen, daar overgebleven (§ 30), worden hier voldoende beantwoord, en de hoop, die de schepping had gewekt, door het Evangelie der heerschappij tot zekerheid. De spraak der Natuur verstaan wij veel beter, nu zij door Jezus is toegelicht; de Godsopenbaring in de Geschiedenis wordt niet afgebroken, maar verhelderd en voltooid door de stichting des Christendoms, en de openbaring in de Menschheid ontvangt in de Christusverschijning te gelijk haar kroon en haar sleutel. Zoo sluit de bijzondere openbaring aan de algemeene zich aan, zonder echter òf in deze laatste op te gaan, òf alleen uit haar te kunnen verklaard worden. De methodistische tegenstelling zoowel als de rationalistische vereenzelviging van Natuur en Heilsopenbaring verdient uit dien hoofde in beginsel bestreden te worden.

3. Meer nog pleit de Inhoud der Heilsopenbaring voor hare onschatbare waarde, De groote Hoofdzaak, waarop het hier aankomt, is in geen deele hierin gelegen, dat zij een meer zuiver Godsbegrip predikt, een uitnemender zedeleer voorschrijft, of de hoop der onsterfelijkheid op vaster gronden leert bouwen. Het eigenlijk zwaartepunt ligt hier niet op algemeen-religieus, maar op speciaal-soteriologisch gebied. Het is de verkondiging van een bovennatuurlijk feit zonder wederga, die het Evangelie eigenlijk tot Evangelie gemaakt heeft (1 Joh. 4: 19. Joh. 3: 16), een Evangelie, niet zoozeer der voorzienigheid, als vooral der genade Gods. Dat feit is de openbaring van al Gods deugden, de hoogste roem des geloofs, en de grondslag der zuiverste zedelijkheid. De inhoud der Heilsopenbaring kon alzoo a priori onmogelijk uitgedacht worden, terwijl zij a posteriori een steeds Godewaardiger karakter vertoont, hoe dieper zij ingedacht wordt (1 Kor. 2: 9. Rom. 11: 33). — Daarbij is die inhoud hier medegedeeld in het kleed der geschiedenis. Niet ten onrechte heeft iemand de H. Schrift „de geschiedenis Gods in de menschheid” genoemd. Deze eigenaardigheid der Heilsopenbaring verhoogt hare duidelijkheid (1 Kor. 13: 11), waarborgt hare gewisheid (1 Joh. 1: 1—3), en bevordert hare machtige werking. Niets toch maakt dieper indruk dan feiten, veel meer dan de schoonste afgetrokken ideën: vergelijk een tal van voorbeelden uit de kerk- en zendingsgeschiedenis. — Tevens verdient het waardeering, dat de inhoud der openbaring trapsgewijze is te voorschijn getreden. Ook alzoo getuigt zij van denzelfden God, die in de natuur geen gaping, maar evenmin een sprong heeft gewild. Ook de Heilsopenbaring stond niet op eenmaal daar; zij heeft eene geschiedenis achter zich, en was onderworpen aan de wet der ontwikkeling. Het Patriarchaal, het Mozaïsch en het Christelijk tijdperk, zij vertoonen ieder hun eigenaardig karakter. Ieder tijdperk ontvangt zooveel licht als het behoeft en verdragen kan, maar bereidt tevens den weg voor het volgende. Steeds zijn vorm en gang der openbaring in harmonie met toestand en vatbaarheid van

hen, aan wie zij verleend wordt. Hemelstemmen, droomen, gezichten, die ons talloze vragen ontlokken, waren ongetwijfeld in den vroegsten tijd boven ieder ander vehikel geschikt, om dragers der openbaring te zijn. Eerst komt de H. Geest óver de Profeten, dan daalt Hij zichtbaar óp Christus, om voortaan, door Hem aan de zijnen geschonken, bestendig ín hen te wonen. Zoo mag geheel de loop der heilsbedeeling ééne voortdurende accommodatie Gods naar menschelijke behoefte en vatbaarheid heeten.

4. Met dien inhoud stemt de Strecking der heilsopenbaring in alle opzichten zamen. Niets minder toch beoogt zij, dan de verlichting, vertroosting en herschepping van elken zondaar, met wien zij in aanraking komt, en de vereeniging van die allen tot één onmetelijk Godsrijk. Om dat doel te bereiken, is zij ten volle geschikt. Zij richt zich tot den geheelen mensch, en biedt bevrediging aan behoeften van verstand, hart en geweten, die altijd dezelfde zijn. De leer, voorschriften en plechtigheden van het Christendom vertoonen geen uitsluitend lokaal of nationaal karakter, maar zijn voor alle volken en eeuwen geschikt. De Christelijke Godsdienst draagt den dubbelen stempel van Universaliteit en Humaniteit, en is er kennelijk op aangelegd om wereldgodsdienst te worden.

5. Inzonderheid doet ook de Vergelijking met hetgeen elders als openbaring begroet wordt die des Christendoms in al hare verhevenheid uitkomen. Zulk eene bij uitnemendheid weldadige strekking had geen andere Godsdienst of wijsbegeerte. Hier valt alle onderscheid van eis- en exoterici weg, en allen zijn geroepen tot een koninklijk en priesterlijk volk. Aan de hoogste aspiratiën van geest en hart kon het Heidendom onmogelijk bevrediging bieden; men denke b. v. aan de zelfbekentenis, die een Clemens Romanus in de eerste zijner Homiliën in den mond gelegd wordt, of aan hetgeen Justijn de Martelaar verhaalt aangaande zijn vroeger rusteloos zoeken en streven (zie Neander, *Gedenkw.* I. (1847) bl. 30 en verv.). Ook het streng-ethisch karakter van het Christendom, tegenover de overwegend-aesthetische

richting van het Hellenisme heeft in dit opzicht beteekenis. Bij de Romeinen is de Godsdienst ten hoogste een deel der staatsmachine, maar allermint levensbeginsel. Men vergeelijke eens het veelgeprezen geschrift van Marcus Aurelius, *Πρὸς ἑαυτὸν*, met de zedelijke maximen van het Evangelie, en men zal proeven wat het onderscheid tusschen Goddelijk en menschelijk is. „L'Evangile à lui seul est, quant à la morale, toujours vrai, toujours sûr, toujours unique, toujours semblable à lui même (Rousseau). Van het Islamisme hebben wij hier niet nader te spreken (verg. § 25, 7), maar ook het Mozaïsme, juist zoover het zich boven het Polytheïsme verheft, blijft het ook beneden het Christendom staan. Waarheid bevat het, maar in schaduw en beeldspraak; heiligheid eischt het, maar kan die onmogelijk werken, waar nog de hoogste openbaring der liefde teruggehouden, en dus ook het beginsel der wederliefde nog niet waarlijk opgewekt is. Waartoe meer? Op het standpunt van Christelijk openbaringsgeloof kan het zoogenaamd religieus Indifferentisme van een Lessing en anderen (§ 25, 9) moeielijk het verwijt ontgaan van groote ondankbaarheid. Dan sprak er althans nog meer geest van waardeering in het woord van een Engelsch Deïst (Bolingbroke): „ware ook het Christendom eene bloot menschelijke uitvinding, zoo zou het zeker de beminneijkste en weldadigste zijn, waarmede men ooit het menschedom tot zijn waarachtig welzijn bedrogen had.”

6. Om al deze redenen kunnen wij dan ook aan de Christelijke openbaring onmogelijk het praedikaat der Volmaakbaarheid toeschrijven. In wat zin en op wat grond het aan de Dogmatiek moet toegekend worden, hebben wij vroeger gezien (§ 19). Maar een geheel ander geval is het met de Openbaring en de Godsdienst-zelf in den objektieven zin des woords. Reeds dit is merkwaardig, dat zijne echte belijders, in onderscheiding van zoovele anderen, geen volmaakter' godsdienst meer wachten. De edelste Heidenen hadden juist de diepste behoefte aan hooger licht; Israël leefde bijna uitsluitend door Heilsverwachting; menige heendaagsche Godsdienst van het Oosten toont een voorgevoel

van aanstaanden ondergang. Maar de Christen, hoezeer hij eindeloozen vooruitgang verwacht en begeert, zal niettemin aarzelen van eene objektieve perfektibiliteit der Heilsopenbaring te spreken. Geen wonder, zij is volmaakt, d. i. niet volledig, maar voldoende, en verspreidt zooveel licht, dat er recht noch grond bestaat om hooger openbaring te hopen. Het tegendeel blijkt, deels uit de wijze, waarop het Christendom-zelf als Gods hoogste en laatste openbaring is opgetreden (Matth. 21 : 37. Joh. 14 : 6. Gal. 1 : 8, 9. Hebr. 13 : 8, 9); uitspraken, te merkwaardiger, omdat de Christus zelf nederig was van harte, en duidelijk den zwaren strijd van zijn Evangelie voorzien heeft (Matth. 10 : 34—36). Deels uit het karakter dezer openbaring, als in feiten gegrond, die onherroepelijk, eeuwig van beteekenis, en bovendien van dien aard zijn, dat zich op dit gebied onmogelijk iets hoogers laat denken (1 Kor. 2 : 9. 1 Joh. 1 : 1—3). Deels eindelijk uit de geschiedenis en de ervaring, die toonen, dat elke neiging om zich boven het Christendom te verheffen verderfelijk wordt, beide voor geloof en zedelijkheid. Wie den Zoon verwerpt, heeft weldra ook den Vader verloren, en wie tot het Deïsme terugkeert, zinkt bijna onvermijdelijk het Pan- en Atheïsme in de geopende armen. De jammerlijke uitkomst van de pogingen der Theophilanthropen, St. Simonisten, Lichtvrienden, Mormonen enz. is eene onwillekeurige hulde aan het verloochende Christendom. Even oppervlakkig en hopeloos is het streven om eene dusgenaamde onafhankelijke Moraal op zijne puinhoopen op te trekken. Zelfs Apostelen des ongeloofs hooren wij dan ook, als in weêrspraak met zichzelven, een warme lofspraak aan Jezus wijden, en toegeven, dat er luttel kans is om hooger Godsdienst te wachten. „Aucune grande création religieuse complètement originale ne naîtra dans notre civilisation... Les religions, comme l'araignée, ont besoin d'un point d'attache pour suspendre leur toile. Ce point d'attache manquera aux essais nouveaux. Le Christianisme seul reste donc en possession d'un avenir" (Renan).

7. Wel is waar brengt men tegen deze volmaaktheid der

Christelijke openbaring, zoowel van spekulatief, als van empirisch standpunt, menigvuldige bedenkingen in. Aan de eerstgenoemde zijde acht men het onmogelijk, dat op eenig, allermint op het hoogste levensgebied, het Volmaakte op eenmaal te voorschijn zou treden. „Das Vorrecht, ein non plus ultra für alle Zeiten zu sein, muss jeder geschichtlichen Persönlichkeit ohne Unterschied abgesprochen werden” (Strauss). En zeker, indien Jezus Christus niets was dan mensch, binnen de grenzen der eindige volmaaktheid beperkt, zouden wij voor het minst de mogelijkheid moeten toelaten, dat een grootere dan Hij op het gebied van den Godsdienst verscheen. De stelling, dat het Christendom waarlijk en voor alle tijden de hoogste Godsdienst der menschheid mag heeten, laat zich op anti-supranaturalistisch standpunt onmogelijk handhaven. Iets anders echter wordt het, wanneer wij aan het openbaringskarakter des Christendoms vasthouden, en daarbij de eigen beloften des Heeren aangaande den eindelijken triomf zijner zaak insgelijks in rekening brengen. Op het gebied der wetenschap moge oneindige voortgang denkbaar zijn, een ander is dat van Godsdienst en zedelijkheid, op hooger openbaring gebouwd. Er is geen enkele grond om het a priori ondenkbaar te noemen, dat hier werkelijk éénmaal het hoogste gegeven is, hetwelk slechts benaderd, maar niet overtroffen kan worden. En evenmin greft de Ervaring voldoende grond om de belijdenis van de volmaaktheid dezer openbaring hardnekkig tegen te spreken. Wel toont zij, dat zich velen van het Christendom losscheuren, maar volstrekt niet, dat deze zich werkelijk hooger dan het Christelijk standpunt verheffen. Niet het Christendom is beneden de hoogte des tijds, maar de tijd veeleer beneden de hoogte des Christendoms. Ook die afval is voorspeld, vonnist zichzelf, en baant tot nieuwe overwinning der waarheid den dikwijls donkeren, maar altijd zekeren weg.

Verg. Stirn, a. a. O. S. 499—568. E. Zeller, die Annahme einer Perfectibilität des Christenth. u. s. w. in de Theol. Jahrb.

I. (1842), S. 1—54. Lange, Dogm. I. § 64, u. ff. C. A. G. von Zezschwitz, zur Apologie der Offenb. (1865), S. 113—172. E. Bersier, la Morale indépendante, in het Gedenkschr. der Ev. All. 1867, bladz. 333, en verv.

Vraagpunten: Getuigenissen aangaande de voortreffelijkheid der Christelijke openbaring, ook van ongeloofigen. — Wat is in deze openbaring het eigenlijk nieuwe, 'en wat in dat nieuwe het groote, schoone en krachtige? — In hoever kan er dus al of niet sprake zijn van perfektibiliteit des Christendoms? — Laat het zich ook op empirisch standpunt bewijzen, dat in Christus werkelijk Gods hoogste en laatste openbaring gegeven is? — Van waar de heftige bestrijding der openbaring, vooral in onze dagen?

§ 34.

Hare verhouding tot de Rede.

Tegenover de Heilsopenbaring heeft de mensche-lijke rede onmiskenbare rechten, maar tevens heilige plichten. Het is even onchristelijk, haar een onvoorwaardelijk stilzwijgen op dit grondgebied voor te schrijven, als onredelijk, haar het hoogste stemrecht ten aanzien van vragen te geven, geheel of ten deele buiten haren gezichtskring gelegen. Gelijk de Heilsopenbaring een Supranatureel karakter vertoont, zoo behoort het Christelijk openbaringsgeloof rationeel te zijn, maar juist daarom in beginsel van alle Rationalisme afkeerig. Gebouwd op welgestaafde getuigenis, moet dit geloof zich zooveel mogelijk tot zelfstandig inzicht van zijnen inhoud verheffen, doch waar dit niet, of slechts gebrekkig geschieden kan, ten slotte voor het Woord der openbaring zich buigen. Op Christelijk-dogmatisch standpunt is alzoo de schei-

ding, evenmin als de verwarring van gelooven en weten te billijken. Veeleer moet beider onderlinge doordringing en verzoening het einddoel zijn, dat men onophoudelijk nastreeft, en dat te voorspoediger bereikt worden zal, naarmate de Heilsopenbaring te beter beschouwd wordt in het licht der Heilige Schrift.

1. Nog slechts ééne vraag blijft ons overig, die naar de betrekking, waarin de Heilsopenbaring staat tot de Rede, en tot beantwoording dier vraag is het niet overbodig, vóór alle dingen te zeggen, wat wij door het bovennatuurlijk karakter der openbaring, wat door de rede verstaan. Het verschillend gebruik toch, van beide woorden gemaakt, heeft de spraakverwarring niet weinig bevorderd, en terwijl men ons van de eene zijde verzekert: „le Surnaturel serait le Surdivin” (Renan), vernemen wij van een anderen kant het veelbelovende woord: „weiss man erst was Vernunft ist, so hört alle Zweispalt mit der Offenbarung auf” (Hamann). Zonder ons in kritiek van andere bepalingen te begeven, spreken wij daarom eenvoudig uit, dat wij als naturalistisch verwerpen de meening, volgens welke volstrekt álles wat geschiedt moet verklaard worden als noodwendig gevolg van eindige oorzaken, zonder dat ergens plaats wordt gelaten voor de werking van een hooger Factor, en, in tegenoverstelling daaraan, van de Heilsopenbaring beweerden, dat zij zich niet uit de menschheid zelve verklaren laat, maar beschouwd moet worden als vrucht der vrije daad van een’ God, die in de geschiedenis der menschheid langs buitengewonen weg sprekend en handelend optreedt. Bovennatuurlijk is hier dus niet slechts bovenzinnelijk, maar bovencreatuurlijk in den eigenlijken zin van het woord. De openbaring is alzoo niet uit den mensch, maar komt van Boven tot den mensch, en dus ook met hem, bepaaldelijk ook met zijne rede, in aanraking. Bij dit laatste woord (§ 2, 5) denken wij niet aan het dusgenaamd gezond ver-

stand, zelfs niet aan het scherpzinnig oordeel, maar aan dat vermogen van den menschelijken geest, waardoor hij zich tot het onzichtbare, het oneindige, de wereld der ideën verheft. Spreekt men somwijlen ook van Rede in den objektieven zin, ter aanduiding dier hoofdsom van denkbeelden, die de mensch door eigen nadenken over Goddelijke zaken verkrijgt (zie b. v. Ev. Gez. 88), wij gewagen daarvan in den subjektieven zin des woords, ter kenschetsing van het orgaan, waardoor de mensch tot het begrip van het Absolute en Oneindige opklimt. Een persoonlijke God kan niet anders, dan als de hoogste, de eeuwige Rede gedacht worden, die zich ook in het menschelijk redevermogen openbaart en weerspiegelt, als de zon in den enkelen waterdrop. Maar de Goddelijke en de menschelijke rede, hoezeer verwant, zijn niet te min door oneindigen afstand gescheiden, en waar alszoo eene heilsgedachte der eerste aan de andere wordt kenbaar gemaakt, doet de vraag van zelve zich voor, welke rechten, maar ook welke plichten daaruit voor deze laatste ontstaan.

2. Bij het onderzoek naar de verhouding tusschen Rede en Heilsopenbaring mag men vrij a priori vaststellen, aan de eene zijde, dat eene waarachtig Goddelijke openbaring onmogelijk met de rede kan strijden, maar ook van den anderen kant, dat zij, juist als heilsopenbaring aan den zondaar gedacht, veel zal kunnen, ja moeten bevatten, wat de rede niet uit zichzelf kon vinden, en, ook nadat het geopenbaard werd, slechts tot zekere hoogte doorziet. De Heilsopenbaring kan dus bovennatuurlijk, op menig punt ondoorgrondelijk, zelfs in strijd zijn met de vleeschelijke wijsheid van des zondaars verduisterd verstand, zonder dat zij daarom onredelijk is. Intusschen ligt het in den aard der zaak, dat de vraag naar de betrekking der Heilsopenbaring tot de Rede, m. a. w. die naar het verband tusschen gelooven en weten, ten allen tijde verschillend beantwoord is. Ook hier moeten wij de dwaalwegen leeren kennen, eer wij het rechte spoor kunnen wijzen.

3. Nimmer heeft het ontbroken aan sommigen, die aan

de rede op dit gebied alle stemrecht ontzeggen, en haar een: „mulier taceat in Ecclesiâ” toeroepen. Zoowel van de zijde des geloofs als des ongeloofs is onherroepelijke scheiding van Geloof en Philosophie in dit geval als de hoogste wijsheid verkondigd. „Quid Athenis cum Hierosolymis, quid Academiae et Ecclesiae,” riep reeds Tertullianus vol verontwaardiging uit (*De praescript. haeret.* 7. *De carne Chr.* 5.) „Nostra institutio de porticu Salomonis est; nobis curiositate non opus est post Jesum Christum, nec inquisitione post Evangelium.” Slotsom was het vermaarde: „credibile, quia ineptum; certum, quia impossibile est.” Ook Luther kan eenigzins tot type dezer richting verstrekken, althans op die plaatsen, waar hij de rede op geestelijk gebied „eine Bestie” scheldt, die verworpd worden moet, — ofschoon daartegenover een tal van lofspraken uit zijn mond op de voortreffelijkheid der rede te plaatsen is. Niet weinige streng-rechtzinnigen zijn het met deze polemieken tegen de rede onvoorwaardelijk eens; om geen andere namen te noemen, werden nog op het derde Eeuwfeest der Reformatie gelijklopende toonen vernomen in sommige theses van Harms. — Ook van tegenovergestelde zijde werd hetzelfde Radikalisme gehuldigd, o. a. door Spinoza, als hij beweerde, dat het Christelijk geloof geene „vera,” maar „pia dogmata” vroeg; door Bayle, als hij schreef: „il faut nécessairement opter entre la philosophie et l'Évangile;” door Hume, Reimarus, en — om geen anderen te noemen — door Strauss, als hij de Inleiding zijner *Glaubenslehre* (1840. I. S. 356) met de woorden besloot: „Also lasse der Glaubende den Wissenden, wie dieser jenen ruhig seine Strasse ziehen; wir lassen ihnen ihren Glauben, so lassen sie uns unsre Philosophie; und wenn es dem Ueberfrommen gelingen sollte, uns aus ihrer Kirche auszuschliessen, so würden wir dieses für Gewinn achten: falsche Vermittlungsversuche sind genug gemacht, nur Scheidung der Gegensätze kann weiter führen.” Hoeveel van dezen geest in de woordvoerders van het modern Naturalisme is doorgedrongen, behoeft nauwelijks herinnerd te worden. Eischt intusschen de theologische Strategie

getiek, dat men zich minst van al door wenken en wenschen van de zijde des vijands laat leiden, men zal wel doen met ook hier toe te zien, eer men tot de voorgestelde scheiding besluit.

4. Onmogelijk toch — het blijkt bij nader inzien al spoedig — kan de Rede zeggen tot het Geloof: „ik heb u niet van noode,” of omgekeerd. Zulk eene scheiding is in de hoogste mate onpsychologisch, daar zij een innerlijk dualisme deels vooronderstelt, deels bestendigt, dat als overgangsperiode denkbaar is, maar onmogelijk als normale toestand kan voortduren. Zij is daarbij ongodsdienstig en onchristelijk tevens; God kan niet verheerlijkt worden door miskenning van ééne zijner twee heerlijkste gaven, de rede en het geloof, en de Heer heeft nergens het recht der rede of de stem des natuurlijken gevoels bij zijne tijdgenooten miskend. Integendeel, Hij beriep zich telkens op beiden, en zijne Apostelen volgden zijn voorbeeld. Zie Matth. 21: 24. 1 Kor. 10: 15, en vele and. pll., terwijl in uitspraken als Matth. 11: 25, 26. Kol. 2: 8. 2 Kor. 10: 4, 5, slechts die wijsheid veroordeeld wordt, die vijandig tegen het Evangelie zich over plaatst. Zij is eindelijk onprotestantsch en met name ongereformeerd, deze scheiding van gelooven en weten. De bekende verklaring van Luther te Worms, dat hij zich niet gewonnen zou geven, tenzij hij door de H. Schrift „of door klare redeneeringen” overtuigd werd, is in dit opzicht symbolisch, en hoe weinig de voorstanders eener gezonde rechtzinnigheid gedurende den bloeitijd onzer kerk zich der wijsbegeerte vijandig betoond hebben, is van algemeene bekendheid. De leuze was veeleer: „Vera philosophia, etsi et ipsa a doctrinâ Ecclesiae multum differt, tamen nec pugnat cum ea, nec est mendacium, ut aliarum sectarum falsae doctrinae, sed est veritas, et quidem quasi radius sapientiae Dei, mentibus humanis in creatione impressus” (Ursinus, *Opp.* Tom. I. pag. 48).

5. Maar even weinig houdbaar is het standpunt van hen, die de grenslijn tusschen gelooven en weten voorbijzien, beide met elkander verwarren, en er ten slotte langs

dezen weg toe komen om de suprematie der rede op religieus gebied te verkondigen. Als type dezer richting zou in de oude kerk het Gnosticisme, eenigermate ook de Alexandrijnsche school, in de middeleeuwen een J. Scotus Erigena en Abelard, in later tijd het Socinianisme, het Rationalisme, en menige richting der spekulatieve filosofie kunnen gelden. Met hoeveel warmte ook dikwijls verdedigd, is dit standpunt niettemin hoogst willekeurig. Al kan zich de rede tot de idee der oneindige wereld verheffen, daarmede is haar recht niet gehandhaafd om het hoogste woord aangaande dingen te spreken, waarvan zij niet het minste zou weten, indien die niet door bijzondere openbaring binnen het bereik van haren gezichtskring gebracht waren. De Rede, die de suprematie op het gebied der Heilsopenbaring verlangt, heeft hare competentie tot dezen eisch nog nimmer bewezen. „Die Vernunft ist freilich eine köstliche Sache, und ihrem Begriff zufolge unverbesserlich: wer sie nur bereits besäße! Allein, da fehlt es leider; die Vernünftigkeit ist eben eine Aufgabe für uns Menschen, gerade so wie die Freiheit auch. Der Mensch hat Vernunft, das heisst, er kann denken; deshalb hat er aber die Vernunft auch nur in dem Grade, in welchem er wirklich denken kann, und wer kann das anders als *blos relativ?*“ (Rothe). Slechts met een woord herinneren wij het onmiskenbaar feit, dat ook dit ons denkvermogen bovendien onder den invloed der zonde staat, om liever te doen opmerken, dat de bedoelde richting zeker nooit ongelukkiger slagen kan, dan wanneer zij zich tracht te handhaven door een beroep op de H. Schrift. De λογική λατρεία, Rom. 12:1 aangeprezen, is een geestelijke eerdienst, in tegenoverstelling aan de cerimonien der wet. Hand. 26:25 bewijst alleen, dat Paulus hoogst rationeel sprak, wat zeker wel niemand zal loochenen. 1 Thess. 5:21 werd geschreven aan Christenen, die alles, niet aan hunne rede, maar aan Woord en Geest des Heeren te toetsen hadden, en zeker wordt de kritiek over alles vergund aan den geestelijken mensch (1 Joh. 4:1, 1 Kor. 2:15), maar daarom nog niet aan ieders natuurlijk redevermogen.

Allerminst wordt de suprematie van dit laatste door een beroep op den geest van het Protestantisme gevestigd, dat toch iets meer dan een louter negatief beginsel moet heeten. De stelling, dat hij het meest Protestant is, die het stoutst verwerpt, wat zijn eindig inzicht te boven gaat, zal zeker het minst van allen weêrspraak vinden — te Rome.

6. • Tegenover beide eenzijdigheden vinden wij ons heil bij eene derde richting, die weten en gelooven behoorlijk onderscheidt, maar daarom niet tegenover elkander plaatst, en veeleer aan beider verzoening tracht mede te werken (verg. § 3). „Il faut éviter deux excès, exclure la raison, n'admettre que la raison" (Pascal). Het eerste is even ongerijmd, als dat men den sterrekundige, die met zijn teleskoop het firmament gaat bespieden, vooraf de oogen zou uitgraven. Maar even dwaas als die sterrekundige handelen zou, wanneer hij a priori vast stelde, welke verschijnselen zijn kunstglas al of niet op deze of gene planeet zou ontdekken, even ongerijmd zou het zijn, wat als openbaring eener hoogere wereld zich kenbaar maakt eigendunkelijk als ongerijmd te verwerpen. De Christen-wijsgeer is door de rede zelve in zeker opzicht der rede gestorven (Gal. 2 : 19), en zegt met A. Monod: „je ne comprends pas, mais je comprends, que je ne puis comprendre." De kwestie zou veel vereenvoudigd worden, wanneer men niet zoozeer vroeg naar de verhouding van Rede en Openbaring in het algemeen, maar naar de verhouding der rede van den zinnelijken, zondigen mensch tot déze, d. i. tot de Heils- en dat wel de Historische heilsopenbaring. Hoe kan ooit de rede beslissen, welke verlossingsgedachten al of niet bij God konden opkomen, en welke daden tot hare verwezenlijking noodzakelijk waren? Feiten behooren niet tot het gebied der redeneering, maar der geschiedenis, en wat boven de relatieve rede is, is daarom nog niet met de absolute rede in strijd. Van een feit laat zich niet wél vragen: „is het rationeel," maar vóór alle dingen: „is het voldoende geconstateerd," en indien, naar de getuigenis van Schrift en Ervaring, de geheele mensch verlost moet worden, dan zal ook

zijn denkvermogen verlicht en onthoeid moeten worden, eer hij de volle waarheid overzien en beoordeelen kan.

7. Vragen wij, welke rechten en plichten aan de Rede tegenover de Heilsopenbaring moeten toegekend worden, door het gezegde is het antwoord reeds in beginsel beslist. De rede mag en moet de gronden voor de werkelijkheid dier openbaring aan nauwgezetten toets onderwerpen; haren inhoud vergelijken met wat de algemeene openbaring verkondigt, en verwerpen, wat waarlijk blijkt daarmede in onverzoenlijken strijd te zijn; het onveranderlijk wezen dier openbaring zoeken te onderscheiden van den tijdelijken vorm, waarin die is nedergelegd; haren innerlijken samenhang, hare waarde en Godewaardigheid steeds dieper trachten te doorzien, en bij haar licht zich zoeken te verheffen tot de hoogten eener waarachtig Christelijke wereldaanschouwing, geloovig, maar ook redelijk in den schoonsten zin van het woord. Eenigermate — het is een beeld van Leibnitz — vervult de Openbaring tegenover de Rede de taak en plaats van een buitengewoon koninklijk gezant tegenover een volkomen bevoegde vergadering, aan welke hij eerst zijne geloofsbriefven openlegt, doch in welke hij, nadat deze laatste behoorlijk onderzocht en geldig bevonden zijn, nu de plaats des Voorzitters inneemt, zijne zoo even nog onbekende berichten of bevelen haar mededeelt, en bij het licht daarvan hare verdere beraadslaging leidt (verg. § 16, 8).

8. Bij deze voorstelling der zaak komen wij nu ook tevens op weg om de veelbesproken vraag, of en in hoever wij dan op gezag hebben te gelooven, bevredigend toe te lichten. Reeds Lessing heeft naar waarheid gezegd: „eine gewisse Gefangennehmung der Vernunft unter dem Gehorsam des Glaubens beruhet auf dem wesentlichen Begriff der Offenbarung. Oder vielmehr, die Vernunft giebt sich gefangen, so bald sie von der Wirklichkeit der Offenbarung versichert ist.” Het komt er slechts op aan, den zin, den grond en de grens van dezen eisch te begrijpen. Wij kennen aan iemand gezag toe op Christelijk-Godsdienschtig gebied, wanneer wij hem het recht toekennen om op zijn

woord te worden geloofd, ook dan wanneer wij dat woord-zelf nog niet of slechts gebrekkig begrijpen. In volstrekten zin kan zulk een gezag alleen aan God worden toegeschreven, maar het kan ook tot zeer belangrijke hoogte aan menschen toekomen, van wie het duidelijk blijkt, dat zij in naam van God spreken en handelen. In dat geval nemen wij hunne getuigenis aan, reeds omdat zij het zijn, die het zeggen, wier persoonlijkheid ons met eerbied en vertrouwen vervult. Altijd staat dus geloof op gezag in zeker opzicht tegenover eene overtuiging, langs den weg van zelfstandig inzicht in het geopenbaarde verkregen, en — ook waar zij optreedt met de hoogste pretensie van wetenschappelijkheid, is sommiger stelselmatige polemiek tegen dit geloof inderdaad de oppervlakkigheid zelve.

Gelijk op ieder, zoo is wel allermeeest op bovenzinnelijk gebied eene zekere mate van autoriteitsgeloof natuurlijk, onmisbaar, en daarbij ten volle rechtmatig. Snijd het de hartader af, en noch maatschappij is er mogelijk, noch huisgezin, noch handelskrediet. Waar het eene openbaring van Goddelijke heilsgedachten betreft, van welke wij alleen langs den weg van welgestaafde getuigenis kennis dragen, is het groote dwaasheid te zeggen: „wie op gezag gelooft, gelooft zelf niet, een ander gelooft in zijne plaats.” Onze Heer Jezus Christus-zélf verlangt onvoorwaardelijk geloof op zijn woord, plaatst dit hooger dan het geloof op grond van een zinnelijk teeken, en heeft, niettegenstaande al, wat het onbegrijpelijks inhield, de ongeloovige verwerping van zijn woord als onverschoonlijke zonde veroordeeld (Matth. 5: 22^a. 7: 28, 29. Joh. 8: 51. 12: 48). Het lag trouwens in den aard zijner uitspraken, bepaald in het metaphysisch en profetisch karakter van vele zijner woorden, dat men die óf afwijzen, óf des noods alleen op zijn zeggen aannemen moest. Niet anders is het met menige verzekering der Apostelen, waarvoor zij onvoorwaardelijke toestemming vragen (b. v. 1 Thess. 4: 15. 1 Kor. 15: 51, 52. Rom. 11: 25, 26). Van blind geloof zou hier alleen sprake kunnen zijn, indien het zonder grond werd gevraagd, maar niet, waar

het geëischt wordt, nadat voldoende gebleken is, waarom en voor wien men het vordert. Zoo weinig onredelijk is zulk een geloof, dat integendeel zijne bestrijding zich moeielijk rechtvaardigen laat. De ervaring leert trouwens, dat de mensch wel van autoriteiten verwisselen, maar zich onmogelijk boven alle autoriteit kan verheffen. Menigeen, die het schijnbaar deed, rustte niet, eer hij zelf eene autoriteit voor zichzelf en anderen werd. Zeker is het geloof op gezag niet het hoogste, veelmin het éénige; wie daarmede begon mag niet rusten, eer hij zich zooveel mogelijk tot zelfstandig inzien van den inhoud en den grond zijns geloofs heeft verheven. Geen schrede mag het geheiligd nadenken beneden de hoogte terugblijven, waartoe de Christelijke Rede bij het licht der Openbaring bij machte is op te stijgen. De traagheid des geestes in dit opzicht, onder het dekkleed van den ootmoed, is geen levensteeken, maar een ziekteverschijnsel, en het: „credo, quia absurdum” mag in geen geval het laatste woord onzer verantwoording zijn. Maar altijd heeft in sommige gevallen het: „credo, quamquam absurdum videtur” op dit gebied nog hooger recht, dan het: „intelligo, ut credam,” dat in zijn diepsten grond onchristelijk, en dus ook ontheologisch is. Waar geen zelfstandig inzien meer mogelijk wordt, daar blijft het Christelijk geloof ook in zijne hoogste ontwikkeling nog altijd een geloof op gezag. In menig geval is op de vraag, waarom de geloovige iets voor waarheid houdt, geen ander antwoord te geven dan het *αὐτὸς ἔφα* des Meesters, en in dat geval moet dit woord ons volkomen genoeg zijn. Het blijft, bij anders voortdurend verschil, „het einde aller tegenspreking,” omdat het (uitwendig) historisch voldoende gestaafd is, en (inwendig) door de getuigenis des H. Geestes bezegeld wordt. In dien zin blijkt gezag, maar Goddelijk en gewettigd gezag, wel degelijk de laatste grond des geloofs, en gelooven wij dus, in het laatste ressort, niet in ons zelven, maar in den levenden God, des noods niettegenstaande ons zelven. „Ratio auctoritatem non deserit, cum consideratur cui sit credendum” (Augustinus).

Eene volkomene verzoening van gelooven en weten is niet denkbaar aan déze zijde des grafs (1 Kor. 13 : 9—12), en van gelooven tot weten voortgegaan, keeren wij gedurig weder tot kinderlijk gelooven terug (1 Joh. 5 : 13), en wandelen in dat geloof, maar bij het licht der Heilige Schrift.

Verg. Dr. S. R. J. van Schevichaven, over de beteekenis en de waarde van het gelooven op gezag (1864). H. Cremer, Vernunft, Gewissen und Offenbarung, in de Neun Apologet. Vorträge, (1869) S. 51—99. Th. Christlieb, a. a. O. (1870), S. 78—147.

Vraagpunten: Het begrip van het Bovennatuurlijke nader toegelicht. — De grenzen der rede op dit gebied erkend en bepaald. — Verkondigt de Heilsopenbaring volstrekt niets, met de menschelijke rede in strijd? — In hoever wordt het recht der rede tegenover de Heilsopenbaring door den Heer en zijne eerste getuigen erkend? — Het Rationalisme niet rationeel. — Kan het Christelijk openbaringsgeloof het beginsel van gezag niet ten eenenmale ontbeeren? — Moet men dan levenslang op het standpunt van gezag blijven staan? — Bestaat er ooit uitzicht op de verzoening van gelooven en weten, en wat vermag de Dogmatiek om de vervulling van dat uitzicht te verhaasten?

DERDE HOOFDSTUK.

HEILIGE SCHRIFT.

§ 35.

Haar Hoofdinhoud.

De kennis der Heilsopenbaring wordt geput uit de H. Schrift, die alzoo van de Openbaring zelve behoorlijk onderscheiden moet worden. De Heilige Schriften

des O. en N. V. maken te zamen de authentieke, en als zoodanig onmisbare oorkonde uit van hetgeen God gedaan heeft, doet, en doen zal om zijn Rijk op aarde te stichten. Door deze zijne eigenaardigheid wordt aan de eene zijde de éénheid des Bijbels, aan den anderen kant de zeer onderscheiden' waarde zijner verschillende deelen bepaald.

1. Het verband tusschen dit en het vorig Hoofdstuk valt in het oog. De Openbaring toch, waarvan tot dus ver gesproken werd, is ons bovenal uit den Bijbel bekend; de Apokalyptiek baant dus van zelve den weg tot de Bibliologie. Alleen dit moet nog vooraf worden opgemerkt, dat wij hier uitsluitend van den Bijbel spreken in betrekking tot de Heilsopenbaring; over het Woord Gods, daarin vervat, als genademiddel beschouwd, wordt gehandeld in de Ekklesiologie. — Voorts valt het belang der zaak, thans te behandelen, ook op zichzelf in het oog. De vraag: „wat dunkt u van de H. Schrift” is in zeker opzicht niet minder belangrijk dan deze: „wat dunkt u van den Christus.” Zij is dit allermeeest voor den hervormden Godgeleerde, en in den tegenwoordigen tijd. Geheel de richting onzer Dogmatiek wordt door de verhouding beheerscht, waarin zij zich plaatst tot de Schrift.

2. Algemeene aanduidingen betrekkelijk de H. Schrift kunnen hier slechts met weinige woorden gegeven worden. De naam Biblia, sinds de vijfde eeuw in gebruik, en afkomstig, naar het schijnt, van Chrysostomus, duidt eene verzameling Boeken bij uitnemendheid aan. De onderscheiding tusschen Oud en Nieuw Verbond wijst op de verschillende betrekking tusschen God en den mensch, vóór en na de komst van Christus, waarvan deze boeken gewagen. Het oorspronkelijk woord, waardoor die betrekking wordt uitgedrukt (Διαθήκη, ברית), is min gelukkig door de Latijnsche kerkvaders met testamentum overgezet, in welken zin het ook Hebr. 9:16 gebezigd wordt, en moet

hier in de beteekenis van foedus opgevat worden. Reeds 1 Makkab. 1:61 wordt van een boek des Verbonds gesproken, ter aanduiding van de Mozaïsche Wet, en 2 Kor. 3:14 wordt geheel de eerste en grootste helft des Bijbels gekenschetst als het Oude Verbond. In deze Schriften des O. V. intusschen was gesproken van een nieuw en beter verbond, dat God beloofde te maken (Jerem. 31:31—34); Jezus verklaarde, dat het in zijn vergoten bloed werd gevestigd (Matth. 26:28), en zoo lag het voor de hand, den naam van Boeken des Nieuwen Verbonds op de vroegste oorkonden der nieuwe Bedeeeling over te dragen. De oudste verdeling van de Schriften des O. V. wordt aangetroffen Luk. 24:44, waar de Psalmen als aanvang der Hagiographa voorkomen, terwijl wij die des N. V. reeds zeer spoedig in het Evangelie en den Apostel gesplitst vinden. Nadere bijzonderheden omtrent een en ander in de algemeene Inleiding tot de Schriften des O. en N. V.

3. Laat zich alzoo de omvang des Bijbels gemakkelijk overzien, de vraag: „wat is de Bijbel” is minder spoedig beantwoord. Uit den Bijbel zelven laat zich toch het antwoord onmogelijk afleiden. Plaatsen, als Ps. 19:8—11. 119:105. Joh. 17:17^b. 2 Petri 1:19, kunnen onmogelijk, zonder nadere bepaling, op den Bijbel en bloc worden overgebracht, en tamelijk gedachtenloos is het, de slotwoorden van het Openbaringsboek, H. 22:18, 19, van den Bijbel in zijn geheel te verklaren, in betrekking waartoe zij nooit werden nedergeschreven. Even weinig voldoet het nog onbestemde: de Bijbel is Gods Woord. De Bijbel-zelf althans noemt zich nimmer zoo; Rom. 3:2^b zal toch wel niet aanduiden, dat den Joden Bijbels toevertrouwd waren. Reeds terstond moet men tusschen Bijbel en Woord van God onderscheiden; Woord Gods is letterlijk: wat God van zich uitspreekt en openbaart, en dat Woord wordt in den Bijbel gevonden.

4. De reeds vroeger gemaakte onderscheiding (§ 28, 1) tusschen Bijbel en Openbaring blijkt dus ook hier gebiedend noodzakelijk. Immers reeds bij de eerste inzage is het duidelijk, dat de Bijbel niet weinig bevat, wat onmogelijk in

den eigenlijken zin des woords Openbaring kan heeten. Men denke aan zoovele geslachtslijsten, geographische of statistische opgaven, enz. Al meende men die ook voor vrucht van inspiratie te moeten houden, — waarover later — dan nog is inspiratie en patefactie in geenen deele hetzelfde. De verwarring van Bijbel en Openbaring berust op eene verwisseling van het continens en het contentum, en werd alleen mogelijk door eene hoogst gebrekkige voorstelling der Theopneustie. Reeds in de Symbolische Schriften onzer kerk worden de begrippen: H. Schrift en Woord of Openbaring Gods meer of min van elkander onderscheiden (Ned. Gel. Art. 3, 7, 29. H. K. antw. 19), en het was derhalve geheel in haren geest, te verklaren: „niet alles, wat in den Bijbel staat, is Goddelijke openbaring, maar alle Goddelijke openbaring, die wij ter onzer zaligheid noodig hebben, staat in den Bijbel. Al ware het derhalve, dat wij eenig gedeelte van den Bijbel moesten missen, zou daaruit nog niet noodzakelijk volgen, dat wij een gedeelte van Gods Woord verloren hadden.” (L. Egeling, *Weg der Zaligh.* II. bl. 577. Verg. J. I. Doedes, *Leer der Zaligh.* bl. 5 en verv.) De H. Schrift is niet de openbaring zelve, maar de kenbron, de oorkonde, het gedenboek, de drager daarvan.

5. Zoo treedt, naast het onmiskenbaar verschil, ook het onverbrekelijk verband tusschen de Openbaring en de H. Schrift aan het licht. Reeds zagen wij het: de Heilsopenbaring is een feit, of liever, zij geschiedt in een reeks van feiten, die ons met het Goddelijk heilsplan bekend maken, en van woorden, waarin die feiten verklaard worden. Doch hoe komen wij tot de juiste kennis, zoowel van die feiten, als van den zin, waarin die zijn op te vatten? Hier komt de H. Schrift ons te hulp; zij is oorkonde van wat God gedaan heeft, doet, en zal doen om zijn Rijk op aarde te stichten. Zij proclameert dat Rijk; maakt ons bekend met zijn bestaan, zijne geschiedenis, zijne wetten en heilbeloften. Wel is waar, laat ook van deze bepaling de juistheid zich met geen beroep op afzonderlijke teksten bewijzen; de Bijbel toch is van lieverlede ontstaan, en geen enkel boek be-

vat eene plaats, die ons leert, hoe het (toen nog niet bestaand) geheel te beschouwen. Maar de juistheid der beschrijving blijkt uit den indruk, dien de Bijbel in zijn geheel op elken opmerkbare maakt. Het denkbeeld toch van het Godsrijk is de gouden draad, die alles verbindt, en de Bijbel is daarvan de oorkonde (documentum), omdat hij niet slechts van die rijksstichting getuigt, maar haar verklaart, en er zelf toe behoort, even als eene vorstelijke schenking eerst dan als een feit wordt erkend, wanneer daarvan een officiëel bewijs, eene formeele schenkingsakte is opgemaakt. „Das Wort Gottes ist das Zeugniß von seinem Reich, als eine sich durch persönliche Organe selbst auslegende und wiederaufnehmende Geschichte und Lehre” (Nitzsch).

6. Met volle vrijmoedigheid noemen wij deze oorkonde authentiek en onmisbaar. Authentiek, nog niet met het oog op ieder afzonderlijk gedeelte des Bijbels, waarvan de oorsprong en echtheid langs den weg van historisch-kritisch onderzoek moet uitgemaakt worden, maar in dezen zin, dat wij zonder den Bijbel in zijn geheel geen, of althans geen voldoende kennis van de Heilsopenbaring bezitten zouden, m. a. w. dat al onze kennis hier uit de H. Schrift als de meest oorspronkelijke bron moet afgeleid worden. En onmisbaar, omdat zonder zulk eene Schriftelijke oorkonde de Heilsopenbaring onmogelijk op den duur zuiver had kunnen bewaard en voortgeplant worden. Wilde Hij, die zich openbaarde, ook dit laatste, Hij moest dan ook willen, dat de geschiedenis en inhoud zijner openbaring in duurzaam schrift werd gesteld. Van daar dan ook, dat Hij-zelf gedurig het bevel tot schrijven liet hooren, waar iets werd medegedeeld, voor de nakomelingschap van groote beteekenis. (Verg. Exod. 34 : 1. Deut. 31 : 19. 1 Sam. 10 : 25. Jes. 8 : 1. Jerem. 36 : 2. Openb. 1 : 19.) De mensch denkt, spreekt, en bewaart het woord zijner lippen in schrift. Niet anders God; Hij heeft verlossingsgedachten, spreekt die uit, en zorgt nu ook, dat zij in Schrift gesteld worden. Ten onrechte beriep men zich vroeger vaak op genoemde plaatsen ten blijke, dat God het beschrijven van den geheelen Bijbel bevolen had; de

gevolgtrekking van enkele gedeelten tot het geheel staat niet onvoorwaardelijk vrij. Maar toch, in het algemeen mag men vaststellen, dat Hij, die het doel wilde, dan ook het middel moest willen; wel de openbaring zelve, maar niet hare betrouwbare mededeeling is op den duur mogelijk, zonder het vehikel der Schrift. „Die Offenbarung soll nicht etwa, wie ein Meteor nur für einen Augenblick durch die Welt hin aufblitzen, sondern sich am Firmament für die Menschheit wie eine leuchtende Sonne festsetzen, die allmählig über den Gesamtumfang unserer Erde den hellen, vollen Tag anführt. Dies kann sie nur, wenn die Kunde von ihr durch Schrift fixirt wird, und zwar noch unter dem Fluss ihrer Verlaufs selbst, d. h. urkundlich, mithin nur dann, wenn sie beurkundet wird” (Rothe).

7. Het gezegde staft de innerlijke éénheid des Bijbels. Het laat zich niet ontkennen; de eerste indruk, dien hij maakt, is die eener zeer groote verscheidenheid van schrijvers, tijd, taal, enz. Maar te midden van dat alles laat zich de hoogere harmonie van grondgedachte en strekking niet loochenen, die in de idée van het Godsrijk gegeven is. De Schrift is als een lichaam, uit vele, deels sierlijke, deels min sierlijke leden bestaande, maar met één' adem des levens beziel. Als een Gothische tempel, waarin zelfs het grillige der bouworde en ornamentuur in verband met het geheel eene schoonheid te meer wordt, en — de kruisvorm overal doorstraalt. — Maar tevens wordt de waarde der verschillende deelen door ieders verhouding tot de hoofdgedachte bepaald. Voor geen gezond Christelijk bewustzijn heeft ieder deel der Schrift geheel dezelfde waardij; ook van het hier ontstoken licht geldt het woord: 1 Kor. 15: 41. Het komt er slechts op aan, de Schriftwaardeering van willekeur en eenzijdigheid vrij te houden. Dit zal geschieden, waar men aan dézen regel zich houdt: een deel der Schrift heeft te hooger waardij, naarmate het voor onze kennis van het Godsrijk van te grooter beteekenis is.

Verg. bij dit Hoofdst. in het algem. de Artt. Bijbel, Kánon,

enz. in het Bijb. Woordenb. en in Herzog's R. E. De voornaamste Inleidd. op de Schriften des O. en N. V. De Inleiding op geheel de H. Schrift, door Lange in het Bibelwerk aan zijn Commentaar op Mattheus voorafgezonden, enz. Aang. déze §, D. J. Köppen, de Bijbel, een werk der Goddel. wijsheid (Holl. vert. 1794.). J. H. Scholten, H. K. I. bl. 97 en verv. J. J. v. Toorenenbergen, Bijdragen, enz. bl. 9 en verv.

Vraagpunten: Zamenhang met het vorige Hoofdstuk. — De Schrift en de Christus. — Verklaring der besproken Schriftuurplaatsen. — In wat zin, en op wat grond kan men zeggen, dat de H. Schrift door God-zelfen gewild is? — De noodzakelijkheid van het beschrijven der openbaring, toegelicht uit den aard der zaak en de Godsdienstgeschiedenis. — Van waar, dat de éénheid des Bijbels beurtelings overschat en miskend is geworden?

§ 36.

Haar Oorsprong.

Gelijk de hoofdinhoud der H. Schrift in nadruk Goddelijk is, zoo geeft de geschiedenis van het ontstaan der gewijde Schriften ons recht om, naast de Goddelijke, van eene menschelijke zijde des Bijbels te spreken, nooit anders dan tot wezenlijke schade voor de zaak der waarheid miskend. De H. Schriften zijn door menschen, voor menschen, op echt menschelijke wijze geschreven, en eerst van lieverlede vereenigd tot een welgesloten geheel. De wetenschap kan zich het recht en den plicht der vrije kritiek van den Kanon der Schriften des O. en N. V. op Christelijk-protestantsch gebied onmogelijk laten betwisten, maar het geloof erkent te gelijk in geheel de geschiedenis van de wording en bewaring dezer gewijde ver-

zameling de sporen van Gods bijzondere zorg voor de hoogste belangen der menschheid.

1. De vraag naar den oorsprong des Bijbels is bijna de eerste, die op het gebied der Bibliologie zich voordoet, en voor hare verdere behandeling van overwegend belang. Is de Schrift een louter Goddelijk boek, er komt geene kritiek bij te pas; is zij louter menschelijk, zij moet dan ook op geene andere wijze dan ieder ander geschrift worden beschouwd en beoordeeld. Om het ware antwoord te vinden is noodig, dat wij den Bijbel-zelfen onbevooroordeeld beschouwen, en zien, in wat licht hij zich voordoet. Doen wij dat, het blijkt, dat hij zoowel eene Goddelijke, als eene menschelijke zijde vertoont. Goddelijk — het werd Hoofdst. II. in het licht gesteld — is zijn hoofdinhoud, de heilsopenbaring; menschelijk de vorm, waarin die schat is nedergelegd. Er zou in dat opzicht eene treffende paralèl zijn te trekken tusschen de H. Schrift en Hem, van wien zij getuigt. Gelijk wij in den persoon des Heeren eene Goddelijke en eene menschelijke zijde ontdekken, vereenigd tot één Godmenschelijk leven, niet anders in de gewijde Schriften des O. en N. V. Goddelijke Openbaring, Wet, Belofte ter ééner zijde; menschelijke opvatting, inkleeding, uitdrukking aan de andere, te zamen werkende om een Goddelijk-menschelijk geheel daar te stellen van onschatbare waarde. Telkens moet de onpartijdige uitroepen: hoe Goddelijk, en dan toch ook weder: hoe menschelijk!

2. Geen wonder, dat de vraag naar den eigenlijken oorsprong des Bijbels zoo verschillend is beantwoord geworden. Ook de Bibliologie had, door alle tijden heen, hare Doceten ter eene, hare Socinianen ter anderer zijde. Beurteelings is hier het Goddelijke verheven, ten koste van het menschelijke, of omgekeerd. Het eerste vooral in de zeventiende eeuw, onder den invloed van het Scholasticisme. Nadat de Hervorming de H. Schrift tot vernieuwde eere gebracht had, werd zij weldra in haar geheel als eene soort van Nomo-kánon beschouwd, en op buitensporige wijze ver-

eerd. Men beschouwde haar als 't ware als een Boek, op eenmaal uit den hemel gevallen, waarvan God de auctor primarius was, terwijl het voorts eene vraag van ondergeschikte beteekenis werd, welke personen Hem als auctores secundarii dienden. „Solus Deus, si accurate loqui velimus, S. S. auctor dicendus est. Profetae autem et Apostoli auctores dici non possunt, nisi per κατάχρησιν, utpote qui potius Dei calami essent” (Quenstadt, † 1688). Waren zij al zelve werkzaam, het was op geheel mechanische wijze, en het was ten slotte ook vrij onverschillig, dat zij de dingen al of niet zelve begrepen. Immers, niet opdat zij die weten, maar opdat zij die schrijven zouden, werden hun die van Boven medegedeeld, en hunne éénige taak was, met de meeste nauwkeurigheid boek te houden. Geïnspireerd, d. i. gedikteerd werden, naar deze voorstelling, niet slechts de zaken, maar ook de woorden; niet slechts de consonanten, maar ook de vokaalstippen; niet slechts de religieuze en ethische, maar ook de geographische en physische inhoud der Schrift. Daarom moest dan ook de taal en stijl des Bijbels geheel onberispelijk zijn; elke vlek toch, daarin opgemerkt, deed aan de eer van den hemelschen Schrijver te kort. De taalvormen van het N. T. moesten niet naar de gewone grammatikale regels beoordeeld, maar des noods de laatsten met een oog op de eerste gewijzigd worden. Zelfs de verscheidenheid van stijl en taal werd hieruit verklaard, dat de onzichtbare Auteur zijn diktaat goedgunstig naar de individualiteit zijner onderscheiden werktuigen wijzigde. Het werd met zoovele woorden ontkend (zie b. v. Voetius, in zijn geschr. *Quousque se extendat S. S. auctoritas*), dat den gewijden schrijvers immer eenig onderzoek of nadenken ten aanzien van het geschrevene noodig was, daar het hun onmiddellijk op buitengewone wijze in de pen werd gegeven. De historische en menschelijke zijde der H. Schrift in één woord trad niet slechts op den achtergrond, maar werd zelfs zoo weinig mogelijk aangeroerd. Immers: „Quaestio an SS. SS. Dei sint Verbum, homini Christiano indigna est” (Wolleb.).

3. Dat deze beschouwing abstrakt-logisch onberispelijk

is, ja zelfs voortreffelijk sluit, laat zich moeielijk loochenen. Maar even zeker is het, dat de Bijbel-zelf haar noch voorschrijft, noch wettigt, en veeleer hare onjuistheid op meer dan ééne wijze doet uitkomen. Tot welke ongerijmdheden zij voert, blijkt b. v. bij een blik op 1 Kor. 1:14—16, waar in het vooronderstelde geval de H. Geest eerst eene onnauwkeurigheid, daarna eene verbetering, eindelijk eene betuiging van onwetendheid aan den Apostel dikteerde. Geheel deze mechanische theorie was kennelijk eene vrucht van dogmatisch apriorisme. Men vroeg niet, hoedanig de Bijbel werkelijk wás, maar hoedanig hij zou móeten zijn, om als volstrekt onfeilbare regel van geloof en wandel te gelden, en elke bevredigde eisch lokte nu een nieuwen, nog sterkeren uit. Thans wordt het vrij algemeen erkend, dat deze voorstelling onhoudbaar mag heeten, nadat de laatste poging tot hare gedeeltelijke verdediging, hoe eerbiedwaardig op zichzelf, ten eeneumale mislukte (zie I. Gaussen, *Théopneustie*, 1842, en *Le Canon des S. Ecritures*, 2 Voll. 1860). Het zou wellicht zelfs noodeloos kunnen schijnen, daarover nog een enkel woord te verliezen, ware het niet, dat deze mechanische inspiratie-theorie nog altijd in het bewustzijn van sommigen voortleeft, terwijl de nog niet vergeten geschiedenis van Edm. Scherer (*La Critique et la Foi, deux Lettres*, 1850) en anderen toont, wat noodlottige reactie door eene intellectualistische overdrijving van het Schriftbeginsel, met miskennis van de menscheelijke zijde des Bijbels gepaard, kan uitgelokt worden. Ook nog in onzen tijd is de wenk van Herder aan den jeugdigen Godgeleerde: „das beste Lesen dieses göttlichen Buchs ist menschlich“ (*Briefe, das Stud. d. Theol. betr.*, S. 1) in geen en deele overbodig te achten.

4. „Je humaner (im besten Sinne des Wortes) sie das Wort Gottes lesen, desto näher kommen sie dem Zweck seines Urhebers“ (Herder). Jammer slechts, dat men zoo vaak, vooral ook nadat dit woord werd geschreven, tot het tegenovergestelde uiterste kwam. In klimmende mate werd de menscheelijke zijde des Bijbels erkend, maar de Goddelijke

geheel of ten deele verloochend. Dit geschiedde, grootendeels ten gevolge van reaktie, door het Deïsme, het Rationalisme, en het modern Naturalisme. Op dit standpunt wordt de Schrift des O. V. niets dan de overgebleven literatuur van het Israëlitische volk, gelijk het N. V. die der Apostolische eeuw. Beider schrijvers spreken ongetwijfeld over heiliger zaken dan velen, maar overigens hadden zij niets bijzonders boven ieder ander vooruit. Zij waren en bleven kortzichtige menschen als allen, en ieder heeft het recht, het beter te weten dan zij. Uit het onloochenbaar feit, dat de mechanische inspiratie-theorie als zoodanig gevallen is, trekt men op dit standpunt het gevolg, dat er het geheel van de inspiratie-zelve geen sprake kan wezen. Wat Bijbelverguizing inzonderheid ook onze eeuw, na de Bijbelvergoding van een vroeger tijdperk, in allerlei vormen aanschouwd heeft, kan hier slechts aangeduid worden. Maar wat inzonderheid op den voorgrond moet staan, het is dat ook deze eenzijdigheid in openbaren strijd is, niet slechts met uitdrukkelijke uitspraken der H. Schrift (b. v. 2 Tim. 3:16. 2 Petri 1:21. verg. Joh. 16:13), maar ook en bovenal met den indruk, nog altijd door den Bijbel te weeg gebracht op ieder eerlijk en ontvangbaar gemoed. Zelfs aan de heftigste Bijbelbestormers van onze en de vorige eeuw zijn, als ondanks hun zelven, meermalen lofspraken op het Boek der boeken ontsnapt, die de overdrijving zelve genaamd mogen worden, indien de Bijbel volstrekt niets meer is of wil zijn, dan een louter menschelijk werk. Door zulke ervaringen voorgelicht, en bovenal op grond van den aard en den inhoud der heilige Schriften zelven, durven wij gerustelijk vaststellen: elke beschouwing der H. S. is eenzijdig, en daardoor onjuist, waarbij zijne menschelijke voor zijne Goddelijke zijde in de schaduw geplaatst wordt, of omgekeerd. Geroepen om alzoo op beide te letten, meenen wij het meest overeenkomstig den aard der zaak en de bepaalde behoefte van onzen tijd te handelen, wanneer wij van de menschelijke zijde beginnen, om alzoo tot de hoogere op te klimmen.

5. Slechts met zeer algemeene trekken kan de Christelijke Dogmatiek op de Geschiedenis van het ontstaan der gewijde verzameling wijzen. Wat de boeken des O. V. betreft, zij zelven bevatten onderscheiden berichten aangaande de bewaring van een heiligen letterschat, waaraan de Thora ten grondslag verstrekke, en die van lieverlede met belangrijke geschriften vermeerderd werd (zie Deut. 31:23—26. Joz. 24:26. 1 Sam. 10:25 en andere pll.). Hoezeer de geschiedenis der heilige boeken, inzonderheid tot op de Babylonische ballingschap, op menig punt in nevelen schuilt, staat echter vast, dat reeds vóór dit tijdperk onderscheiden afschriften van de Wet en de Profeten aanwezig waren, zoo dat de herzameling van den gewijden schat bij het herstel van den staat met gewenschten uitslag beproefd kon worden. Naar de Joodsche Overlevering zou die taak bepaald door Ezra en de dusgenaamde groote Synagoge verricht zijn; eene overlevering, waarvan de latere fabelachtige opsiering de oorspronkelijke waarheidskern wel bedekt, maar in geen deele vernietigd heeft. Zeker is het althans, dat volgens Josephus (*contra Ap.* I. 8) de gewijde Schriften van Mozes af tot op Artaxerxes I, onder wiens regering de laatste profeet was gestorven, eene verzameling vormden, met welke niets, dat na dien tijd was te boek gesteld, in waarde vergelijken kon worden, gelijk dan ook jongere geschriften, zoo als het boek van Jesus Syrach, niettegenstaande hunne betrekkelijke belangrijkheid, daarvan scherp werden onderscheiden. Dat boek, omtrent twee eeuwen vóór onze jaartelling vervaardigd, vermeldt o. a. de verdeeling van de Schriften des O. V. in Wet, Profeten, en andere Boeken (Luk. 24:44), terwijl de schrijver der Voorrede reeds van hare Grieksche vertaling gewag maakt.

Wat de Schriften aangaat des N. V., reeds vroegtijdig werden de Apostolische brieven door de eene gemeente aan de andere medegedeeld (Kol. 4:16). Zoo ontstonden van zelf grooter of kleiner verzamelingen (2 Petri 3:16), en haar aantal moest toenemen, naarmate de eerbied voor de nalatenschap der Apostelen klom. Het verschijnen van on-

dergeschoven stukken (2 Thess. 2 : 2. 3 : 17) maakte weldra kritische schifting noodzakelijk, en het ontstaan eener rijke Apokryfe literatuur kon niet anders dan tot scherpe scheiding tusschen haar en de onvervalscht Apostolische leiden. In het midden der tweede eeuw hooren wij Justijn den M. meermalen de Gedenkwaardigheden der Apostelen op eene wijze vermelden, die het vermoeden rechtvaardigt, dat hij bij dat woord aan onze vier Evangelien denkt, en reeds van Marcion weten wij, dat hij eene verzameling van tien Paulinische brieven erkende. De oude Syrische vertaling des N. V. (Peschito) uit het einde der tweede eeuw bevatte, behalve de vier Evangelien en de Handelingen, een dertiental Brieven van Paulus, benevens den brief aan de Hebreën, dien van Jakobus, en den eersten van Petrus en Johannes, terwijl het bekende fragment bij Muratori, vermoedelijk a°. 170 of 180 geschreven, nagenoeg dezelfde geschriften, benevens den brief van Judas en de Apokalypse vermeldt. Met uitzondering van zeer enkele vinden wij in den aanvang der derde eeuw al de Schriften des N. V. als authentiek erkend door Origenes, en in het begin der vierde hooren wij die door Eusebius (H. E. III. 25) onderscheiden in *ὁμολογούμενα* (de vier Ev., Hand. der Ap., 13 Br. van P., 1 Petr., 1 Joh. en, des verkiezende, de Apokalypse), *ἀντιλεγόμενα* of *νόθα* (de brief van Jak. en Judas, 2° van Petrus, 2° en 3° van Joh.), en *παντελῶς νόθα*, of *ἄτοπα καὶ δυσσεβῆ* (verdichte geschriften van Haeretici). Merkwaardig, dat hij den brief aan de Hebreën ten eenenmale vergeten heeft. De Kanon des N. V., gelijk wij dien bezitten, is op grond van deze en andere getuigenissen definitief vastgesteld door het Concilie van Laodicea (360—364), nog met uitzondering der Apokalypse, die daarin mede werd opgenomen door het Concilie van Hippo (393) en Carthago (397).

6. Geven wij aan de aldus verzamelde boeken des O. en N. V. den naam van Kanonieke geschriften, wij bedoelen daardoor dezulken, waarvan de inhoud door de Christelijke kerk als regel van geloof en wandel erkend werd. Geheel

in strijd met het kerkelijk spraakgebruik is het vroeger vrij algemeen gevoelen (Semler), dat het woord *Κανόν* eene lijst zou beteekenen, zoodat men door Kanonieke boeken geschriften zou hebben te verstaan, die, in onderscheiding van de Apokryphe, in het openbaar werden voorgelezen. Er wordt niet anders, dan een vaste regel door aangeduid (Gal. 6:16. Phil. 3:16), gelijk men dien aanvankelijk in de onvervalschte overlevering vond, en later in de Apostolische Schrift. Evenmin biedt de geschiedenis genoegzamen grond om het woord: Kanonieke Schrift terstond in den bepaalden zin van geïnspireerde Schrift te verstaan. Het dogmatisch en het historisch gebruik van het woord moet, in het belang der duidelijkheid, scherp worden onderscheiden, terwijl het eerst later, bij de behandeling van de leer der Goddelijke ingeving, blijken kan, in hoever dit attribueert, boven alle andere geschriften, juist aan de kanonieke boeken des O. en N. V. moet toegekend worden. Kanoniciteit schrijven wij dus toe aan een Bijbelboek, dat recht op zijne plaats in de gewijde verzameling heeft, en dit recht hangt wederom, meer dan van iets anders, daarvan af, óf werkelijk dit geschrift afkomstig is van die hand, aan welke het door de Joodsche en Christelijke oudheid is toegekend.

7. Hoogst belangrijk, maar niet gemakkelijk is de vraag, hoe men in het algemeen over de samenstelling van den Kanon moet oordeelen, m. a. w., of men het daarvoor mag houden, dat de Christelijke kerk — om nog alleen van de Schriften des N. V. te gewagen — in de opname juist van deze, met ter zijde stelling van andere Schriften in hare gewijde verzameling eene waarlijk, ja de éénig goede keuze heeft gedaan? Licht valt het antwoord op het standpunt der Roomsche kerk, die ook in deze handeling de vrucht eener onfeilbare wijsheid erkent, en met Augustinus belijdt: „Scripturae non crederem, nisi me commoveret Ecclesiae auctoritas.” Licht ook, tot zekere hoogte, op het standpunt der Hervormde belijdenis, die zich (Ned. Gel. Art. 5) voor het kanoniek gezag der geheele H. S. op de getuigenis des H. Geestes beroept. Maar, wij zagen het (§ 32), de H.

Geest in den geloovige geeft wel getuigenis aan de Heilsopenbaring, doch daarom nog niet aan ieder gedeelte der H. Schrift, en evenmin aan den Bijbel en bloc. Voor ons is en blijft dus de vraag naar de waarde, aan de samenstelling van den Kanon te hechten, eene zuiver historische vraag; de kerk, uit welker hand wij hem aannemen, staat voor ons, niet als onfeilbare autoriteit, maar als grijze getuige der waarheid. Te meer verblijdt het ons, dat ook op de aldus gestelde vraag het antwoord, van naderbij beschouwd, niet anders dan bevredigend luiden kan.

8. Dat oordeel laat zich niet moeielijk staven. Het blijkt toch bij opmerkelijke vergelijking, dat de inhoud en strekking van de Schriften-verzameling des N. V., door elkander gerekend, veel hooger staat dan van die daarbuiten gehouden zijn. Men vergelijke de Kanonieke met de Apokryphe Evangelien en Acta; de Apostolische Zendbrieven met die der Apostolische Vaders en hunne opvolgers, en men ontwaart een verschil, dat lichter wordt gevoeld, dan beschreven. Juist de twijfel, die een tijdlang aangaande sommige Antilegomena heerschte, is een teeken. dat de kerk hier in geenen deele zoo onkritisch te werk is gegaan, als men somwijlen beweerde, en volstrekt nog niet tevreden was, zoo men slechts iets stichtelijks in den gewijden Bundel had opgenomen. Hooge waarde moet ieder onpartijdige aan de patristische getuigenis voor den oorsprong van de Evangelien en de Brieven der Apostelen hechten, zoo vaak hij het oog slaat, deels op haren ouderdom, deels op hare onafhankelijkheid, deels eindelijk op de toestemming en goedkeuring, daaraan door de Christelijke oudheid, meermalen zelfs door de vroegste ketteren gehecht, terwijl nog heden ten dage het onbevangen onderzoek van den inhoud der gewijde Schriften doorgaans de volkomen juistheid dezer getuigenis staft. Men beweert, wel is waar, dat aan de rijpheid van veler kennis en oordeel niet weinig ontbrak (Papias b. v.), en dat hunne kritiek over het geheel een meer dogmatisch, dan zuiver historisch karakter vertoonde. Maar dit laatste althans (vooral door zulken herhaald, wier eigen kritiek van

de Schriften des N. V. door naturalistisch vooroordeel beheerscht wordt) is spoediger gezegd, dan bewezen. De oudste getuigen spreken niet slechts in eigen naam, maar in dien van tijd- en geloofsgenooten, en juist het hoog gewicht der zaak moest hen hier, meer dan ooit, tot verhoogde bedachtzaamheid leiden. Zijn ook aanvankelijk enkele Apokryphe geschriften naast de Apostolische in eere geweest, de geest van onpartijdige waarheidsliefde heeft al spoedig het ongelijksoortige onderkend en van elkander gescheiden. Waar het bleek, dat enkele malen, zelfs met goede bedoeling, onechte stukken op Apostolische namen werden in omloop gebracht, werd dit nadrukkelijk tegengegaan, en, zoodra het ontdekt werd, bestraft (zie Tertullianus, *de Baptismo*, cap. 17). Wel is het mogelijk, dat een of ander oud-christelijk geschrift uit den Kanon gebleven is, dat daarin zijne plaats althans niet minder verdiende, dan enkele Antilegomena. Niet ten aanzien van ieder bestanddeel der Schriften des N. V. laat de opname, boven anderen, zich even voldoende rechtvaardigen. Maar in ieder geval is het onbewijsbaar, dat iets volstrekt onmisbaars uit den gewijden Bundel is weggelaten, of dat iets volstrekt overtolligs daarin zijne plaats heeft bekomen. Met volle vrijmoedigheid begroeten wij uit dien hoofde de Kanonieke boeken des N. V. als eene authentieke en kostbare verzameling der overgebleven' geschriften van de alleroudste getuigen des Heeren. Niet één geschrift ligt hier voor ons, of het kan voor zijne Kanoniciteit meer of min beslissende geloofsbrieven toonen. Zelfs zijn de getuigenissen voor de echtheid der voornaamste boeken van het N. V. veel menigvuldiger en krachtiger, dan die, welke voor de authenticiteit van de uitnemendste voortbrengselen der ongewijde Oudheid kunnen aangevoerd worden.

9. Wat den Kanon betreft van de Schriften des Ouden Verbonds: de Christelijke kerk heeft dien van de Joden overgenomen, nogthans niet zonder kritiek. Melito van Sardes (omstreeks het jaar 172) en Origenes († 254) onderzochten bij de Palaestijnsche Joden nauwkeurig, welke Schrif-

ten tot den Kanon behoorden, ofschoon men nevens deze ook aan de Apokryphen des O. V. voortdurend waarde bleef hechten. Op de vraag, of men overigens wél deed met in de Joodsche traditie te berusten, schijnt een toestemmend antwoord rechtmatig. Die traditie toch was zelve de vrucht van een kritisch onderzoek, voor en bij de afsluiting van den oud-testamentischen Kanon, gewis niet zonder ernst en nauwgezetheid volvoerd. De scherpe tegenstelling, reeds toen en later, tusschen Kanoniek en Apokryph b. v. bij de geschriften op naam van Daniël en Ezra volgehouden, kan alleen haren grond in een oordeel der onderscheiding gevonden hebben, waarvan de motieven ons niet meer bekend zijn, maar de resultaten vertrouwen verdienen, zoolang niet hunne onjuistheid bewezen is. Ook aan andere proeven van zelfstandigen, onbekrompen geest ontbreekt het in deze geschiedenis niet. „Solche Sammler, die das Büchlein von der Heidin Ruth, die Schrift von dem äusserisraelitischen Emir Hiob, das hohe Lied von der Herrlichkeit der bräutlicher Liebe, das Buch von den Busspredigten des Propheten Jonas in die heidnische Stadt Nineve in den Kanon aufnehmen könnten, muss man doch von einem Forum Pharisäischer Synedristen wohl unterscheiden können; der keimende Pharisäismus hätte solche Bücher schwerlich als heilige in den Kanon aufgenommen” (Lange). In bijzonderheden laat zich zeker de juistheid van dit kritisch oordeel der oudheid niet meer tegen elke mogelijke wederspraak handhaven; allerminst heeft de Christelijke Dogmatiek die handhaving als hare taak te beschouwen. Maar wel mag zij, met dankbare waardeering van de hulp eener grondige Isagogiek, ook de Schriften des O. V. in haar geheel als authentieke kenbronnen der Goddelijke Openbaring door Mozes en de Propheten beschouwen.

10. De houding, in welke Christelijke Theologen, naar den geest der Hervorming, zich tegenover de traditie te plaatsen hebben, die der kerk den Kanon in handen gaf, is door het gezegde reeds in beginsel bepaald. Niet in de houding van een blind dogmatisme, dat zich reeds vooruit

aan de overlevering onbepaald onderwerpt; evenmin in die van een hooghartig kriticisme, dat aan hare uitspraken geene wezenlijke beteekenis toekent, maar in die van een waarlijk zelfstandig, onbevooroordeeld, gedurig voortgezet onderzoek. De Hervormers hebben den geheelen Kanon des O. en N. V. van de oudheid overgenomen, en hunne eeuw was zeker weinig voor het rustig onderzoek naar de echtheid van afzonderlijke Boeken geschikt. Toch is het bekend, dat zij in den geest der vrijheid hun recht als Christenen en Godgeleerden ook ten dezen aanzien gebruikt hebben. Het oordeel van Luther over den Brief van Jakobus, van Zwingli over de Apokalypse, van Kalvijn over den Brief aan de Hebreëen, het moge juist of onjuist zijn, het is de wettige toepassing van een onschendbaar beginsel. Ja waarlijk, „um zu wissen was man Preis geben kann, muss man wissen, was man besitzt” (Tholuck). De geschiedenis van het verschil, dat ten allen tijde bepaaldelijk aangaande sommige Antilegomena plaats had, bewijst, dat zelfs de meest rechtzinnige Theologen aangaande den Auctor secundarius der Bijbelboeken hunne eigene denkbeelden hadden. Men moge betreuren, dat het recht der kritiek zoo vaak tot een dekmantel van willekeur en teugelloosheid misbruikt is geworden, toch is het evenmin billijk als wenschelijk, het onderzoek naar den Kanon in zijn geheel of zijne deelen voor goed gesloten te achten. Niet slechts de Kritiek, maar ook de Apologetiek heeft bij voortgezette bespreking der vraag een overwegend belang, allermeeest tegenover een atomistisch kriticisme, dat de bladen van het Bijbelboek met ruwe hand uit elkander rukt, en naar alle windstreken heenstrooit.

11. Slechts hierop komt het aan, dat het kritisch onderzoek niet slechts onverhinderd, maar zooveel mogelijk onbevangen en naar vaste wetten geschiede, aan de zinspreuk: „nec temere, nec timide” ook in dit opzicht getrouw. Er is, bij velerlei wetenschap, geen geringe bedachtzaamheid noodig om over vragen, gelijk zich hier voordoen, waarlijk grondig en met kennis van zaken te oordeelen. Zeer licht laat men zich door schijn, zeer spoedig ook door persoon-

lijke sympathiën of antipathiën verleiden om eene wolk in de plaats der Godin te omhelzen. Een treffend voorbeeld van (onkritische) bevangenheid leverde b. v. in den laatsten tijd de mishandeling van het vierde Evangelie, dat, al ware de wolk der getuigen verdubbeld, niet echt *mág* zijn, omdat het Modernisme ook zelfs tot dezen prijs waarheid moet heeten. Ook op het gebied van dit onderzoek blijve, tegenover iedere willekeur, het beginsel in eere, dat slechts bij Gods licht het waarachtig licht wordt gezien, en Luthers regel gehandhaafd: „Wat Christus niet tot inhoud heeft, dat is niet Apostolisch, al hadden ook St. Peter en Paulus het geleerd. Omgekeerd, Christus te prediken is Apostolisch, al deden het ook Judas, Hannas, Pilatus of Herodes.” En voorts, ook de Christelijke wetenschap heeft geen gewijden Bundel te maken uit een tal van voorhanden' geschriften, maar den eenmaal bestaanden Bundel telkens bij vernieuwing te toetsen. Indien ieder individu geheel den kritisch-isagogischen arbeid als *à réfaire* beschouwt, dan zou deze ten slotte iets van de werkzaamheid van Penelope verkrijgen, en het is daarbij nog zeer de vraag, of die den naam eener echt theologische kritiek zou verdienen. Wij hebben ook in dit geval de werkelijkheid niet eerst te produceeren, maar ons met lust en liefde in het bereids gegevene te oriënteeren, en de verschillende elementen te scheiden met dien bedachtzamen, echt kritischen takt, die eene vrucht is des H. Geestes. Eene kritiek van den Kanon, die iets beteekenen zal, moet iets meer zijn dan de uiting eener bloot-subjektieve, wellicht voorbijgaande meening. En de echt theologische kritiek zal daarbij nimmer vergeten, dat de gewijde Verzameling, ofschoon door menschen tot stand gebracht, nog iets meer is dan de vrucht van menschelijke overleg en menschelijke wijsheid alleen.

12. Hebben wij waarlijk recht om van een providentiëlen Kanon te spreken? Hoe moeilijk het zij, hier in bijzonderheden iets te bepalen, aarzelen wij niet op de vraag, gelijk zij daar ligt, een bevestigend antwoord te geven. En dat niet slechts in den algemeenen zin, dat, gelijk alles,

alzo ook het ontstaan van den Koran, den Bijbel enz. onder hooger leiding geschied is, maar in dezen, dat hier werkelijk een vrucht en blijk valt op te merken van Gods allerbijzonderste zorg voor de hoogste belangen der menscheid. Wilde God werkelijk de vestiging van het Godsrijk op aarde, en zijne voortplanting door middel der Schrift (§ 35, 6), dan kan ook de bewaring en verzameling van geschriften, daartoe bestemd, niet buiten zijne bijzondere leiding geschied zijn. Zeker, ook bij het vaststellen van den Kanon was de kerk niet onfeilbaar, maar toch even min van den Geest der waarheid verlaten, en kennelijk in het bezit van zekeren takt om Apostolisch en niet-Apostolisch behoorlijk te schiften; een takt, die door oefening en ervaring, door strijd en reactie in fijnheid toenemen moest. Die takt, mede een Charisma der oudheid, heeft in dit geval zich op zoo gelukkige wijze werkzaam getoond, dat wij voor ons althans, en velen met ons, aan niet één boek uit de Schriften des N. V. zijne plaats in den Kanon bepaald zouden durven betwisten. In die uitkomst mogen wij de vrucht van hooger invloed eerbiedigen, waarvan wij het dat blijven vasthouden, al durven wij ook het hoe niet bepalen. Eer iemand deze stelling als dogmatisch-apriorisme verwerpt, overwege hij, of op Christelijk standpunt hare volstrekke loochening vrij staat, en in de gevolgen nog niet tot veel grooter bezwaar, dan hare eerbiedige erkenning geleidt. Zeker is het althans, dat hetgeen reeds a priori in hooge mate waarschijnlijk mag heeten, a posteriori bij opmerkzame beschouwing van den inhoud, den geest en den samenhang des Bijbels op verrassende wijze gestaafd wordt. Streng bewijzen laat zich hier niets, maar niet weinig opmerken, dat voor ieder, die aan een levenden God en een door Hem verordend Godsrijk gelooft, de zaak boven redelijk twijfel verheft.

13. Reeds het ontstaan van zulk eene gewijde-nationale literatuur als het O. V. bij een volk, in bijna ieder opzicht zoo achterlijk als de Joden, zoo vroeg en zoo spoedig verspreid, is een geheel éénig verschijnsel in de wereldgeschie-

denis, dat van zelf aan hooger leiding doet denken. Dat O. V. toch vertoont een verhevenheid, rijkdom en diepte van inhoud, met eene verscheidenheid en overeenstemming van vormen gepaard, die vruchteloos hare wedergade zoekt. „Se peut il, qu'un livre à la fois si sublime et si simple soit l'oeuvre d'un homme?” (Rousseau.) Is het toevallig, dat die Schriften juist kort vóór den tijd van de verschijning des Christendoms in de wereld in het Grieksch vertaald moesten worden? Toevallig, dat er onder de eerste getuigen van Christus ook schrijvers van eene bekwaamheid als die van een Lukas, Paulus, Johannes gevonden werden? Toevallig, dat deze gewijde Schriften zoo spoedig werden verspreid en vermenigvuldigd, dat geene vernietiging of vervalsching meer mogelijk was; dat zij, in de middeleeuwen bewaard, door de Hervorming weder uit het kloosterstof werden opgedolven; dat nog in onzen tijd gedurig nieuwe bewijzen voor de betrouwbaarheid des Bijbels te voorschijn treden, tot uit de puinhoopen van Babel en de opgravingen van Ninevé toe? Merkwaardig; geen der gewijde schrijvers heeft er aan gedacht een Bijbel zamen te stellen; menschen van de meest verschillende geaardheid, denk- en levenswijze, ontwikkeling en gaven, door jaren en eeuwen van elkander gescheiden, arbeiden, van elkander geheel onafhankelijk; en toch, er ontstaat een geheel als — de Israëlitische Messiasverwachting, het Leven van Jezus, de Geschiedenis van het Godsrijk op aarde. Cicero noemt het ergens ondenkbaar, dat uit een tal van letters, in het wilde door elkan- der geworpen, de Annalen van Ennius hadden kunnen ontstaan; even ongerijmd mag het heeten, dat uit een toevallig tal fragmenten van Joodsche en oud-Christelijke literatuur een Bijbel had kunnen verrijzen. Het is, gelijk iemand gezegd heeft: „uit de Latijnsche letterkunde komt de adem der dapperheid, uit de Grieksche die der Attische wijsheid, uit de Hebreeuwsche de Geest van God bijna hoor- en voelbaar ons tegen, en met Augustinus herhalen wij: „mira profunditas, mi Deus, mira profunditas.” Men leze eens dezelfde geschiedenis — die van Jozef b. v., ook door Voltaire

geprezen, — eerst in den Bijbel, en dan in den Koran, en men zal ontwaren, wat geheel andere geest in den eerstgenoemde ons toespreekt, en hoe die geest, voor elke menschelijke schepping te hoog, van den aanvang af tot den einde, te midden der volkomenste vrijheid, overal de schoonste overeenstemming toont. Telkens moeten wij herhalen: de Bijbel is een waarachtig menschelijk, en toch weder iets anders dan ieder, dan eenig menschelijk boek, en zelfs door de geschiedenis zijner heftigste bestrijding wordt het oude spreekwoord bevestigd:

*„plus à me frapper on s'amuse,
tant plus de marteaux on y use.”*

Resultaat: „das Geheimniss des Gleichmuths unserer neueren Theologen auch in den Gefahren der kritischen Operationen liegt eben in der klaren Erkenntniss, dass der Glaube an die Inspiration des kirchlichen Canons nicht die Bedingung, nicht der nothwendige erste Schritt ist um zum Glauben an Christum zu kommen; dass mit jenem Schriftglauben noch gar nicht der christliche Glaube gegeben, oder auch nur fundamentirt wäre; endlich aber, dass der sittlich religiöse, reale, nicht bloß intellectuale Lebensproceß nicht verfehlt, jedem, der sich aufrichtig und beharrlich ihm anvertraut hat, wie zum Leben und zu vollen Genüge an Christus, so auch zur Anerkennung der normativen und göttlichen Autorität der Urkunden der göttlichen Offenbarung zu führen” (Dorner).

Verg. de Verhand. van D. F. van Heijst, over den Kánon van Eusebius (H. G. 1834). Over het geheele begrip van Kánon en H. S. die van Nitzsch, Stud. u. Krit. 1843. II. en twee Artt. van Oehler en Landerer, in Herzog, R. E. VII. Voorts, H. W. J. Thiersch, Versuch zur Herstellung des histor. Standp. für die Kritik des N. T. (1845. Holl. vert. 1846). Een opstel van H. Ewald, vert. in Waarh. in Liefde, 1850, III. bl. 590—603. Dorner, Jahrb. für deutsche Theol. 1861. II. S. 413 u. ff.

Vraagpunten: Historisch overzicht van den trapsgewijzen voort-

gang der twee, tegenover elkander staande Bijbelbeschouwingen. — Toelichting van enkele, voor de Chr. Dogm. bijzonder belangrijke punten, uit de geschiedenis van den Kanon. — Het recht en de plicht der vrije kritiek van de echtheid en ongeschondenheid der verschillende Bijbelboeken. — Wetenschappelijke en zedelijke beteekenis der verhouding van het modern Kriticisme, tegenover de uitspraak der Israëlitische en Christelijke traditie. — Gronden en grenzen der erkenning van den providentiëlen Kanon — De totaalindruk, dien de Bijbel als geheel onwillekeurig te weeg brengt. — Kanonijk en Apokryph.

§ 37.

Haar Omvang.

Van de Kanonieke boeken der H. Schrift moeten de Apokryphen des O. en N. V. wel onderscheiden worden. Hoezeer tot zekere hoogte van onmiskenbaar belang, zijn zij echter, noch in historisch, noch in Godsdienstig, noch in zedelijk opzicht met de eerstgenoemden gelijk te stellen, allerminst voor het doel, tot hetwelk de Christelijke Dogmatiek zich geroepen ziet, de gewijde Schriften te raadplegen. De verhouding, waarin doorgaans de Protestantsche, in onderscheiding van de Roomsche-Katholieke kerk en Theologie, zich tot deze Apokryphe literatuur heeft geplaatst, is zoowel door de geschiedenis, als door den aard der zaak gerechtvaardigd, en behoort derhalve op den duur gehandhaafd te worden.

Reeds begon zich de waarde der H. Schrift voor ons oog te onthullen: maar hoever strekt het gebied der eigenlijk gezegde heilige Schriften zich uit, en is er genoegzame reden om de grenslijn te laten voortbestaan, die de Kano-

nieke van de Apokryphe Schriften verwijderd? Eer wij op het gebied der Bibliologie ons verder begeven, moet deze vraag behoorlijk toegelicht worden.

1. Door de Apokryphe (Deuterokanonische) boeken des O. V. verstaat men die latere geschriften der Joden, die, zonder oorspronkelijk tot den gewijden Bundel te behooren, in de Grieksche vertaling daaraan zijn toegevoegd, en o. a. opgeteld worden Art. 6 der Ned. Gel. De naam wijst op geschriften van onzekeren oorsprong, die niet in het openbaar voorgelezen, min of meer tegen de *δεδημοσιευμένα* of *scripturae publicae* overstonden. Ook bij sommige Grieksche mysteriën had men zulke *κρυπτά* (libri absconditi), en naarmate ook de Gnostiek der eerste Christeneeuwen zich meer op dergelijke geschriften beriep, begon het woord: Apokryph in steeds ongunstiger zin gebezigd te worden. Reeds vroeg treedt het verschil van gevoelen aangaande de eigenlijke waardij van de Apokryphen des O. T. op den voorgrond. Origenes was er weinig mede ingenomen, en Cyrillus Hierosolymitanus raadde aan zijne Katechumenen geene andere bijbelboeken ter lezing aan dan de Kanonieke. Hieronymus trok tusschen deze en de Apokryphe zelfs een scherpe lijn, en ofschoon hij hunne lezing „ad aedificationem” geoorloofd acht, voegt hij er echter nadrukkelijk bij: „non ad auctoritatem dogmatis Ecclesiae confirmandam.” Echter neigde men in het Westen, onder invloed van Augustinus, gedurig sterker tot beider gelijkstelling. Hoe meer de kennis van het Hebreeuwsch eene zeldzaamheid werd, en de LXX in eere kwam, te vrijmoediger begon men beide klassen van geschriften door elkaar te gebruiken. Van daar, dat het gevoelen van Augustinus op de kerkvergaderingen van Hippo (393) en Carthago (397) het heerschende werd, terwijl dat van Hieronymus steeds minder voorstanders telde. Sluimerde de strijd op dit punt, gedurende de middeneeuwen, na de Hervorming verhief hij zich van verschillende zijden. Luther handhaafde, op het voetspoor der Grieksche kerk, de onderscheiding tusschen Kanonieke en Apokryphe Schriften op nieuw, en Carlstadt verdedigde haar zelfs in

een afzonderlijk geschrift (1520). Het Concilie van Trente daarentegen stelde de boeken van den tweeden Kanon nagenoeg geheel met die van den eersten gelijk, en sprak ook in dit opzicht het anathema over andersdenkenden uit. Onbeschroomd bewijst de Roomsche kerk hare dogmata (de leer van de voorbede voor de gestorvenen, de tusschenkomst der heiligen, de bezweeringen, enz.) door een beroep op de Apokryphen des O. V. De Gereformeerde daarentegen heeft zich in deze kwestie feitelijk weder op het standpunt van Hieronymus, tegenover dat van Augustinus gesteld. Nog zelfs in de tweede helft dézer eeuw duurde in Duitschland de dusgenaamde Apokryphen-strijd voort, en het is derhalve van belang, de gronden, waarop ook de Belijdenis der N. H. kerk deze onderscheiding gehandhaafd heeft, in nadere overweging te nemen.

2. Aan de ééne zijde vergunt de Geloofsbelijdenis, „dat men deze Schriften wel lezen mag, en daaruit onderwijzing nemen, voor zoover zij overeenkomen met de Kanonieke boeken.” Een dergelijken geest ademt ook het gevoelen van Luther, uitgedrukt in het opschrift op dit deel zijner Bijbelvertaling, en zijne latere verklaring, dat men die lezen kon, „ad morum aedificationem et confirmationem fidelium” (niet: „fidei”). En dat te recht; immers zij vullen de gaping aan tusschen O. en N. V., behelzen treffende proeven van Gods zorg voor zijn volk, voltooiën de geschiedenis van de voorbereiding der Christusverschijning, en bevatten uitmuntenzedelessen. Maar teven werd hun betwist „de kracht en het vermogen om eenig stuk van geloof of religie te bevestigen, veelmin ter vermindering van de autoriteit der andere heilige boeken.” In verband met deze beschouwing heeft men dan ook in de Statenoverzetting deze boeken niet tusschen die des O. en N. V., maar eerst na de laatsten geplaatst, en daaraan een woord van waarschuwing toegevoegd. En ook dit niet ten onrechte, wanneer wij beide in het licht der geschiedenis plaatsen.

3. Het is toch duidelijk, dat de Palaestijsche Joden reeds terstond de Apokryphe boeken uit hunnen Kanon

geweerd hebben, en niet waarschijnlijk, dat de Alexandrijnsche in dit opzicht een andere zienswijze toegedaan waren. Enkele, twijfelachtige sporen van hun gebruik niet medegerekend, vinden wij in de Schriften des N. V. geen enkel beroep op, of heenwijzing naar dit deel der literatuur. Onze Heer haalt de Kanonieke boeken des O. V. aan, als één welgesloten geheel (Matth. 23 : 35), doch spreekt geen woord van de Apokryphe; evenmin de Apostelen, hoe menigvuldig zij anders de Grieksche vertaling gebruiken. Ook de stemming van de vroegste kerk is voor de Apokryphen niet gunstig, en de meening van enkele Roomsche-Katholieke Godgeleerden, dat de Apostelen aan de pasgestichte gemeenten bij het O. V. ook deze boeken zouden hebben in handen gegeven, voor het minst onbewezen. Bij de latere Joden eindelijk ontdekken wij toenemende antipathie tegen de deuterokanonische schriften, ongetwijfeld ook uit afkeer van de ongewijde taal, waarin zij werden nedergesteld, maar tevens uit besef harer minder hooge waardij.

4. Wat toch den inhoud betreft: het onzuiver historisch karakter van een groot deel dezer boeken is van algemeene bekendheid. Het derde en vierde boek der Makkabeën werd te Trente niet eenmaal vermeld, en dat van Judith reeds door Luther voor eene fabel verklaard. Uit een zedelijk oogpunt beschouwd, heeft ongetwijfeld het boek der Wijsheid en dat van Jezus Syrach veel schoons, maar zij danken het vooral aan de navolging der Salomonische wijsheid, die zij echter nauwelijks evenaren, en zeker niet overtreffen. Wat hunne Godsdienstige richting aangaat, mogen zij in geen deele zuivere afdruksels heeten van den echten israëlitisch-theokratischen geest, maar zijn integendeel met niet weinige heterogene elementen vermengd. De schrijvers teeren voor een goed deel op een roemruchtig voorleden, zonder voor het heden of de toekomst een wezenlijk nieuwe, geheel zuivere leerstof te geven. Inzonderheid valt de bijna volslagen afwezigheid van het eigenlijk gezegd Christologisch element in het oog. Enkele toespelingen uitgezonderd, wordt geen enkele nieuwe schakel in den keten der heilsverwach-

ting gehecht. Slechts flauwe nagalmen van oude, maar geen nieuwe profeten-stemmen vernemen wij; het constitutieve tijdperk van het godsdienstig leven der natie is door het louter reproductieve vervangen. Ook de vorm eindelijk staat verre beneden die der meeste kanonieke geschriften; de bezielde taal van oorspronkelijke poëzij wordt gemist, en de toon der inspiratie is door dien der kalme reflectie vervangen. Voegen wij alles te zamen, wij vinden vrijmoedigheid om niet slechts van een graduëel, maar van een specifiek verschil tusschen Kanoniek en Apokryph te gewagen.

5. Nog veel lager dan de laatstgenoemde boeken staan de zoogenaamde Pseudepigrapha des O. V., terwijl ook over de Apokryphe Evangelien en Acta des N. V. geen gunstiger oordeel geveld kan worden. Wel zullen wij aan laatstgenoemde niet alle waarde ontzeggen. Zij hebben veeleer een deels historisch, deels apologetisch belang, en alleen op naturalistisch standpunt zal men vrijheid vinden hier van eene vernieuwde mythen-vorming, na de eerste der kanonieke Evangelisten te spreken. Maar wie onpartijdig oordeelt ontdekt weldra, dat hij zich hier in een geheel anderen gedachtenkring, dan dien van den gewijden bodem beweegt. Immers, de schrijvers worden niet slechts door een grenzenlooze wonderzucht, maar tevens door het streven beheerscht om de gapingen in de Evangelische geschiedenis aan te vullen, en de moeder van onzen Heer op buitensporige wijs te verheffen. Wat wonder, dat enkele eerlijke twijfelaars, juist door vergelijking met deze produkten der oud-christelijke phantasie, tot geloovige erkenning der waarheid van het Apostolisch Evangelie gebracht zijn!

6. Het gehandhaafd verschil tusschen Kanoniek en Apokryph is dogmatisch van groote beteekenis. Aan de eene zijde, omdat het al het vroeger opgemerkte aangaande het providentiële in den Kanon op ongezochte wijze rechtvaardigt, maar ook aan den anderen kant, omdat het bij vernieuwing de volstreckte noodzakelijkheid van een bedachtzaam kritisch onderzoek naar vasten maatstaf bewijst. Heilig wordt de Schrift eerst daardoor, dat zij, hetzij duidelijk of inge-

wikkeld, getuigt van, en heenwijst naar Christus, terwijl juist het volslagen gemis van het profetisch-christologisch element ook een overigens nuttig of belangrijk geschrift tot de klasse van het vulgaire vernedert. Christus blijft toetssteen der Bijbel-kritiek (verg. § 36, ¹⁰), doch niet louter de Paulinische Christus (wat wellicht Luthers eenzijdigheid was), maar Christus, zooveel mogelijk van alle zijden en in al zijne volheid beschouwd. Voor zulk eene kritiek, die den doop des Geestes ontving, zal het wezenlijk verschil tusschen Kanoniek en Apokryph, na elke tijdelijke verdonkering, gedurig op nieuw aan het licht treden.

Verg. Gieseler, was heisst Apokryphisch? In de Stud. u. Krit. van 1829. Keil, Hist. Krit. Inl. in de Apokr. d. O. V. (1861). Het Art. van Oehler, Kanon d. A. T. in Herzog, R. E. VII. S. 260 u. ff. met de daar aangeh. Literatuur. C. Tischendorf, de Ev. Apocr. origine et usu (H. G. 1851). Hofman, in Herzog, R. E. XII, en voorts wat wij schreven, L. v. J. I. § 15, Christologie, I. bl. 495 en verv. II. bl. 486 en verv.

Vraagpunten: Nadere toelichting en verklaring van het verschillend standpunt der Christelijke Kerk van vroeger' en later' tijd tegenover de Apokryphen des O. V. — Vergelijking van het oordeel in de Symbolische boeken van de onderscheiden kerken der hervorming. — De tegenwoordige staat der kwestie. — De historische, zedelijke en Godsdienstige waarde van de Apokryphen des O. V. — Welke zijn de Pseudepigrapha des O. en de Apokryphen des N. V.? --- Is het ook op naturalistisch standpunt mogelijk, het onderscheid tusschen Kanoniek en Apokryph naar behooren te handhaven? — Welke beteekenis heeft dit verschil voor de Bibliologie, en voor geheel de Christelijke Dogmatiek?

§ 38.

Haar Karakter.

Zoowel in haar geheel beschouwd, als in hare bijzondere deelen, vertoont de H. Schrift des O. en

N. V. een overwegend historisch karakter. De Heilsopenbaring komt tot ons in den vorm eener heilsgeschiedenis, waarvan de Bijbel het gedenkschrift, en de Christus het middenpunt is. De geloofwaardigheid der gewijde geschiedenis (*fides humana*, Axiopistie) is uit dien hoofde eene levensvraag voor het Christelijk openbaringsgeloof, en moet langs den weg van historisch-kritisch onderzoek blijken. Bij hare handhaving is het, inzonderheid in onzen tijd, van belang, dat men uitga van den welgestaafden inhoud des Nieuwen, van daar terugzie op het gebied des Ouden Verbonds, en elk deel der geschiedenis niet alleen op zichzelf, maar bovenal in Zusammenhang beoordeele met het groot en heerlijk geheel.

1. Na den Hoofdinhoud, Oorsprong en Omvang der H. Schrift, moeten wij thans haar eigenlijk gezegd Karakter in oogenschouw nemen. Dat karakter is geen ander, dan dat der Heilsopenbaring zelve, waarvan zij de oorkonde is. Indien wij met één enkel woord moesten uitdrukken, wát de Bijbel eigenlijk is, wij zouden geen beter kunnen kiezen, dan dit: de Bijbel is vóór en boven alle andere dingen geschiedenis. Het wil natuurlijk niet zeggen, dat de Bijbel louter geschiedverhalen tot inhoud heeft, maar wel dat hij, in zijn geheel beschouwd, met het volste recht den naam van een historisch gedenkschrift verdient. Ook de didaktische, poëtische, profetische deelen kunnen met dit historisch geheel in natuurlijk verband gebracht worden. De Psalmen b. v. behooren tot de geschiedenis van het inwendig leven van David en anderen; de profetische Schriften tot de geschiedenis der Theokratie onder de regering van enkele koningen; de Paulinische brieven tot de geschiedenis der Apostolische kerk. Zoo beheerscht het historisch karakter van het geheel de som der bijzondere deelen, en terwijl de ge-

schiedenis des O. V. ons als aan de hand van God tot Christus geleidt, voert die des N. ons als aan de hand van Christus tot God. Ja, gelijk de H. Schrift in den aanvang van een aardisch paradijsleven spreekt, doet zij ons aan het einde een hemelsch Paradijs in schemerende verte ontdekken; de gouden cirkellijn keert ten slotte tot zijn punt van uitgang terug. Tusschen die beide Paradijzen in, ontwikkelt zich in verschillende phasen de geschiedenis van het Godsrijk in altijd grootscher evenredigheden, en het einde is eerst daar, wanneer het woord wordt vernomen: „het is geschied” (Openb. 21:6).

2. Hoe uitnemend dit zijn historisch karakter den Bijbel geschikt maakt om voertuig der kennis van Gods openbaring te zijn, valt schier van zelf in het oog. Men vergelijke in dit opzicht den Koran met de Schriften des O. en N. V. Men heeft den Bijbel wel eens het groote opvoedingsboek der menschheid genoemd; hij kan het alleen ten gevolge van deze zijne eigenaardigheid zijn. Juist omdat de H. S. zulk een tal van hoogst merkwaardige feiten bevat, is zij ook de vruchtbare moeder der hoogste ideën geworden. Zij reproduceert daardoor als het ware voor ieders oog de Heilsopenbaring, en doet ons die niet slechts vernemen, maar aanschouwen, als bij vernieuwing doorleven, en juist daardoor te beter begrijpen.

3. Vragen wij, als door een cirkel van feiten omgeven, naar het groot en onveranderlijk middenpunt, het kan geen ander dan Christus zijn; de historische Christus, zoo als wij Hem met nadruk, in onderscheiding van den bloot idealen der nieuwere wijsbegeerte, noemen. Wij heeten Hem middenpunt der gewijde geschiedenis, niet omdat elke bijzonderheid op zichzelf onmiddellijk tot Hem in betrekking staat, maar omdat zij in haar geheel onophoudelijk heenwijst op Hem, of straks weder rechtstreeks uitgaat van Hem. De Christus ligt reeds in de Paradijsgeschiedenis, gelijk potentiëel de eik in den eikel. Om Hem te doen verschijnen wordt Israël afgezonderd, geleid, gevormd, getuchtigd, verlost. Steeds helderder wordt in den loop der eeuwen de Heilsverwach-

ting; eindelijk, daar komt Hij-zelf; een leger van herauten gaat Hem vooraf, een wolk van getuigen vervangt Hem. In één woord, er is geen punt in dezen cirkel, of er is een lijn uit te trekken, die ten laatste op dit middenpunt uitloopt. De Bijbel is een Christologisch boek; eene biographie van den Christus op onafzienbare schaal. Zijne heilsgetuigenis is als eene symphonie van de meest verschillende stemmen, maar van die allen is Hij de grondtoon. Alle Waarheid is hier verborgen in het hulsel van een Feit, en het Feit aller feiten concentreert zich in een historisch Persoon.

4. Het hoog belang van het onderzoek naar de geloofwaardigheid der Bijbelsche oorkonden blijkt op dit standpunt van zelf. Stond het op goeden grond vast, dat de Bijbel iets als openbaringsfeit verhaalde, wat alleen in de verbeelding der verhalers had plaats gehad, wij zouden hem niet langer als betrouwbare oorkonde der Heilsopenbaring kunnen eerbiedigen. Van daar de krachtige pogingen, die vroeger en later door de Apologeten zijn aangewend, om, naast de authenticiteit en integriteit, inzonderheid de Axiopistie der gewijde Schriften te staven. Ongetwijfeld heeft men ook wel eens in dit geval „des Guten zuviel” gedaan, en het onderscheid, naar waarheid en met wijsheid door oudere theologen gemaakt, tusschen historisch en zaligmakend geloof te veel uit het oog verloren. Maar die eenzijdigheid mag ons niet tot de tegenovergestelde verleiden, waaraan zij zich kennelijk schuldig maken, die, bijna zeiden we, luchthartig beweren, dat het Christelijk geloof van de resultaten des historisch-kritischen onderzoeks volstrekt onafhankelijk is. Zoo men althans door Christelijk geloof de geloovige erkenning van de Goddelijkheid des Christendoms en de waarde van Christus verstaat, is die stelling in onze schatting ten eenenmale onwaar. Wij kunnen hier slechts herhalen en aandrigen, wat reeds vroeger (§ 32. III. 1) tegen de scherpe afscheiding van ideën en feiten gezegd is. Wie het Christendom losrukt van zijnen historischen grondslag miskent daarmede op jammerlijke wijze zijn Openbaringskarakter, en

werkt het Naturalisme met alle kracht in de hand. Zeker, „God en den naasten lief te hebben, dát zou de ware Godsdienst zijn, al ware er nimmer een enkel wonder gebeurd,” maar het blijft de vraag, waarom hij, die daarop met inspanning van alle krachten zich toelegt, voor zichzelf en zijne geestverwanten den naam van Christelijk vraagt, en reeds die vraag lokt een historisch onderzoek naar den persoon van Christus en den oorsprong des Christendoms uit. Maar bovendien, het Christendom kondigt zichzelf niet slechts aan als de historische verschijning van den waren Godsdienst in een min of meer verheven persoon; het treedt op als Openbaring van een rechtstreeks Goddelijk heilsoontwerp; eene verlossingsgedachte, in een tal van feiten belichaamd. „Nicht wie Bruto und Emballage zum Netto verhält sich die Christliche Geschichte zu den Ideën, so dass man das eine abziehen könnte und musste, um das nackte Facit zu bekommen, sondern wie Leib und Seele; wer da secirt und schneidet, der todtet” (Tholuck). Of wel: feit en idéé staan tot elkander, als de albasten vaas tot het licht, daarin geplaatst en ontstoken. Neem het licht weg, en dof is de vaas; sla de vaas aan stukken, en het licht wordt door den eersten windvlaag geblusht; te zaam vereenigd geeft u de verlichte vaas het beeld te aanschouwen der Heilsgeschiedenis. Onderscheiding is noodzakelijk, maar afscheiding doodelijk; de dusgenaamde Godsdienst van Jezus, dien men op laatstgenoemden weg overhoudt, is eigenlijk geen andere, dan die reeds tot dusver minder leesbaar in ieder menschelijk hart stond geschreven, en, zonder eenige bijzondere openbaringsdaad Gods, in Jezus, zoover wij nog kunnen nagaan, het zuiverst is te voorschijn getreden. Reeds is het overvloedig gebleken, wat er van alle Christelijk geloof, ja van allen Godsdienst wordt, wanneer de heilsfeiten als noodelooze ballast geheel worden ter zijde geworpen. Het is daarom verkeerd, op de Apologetische handhaving van de historische betrouwbaarheid der gewijde schrijvers, als vrucht van Arminiaansche en Sociniaansche eenzijdigheid neer te zien, en even ongerijmd om luide klaagtoonen over

de omslachtigheid en moeielijkheid van een onderzoek aan te heffen, zoo als onvermijdelijk tot bereiking van dit doel wordt gevorderd. „Que d'hommes entre Dieu et moi!” Geen enkele, des noods, is ons antwoord, waar de groote levensvraag aan de orde gesteld wordt, maar natuurlijk niet weinige, waar de Theoloog zijne belijdenis rechtvaardigen zal: „wij zijn geen kunstig verdichte fabelen nagevolgd.” (Verg. B. ter Haar, *Oratio de Rel. Chr. indole historicâ, hodie nimie spretâ*, Traj. 1859.)

5. Het gevorderd onderzoek roept tot het betreden van den weg der sub- en objektieve kritiek. (Verg. bl. 212). Vóór alle dingen moet de vraag beantwoord, of de gewijde schrijvers werkelijk de waarheid konden weten, en wilden zeggen. Wie op dezen vorm van bewijsvoering als versleten en onwetenschappelijk neerziet, vergeet dat die door den aard der zaak wordt gevorderd, en wezenlijk doeltreffend mag heeten. Alleen moet met de kritiek der getuigen die der verhalen zelve zich paren, en de eene zoowel als de andere zoo onpartijdig mogelijk zijn. Geheel onpartijdig is op dit grondgebied niemand; het is door den Apostel der „Voraussetzunglosigkeit” zelven met lofwaardige openhartigheid toegestemd (D. F. Strauss, *Leben Jesu*, pop. uitg. 1864. S. XIII). Maar toch kan en mag gevorderd worden, dat men van geene willekeurige vooronderstellingen uitga, maar geest en gemoed, zooveel men kan, onbevangen voor natuurlijke indrukken open houde. Wie de dogmatische vooronderstelling tot uitgangspunt kiest, dat één Bijbelsch verhaal onmogelijk met een ander kán strijden, is even bevooroordeeld, als wie zijn historisch onderzoek door de wijsgeerige praemisse laat leiden, dat wonderen onmogelijk zijn. Op het eerste standpunt zal men de geschiedenis gewelddadig verwringen, op het ander haar willekeurig beperken; in beide gevallen onderzoekt men geene historie, maar maakt haar; men kritiseert niet, maar construeert. Het resultaat van het onderzoek constateert dan natuurlijk de gestelde praemisse, maar juist dit wekt en wettigt het wantrouwen. Het gaat als bij de Alchymisten, die na een gecompliceerden

chemischen arbeid werkelijk het geluk hadden van op den bodem des bekens goud te ontdekken, dat — zij zelve daarin vooraf hadden nedergelegd. „Wenn das Princip des Urtheils ein Vorurtheil ist, so wird das Ende nur die völlige Enthüllung des Anfangs seyn” (Marheinecke).

6. Het schijnt doelmatig, het onderzoek met de geschiedenis des N. V. te beginnen, niet slechts omdat deze voor Christenen van de hoogste aangelegenheid is, maar ook omdat alzoo te gelijk een vaste grond voor de waardeering van die des O. V. wordt gewonnen. Wij hebben daarbij, vóór alle dingen, met de persoonlijkheid der gewijde verhalers te rade te gaan, en te vragen wie en hoedanig zij waren. Het antwoord op die vragen is in hooge mate bevredigend. Onze vier kanonieke Evangelien zijn geen dusgenaamde privaatschriften, uit een of andere boekverzameling onverwacht te voorschijn getreden, maar vervaardigd door bekende personen, terstond ten openbaren gebruike bestemd en voorgelezen in kringen van menschen, die reeds door mondelinge overlevering van den hoofdinhoud heugenis droegen. De schrijvers waren tijdgenooten en vrienden des Heeren, blijkens tal van trekken nauwkeurig bekend met het tooneel en den loop der gebeurtenissen, voor een deel oor- en ooggetuigen, voor een ander deel in het bezit van belangrijke bronnen, tot wier schifting het hun in geen deele aan bevoegdheid en vermogen ontbrak (Luk. 1:1—4). Wij weten, wat storm van stemmen zich tegen het hier gezegde verheft, maar wij weten ook, dat niet weinig, wat schijnbaar onbevooroordeeld in naam der Kritiek wordt verkondigd, veeleer de vrucht mag heeten eener welbestuurde Taktiek, waarvan de eigenlijke bedoeling voor niemand betwifelbaar bleef. Het spreekt van zelf, dat de Dogmatiek bij het nog steeds voortgezet isagogisch onderzoek naar oorsprong en verwantschap der Evangelische berichten niet weinig belang heeft, en wat op dit grondgebied waarlijk uitgemaakt is van haren kant moet aanvaarden. Bij het licht echter der geschiedenis mag zij de toekomst met eenige gerustheid verbeiden, te meer daar zij, in het ergste geval, nog wel iets

zou kunnen verliezen, zonder dat zij het volstrekt onmisbare tot handhaving van haren hoofdinhoud dierf. Deze zou nog altijd gedekt zijn, al ware zelfs ook slechts één Evangelie ongedeerd uit den vuurproef te voorschijn gekomen.

Onderzoeken wij verder, hoedanig onze berichtgevers waren, bij den blik op hun verstand, gemoed en leven wordt ons vertrouwen versterkt. Hun verstand (een Lukas en Paulus b. v.) was voldoende in staat, om waarheid en verdichting te schiften, en toch was hun geest niet groot genoeg om tot eene verdichting als deze in staat te zijn (Hand. 4:13). Zelfen verklaren zij meermalen, dat zij den Heer niet begrepen (Mark. 9:10. Joh. 12:16), maar bewijzen juist daardoor, dat zij objektief en trouw refereeren. Hun gemoed, gelijk het in hunne schriften zich afspiegelt, was oprecht, waarheidlievend en vroom. Van wonderzucht zijn zij zoo verre verwijderd, dat zij menige gelegenheid tot opsiering, die een verdichter ongetwijfeld had aangegrepen, geheel ongebruikt laten, en vaak vluchtig van wonderdaden gewagen, zonder die naar eisch te beschrijven (Matth. 9:35. Joh. 2:23). Openhartig en ongedwongen verhalen zij ook feiten en feilen, die hunzelve of hunnen kring allermint tot eere verstrekten. Kennelijk is hun hart met eene liefde tot Jezus vervuld, waardoor het oog van hunnen geest voor de aanschouwing zijner grootheid gescherpt wordt, en zijne woorden en daden onuitwischbaar in hun geheugen zich prenten. Hun leven eindelijk, zoover wij het kennen, brengt een hoogst gunstigen zedelijken indruk te weeg. Met offering van eer, voordeel en rust is het aan de zaak der waarheid gewijd, en wordt door niet weinigen hunner met den dood der bloedgetuigen bezegeld. Zeker, deze bewijzen zijn allermint nieuw, maar even weinig is het de weerspraak des ongeloofs, en wat eeuwen oud is, werd daarom nog volstrekt niet verouderd. Niemand verdient den naam van onredelijk of lichtgeloovig, die aan deze bewijzen beteeckenis hecht; te minder, omdat de Evangelische verhalen zelve, zoowel wat vorm als inhoud betreft, het opgewekt vertrouwen bij opmerkelijke beschouwing doen klimmen.

7. De vorm toch van de geschiedverhalen des N. V. kenmerkt zich meermalen door eene eenvoudigheid, die bijna onwederstaanbaar aan het „simplex sigillum veri” doet denken; door eene nauwkeurigheid in het aanduiden van tijd, plaats en omstandigheden, die slechts uit het bewust-zijn van volkomen goede trouw kan verklaard worden (zie b. v. Luk. 3:1, 2), terwijl zich voor enkele opgaven van dezen aard geen denkbare bedoeling laat aanwijzen (Joh. 2:6. 21:11); door eene aanschouwelijkheid eindelijk, naïviteit en frischheid van toon, die of uit het leven gegrepen moet zijn, of zoo geraffineerde bedriegers minder tot voorwerpen van kritiek, dan van — politie-toezicht zou maken. „Es sind keine Reflexionen über die Geschichte, es sind die Thatsachen selbst leibhaftig vor uns; es ist die Geschichte selbst, sie redet zu uns, und wir werden mitten in diese grosse Geschichte mit hineinversetzt” (Luthardt). — En wat nu den inhoud betreft: zeker verschilt deze niet weinig van andere, historische oorkonden. Daartegenover echter moeten wij reeds dadelijk opmerken, dat wij ons hier, reeds blijkens den onbetwistbaar zedelijken indruk, dien deze geschiedenis maakt, op een hooger gebied dan het alledaagsche bevinden; op dat der gewijde, der heilsgeschiedenis, die naar een anderen maatstaf dan den gewonen gemeten moet worden. De uitwissching van den scheidslijn tusschen gewijd en ongewijd, vulgair en supranatureel, waaraan de moderne Theologie zich bezondigt, maakt noodzakelijk de Evangelische Geschiedenis tot eene fictie niet alleen, maar tot een onoplosselijk raadsel. Wij moeten hier over de wonderkwestie naar het vroeger gezegde (§ 32, I. 6) verwijzen. Wie zich op theïstisch standpunt plaatst, en dien ten gevolge ook slechts de mogelijkheid van wonderen toegeeft, zal kwalijk weerspreken, dat déze wondergeschiedenis eene verhevenheid ademt, die nergens elders wordt aangetroffen, en eene harmonie te gelijk tusschen het geheel en de deelen, die den onbedriegelijken stempel van innerlijke geloofwaardigheid draagt. Van een gedeelte althans, dat te gelijk het karakter der openbaarheid vertoont, mag de verdriching

binnen zoo korten tijd na de (vooronderstelde) aanleiding daartoe niet slechts onwaarschijnlijk, maar volstrekt onmogelijk heeten. (Men denke aan de verschijning aan meer dan vijfhonderd broeders, het herhaalde spijzigingswonder, den Pinksterdag met zijne teekenen en gevolgen.) Zelfs de eenigzins verschillende voorstelling van de omstandigheden der zelfde zaak (b. v. de opstanding des Heeren) bewijst veel meer vóór, dan tégen haar, en kan, in het ongunstigste geval, ten hoogste één of meer omstandigheden betwistbaar, maar daarom het geheel nog volstrekt niet ongeloofelijk maken.

8. Aangaande de woorden des Heeren, in de Evangelien geboekt, moet worden opgemerkt, dat zeker hunne letterlijke geloofwaardigheid niet boven állen twijfel verheven kan worden, daar zij in een andere taal zijn geboekt, dan waarin zij door Hem zijn uitgesproken, maar tevens, dat er alle reden is om van eene wezenlijk getrouwe bewaring naar inhoud en strekking te spreken. Om niet andermaal van de persoonlijkheid der gewijde Schrijvers te gewagen, herinneren wij, hoe zoowel de inhoud als de vorm dezer woorden alles in zich vereenigde, wat die op den duur onvergetelijk maken kon; hoe zij meermalen ten nauwste verbonden waren met daden of lotgevallen, waarvan de indruk volstrekt onuitwischaar mocht heeten; hoe eindelijk de uitkomst die niet alleen verklaard en bevestigd, maar te gelijk te dieper in de ziel heeft gegrift. Naarmate der Apostelen eerbied voor den Meester dieper geworteld was, vonden zij zeker te minder vrijheid om iets van het hunne op zijne lippen te leggen, terwijl bovendien de gedurige herhaling van dezelfde getuigenis daaraan te lichter een stereotyp karakter moest bijzetten. (Verg. aangaande Johannes bepaaldelijk ons geschrift: *Het Johannes-Evangelie*, 1867, bl. 79.) — Hoeveel raadselachtigs ook in menig opzicht zijne daden vertoonen, nog grooter is het aantal der sporen van waarheid en onverdictbaarheid tevens. Onwillekeurig hooren wij zelfs zijne vijanden getuigenis aan zijne wonderkracht geven (Joh. 11: 47. Matth. 16: 1. 27: 42), terwijl zijne

vrienden daarvan als van algemeen bekende dingen gewagen (Hand. 2 : 22. 10 : 38). Nu en dan vertoonen die daden iets vreemds (b. v. de ontmoeting met de Kananeesche vrouw, of de verdorring van den vijgeboom), maar dat juist daarom de verdrinking van zúlk een verhaal slechts te onwaarschijnlijker maakt. Steeds zien wij den Heer, ook bij het doen van wonderen, aan zichzelve gelijk blijven, zelfs waar Hij die weigert of met den sluier der geheimenis dekt. — En wat eindelijk zijne lotgevallen betreft, zeker zijn zij volstrekt ongeloofelijk, wanneer wij in Hem niets meer zien, dan een kind der menschen alleen. Maar juist dit dwingt ons om zijne geschiedenis te beschouwen bij het licht zijner eigene uitspraken, en met den zedelijken indruk te rade te gaan, dien geheel zijne persoonlijkheid wekt. — Dan valt er tevens genoegzaam licht op de geschiedenis der Apostolische eeuw, als openbaringsgeschiedenis van den verheerlijkten Christus beschouwd (verg. § 32. I. 9). Onwedersprekelijk is het althans, dat de geloofwaardigheid der berichten, in de Handelingen medegedeeld, door een tal van duchtige gronden gestaafd is, en iedereen in het oog valt, die met geene ongeneeselijke Miraculophobie is geslagen. Het tweede boek van Lukas is in geen deele een Tendenz-schrift, opgesteld met het bepaalde doel om door eenzijdige groepeeren van grootendeels verdichte verhalen het Paulinisme met het Petrinisme in de oude kerk te verzoenen, maar eene historische oorkonde, deels uit betrouwbare bronnen geput, deels uit eigen aanschouwing geboren, die op ontelbare punten door de Apostolische brieven gestaafd wordt, en in velerlei détails de meest verrassende blijken van stipte nauwkeurigheid geeft. Zoowel de dusgenaamde Timotheus- als Silas-hypothese behooren reeds tot het gebied der geschiedenis; de authenticiteit en autopsie van Lukas schemert inzonderheid in de tweede helft van het boek onophoudelijk door, en wederom doet de vergelijking met Apokryphe Apostelakten de waarde der Kanonieke op treffende wijs in het licht treden. In hun geheel slaan de beide geschriften van Lukas even goed op elkander, als de historische getuigenis der

synoptische Evangelien door die van het Evangelie, de Brieven en de Apokalypse van Johannes gesteund wordt.

9. Op deze gronden, die hier slechts genoemd kunnen worden, blijven wij over het geheel de geloofwaardigheid van de geschiedenis des N. V. met vrijmoedigheid vasthouden, terwijl voorts, ten aanzien van ieder bijzonder bericht, zooveel noodig en mogelijk, gedurig onderzocht worden moet, in hoever op die gronden ook in dat bijzonder geval kan voortgebouwd worden. Illusie maken wij ons, wel is waar, van de beteekenis niet, aan deze bewijsvoering door zulken te hechten, die van geheel tegenovergestelde beginselen uitgaan. Tusschen mathematische en historische gewisheid is de afstand voelbaar genoeg, om op laatstgenoemd gebied een tamelijk ruime plaats voor den twijfel over te laten. Ook waar het door deugdelijke bewijzen gestaafd is, neemt het geheel Buitengewone voor het bloot natuurlijk verstand met iedere eeuw, dat het langer geleden is, in onwaarschijnlijkheid toe, omdat het getal der gewone feiten, daarmede in weerspraak, steeds aanwast, terwijl daartegenover de ongewone feitenreeks steeds verder in de schaduw terugtreedt. Daaraan valt, zoolang geen nieuwe bewijzen ontdekt worden, niet te veranderen, maar daartegenover mag met nadruk herinnerd worden, dat er een kriticisme bestaat, tegen hetwelk ten slotte niet één geschiedverhaal veilig is. Is er één feit van het voorleden, dat niet met schijn van recht bestreden kan worden door wie nu eenmaal twijfelen wil? Kan zich deze polemieek niet zoo wetenschappelijk voordoen, dat zij bij alle geestverwanten op bondgenootschap rekenen mag? (Zie: *die Erzählung von dem Londoner Brande, frei behandelt nach den Grundsätzen des mod. Ration.* in het Tijdschr. der Beweis des Glaubens, 1869. S. 473 u. ff.) Ja, is er eigenlijk wel iets, dat niet met wetenschappelijken ernst weersproken kan worden? Waren er geen Astronomen, die Atheïsten bleken; geen filosofen, die aan de heiligheid van den plicht niet geloofden; en is de bewering te stout, dat de poging zou aangewend worden om zelfs axioma's te loochenen, indien men slechts bij de ont-

kenning een overwegend belang had? Het is dus niet de vraag, of iets in ernst, maar alleen, of het met recht wordt betwijfeld, en dit durven wij hier na al het gezegde ontkennen. Wie de geloofwaardigheid der Evangelische geschiedenis met gewenscht gevolg wil bestrijden, moet althans bewijzen, dat de wettige bezwaren tégen haar de stellige gronden vóór haar in getal en gewicht overtreffen. Tot dusver is dit bewijs niet geleverd.

10. Veel moeilijker dan de handhaving van de historische geloofwaardigheid der Schriften des Nieuwen, is die van de oorkonden des Ouden Verbonds. Ook hier kan van de deelen slechts sprake zijn, nadat het juiste standpunt voor de beschouwing des geheels is gewonnen. Van de oorkonden der Godsregering geldt het, niet minder dan van het boek der natuur: „*naturae rerum vis atque majestas in omnibus momentis fide caret, si quis modo partes ejus ac non totum complectatur animo*” (Plinius). Voor de waarheid en Goddelijkheid van het Geheel vindt het Christelijk geloof voldoende waarborgen: a) In de ondubbelzinnige en welgestaafde getuigenis van Jezus en de Apostelen (Matth. 19:4—6. 23:35. 1 Kor. 10:1—11. Hebr. 11, en vele and. pll.). b) In het bestaan en ontstaan der Christelijke kerk, die slechts uit den bodem van het Israëlitisme voortspruiten kon. c) In den Godsdienst, het karakter en den tegenwoordigen toestand van het Israëlitische volk, dat slechts als openbaringsvolk begrijpelijk is. d) In de getuigenis der ongewijde geschiedenis, die, gepaard met de ontdekkingen van lateren tijd, op menig punt de juistheid der gewijde berichten doen uitkomen (verg. b. v. onze Redev. *Nineveh en de H. Schrift*, Rott. 1855).

Ten aanzien van zeer vele bijzonderheden zijn vragen te doen, ook aangaande oorsprong en samenstelling der Israëlitische oorkonden, met welke bespreking de Dogmatiek als zoodanig zich natuurlijk niet inlaten kan. Op goeden grond echter mag zij aan Mozes, als den oudsten geschiedschrijver van zijn volk, een hooger karakter van geloofwaardigheid

toekennen, dan hem door het wonderschuw kriticisme der anti-supranaturalistische richting wordt toegeschreven. Dat hij de waarheid, ten aanzien van hetgeen hij-zelf beleefde, kon, wilde, ja moest zeggen, staat even vast, als dat het hem mogelijk zijn moest uit betrouwbare bronnen de kennis van het vroeger gebeurde te putten. Zelfs voor de geloofwaardigheid van den hoofdinhoud der elf eerste Hoofdstukken van Genesis laten zich historische, natuurkundige en wijsgeerige gronden van geene geringe beteekenis aanvoeren. (Verg. P. Hofstede de Groot, *Voort. over de opvoed. des Menschd.* I. 1847, bl. 129 en verv. Auberlen, *Godd. Openb.* I. 1862, bl. 174 en verv.) Ook de latere schrijvers maken zich kenbaar als welonderrichte, vrome, echt theokratische mannen, zoo weinig partijdig, dat zij zelfs vermelden, wat in geenen deele tot eer der meest gevierde namen verstrekt. Somwijlen wijzen zij op door hen gebruikte bronnen terug (Jos. 10 : 13. 1 Kon. 14 : 19), en toonen daardoor voor het minst, dat zij geen navraag of onderzoek vreezen. Niet zelden wordt hier ook, op verrassende wijze, de eene getuigenis door de andere gesteund en bevestigd; bijvb. de inhoud der historische door die der poëtische en profetische boeken. Doorgaans kenmerkt zich daarbij de vorm juist der oudste verhalen door een frischheid, eenvoudigheid en naïviteit, die de waarheid als doet smaken en tasten; het kleeid der Chroniek is zeker evenmin passend voor de romantiek der legende, als de nomenklatuur der Genealogie. En wat den inhoud betreft, twee eigenschappen zijn het vooral, die o. i. een belangrijk gewicht in de schaal ten gunste der geloofwaardigheid leggen. Aan den éénen kant het snijdend contrast tusschen den ganschen geest dezer historiographie, en den bijna onverbeterlijken en hardnekkigen volksaard. In rechtstreekschen strijd met hetgeen wij b. v. bij Grieken en Romeinen ontdekken, wordt hier het volkskarakter niet gevleid, maar getuchtigd op eene wijze, die zich alleen uit de overmacht der waarheid en des gewetens verklaren laat. En daarbij komt nu aan de andere zijde de wonderschoone éénheid van plan en grondgedachte dezer geschiedenis, die

telkens ook in kleine trekken op verrassende wijze te voorschijn treedt, en het óns althans onmogelijk maakt in haar verloop iets anders te zien, dan de tragsgewijze verwezenlijking eener eigen heilsgedachte van God. Ja waarlijk, „met vele bijzonderheden ben ik telkens verlegen, maar zij worden dan weder zegevierend weerlegd door de macht des geheels. Israël alleen is door zijn geheelen ontwikkelingsloop heen progressief, en zijne geschiedenis een voortdurende daad Gods in woord, roeping, wonder” (Gunning).

11. Wie langs dezen weg een oog op het geheel heeft verkregen, is daarom niet van de verplichting ontslagen om het dogmatisch gebruik van ieder deel dezer geschiedenis te rechtvaardigen tegen menigvuldige wederspraak, daartegen telkens luider van onderscheiden kanten vernomen. Ook waar men zich op supranaturalistisch standpunt geplaatst heeft, doen zich bezwaren voor, ontleend, deels aan het gebied der natuurwetenschap; deels aan dat der ongewijde geschiedenis en chronologie; deels aan het wijsgeerig denken; deels eindelijk aan de Christelijke theologie, bepaald hare Dogmatiek en Moraal. Zelfs de optelling, veel meer de oplossing dier bezwaren ligt verre buiten het ons hier gestelde bestek; daarom dit weinige slechts ter oriëntering op dit felbestreden gebied. Waar de natuurkundige wetenschap bedenking tegen menig deel der oud-testamentische geschiedenis inbrengt, heeft de theoloog vóór alle dingen te vragen, of dat bezwaar ontleend werd aan hetgeen reeds werkelijk naar aller overtuiging uitgemaakt is, of slechts aan eene meer of min waarschijnlijke hypothese alleen. In het laatste geval is wachten de plicht der bedachtzaamheid, en in het eerste mag het eigenaardig standpunt der gewijde schrijvers althans mede in rekening komen, en aan de wetenschap dezelfde vrijheid gelaten worden, die het geloof zich, niet tegenover, maar nevens de welgeconstateerde wetenschap gunt. Slechts vergeet men nooit, dat de Schrift des O. V. nimmer bestemd is geweest om vragen te beantwoorden, welke even goed of beter door de wetenschap kunnen uitgemaakt worden, maar juist om op punten ons in te lich-

ten, waaromtrent deze laatste het antwoord moet, en, zoo zij bescheiden is, ook schuldig zal blijven (verg. § 16, 8). — Waar de gewijde en ongewijde geschiedenis en chronologie met elkander in wederspraak komen, zal eene nauwkeurige en onpartijdige vergelijking van alle gegevens hebben te beslissen, aan wat zijde de waarheid is, en zeker zal dan menigeen in sommige gevallen zijne beslissende uitspraak nog uitstellen. Meer dan één sterk sprekend voorbeeld van grove vergissingen, die op hoogen toon door bestrijders der gewijde historie als waarheid opgedischt werden, spoort tot verhoogde behoedzaamheid aan, ofschoon ook van de zijde harer verdedigers, ten aanzien van hoogst gecompliceerde strijdvragen, wel eens te vroeg van overwinning gesproken is. Met name levert in onzen tijd de Aegyptologie een veld van onderzoek op, waarvan de uitkomsten, ook om de zeer uiteenlopende richtingen en resultaten harer vermaardste beoefenaars, zich nog niet van verre berekenen laten. Intusschen heeft de studie van het oude Egypte reeds niet weinig tot handhaving der oudste geschiedenis bijgebracht, zoodat een Bunsen verklaren kon: „die Erzählung von Joseph führt uns bis ins Einzelne auf eine Geschichtlichkeit der Überlieferung, welche alle Erwartung der Bibelgläubigen übertrifft.” Waar voor het tegenwoordige op menig ander punt de gewenschte overeenstemming faalt, mag men zich voorloopig met het woord van een ander Aegyptoloog vergenoegen, „dass wir im A. T. keine chronologische Offenbarungen über die äusseren Hergänge der Menschengeschichte zu suchen haben, sondern die Geschichte Gottes unter den Menschen und seine Gebote, wie sie zum Heile der Völker durch den Mund der Propheten und anderer heiliger Männern in der nach den Kenntnissen der jedesmaligen Zeit natürlichen Ausdrucksweise uns verkündigt würden” (Lepsius). — Hoe soms door middel der tekstkritiek een aanstootelijk chronologisch bezwaar uit het O. T. verwijderd kan worden, blijkt b. v. uit 2 Sam. 15 : 7.

Dat het wijsgeerig denken, zelfs waar het niet voor de idee des wonders terugbeeft, zich nothans met enkele

O. T. wonderverhalen moeielijk vereenigen kan, mag ons niet boven mate aanstootelijk zijn. Het blijft de groote vraag, of dat denken tegen de grootsche grondaanschouwing protesteert, waarvan het Schriftverhaal uitgaat, of slechts tegen bepaalde détails. In het eerste geval zal men zich moeielijk kunnen verstaan, waar het een strijd van beginselen geldt; in het andere zullen niet zelden juiste exegese en grondige kritiek een steen des aanstoets doen wijken (zie b. v. Christlieb, a. a. O. S. 367—382, het Hoofdst. over *einige besonders angefochtene Schriftwunder*). Wanneer de wijsgeer van zijnen kant het gewaagde eener stoute aprioristische negatie beseft, en de theoloog het onderscheid tusschen den eisch van gehoorzaamheid aan Gods Woord en dien van slaafsche onderwerping aan iedere letter der Schrift niet uit het oog verliest, dan behoeven beide niet door eene onoverkomelijke kloof gescheiden te blijven. — De Christelijke Theologie eindelijk mag nimmer vergeten, dat de Schrift des O. T. (ongetwijfeld) heilige geschiedenis, maar nog in geen en deele de heilige geschiedenis in hare hoogste ontwikkeling mededeelt. Hoe meer het wordt begrepen, dat hier wel waarachtige, maar niettemin nog slechts voorloopige en onvolkomen' openbaringen te boek gesteld zijn, naar de kinderlijke ontwikkeling van een lang vervlogen tijdperk berekend, te minder zal de Christelijke Dogmatiek en Moraal tegen dit deel der geschiedenis optreden, met een onverbiddelijk protest op de lippen. Wie slechts het verschil van morgenschemering en middagzon niet uit het oog verliest; den afstand tusschen Oostersche en Westersche begrippen en zeden bedenkt, en bovenal de wijze les van Augustinus behartigt: „distingue tempora, et concordabit Scriptura,” zal menige, op zichzelf vreemde bijzonderheid anders beoordeelen, ja misschien in aanstootelijke plaatsen des O. V. bewijzen te meer voor zijne verborgen' heerlijkheid vinden. (Verg. de Verh. van Lange, *Ueber die sogenannten anstössigen Stellen im A. T. u. s. w.*, opgenomen in de Inleiding tot zijn *Genesis*, in het *Bibelw.* I. S. LXIII. u. ff.)

12. Het historisch karakter van de Schriften des O. en

N. V. is voor de Christelijke Dogmatiek voldoende gehandhaafd, wanneer het, tegenover elke vernieuwde weerspraak, duidelijk blijkt, dat zij de genoegzaam betrouwbare oorkonden zijn der Goddelijke Heilsopenbaring in Christus, die daarvan het middenpunt is. Niet het geloof aan de Schriften, hoe betamend ook, maar het geloof in den Christus, van wien de Schriften getuigen, blijft de éénige weg des behouds. Wat hooge waarde wij met het volste recht aan deze hare getuigenis hechten, zal uit het nu volgend onderzoek blijken.

Verg. Over de geloofwaardigheid der Evang. Gesch. in het algemeen, behalve de bekende geschriften van Lardner, da Costa en and., vooral A. Tholuck, Glaubwürdigk. der Ev. Gesch. (1838). H. J. Holtzmann, die Synopt. Evang. ihr Ursprung und geschichtl. Charakter (1863). A. Ebrard, wissenschaftl. Kritik der Evang. Gesch., ein Handb. für Theol. Studierende, 3e Aufl. (1868). — Over die van de Handd. der Ap. onze Prijsverhand. (H. Gen. 1846). G. V. Lechler, das Apost. und nach-Ap. Zeitalter, 2e Aufl. (1857) S. 7 u. ff. E. de Pressensé, l'Ecole critique et les Apôtres (1866, tegen Renan). C. J. Trip, Paulus der Ap. des Herrn nach der A. G. (H. G. 1867). J. R. Oertel, Paulus in der A. G. der historische Charakter dieser Schrift an den Paulin. Stücken nachgewiesen (1868). — Over de Axiopistie van de gesch. d. O. V., J. H. Kürtz, Gesch. d. A. B. I. (1853) S. 3—45. E. W. Hengstenberg, Gesch. d. Reiches Gottes im A. B. I. (1869) S. 30—58. F. Godet, la Sainteté de l'Ancien Testament (1869). P. Hofstede de Groot, de Godsd. van Israël, enz. W. in L. 1870. bl. 65 en verv.

Vraagpunten. In wat zin, en tot wat hoogte moet aan de H. S. een bepaald historisch karakter toegekend worden? — In hoever is het Christelijk geloof al of niet afhankelijk van de resultaten der historische kritiek? — Moet de aanwijzing van de fides humana der H. S. aan die der fides divina voorafgaan, of daarop volgen? — Bespreking der voornaamste bedenkingen, door de moderne kritiek ingebracht tegen de geloofwaardigheid der Evangelien, voor zoover die van dogmatisch belang zijn. — Tegen die der historische berichten in de Handelingen en Brieven. — Tegen die van de historische boeken des O. V. — Onafscheidelijke samen-

hang van de handhaving dezer laatste met die des N. V. — Wat kan op dit gebied des noodts veilig worden prijs gegeven, zonder dat men iets wezenlijks mist? — Wat moet daarentegen met alle macht worden verdedigd en vastgehouden?

§ 39.

Hare Ingeving.

De erkenning van de betrouwbaarheid harer historische getuigenis wettigt te gelijk het geloof aan den Goddelijken oorsprong der H. Schrift, door de Christelijke kerk van alle eeuwen beleden. De Godsman-nen, wier woord ons in de boeken des O. en N. V. is bewaard, waren kennelijk boven anderen, een iegelijk in zijne mate, vervuld met den H. Geest, en hunne getuigenis ten aanzien der heilswaarheid, ook waar die in geschrifte vereeuwigd werd, vertoont alzoo het karakter eener onbedriegelijke getuigenis Gods. De Theopneustie der Schrift in haar geheel (Γραφή Θεό-πνευστος, 2 Tim. 3 : 16) is het natuurlijk gevolg van deze hoogere bezieling en leiding der schrijvers, en moet, met afwijzing van elke mechanische voorstel-ling, aldus worden opgevat, dat zoowel aan het onmiskienbaar Goddelijk, als aan het waarachtig men-schelijk karakter des Bijbels volkomen recht weder-vaart, en dat de beide begrippen van Heilige Schrift en Gods Woord aan de eene zijde behoorlijk onder-scheiden, aan de andere in hunne hoogere éénheid en huunen juisten Zusammenhang voorgesteld worden.

De overgang van het onderzoek naar het historisch karak-

ter tot dat naar den Goddelijken oorsprong der H. Schrift mag niet geschieden, zonder een woord van zelfverdediging tegen eene vaak herhaalde, en schijnbaar zeer gegronde bedenking. Waar wij namelijk de leer van de Ingeving der Schrift op die van hare geschiedkundige betrouwbaarheid bouwen, beschuldigt men ons, dat wij redeneeren in een ongeoorloofden cirkel. „De Schrift spreekt Gods woord, want zij is ingegeven, en dat zij ingegeven is, bewijst gij door een beroep op de Schrift.” Het is zoo, en hoe zou het ook anders mogelijk zijn? Maar wanneer wij ons op de Schrift zelve beroepen om hare Theopneustie in het licht te stellen, dan beroepen wij ons uitsluitend op haar, als op eene betrouwbare historische oorkonde. Staat — dus redeneeren wij — eenmaal hare geloofwaardigheid vast, dan zijn óók die woorden, feiten enz., waarop het voor ons nu verder zal aankomen, ontegenzeggelijk wáar. Is dát zoo, dan vragen wij verder: wat laat zich daaruit wettig afleiden aangaande den persoon en de werkzaamheid van hen, door wie de Heilsopenbaring voor ons in schrift is gesteld? Zonder ons alzoo in een cirkel te bewegen, klimmen wij geleidelijk van de geloofwaardigheid der H. Schriften op tot het onderzoek naar hare Goddelijkheid. Wij stellen m. a. w. de vragen: is er werkelijk grond om, ten aanzien der gewijde schrijvers, van eene bijzondere voorlichting en leiding des H. G. te spreken? En zoo ja, welke voorstelling hebben wij ons, dien ten gevolge, van het leerstuk der Schrift-inspiratie te vormen? Op welgestaafde historische getuigenissen, en op nauwkeurige dogmatische bepalingen komt het hier alzoo aan, opdat zoowel het dat, als het hoe der zaak in een helder licht mogen treden.

I. 1. Beginnen wij, bij het overzicht van de reeks der Getuigenissen, die met recht voor de leer der Theopneustie worden aangevoerd, wederom met de Schriften des N. V., dan trekt vóór alle dingen de getuigenis van den Heer aangaande zijne eerste gezanten onze opmerkzaamheid. Zooveel blijkt toch terstond, dat Hij zijne

Apostelen niet slechts op éénen rang plaatst met de Profeten des O. V., maar hen zelfs boven deze verheft (Matth. 5:12. 11:11. Joh. 20:21). Buitengewone hulp wordt hun toegezegd, niet alleen, waar zij hunne zaak, d. i. die der waarheid, zullen hebben te verantwoorden (Matth. 10:19, 20), maar ook in het algemeen, waar zij als getuigen van den Heer zullen optreden (Luk. 24:49. Hand. 1:5). Bepaaldelijk in de afscheidsredenen bij Johannes geeft Hij hun op dit punt de stelligste toezegging (Joh. 14:16, 17, 26. 15:26. 16:7—15). De H. Geest zou hen tot de geheele waarheid leiden (H. 16:13), en hen alzoo bij hare prediking boven het gevaar van dwaling verheffen. Hij zou hun het voorledene indachtig maken, voor het tegenwoordige hun op geestelijk gebied alles leeren, en ook aangaande de toekomstige ontwikkeling van het Godsrijk hen inlichten. Die belofte, na 's Heeren opstanding symbolisch herhaald (Joh. 20:22), en werkelijk vervuld op den Pinksterdag, gelijk blijkt uit de groote verandering van het in- en uitwendig leven der Apostelen, biedt alzoo voor ons onderzoek een betrouwbaar uitgangspunt aan.

2. De getuigenis der Apostelen aangaande zichzelf en hunne schriften is niet minder merkwaardig. Wij denken daarbij ook aan Paulus, die, later van Jezus zelfden geroepen, met zijne andere getuigen gelijk gesteld, en door bijzondere openbaring is voorgelicht (1 Kor. 9:1. Gal. 1:16). Dien ten gevolge noemt hij het woord zijner prediking Gods woord, en vraagt voor het geschrevene denzelfden eerbied, dien hij voor het gesprokene eischt (2 Thess. 2:13—15). Een banvloek heeft hij gereed voor wie een ander Evangelie verkondigt (Gal. 1:7, 8), en geen oogenblik betwijfelt hij zijn recht om te bevelen hetgeen betamelijk is (Philem. 8). Hij gunt geene vrijheid om van zijn voorschriften te verschillen, maar verwacht veeleer, dat de geestelijke mensch daarin den wil van God zal erkennen (1 Kor. 14:37), terwijl hij voorts zijn persoonlijk gevoelen bepaald onderscheidt van wat hij in des Heeren naam heeft te zeggen (1 Kor. 7:25, 40). Ook de andere Apostelen

zijn zich bewust, althans bij plechtige ambtshandelingen, onder leiding des H. G. te schrijven (Hand. 15 : 28). Hier en daar schijnen zelfs in de Apostolische brieven reeds sporen der gelijkstelling van oud- en nieuwtestamentische Schriften voor te komen (1 Tim. 5 : 18. 2 Petri 3 : 16).

3. Is het niet mogelijk, deze uitspraken der Apostolische zelfbewustheid als vrucht, hetzij van dweezucht of van bedrog te verwerpen, van groot gewicht moet dan ook de beteekenis zijn, die wij te hechten hebben aan de getuigenis van den Heer en zijne Apostelen betrekkelijk de Schriften des O. V. Met een beroep op hetgeen geschreven staat aanvaardt Jezus-zelf de groote taak van zijn leven (Matth. 4 : 4), treedt Hij bij zijne eerste prediking (Luk. 4 : 16—22) en later onophoudelijk op, en gaat Hij den weg van zijn lijden en zijne verheerlijking tegen (Matth. 26 : 54. Luk. 22 : 37. 24 : 27). Dat de Schrift niet kan gebroken worden, staat bij Hem onherroepelijk vast (Joh. 10 : 35), en niet: „wat denkt gij,” maar: „hoe leest gij” is zijne groote vraag aan den Schriftgeleerde (Luk. 10 : 26). Een gebod van Mozes is Hem een gebod Gods (Matth. 15 : 3, 4); onkunde van de Schrift in zijn oog de bron der noodlottigste dwaling (Matth. 22 : 29), ja, geen redmiddel meer mogelijk voor wie hare getuigenis afwijst (Luk. 16 : 29—31). Niet slechts de geest, maar zelfs de letter der Schrift is Hem heilig (Luk. 16 : 17), en zoowel aan haar geheel (Matth. 23 : 35) als aan hare verschillende deelen (Luk. 24 : 44) geeft Hij ondubbelzinnig getuigenis. (Verg. J. H. Merle d'Aubigné, *l'Autorité des Ecritures*, etc. 1850.) — En niet anders wederom de Apostelen; de woorden der Profeten zijn hun woorden van God (Hand. 2 : 17. 4 : 25), en zonder eenige terughouding knopen zij hunne heilsv verkondiging aan de oud-testamentische Schriften, die zij duidelijk als kenbron en toetssteen der hoogste waarheid beschouwen. Daarom waarschuwt Paulus (1 Kor. 4 : 6) tegen het wijs zijn boven hetgeen geschreven is, en doet in éénen adem aan Timotheus en de H. Schrift de hoogste lofspraak vernemen (2 Tim. 3 : 15, 16). Niet minder geeft hij ter

laatstgen. pl. te kennen, dan dat de gansche Schrift des O. V., in haar geheel gedacht, eene van God ingegevene, en juist daarom van veelzijdige nuttigheid is (*θεοπν. = ὑπὸ θεοῦ πεπνυμένη*, divinitus inspirata). Vermeldt hij hier deze hare eigenschap slechts met een enkel woord, eenigermate wordt onze voorstelling van haren aard verhelderd door een wenk, dien de (o. i. echte) tweede Brief van Petrus geeft, H. 1:20, 21. Van eene krachtige drijving des H. Geestes gewaagt hij, ten gevolge waarvan de Godsmannen spraken, en het laat zich dus niet moeielijk raden, in wat licht hij wenscht, dat men ook hun geschreven woord zal beschouwen. (Verg. C. Sepp, *Onderzoek naar de leer des N. V. aang. de H. SS. des O. V.* 1849, bl. 168 en verv.)

4. De getuigenis van de Schrift des O. V. aangaande zichzelfe komt met deze voorstelling geheel overeen. De Profeten vragen, als buitengewone tolken van God, voor hunne woorden gehoorzaamheid, terwijl zij bij hooger licht denken, spreken, handelen, en ook, waar dit noodig is, schrijven. Meermalen kwam daartoe een dadelijk Godsbevel tot hen (verg. Exod. 34:27. Deut. 31:19. Jes. 8:1. 30:8. Jerem. 36:2. Ezech. 24:2), en ook, waar dit niet met zoovele woorden wordt gezegd, mag men aannemen, dat zij in een zoo weinig schrijflustigen tijd gewis de schrijfstift niet opnamen, dan alleen in gehoorzaamheid aan een hooger en drang des gemoeds. De Geest, die in hen leefde, drukte ook in hunne schriften zich af, en hun schrift heeft alzoo geen mindere waardij dan hun woord. Jozua (1:8. 24:26) toont den hoogsten eerbied voor het wetboek van Mozes, en scherpt dien ook anderen in. David vindt in „de rol des boeks” (Ps. 40:8) zich de taak van zijn leven geteekend, en voor alle Godvruchtige koningen blijft de beschreven wet de „magna charta” des rijks (verg. 2 Kon. 22:8, 9). Meermalen wijzen de profeten kennelijk op elkanders orakels, als Goddelijke woorden, terug; Daniel (H. 9:2) raadpleegt Jeremia's profetie om na te speuren, wanneer de ballingschap eindigen zal. Ook in de andere, historische en zedekundige schriften des O. V. ontdekken wij onmiskenbare

afdruksels van den religieusen, ethischen, theokratischen geest hunner dagen, en waar men den Kanon eindelijk sloot (§ 36), met afwijzing van andere, hoezeer belangrijke schriften, daar hooren wij zijne bestanddeelen door Josephus (*Contra Ap.* 1. 8), als Goddelijke Schriften vermelden, waaraan niemand mocht afdoen of toedoen, en waarvoor de Jood des noods gereed was te sterven. Eene in de hoofdzak gelijke zienswijze troffen wij reeds bij den Heer en zijne Apostelen aan.

5. Vragen wij naar de getuigenis der Christelijke kerk aangaande de H. Schrift in haar geheel, het blijkt, dat zij door alle tijden heen daaraan een gewijd karakter toegeschreven, en den hoofdinhoud des Bijbels als het eigen Woord van God heeft erkend. Reeds Justinus M. (*Cohort. ad Gr.* cap. 8) vond het ondenkbaar, dat de heilige schrijvers zooveel groots en heerlijks te boek gesteld hadden, indien niet de H. Geest hun, gelijk het plectrum aan de lier, zoo liefelijke toonen ontlokt had, en in gelijken geest spraken weldra ook andere stemmen. Ontkennen laat het zich niet, dat de Schriften des O. V. aanvankelijk menigvuldiger dan die des Nieuwen aangehaald werden, zoolang nog de Kanon der laatste eenigermate onzeker was, en de stroom der overlevering rijkelijk vloeide. Toch ontbreekt het niet aan bewijzen, hoe hoog de Evangeliën en Brieven des N. V. al spoedig gewaardeerd werden door de Apostolische vaders en anderen, die zich bij voorkeur op deze autoriteiten beriepen. (Men zie b. v. den Br. van Clem. Rom. *ad Corinth.*, cap. 47, en den Br. van Barnab. cap. 4. in fine. Verg. Tischendorf, *Wanneer werden onze Evv. verv.* bl. 43 en verv.) Theophilus (*ad Autol.*, a°. 170 of 180) vat de schrijvers des O. en N. V. zonder eenige beperking onder den éénen naam van Πνευματοφόροι samen. Van lieverlede hooren wij nu ook het begrip hunner volstreckte onfeilbaarheid nader bepalen door Irenaeus, Eusebius, Augustinus en anderen, en het woord van den laatstgenoemden: „nullum eorum auctorum scribendo aliquid errasse, firmissime credam,” mag als uitdrukking der meest

algemeene meening beschouwd worden. Later treffen wij bij afwisseling eene meer strenge en eene meer vrije voorstelling aan, maar ontkend en bestreden werd de Ingeving-zelve bijna door niemand. Na de Hervorming lag het vooral in de consequentie van het Gereformeerde systeem dit leerstuk met den meesten ijver te handhaven. Treffen wij bij Luther menige, meer vrije uitlating aan, Kalvijn vooral sprak het nadrukkelijk uit, dat niemand minder dan God-zelf de Auteur was der geheele H. Schrift, en beriep zich daarbij op de getuigenis des H. Geestes (*Instit. R. C. I. 7, 4*). Tegenover de vrijere zienswijze der Roomsche kerk aan de eene, van Arminianen en Socinianen ter anderer zijde, handhaafde de rechtzinnige Dogmatiek de leer der Theopneustie als haar kostbaarst palladium. Door de Scholastiek der zeventiende eeuw werd zij zelfs op eene wijze omschreven en vastgehouden (§ 36, 2), die niet nalaten kon menigvuldige weêrspraak te wekken, schoon zij nog in onze eeuw vooral in Fransch-Zwitserland (Gaussen, de Gasparin en and.) althans tot zekere hoogte begaafde voorstanders vond. Vrij algemeen wordt thans erkend, dat de mechanische vorm, in welken, onder invloed van eenzijdig doctrinalisme, het leerstuk tot dusver doorgaans was voorgesteld, noodzakelijk herziening behoeft, maar evenzeer, dat de schat niet weggeworpen mag worden om het gebrekkige der aarden vaten, waarin hij tot nog toe gedragen werd. Te midden van veel weifeling en weêrspraak ontbrak het ook in den laatsten tijd in geen deele aan pogingen om den Goddelijken oorsprong der Schrift, in verband met het begrip van Openbaring, in een meer bevredigend licht te stellen, en die pogingen mogen niet rusten. Immers, de gansche reeks van vernomen getuigenissen wordt op eigenaardige wijze ondersteund door den geheel éénigen indruk, dien de Bijbel-zelf te weeg brengt op ieder ontvangbaar gemoed, en waaraan zelfs erkende ongeloofigen zich niet altijd hebben kunnen onttrekken. Wie aan de H. Schrift geen hooger dan louter menschelijk karakter wil toekennen, komt niet slechts met het eigen woord van

den Heer en zijne getuigen, maar met het Christelijk bewustzijn van alle eeuwen in strijd, en is daarbij volstrekt buiten staat om de onnavolgbare verhevenheid en de machtige werking des Bijbels op bevredigende wijs te verklaren. (Verg. G. F. N. Sonntag, *Doctrina Inspirat. ejusq. ratio, historia et usus popul.* Heidelb. 1810.) Hier alzoo komt het nog meer op gescherpte leerbepaling aan, dan op breeder handhaving van een feit, dat op zichzelf, in nog onbestemde algemeenheid gedacht, schier onmogelijk weerspraak kan vinden.

II. Bij de bespreking van het Hoe der Ingeving wordt natuurlijk het geloof in een persoonlijken God, en aan eene bijzondere Openbaring voorondersteld, waarvan de H. S. de oorkonde is. Echter blijft de zaak, ook bij dit geloof, hare duistere zijde behouden. Het is, na den loop dien haar onderzoek sinds de zeventiende eeuw heeft genomen, niet wel mogelijk te blijven staan bij het weinige, dat de kerkelijke Belijdenis op dit punt met bepaaldheid heeft uitgesproken (Art. 3 der Ned. Gel.), hoe gemakkelijk dit anders kon schijnen. Maar al te vaak heeft ook de wetenschap des geloofs zich vergenoegd met het feit der Theopneustie hetzij te vooronderstellen of te constateeren, in plaats van den vorm, waarin dat feit moet gedacht worden, zooveel mogelijk tot klaar- en vastheid te brengen. Wij wagen de poging om onze opvatting in eenige stellingen zamen te vatten.

1. De Theopneustie, die aan de Schrift des Ouden (2 Tim. 3:16), en bij wettige gevolgtrekking ook aan die des Nieuwen Verbonds moet toegekend worden, is het natuurlijk gevolg van de Theopneustie harer schrijvers, niet omgekeerd. De H. Schriften zijn van lieverlede ontstaan, en hebben eerst geleefd in het hoofd en hart harer opstellers, eer zij in de handen van tijdgenoot en nageslacht kwamen. Men moet hier dus niet van de Schrift tot de schrijvers afdalen, maar van de laatste tot de eerste opklimmen. Theopneustie, d. i. leiding en bezieling door den H. Geest, is geen attribuut van een boek op zich-

zelve, maar van menschen, en, alleen ten gevolge daarvan, ook van hunne woorden en schriften.

2. Deze hunne Theopneustie moet niet als eene uitwendig-mechanische, maar als eene inwendig-dynamische opgevat worden. Wie bij het woord Theopneustie allereerst denkt aan een boek, kan de zaak zelve nauwlijks anders dan in den vorm van een dictamen zich voorstellen. Wie daarentegen begrijpt, dat hij hier met eene werking Gods in en op menschen te doen heeft, zal tevens beseffen, dat die werking in overeenstemming zijn moet met den eisch der persoonlijkheid. Geen blinde drijfkracht alzoo, maar hemelsche inwerking, waardoor zij tot zélfwerkzaamheid geleid en bekrachtigd werden. Deze inwerking Gods heeft haren metaphysischen grond in de persoonlijkheid en de kracht des H. Geestes; haren psychologischen grond in de receptiviteit en individualiteit der heilige mannen; haren historischen grond eindelijk in het feit, dat zij plaats grijpt onder het Israelitische volk, dat tot Openbaringsvolk in den bijzonderen zin des woords was bestemd en verheven, en in de Christelijke gemeente, die door den H. Geest zelve gesticht was. Neem deze historische voorwaarde weg, en het optreden van eene rei door God verlichte en bezielde mannen is volstrekt onverklaarbaar (unvermittelt); laat haar gelden, en het nitsgangspunt is gevonden, ook voor het begrip der Theopneustie. Immers,

3. Theopneustie en Openbaring, hoezeer niet hetzelfde, zijn echter ten nauwste verbonden. In den dubbelen zin des woords kan men zich Openbaring (patefactie en revelatie) denken, zonder dat deze met dadelijke inspiratie tot spreken of schrijven gepaard ging, maar onmogelijk inspiratie, zonder dat zoowel ob- als subjectieve openbaring heeft plaats gehad. Aan deze laatste sluit de eerste als van zelve zich aan; zij is uitdrukking en gevolg van hetgeen langs den weg der Revelatie voor het innigst bewustzijn tot klaar- en vastheid gekomen is, en nu in woord en schrift wordt vereeuwigd. In zoover zou de leer der Theopneustie wellicht gepaster bij de behandeling der

Apokalyptiek, dan bij die der Bibliologie te bespreken zijn. Echter blijft dit altijd het onderscheid, dat Revelatie het voorrecht van alle waarlijk geloovigen was; Inspiratie dat van hen, die geroepen waren om met woord en schrift getuigenis van de waarheid te geven.

4. De gewijde Schrijvers waren in bijzondere, maar te gelijk in verschillende mate organen des H. Geestes. Ongetwijfeld werkte die Geest, gelijk op de vromen in Israel, alzoo ook in al de levende leden van de gemeente des Heeren. In zoover was er zeker geen wezenlijk verschil tusschen hen, en 's Heeren eerste getuigen (Joh. 7:39. Hand. 15:8, 9. Eph. 4:4). Maar daar is verscheidenheid van gave en roeping, en een iegelijk wordt de Geest gegeven tot hetgeen nuttig is (*πρὸς τὸ συμφέρον*, 1 Kor. 12:4, 7, 11). Bij het Apostolisch ambt behoorde dus van zelve de Apostolische gave; bij de bijzondere roeping tot schrijven ook de bijzondere leiding en bekwaam-making daartoe. Alles is charisma op geestelijk gebied, doch in dit geval vindt er een wel niet specifiek, maar toch gradueel verschil van genadebedelingen plaats. Van daar, dat de gemeenten, ofschoon zelve geleid door den H. Geest, echter de superieuriteit van het woord der Apostelen erkennen, en moeten blijven erkennen, ook waar zij het in geschrifte ontvangen (Hand. 15:30. 16:4. 2 Kor. 13:10).

Zoo hebben de gewijde Schrijvers den H. Geest in bijzondere, maar toch ook in verschillende mate. Met het volste recht hebben zoowel Joodsche als Christelijke Godgeleerden van verschillende graden der inspiratie gesproken, en een onderscheid gemaakt, later niet zonder schade voorbijgezien. Dat onderscheid is a priori reeds waarschijnlijk op providentiële en psychologische gronden, en bij opzettelijke beschouwing blijkt het — schier uit ieder blad van de Schrift. Wie zal in die des N. V. dezelfde volheid des Geestes toeschrijven aan Judas, den broeder, en aan Johannes, den vertrouwde des Heeren? Wie in die des Ouden den geestelijken afstand niet voelen tusschen een Mozes, David, Jesaia ter eener, en den Schrijver van den Prediker

of het boek Esther ter anderer zijde? Ook hier geldt weder, als overal op het gebied van Gods werken, het woord: 1 Kor. 15:41. Immers:

5. De Theopneustie der gewijde Schrijvers geschiedde niet ten koste, maar ten bate hunner individualiteit. Het is juist de miskenning van dit groote beginsel, waardoor misverstand en — weezin ontstaan is. Men denke zich een Psalm, als den 42sten, eene Profetie, als Jesaia 40, een geloofsroem als Rom. 8 — gedikteerd, of alleen daarom veel schooner dan andere plaatsen, omdat de H. G. wilde toonen, dat Hij, des verkiezende, ook wel eens welsprekend kon zijn. Waarom dan, moet men vragen, niet meer, niet overal, niet altijd? Het antwoord ligt in het uitgesproken beginsel. De H. Geest miskent nergens, ook niet op dit gebied, het recht der van God gewilde individualiteit, maar vervult, ontwikkelt, verheerlijkt haar als van schrede tot schrede. Sluimerende krachten komen te voorschijn bij het licht van de nieuwe zon der heilsopenbaring, want God maakt hare tolken niet tot werktuigen, maar tot werkmeesters onder zich, en deelt zijn woord en heilsgedachte hun mede, maar als door het kanaal van hun eigen menschenhart heen. Ieder spreekt zijne eigene taal, niet omdat de H. Geest zich naar zijn spraakgebruik schikt, maar omdat de Geest hem neemt en gebruikt, zoo als hij nu eenmaal, naar den aard zijner geheiligde persoonlijkheid, is.

6. De Theopneustie der gewijde Schrijvers moet in den regel niet als oogenblikkelijke hulp, uitsluitend tot en bij het schrijven, opgevat worden, maar als natuurlijk gevolg hunner persoonlijke leiding door den H. G., die geheel hun denken en werken, en dus ook hun schrijven bestuurd. Dit was inzonderheid de schaduwkant der oude theorie, ook in hare latere supranaturalistische wijziging. Men stelde zich de gewijde Schrijvers voor, als geheel andere wezens geworden, zoodra hun slechts een Goddelijk: „schrijf” in de ooren klonk. Reeds de impulsie was iets geheel buitengewoons; op even buitengewone wijze werden zoowel de zaken, als de

woorden hun gesuppediteerd; daarbij kwam voor geest en gemoed nog eene occasioneele „directio ad mentem Sp. S. rite exprimendam”. Waar is van dit alles een spoor, ja waartoe zou het bij echte Godsmannen noodig geweest zijn? Een bevel, als Openb. 1:19, was, zoover wij weten, geen regel, en wat Christelijk psycholoog kan zich voorstellen, dat de Geest bloot uitwendig en oogenblikkelijk kwam, waar geschreven, en week, waar gerust worden moest? Wij hebben, in onverbloemde weerspraak tegen dit mechanisme, de inspiratie ons niet anders te denken, dan als de meest intensieve doordringing der geheele persoonlijkheid door den H. G., ten gevolge waarvan het schrijven mede, als belangrijk deel van het leven en werken der gewijde mannen, bestuurd werd; „eene werking, niet slechts voor en op, maar zelfs tót op het papier.”

7. Gelijk de Theopneustie verschillende graden had, zoo had zij ook hare eigene grenzen. Ook dit is vergeten, waar men de heilige mannen zich voorstelde, als alwetend, althans onfeilbaar in álles. „Il nous faut suffire, qu'un chapitre ou une chose fasse partie des Ecritures pour la croire divinement bonne, car Dieu a prononcé sur elle, comme sur la création: j'ai vu tout ce que j'ai fait, et voilà tout était bon” (Gaussen). Weinig dingen hebben wellicht grooter schade gedaan aan een redelijk Schriftgeloof, dan zulk eene onbewijsbare voorstelling, met de onwedersprekelijkste feiten in strijd. Bij deze hypothese eener volstrekt onbegrensde inspiratie houden de gewijde Schrijvers ten laatste op menschen te zijn, en een tal van schijnbare niet slechts, maar wezenlijke tegenstrijdigheden, in schriftuurlijke opgaven voorkomende, zijn niet te vereffen, dan langs den weg eener wanhopige Harmonistiek. Het is een wezenlijke vooruitgang, dat zelfs de meest geloovige Schriftverklaarders onzer eeuw rondborstig betuigen, de absolute feilloosheid der gewijde Schrijvers in alles niet meer te kunnen verdedigen. Reeds Augustinus trouwens had het ten aanzien van Johannes verklaard: „nec ipse dixit, ut est, sed ut potuit, quia de Deo homo dixit, et quidem

inspiratus a Deo, sed tamen homo." Zietdaar de alleen houdbare theorie der begrensde inspiratie; noodwendig begrensd door menschelijke eindigheid en feilbaarheid tevens, ten aanzien van al wat niet tot de sfeer der heilsopenbaring behoorde. — Of zijn ál de verwachtingen van Profeten en Apostelen vervuld in dien vorm, waarin zij het zich voorgesteld hadden? Is het wijs te vragen, welke Schrift óns wel meest bruikbaar en begeerlijk zou voorkomen, en niet, welke wij werkelijk hébben? Is het noodig, onze denkbeelden door de logische gevolgtrekkingen der Scholastiek te laten beheerschen, in plaats van te onderzoeken, in wat zin de Schrift-zélve zich als ingegeven verklaart en vertoont? Wie eene in haar zelve gegronde, waarachtig rationeele voorstelling afwijst, bewijst daardoor slechts een' dienst te meer aan het — Rationalisme.

8. De Theopneustie is trapsgewijze voortgegaan (Joh. 16:13) Ook dit is vroeger maar al te dikwijls voorbijgezien. Het was, of de mannen Gods alles op ééns moesten inzien, en terstond op de volle hoogte hunner geestelijke ontwikkeling stonden. Toch blijkt het tegendeel duidelijk op psychologische en historische gronden, b. v. uit eene opmerkzame beschouwing der Petrinische Christologie of der Paulinische Eschatologie. Eerst alzoo is de inspiratie in overeenstemming met de ontwikkelingswet van alle geestelijk leven, en met hetgeen wij overal op het gebied der algemeene en der bijzondere openbaring ontdekken.

9. De Theopneustie strekt zich niet slechts tot groote dingen, maar ook tot betrekkelijk kleinere uit. Dit volgt van zelf uit het voorgaande. Zoolang men de mechanische opvatting huldigt, en te gelijk naar eene redelijke voorstelling streeft, zal men licht huiverig zijn, de inspiratie tot het schijnbaar onbeduidende, groetenissen b. v., persoonlijke belangen enz. uit te strekken. Op ons standpunt vervalt dit bezwaar, en is de bijna onuitvoerlijke splitsing tusschen het meer of min belangrijke noodeloos. Lieten de Apostelen bij ál hun denken en werken, en dus óók bij hun schrijven zich leiden door den H. Geest, die hen dagelijks

dieper doordrong, men kan in zeer gezonden zin beweren, dat die Geest hen ook bij het betrekkelijk kleine bestuurde. De volheid van den Geest des geloofs spreekt in Paulus zich uit, waar hij de opstanding uit de dooden verdedigt, maar ook de teederheid van den Geest der liefde, waar hij zijnen Timotheus raadt, wat wijn bij zijn water te voegen.

10. Even zoo heeft de Theopneustie betrekking, niet slechts tot de zaken, maar ook tot de woorden, ja tot geheel de taal der H. Schrift. „Die Inspiration der Sachen ohne die der Worte festhalten zu wollen, ist eine Gedankenlosigkeit; überhaupt sind ja Gedanken und Wörter unzertrennlich” (Rothe). De huivering van het oudere Supranaturalisme om nevens de zaak- ook aan woord-inspiratie te denken, kwam daaruit voort, dat men nog niet met de mechanische theorie had gebroken. Toch blijkt het bij eenig nadenken, dat men beide te gelijk óf aannemen óf afwijzen moet, daar vorm en inhoud zich allermint op dit gebied laten scheiden. Wij durven het eerste, zonder het verwijt te duchten, dat wij eene onredelijke voorstelling huldigen. Was de H. Geest in het Apostolisch leven het leidend beginsel, zijn invloed moest zich niet slechts in keus en voordracht der zaken, maar ook in die der woorden verraden. Kan een echt-dichterlijke bezieling op eenmaal, als bij intuïtie, het rechte, het ééinig juiste woord doen vinden voor wat men uitspreken wil, hoeveel te meer de macht des H. Geestes! Zelfs geen Archaïsmen, Soloecismen of andere eigenaardigheden behoeven ons te verhinderen, in de taal der H. Schrift eene schepping des H. Geestes te zien. De H. Geest is geen taalmeester in den vulgairen zin des woords, evenmin als zijn tolk een automaat of een fluit. Het is dus denkbaar, dat de laatste zich uitdrukte met woorden, die de H. Geest had geleerd (1 Kor. 2 : 13), en die niettemin de sporen zijner menschenlijke onvolkomenheid droegen (2 Kor. 4 : 7. 10 : 10). Dat niettemin de taal der H. Schrift een taal vol Goddelijke majesteit is, zal niemand loochenen, die een waarachtig geestelijk oor heeft ontvangen. Met de ongewijde literatuur vergeleken,

vertoonen de heilige boeken eene even eigenaardige physionomie, als de Openbaring zelve, vergeleken met den gewonen loop der wereldgeschiedenis.

11. De Theopneustie van de schrijvers des O. draagt een karakter, min of meer verschillend van die des N. V. Ook dat is niet altijd bedacht (zie b. v. A. de Gasparin, *l'Ecole du doute* etc. 1852. p. 220), en toch, de H. Schrift zelve geeft recht tot die stelling. Immers tusschen de werking des H. Geestes voor en na de verhooging van Christus was een onmetelijk onderscheid (Joh. 7:39), en de minste Apostel stond hooger dan de grootste Profet (Matth. 11:11). Kwam de H. Geest oogenblikkelijk, en vaak met onweêrstaanbare kracht over de Profeten, Hij woonde en werkte meer regelmatig en bestendig in de Apostelen des N. V. De persoonlijkheid der laatsten komt dan ook in hunne Schriften vooral niet minder sterk, dan die der eersten te voorschijn, en de tweede helft des Bijbels geeft een veel grooter volheid (plerophorie) des Geestes, dan de eerste te zien. Zijn er onder de schrijvers des O. V. sommigen, die in een tijd van diep verval en geestelijke dorheid spreken of schrijven, wij kunnen van hen niet verwachten, wat ons de bloeitijd des godsdienstigen levens doet zien. Zeker ademt een echt theokratische geest in Israëls profeten en dichters, maar niet zonder dat die met hunne bijzondere menschelijke geaardheid in veelvuldige aanraking komt. Veel luider en reiner klinkt de Geest in den eenen, dan in den anderen psalmtoon ons tegen (verg. b. v. Ps. 42:1 met Ps. 137:8, 9). Hier stijgt de hoogere bezieling tot haar toppunt, daar is zij zichtbaar gedaald (verg. Jerem. 31:26—34 met H. 20:14, 15). In de Profeten wijst de Geest bij voorkeur vooruit; in de Apostelen en hunne medegetuigen wijst Hij terug, hoezeer Hij in beiden geheel naar den eisch des oogenblikks spreekt.

12. Van de vraag naar de Theopneustie der H. Schriften moet die naar hare Kanoniciteit wèl onderscheiden worden. Werden vroeger beide begrippen, als bij stilzwijgende afspraak, schier als identisch beschouwd,

of althans zoo, dat zij elkander in alle opzichten dekten, op het tegenwoordig standpunt der wetenschap laat zich dit niet langer rechtvaardigen. Wij moeten en kunnen het als mogelijk toegeven, dat een geschrift van een' geïnspireerd persoon is verloren gegaan (1 Kor. 5 : 9), en evenzoo denkbaar achten, dat daarentegen een geschrift in den Kanon zij opgenomen, dat slechts weinig of geene blijken van de inspiratie der schrijvers vertoont. (Men denke aan Luthers oordeel over den brief van Jakobus en de Apokalypse.) A priori valt hier niets te beslissen; het kan zijn, dat opzettelijk historisch-kritisch onderzoek het recht van ieder Bijbelboek op zijne plaats op schitterende wijze beslist, maar de stelling, dat de begrippen van Kanoniciteit en Theopneustie volkomen op elkander sluiten en slaan, mag in geen geval uitgangspunt van dit onderzoek zijn. Waarom niet? De geschiedenis van den Kanon heeft die vraag reeds voldoende beantwoord.

13 Met inachtneming dezer grondlijnen achten wij eene meer juiste voorstelling van de leer, neen, van het feit der Inspiratie niet onbereikbaar, en meenen daarbij in ieder opzicht te winnen. Althans, de H. Schrift bevat niet één gegeven, met eene aldus geformuleerde voorstelling van de Theopneustie harer opstellers in onverzoenlijken strijd. Men zegt, a) dat de gewijde schrijvers van hunne inspiratie niet spreken, en veeleer nu en dan hunne bronnen vermelden (Luk. 1 : 1—4). Alsof zwijgen hier ontkennen was, en eene zoodanig leiding door den H. Geest, als wij beschreven, het gebruik van betrouwbare bronnen verbood! Alsof de gewijde schrijvers hunne inspiratie niet toonen, en niet het billijkst wantrouwen gewekt zouden hebben, wanneer zij die, in plaats daarvan, met zoovele woorden betuigd hadden (Joh. 8 : 13)! Men herinnert, b) dat de belofte des H. Geestes niet uitsluitend aan de Apostelen, maar aan alle geloovigen gedaan en vervuld is, en althans niet persoonlijk is toegezegd aan de medehelpers (Markus, Lukas en and.) van 's Heeren eerste getuigen. Wij zullen op die bedenking niet antwoorden met

eene scherpe onderscheiding tusschen gewone en buitengewone gaven des H. Geestes, die nergens in het Evangelie gemaakt wordt. Maar wij doen opmerken, dat uit den aard der zaak die Geest in hen, die het dichtst bij Jezus gestaan, en daarbij de hoogste roeping ontvangen hadden, ook het overvloedigst moest werken, terwijl ook niets ons verbiedt, gelijk o. a. reeds Witsius deed, aan een gradueel verschil van inspiratie tusschen de verschillende getuigen van hetzelfde Evangelie te denken. c) Wijst men verder op het onderling verschil der onderscheiden' Profetische en Apostolische leerbegrippen, wij zullen het volstrekt niet ontkennen. Het is een onafscheidelijk gevolg van het onderscheid der bedeeing, der individualiteit, der omstandigheden, en een bewijs te meer dat de H. Geest hen niet slechts met de hoogste vrijheid, maar ook met de hoogste wijsheid geleid heeft. Dan eerst mocht ons dat verschil verontrusten, wanneer het bewezen kon worden, dat de een ons ten slotte een ander Evangelie dan de ander verkondigde. Nu danken wij juist aan dat verschil den oneindigen rijkdom en de hoogere éénheid der Schriften. d) Feilen en onnauwkeurigheden in opgaven van ondergeschikt belang, wij zagen het reeds, zijn ongetwijfeld in den Bijbel aanwezig. Een Luther, Kalvijn, Coccejus onder de oudere; een Tholuck, Neander, Lange, Stier en anderen onder de latere Godgeleerden hebben het zonder aarzelen toegestemd. Maar dit bewijst volstrekt niets tegen de waarheid en het gezag des Woords, waar het van den weg der behoudenis spreekt. Meent iemand ook in dit laatste opzicht de Apostolische getuigenis te mogen wantrouwen, omdat zij bijv., niet onduidelijk toonen, de wederkomst van den Heer binnen zeer korten tijd te verwachten, hij vergete niet, dat aangaande dat tijdstip hun niets geopenbaard was geworden, en dat het uitzicht-zelf nog niet valt, al wordt het op een anderen tijd en een andere wijze vervuld, dan men aanvankelijk hoopte (verg. wat wij hierover schreven, *Jaarbb.* 1845. II. bl. 90—99). Hoe de eerste dragers van den H. G. van licht tot licht werden voortgeleid, blijkt b. v. uit Hand.

10:9 en verv. e) Zeker, ook de geschiedenis der Apostelen spreekt van onderlinge oneenigheid en betreurenswaardige struikeling (Hand. 15:39. 23:3. Gal. 2:11—14). Maar van oneenigheid wat de duidelijke beantwoording der groote levensvraag aangaat, spreken zij nergens. Heilig waren de Apostelen evenmin als alwetend, maar elke zonde, die wij nog in hen ontdekken, openbaarde zich, niettegenstaande den Geest, waardoor zij geleid werden, en ook waar hun menselijke onvolkomenheid bijbleef, kon de H. Geest hen tegen schadelijke dwaling in de opvatting der waarheid behoeden, en — Hij heeft het, blijkens de uitkomst, gedaan. Al deze bedenkingen komen van daar, dat men nog geen moed heeft, naast het onmiskenbaar Goddelijk, ook het waarachtig menschelijk karakter der H. Schrift te erkennen. (Verg. over het God-menschelijk karakter der H. Schrift de Verhand. van E. C. A. Riehm, *Stud. u. Krit.* 1859. II.)

14. Even weinig wordt de gegeven voorstelling door bezwaren van anderen aard wederlegd. — Men noemt haar wellicht onbeteekenend, daar ook de ongewijde Oudheid hare grootste mannen als geïnspireerden beschouwde, en wij hier dus eigenlijk aan Profeten en Apostelen niets geheel buitengewoons schijnen toe te kennen. En zeker, Seneca, Cicero en anderen hebben in groote geesten hunner eeuw den invloed van hooger bezieling erkend. Alle inspiratie op buiten-bijbelsch gebied zouden ook wij niet gaarne weêrspreken; wij mogen het zelfs niet, zoo wij waarlijk gelooven in Hem, die, ook vóór zijne menschwording, het leven en het licht was der menschen (Joh. 1:4). Maar andermaal moeten wij hier op de beteekenis van Israël als openbaringsvolk wijzen, waarin voor en na de komst van Christus de Geest der waarheid gewerkt en gesproken heeft, als in geen' anderen kring. Wij moeten op het onderscheid tusschen de Profetische en Apostolische bezieling en de Mantiek der ouden opmerkzaam maken (verg. bl. 225). Wij moeten eindelijk vragen, aan welken ongewijden spreker of schrijver door den Koning der waarheid

eene getuigenis als aan de Profeten, eene belofte als aan de Apostelen is gedaan en vervuld geworden? In geen geval kan eene leiding onbeteekenend heeten, aan welke wij eene oorkonde der Heilsopenbaring te danken hebben, waarin de H. Geest zich uitspreekt, als in geen ander geschrift.

Evenmin is zij onvoldoende, omdat er nu toch altijd nog duisternis en tegenstrijdigheid in de H. Schrift, en daarbij een zoo groot verschil van lezing, vertaling, uitlegging overblijft. Of hoe, omdat men niet alles heeft, wat men wel verlangen zou, mag men daarom het vele en groote versmaden? De H. Schrift is juist zoo ingericht, als zij wezen moet, om geen oorkussen aan onze traagheid, maar een prikkel tot altijd voortgezet onderzoek aan te bieden. (Verg. da Costa, *Voortl. over het O. T.*, 1848, II. bl. 395 en verv.) „Wir wissen es wohl, es giebt einmal bedenkliche Registratorseelen, die selbst wenn überirdische Geister ihnen erschienen, nicht glauben würden ohne vidimirtè Certifikate aus einer andern Welt. Wir Christen aber müssen an Zeugnisse des Geistes glauben lernen, die höher stehen als vidimirtè schriftliche Certificate. Wem sein Glaube an den Gottessohn zweifelhaft würde, weil er nicht wüsste ob A. G. 20 : 28 „die Kirche Gottes oder des Herrn“ die richtige Leseart ist; weil er nicht sicher wüsste ob dem Heiland nach Mattheus Essig, oder nach Markus säuerlicher Wein gereicht worden; oder ob Christus den Blinden am Eingange Jericho's oder am Ausgang geheilet — — was würde ein Paulus einem solchen Bedenklichen antworten? „Mann,“ würde er ihm antworten, „deine Stunde ist noch nicht gekommen.“ (Tholuck, *Deutsche Zeitschr.* 1850. S. 344.)

Onmogelijk eindelijk zou de door ons aangeduide werking slechts zijn, zoo wonderen onmogelijk waren, doch verg. § 32. Wie waarlijk aan een levenden God, en aan den geest in den mensch gelooft, moet eene inspiratie der gewijde schrijvers te meer aannemelijk achten, hoe meer hij met ons den Bijbel als het van God gewilde en verordende middel beschouwt, om van zijn Rijk en Heilsplan te getuigen (§ 36, 12). Slechts dan mocht zij Gode onwaardig heeten,

wanneer zij de getuigen der waarheid tot werktuigen zonder wil of bewustheid verlaagd had. Thans echter is zij eene treffende openbaring van Almacht en Vrijmacht, van Wijsheid en Liefde te meer, en wie haar onmogelijk acht, moet in beginsel ook de mogelijkheid van alle Bekeering ontkennen, die, niet minder dan de Inspiratie, een Goddelijke werking mag heeten op geestelijk levensgebied.

15. Gelijk de H. Schrift het Woord van God, d. i. de Goddelijke Openbaring bevat, zoo kan zij zelve ook in haar geheel Gods Woord genoemd worden, ten gevolge van de Theopneustie harer Schrijvers. Aan het einde van dit deel onzes onderzoeks, zal deze laatste stelling nauwlijks toelichting of bewijzen behoeven. Bekend is de onvruchtbare strijd over de vraag of de Bijbel Gods Woord is, dan of hij alleen dat Woord bevat. Terwijl vroeger beide begrippen doorgaans vereenzelvigd en soms verward zijn geworden, heeft men later met klimmenden nadruk eene juiste onderscheiding verlangd. Die eisch, hoe vaak misbruikt, is in beginsel rechtmatig, tegenover het grenzenloos misverstand, waartoe zijne miskenning maar al te vaak heeft geleid. Slechts heeft men van beide kanten toe te zien, dat men geene twee zijden der zelfde zaak als onverzoenlijk contrast tegenover elkander stelle. De stelling: „de Bijbel is Gods Woord” plaatst de hoogere éénheid; de tegenstelling: „de Bijbel bevat Gods Woord” plaatst de even onmiskenbare verscheidenheid der H. S. op den voorgrond. Zij bevat Gods Woord, omdat zij behelst, wat God tot den mensch heeft gesproken, zoowel in feiten als in woorden; zij is, in haar geheel beschouwd, Gods Woord, omdat zij kennelijk het werk is van éénen Geest, die in verschillende mate de gewijde Schrijvers bezielde, en de hoogere band is, ook tusschen de meest onderscheiden deelen. Maar de formule: „de Bijbel is Gods Woord” mag nimmer aldus worden opgevat, alsof ieder woord van den Bijbel een woord Gods zou zijn in den eigenlijken zin van die uitdrukking; ook woorden van menschen, ja van duivelen staan hier te lezen, schoon altijd onder God-

delijke leiding beschreven. Alles in den Bijbel is Gods Woord, wat werkelijk blijkt een bestanddeel der Goddelijke openbaring te zijn, en wederom: de Bijbel zelf is Gods Woord, omdat en voor zoover hier de Geest van God, gelijk nergens elders, ons toespreekt. Beide stellingen zijn dus waarheid, wanneer zij névens elkander staan, maar houden op, de zuivere en juiste uitdrukking der waarheid te zijn, wanneer zij tegenover elkander geplaatst worden. De stelling: „de Bijbel bevat Gods Woord,” is het meest in overeenstemming met den geest der H. Schrift, en ook duidelijkheidshalve verkieselijk. (Verg. Doodes, *L. d. Zal.* bl. 13—16.) De stelling: „de Bijbel is Gods Woord,” wijst op den Goddelijken oorsprong der H. Schrift, als één geheel beschouwd, maar kan ten aanzien van bijzondere deelen zeer licht tot misverstand leiden. Hier geldt de juiste opmerking: „jeder einzelne Satz ist möglicherweise missdeutbar: die Bibel in ihrer Totalität kann nur von einem ihr mehr oder minder entfremdetem Geiste erkannt und angefeindet werden. Sie ist auch darin der Schöpfung vergleichbar. Der einseitige Beschauer der einzelnen Gebilde derselben kann an ihr zum Kritiker oder zum Polytheisten werden; wer aber den Geist ihrer Totalität zu seinem Geiste reden lässt, dem wird die Gottesoffenbarung in ihr immer klarer sich enthüllen. So ist's mit der höheren Gottesoffenbarung in der heiligen Schrift. In ihrer Einheit ist sie sonnenklar; ein leuchtender Krystall der Offenbarung und Erkenntniss Gottes” (Lange). Laat ons er bijvoegen: juist in dit haar te gelijk Goddelijk en menschelijk karakter openbaart zich de overeenkomst tusschen de Schrift en den Christus (verg. § 28. 1). Maar juist daarin ligt ook de reden, waarom het ontstaan en het samenstel der Schriften voor ons, naast zoo menige heldere, zijne duistere zijde behoudt, niet minder dan de persoonlijkheid van den Heer, en, even als deze, het voorwerp blijft van immer voortgezet onderzoek.

Verg. behalve het reeds genoemde, het Art. Inspiration (van

Tholuck) in Herzog, R. E. VI. S. 692, benevens de daar aangeh. Lit., en zijne Verhand. in het Deutsche Zeitschr. v. 1850, N° 16—18, 42—44. P. Jalaguyer, l'Inspiration du N. T. (1852). Christel. Tijdschr. door een Jurist (IV. Over Schrift-inspiratie, 1853). Mehring, zur Revision des Inspir. Begriffes, in het Zeitschrift für Luth. Theol. 1862. I. Rothe, zur Dogm. (1863.) S. 200 u. ff. A. Monod, l'Inspiration, prouvée par ses oeuvres (1864). Guizot, Méditations, I. (1864) p. 150 sv. E. von Muralt, die göttl. Eingebung der H. S. Antrittsrede (1864). J. C. Knight, The Law, the Prophets and the Psalms, their divin Inspiration asserted upon the authority of the Lord etc. (1866). Eene Verhand. van L. Nesselman, in der Beweis des Glaub. 1868. S. 309 u. ff. W. Schmidt, zur Inspirationsfrage, 1869. A. Dietzsch, die Lehre v.d. Insp. d. S., in Stud. u. Krit. 1869, III. S. 428 u. ff.

Vraagpunten. De beschuldiging eener bewijzvoering in den cirkel nader onderzocht, en beoordeeld. — Overeenkomst en verschil tusschen de beloften des H. Geestes in de Synoptische Evangelien en bij Johannes. — Wat is de zin van 2 Tim. 3:16, verg. 2 Petr. 1:20, 21? — Is er grond om te beweren, dat het verbindend gezag en de ingeving der Apostol. Schriften in de na-apostolische eeuw terstond erkend is geworden? (Credner, Stiffen, Vinke). — Nadere kritiek van de theorie der letterlijke inspiratie, gelijk die door Gaussen en and. voorgestaan is. — Laat zich de erkenning van feilen en onnauwkeurigheden in de gewijde Schriften wel overeenbrengen met den eerbied, aan den Bijbel verschuldigd? — Hoe hebben wij ons den trapsgewijzen voortgang in de Theopneustie der gewijde schrijvers te denken? — Kan ook aan de uitstekendste geloofsgetuigen van later tijd inspiratie toegekend worden, en, zoo ja, tot wat hoogte? — Zet de stelling, dat de Bijbel Gods Woord bevat, geen al te wijde deur voor subjektieve willekeur open? — Welke waarde moet alzoo aan de H. Schrift, in haar geheel en in hare deelen toegekend worden?

§ 40.

Hare Waarde.

Als gewijde oorkonde van zoo verheven oorsprong

heeft de H. Schrift eene volstrekt onschatbare waarde. Op den duur onmisbaar tot heldere kennis der Goddelijke Heilsopenbaring, is zij daartoe volkomen voldoende. Genoegzaam duidelijk in zichzelf, is zij bekleed met onwraakbaar gezag op Godsdienstig en Christelijk grondgebied. Niet ieder harer deelen heeft gelijkelijk op deze lofspraken recht, maar in haar geheel heeft de H. Schrift als kenbron en toetssteen der heilswaarheid eene beteekenis, welke evenmin aan de kerkelijke Overlevering, als aan eenig ander woord of schrift van menschen mag toegekend worden. De handhaving dier beteekenis tegenover de voortdurende wederspraak van het Roomsche-Katholicisme, het Rationalisme, en het Mysticisme blijft voor de Evangelisch-protestantsche Kerk en Theologie een eisch van overwegend belang.

1. Na de Ingeving der H. Schrift is van zelfs het onderzoek naar hare Waardij aan de orde. Meer bepaald moeten daarbij die Eigenschappen (*Affectiones S. S.*) ter sprake komen, waardoor zij zich als doelmatige oorkonde der Heilsopenbaring onderscheidt en aanbeveelt. Inzonderheid na de Hervorming zijn die in de Dogmatiek meer opzettelijk ter sprake gebracht, hoezeer niet altijd op dezelfde wijze bepaald en gerangschikt. Onze Ned. Geeloofsbel. spreekt, Art. 7, van de Volkomenheid en het Gezag der H. Schriften. In vereeniging met vele anderen voegen wij daar hare Noodzakelijkheid en Duidelijkheid bij, zonder dat wij het noodig achten hier met sommigen bovendien van hare krachtige werking (*Efficacia*) te gewagen, als welke voegzamer bij de leer der Genademiddelen (§ 136) behandeld kan worden. Het belang van dit onderzoek op het standpunt der Protestantsche, bepaald der Gereformeerde Dogmatiek kan geen ernstige wederspraak vinden.

2. De volstrekte onmisbaarheid (*necessitas*) van de heilige Schriften, inzonderheid des N. V., is ongetwijfeld nu en dan op eene wijze verdedigd, die rechtmatige weerspraak heeft uitgelokt. Men heeft niet altijd bedacht, dat de Kerk ouder is dan de Bijbel, en dat de eerste gemeente aanvankelijk geen anderen geloofsregel kende en volgde, dan het woord van den Heer en zijne Apostelen, haar mondeling overgeleverd (2 Tim. 2 : 2). Met reden had intusschen reeds Augustinus doen opmerken (*De doctrinâ Christ.* c. 39), dat er Christenen waren, die in de eenzaamheid vol geloof, hoop en liefde leefden, zonder dat zij geschreven boeken bezaten, en heeft ook Lessing in zijn bekenden strijd met Goeze op de beteekenis der traditie tegenover de noodzakelijkheid des Bijbels gewezen. Het moet erkend worden, dat de kerk zonder Schrift ontstaan en aanvankelijk uitgebreid is, maar even zoo, dat buiten die Schrift eene heldere kennis der heilsleer op den duur onmisbaar zou wezen. „Die Schrift gehört nicht zum Sein, sondern zum Wohlsein der Kirche” (Hase). Ongetwijfeld heeft het woord der Apostelen de gemeente gegrondvest, maar nadat de laatste Apostel heeft uitgesproken, is de oorspronkelijke bron òf voor later tijden gesloten, òf zij blijft alleen zuiver bewaard en voor allen toegankelijk, als het woord in Schrift is vereeuwigd. Ook Christelijke feesten, plechtigheden, kunstwerken enz. zouden een tijdlang de herinnering der heilsfeiten kunnen helpen bewaren, maar niet één dezer hulpmiddelen zou het gemis der Schrift bestendig kunnen vergoeden. De geschiedenis bewijst, dat de bloeitijd der kerk met het gebruik of de verwaarloozing der Schrift gelijken tred heeft gehouden, en dat zij hare hervorming aan de herlezing van het half begraven Schriftwoord te danken had. De Bijbel-zelf bevat uitspraken, die overtuigend doen zien, dat het Protestantisme hem niet te hoog heeft geplaatst. Men denke aan de verklaring van Paulus aangaande het O. V. (2 Tim. 3 : 16), die zeker met geen minder recht op de Schriften des N. V. kan toegepast worden, dan de woorden van Jezus, Matth. 22 : 29. Joh. 5 : 39 en andere pll. De ervaring

eindelijk leert, dat men op niet één standpunt van geestelijke ontwikkeling den weldadigen invloed der Schrift geheel kan ontbeeren (2 Tim. 3:16, 17). Zij is niet slechts opvoedingsboek tot een staat van mondigheid, dien menig Christen reeds hier beneden bereikt, maar leidsvrouw ook tot den hoogsten trap van volmaaktheid, en onmisbaar correctief voor alle dwaling en zonde op geestelijk levensgebied. Alles natuurlijk onder die voorwaarde, dat zij niet als een doode letter gebruikt en verspreid, maar als een levend woord vernomen, en door den H. Geest in waarheid aan het hart wordt geheiligd. Onder zulke nadere bepalingen echter durven wij de stelling verdedigen: „Scriptura Ecclesiae ita necessaria est, ut ea non magis quam mundus sole, quin et ipso Deo carere possit” (Heidegger, † 1698).

3. Wat in dezen zin onmisbaar is, moet echter ook als voldoende erkend worden. Met de noodzakelijkheid der Schrift is hare Genoegzaamheid (sufficientia) ten nauwste verbonden. De grens dezer genoegzaamheid ligt in de eigenaardige strekking der Schrift. Niet zelden heeft men haar verlaagd tot een leerboek van Geographie, Geologie, Kosmologie; daartoe is zij evenmin bestemd als geschikt. „De Schrift is niet gegeven, om ons met den loop der hemelsche lichamen, maar ons met den weg naar den hemel bekend te maken” (Baronius). Dat toch kennis van den heilsweg onmogelijk kan gemist worden, al is hare waarde soms eenzijdig verheven, staat even vast, als dat de H. Schriften, hoezeer niet allen in dezelfde mate, hier de kenbronnen bij uitnemendheid zijn (verg. § 8). Min juist heeft men in vroegeren tijd deze hare genoegzaamheid getracht te bewijzen uit het herhaald verbod om aan Gods Woord iets toe- of af te doen (Deut. 4:2. 12:32. Spreuk. 30:5, 6. Openb. 22:18, 19); op geen dier plaatsen wordt van den geheelen Bijbel gesproken. Maar reeds uit den inhoud der H. Schrift laat zich hare genoegzaamheid afleiden; de hooge waarde van de voorschriften en heilsontdekkingen reeds des O. V. hooren wij meermalen nadrukkelijk uitspreken, Ps. 19. 119. Luk. 16:29—31. Joh. 5:39, en die van het Evangelie,

ook waar het in geschrifte tot ons komt, is boven alle lofspraak verheven (Rom. 1:16. Gal. 1:7, 8). Geen wonder, dat wij deze eigenschap der H. Schrift, in de Hervormings-eeuw algemeen, zelfs door de Socinianen, zonder bezwaar hooren toestemmen. Wij handhaven haar, niet slechts tegenover de Roomsche kerk, die door haar gebruik van de overlevering de Schrift feitelijk ongenoegzaam verklaart, maar ook tegenover elke Mystiek, die het inwendig woord boven het beschreven verheft (verg. Calv. *Inst.* I. 9. 1). Het onophoudelijk beroep op 2 Kor. 3:6, inzonderheid van laatstgenoemde zijde gehoord, kan slechts eene vrucht van exegetisch misverstand heeten.

4. Ten nauwste is met beide genoemde eigenschappen der H. Schrift eene derde verbonden, hare duidelijkheid, ten gevolge waarvan zij best zichzelf verklaart (*perspicuitas et semet ipsam interpretandi facultas*). Deze aan de H. Schrift in haar geheel toekennende, loochenen wij natuurlijk volstrekt niet, dat menig gedeelte daarvan zeer duister en geheimzinnig mag heeten. Reeds de oude dichter keurde de bede om hooger voorlichting noodig (Ps. 119:18), en den Apostel Petrus hooren wij van sommige duistere dingen in de Brieven van Paulus gewagen (2 Petr. 3:16). Maar al zijn ook de zaken hier en daar onpeilbaar diep, de woorden zijn niettemin verstaanbaar genoeg, en inzonderheid die uitspraken, waarop het voor de Dogmatiek voornamelijk aankomt (*dicta probantia*), kenmerken zich niet zelden door eene verrassende klaarheid. Wel zal het woord der Schrift niet voor iedereen even duidelijk, voor sommigen zelfs vrij onverstaanbaar zijn. „Die perspicuitas S. S. setzt bestimmte subjective Bedingungen voraus, nämlich religiöse Bedürfnisse und Verlangen nach Wahrheits-erkenntniss” (J. Müller). Waar het echter daaraan niet ten eenenmale ontbreekt, daar is, blijkens geschiedenis en ervaring, de Schrift, inzonderheid des N. V., des noods zonder andere hulpmiddelen, verstaanbaar genoeg om den heilbegeerige op de groote levensvraag het afdoend antwoord te geven. Met reden roemen daarom de gewijde schrijvers

zelve de helderheid der heilige oorkonden, voor zoover die in hunne dagen bekend waren (Ps. 119 : 97—105. Verg. Rom. 10 : 5—10. 2 Petr. 1 : 19). Deze duidelijkheid der Schrift is het gevolg deels van haren, grootendeels historischen inhoud, deels van haren concreeten, plastischen vorm. Vruchteloos wederspreekt men haar, door te gewagen van zoo oneindig veel misverstand en onverstand, als zich niet zelden poogt te rechtvaardigen door een beroep op hetgeen hier „geschreven staat.” Heeft ieder ketter zijne letter, elke waarheid heeft weder hare eigene klaarheid, en over veel, dat aanvankelijk duister was, verrijst later bevredigend licht. Het spreekt trouwens van zelf, dat de verstaanbaarheid een attribuut is van het oorspronkelijke, maar daarom nog niet van elke, vaak gebrekkige overzetting, als ook, dat zij het gebruik van gepaste hulpmiddelen niet uitsluit, maar veeleer vooronderstelt en gebiedt.

Er is dan ook geen reden om met de Roomsche kerk den eisch eener officiële kerkelijke interpretatie als onvermijdelijk op den voorgrond te plaatsen. Duister was voor den kamerling (Hand. 8 : 31) niet het Schriftwoord op zichzelf, maar de daarin verkondigde zaak, omdat hij nog het feit der vervulling niet kende; duister schijnt, om een ander voorbeeld te noemen, blijkens den nog altijd voortdurenden strijd, de zin van de woorden der Avondmaalsinstelling, maar het is, omdat de exegese, hier wellicht meer dan ergens, door het dogmatisme beheerscht wordt. Veeleer laat het zich zelfs vooruit verwachten, dat aan eene openbaringsoorkonde, door God voor allen bestemd, althans eene zekere mate van verstaanbaarheid niet zal ontbreken, en empirisch blijkt het telkens op nieuw, dat het beste behoedmiddel tegen verkeerde opvatting van afzonderlijke deelen der Schrift in het geheel der Schrift-zelve te vinden is. En voorts: „habet Scriptura suos haustus primos, habet secundos, habet tertios” (Augustinus). Trapsgewijze genoten, verklaart de Schrift daarom zichzelf het best, omdat bij opmerkelijke vergelijking het licht der eene uitspraak zich aan de andere mededeelt, terwijl de kennis van het geheel

aan ieder deel zijne plaats in den juisten zamenhang aanwijst. Dit is ook de hoogere waarheid van den vaak misduiden eisch, dat de echte Schriftverklaring naar de analogie des geloofs (Rom. 12 : 6) moet geschieden. Hij duidt aan, dat elke plaats in het licht, niet der geheele kerkelijke Dogmatiek, maar der bepaalde dogmatische zienswijze van den schrijver of spreker, aan wien zij ontleend is, moet opgevat worden. Waar dit, bij biddend gebruik van gepaste hulpmiddelen, plaats heeft, daar zullen doorgaans de nevelen wijken, en met alle recht mag men alzoo de verstaanbaarheid der H. S. blijven handhaven tegenover het nevelig Mysticisme ter eene, en het aanmatigend Ultramontanisme ter andere zijde, die het zonlicht duisternis noemen, zoo lang het niet bij den glans hunner walmende toorts wordt aanschouwd. Wat van de onfeilbaarheid der heilsgetuigenis gezegd is, is ook op hare klaarheid van toepassing: „nicht jedes Stück der Bibel, auch nicht einmal der einzelne Lehrtróp, herausgetrennt aus dem Zusammenhang der ganzen Schriftwahrheit, ist infallibel in dem Sinne, dass er nicht missverstanden werden könnte, auch van den redlich und ernst Suchenden; wohl aber ist sie es im Ganzen, und weil sie es im Ganzen ist, so wird sie es im Einzelnen. Indem nämlich ein jedes Einzelne in dem Zusammenhange mit dem Ganzen steht, so erhält es von ihm sein Licht, und aus ihm seine Auslegung" (Schmidt).

5. Zoo onmisbaar, voldoende, en duidelijk, is het Woord van God op Christelijk-godsdienstig gebied bekleed met een geheel éénig gezag. Geen beginsel wellicht, dat in de eeuw der Hervorming zoo krachtig en bezielend op dogmatisch gebied is te voorschijn getreden, als dat van het uitsluitend en alles beslissend gezag der H. Schrift. Hoog in de banier der Hervormers stond het woord van Augustinus geschreven: „titutabit fides, si vacillet S. Scripturae auctoritas" (verg. § 8. 2). Overbodig, met tal van citaten te staven, wat door niemand in ernst wordt betwijfeld. Zoo krachtig de Reformatie tegen alle menschelijk gezag op godsdienstig gebied protesteerde, zoo onvoorwaardelijk boog zij voor dat

der H. Schriften, dat voortaan de autoriteit der onfeilbare kerk, als hoogste vierschaar, verving. Indien mogelijk nog sterker dan Luther, spraken in dit opzicht Zwingli, Kalvijn en hunne geestverwanten zich uit. (Zie de plaatsen, aangehaald bij Schweitzer, a. a. O. I. S. 198 u. ff.) Ook tusschen de Symbolische Schriften heerscht op dit punt volmaakte eenstemmigheid. Ten proeve slechts de aanhef der *Helvetica Posterior*: „Credimus et confitemur, Scripturas Canonicas — — — ipsum verum esse verbum Dei, et auctoritatem sufficientem ex semet ipsis, non ex hominibus habere. Nam Deus ipse locutus est Patribus, Prophetis et Apostolis, et loquitur adhuc per S. S.” In gelijken geest de Ned. Gel. Bel. Art. 7 en de Heid. Cat. Antw. 25. In dien zin werd dan ook de leer van het Schriftgezag ontwikkeld door de Hervormde Dogmatici. De H. S., in haar geheel, werd als het hoogste richtsnoer van geloof en wandel niet alleen, maar ook als de beslissende scheidsrechter erkend bij ieder Godsdienstgeschil. (Auctoritas normativa et judicialis.) Men noemde haar niet slechts Norma correctionis, maar ook directionis; richtsnoer zoowel in aktieven, als in passieven zin. Deze hare autoriteit ontleende zij niet van eenig kerkelijk gezag, maar zij had die, als eigen Woord van God, in zichzelf. Ten gevolge van dit haar absoluut gezag was alles, wat dadelijk in de H. Schrift geleerd werd, of daaruit wettig kon afgeleid worden, onveranderlijk leerstuk der kerk; wat met de Schrift streed, was onbepaald te verwerpen; wat zij onbeslist liet, niet dadelijk noodig ter zaligheid. Onmogelijk kon men dan ook toegeven, dat de Schrift op eenig punt zichzelf weerspreken zou; ten hoogste mochten er schijnstrijdigheden zijn, maar de Harmonistiek was dáar om die op te lossen, en waar deze hare taak had volbracht, daar kon een eenvoudig: „daar staat geschreven”, het beslissend eind van iedere wederspraak zijn.

Vraagt men, of deze voorstelling van het Schriftgezag nog in ieder opzicht onveranderlijk de onze kan zijn, na het reeds vroeger gezegde (§ 36—39) zal men in staat zijn,

die vraag zichzelven te beantwoorden. Meer dan vroeger mogelijk of noodig werd geacht, heeft de geloovige Theologie onzer dagen geleerd te onderscheiden tusschen den Bijbel en het Woord van God, in den Bijbel bevat, zoodat wie eenige waarde aan juistheid van voorstelling hecht, in ieder geval verplicht is voortaan van gezag van Gods Woord te gewagen. Daarbij is het noodig, ook dit laatste, meer dan vroeger dikwijls gedaan werd, te beperken tot het gebied der Heilswaarheid, en alzoo in den Bijbel geene beslissing van vragen te zoeken, waartoe hij zichzelven niet als hoogsten scheidsrechter aanbiedt. „Zoolang de meerderheid der Godgeleerden den Bijbel behandelt, als een orakelboek, zal de meerderheid der ontwikkelde leeken hem voor een fabelboek houden” (Beyschlag). En eindelijk zal uit de voorstelling van gezag alles te verwijderen zijn, wat, in wederspraak met Gods Woord zelf, tot willekeurige beperking van eigen nadenken en onderzoek leiden zou. Vrij onderzoekte men naar het recht, waarmede een woord, in den Bijbel bewaard, zich als een eigen woord van God aan ons voordoet. Waar het echter duidelijk blijkt, dat Hij-zélf door den mond van volkomen bevoegde getuigen gesproken heeft, daar aarzelen wij niet, aan dat woord in reeds boven omschreven zin (§ 34. s) het hoogste gezag voor leer en leven te hechten. Het woord van God, vervat in de H. Schriften, vooral des N. V., is en blijft niet slechts de uitdrukking, maar ook de regel van ons geloof, en de toetssteen, niet maar voor de Christelijkheid, maar tevens en bovenal voor de waarheid onzer overtuiging.

Zal het noodig zijn, deze stelling, tot welke wij door al het vorige als van zelve geleid zijn, nog met vele woorden te staven? Maar reeds de aard der zaak moet haar bij eenig nadenken boven allen twijfel verheffen. Is het eenmaal gebleken, dát God sprak, dan is dat woord natuurlijk ook richtsnoer en scheidsrechter voor het menschelijk denken, niet omgekeerd. De H. Schrift zelve wijst ons dit standpunt als het éénig vaste en houdbare aan, en stelt de ver-

werping daarvan als het toppunt van dwaasheid ten toon. Zie Jes. 8 : 20. Jerem. 8 : 8, 9. Joh. 17 : 17. Hebr. 4 : 12. 2 Petr. 1 : 19 en vele andere pll. Wel hebben zich de Heer en zijne Apostelen herhaaldelijk op het gezond verstand, het natuurlijk gevoel of het sprekend geweten hunner hoorders beroepen (Luk. 10 : 36. Joh. 7 : 24. 1 Kor. 10 : 15 en and. pll.), en zij konden het, daar hun onderwijs zich aan dit alles natuurlijk en gemakkelijk aansloot. Maar daaruit vloeit volstrekt nog niet voort, dat zij dit zelfstandig inzien hunner lezers en hoorders als den hoogsten scheidsrechter bij de vraag naar de waarheid ten leven erkenden; veeleer hadden zij hun niet weinig te zeggen, waarvan ja de juistheid tot zekere hoogte kon ingezien, maar toch de hoofdinhoud op hun woord, des noods onbegrepen, aangenomen moest worden, of anders ongeloovig verworpen. Zulk een eisch is trouwens geheel in overeenstemming met den aardschen kinderstaat, waarin wij leven, en met den aard des geloofs, dat in zijn diepsten kern niet slechts vertrouwen, maar gehoorzaamheid is (2 Kor. 10 : 4, 5). Nooit zal men het karakter der geloofshelden, Hebr. 11 vermeld, naar eisch waardeeren, of voor hunne grootheid ontgloeien, zoo men bij al hunne groote daden stilzwijgend aanneemt, dat zij aldus hebben gehandeld of geleden, nadat zij zelfstandig hadden ingezien, dat Gods woord toch wezenlijk waarheid en zijn eisch onverbeterlijk goed was.

Men beweert, wel is waar, dat de H. Schrift, die met Gods woord ons bekend maakt, alleen toetssteen voor het Christelijk karakter, maar daarom nog niet voor de waarheid onzer overtuiging zou zijn. Wij twijfelen echter, of die tegenstelling-zelve in beginsel christelijk heeten mag; waar Christus als de geopenbaarde waarheid erkend wordt, daar is het echt Christelijke ook tevens als zoodanig het ware. Geheel deze tegenstelling berust op de onjuiste afscheiding tusschen ideën en feiten, religieus en historisch geloof, waarop reeds vroeger gewezen is (§ 38. 3), m. a. w., op eene droevige miskennis van het historisch karakter der heilsopenbaring. Wie dit laatste vasthoudt, zal tevens beseffen, dat

al ware de inhoud dier openbaring ook voor negen tiende gedeelten door het menschelijk denken bemachtigd, ons voor het laatste, onpeilbare deel geen andere keuze zou overblijven dan ongelooft, of — een beroep op gezag. Wie dit standpunt jудаïstisch noemt is wellicht zelf niet verre van een ethnisch Naturalisme verwijderd, en ziet zich genoodzaakt, of het Rationalisme of het Mysticisme met al zijne onvermijdelijke consequentiën toe te laten. Zeker heeft hij in beginsel met den geest van het Protestantisme gebroken, dat niet in de erkenning der individueele autonomie, maar der onwankelbare Theonomie zijn grond en kracht heeft gevonden (verg. § 10. 7).

Zoo blijft derhalve het woord van God, in de H. Schriften vervat, het onbedriegelijk richtsnoer en de hoogste scheidsrechter op Christelijk-godsdienstig gebied. 1) Op de vraag:

1) Het is wellicht niet onbelangrijk, hier op te merken, dat ook de Ned. Gel., Art. 6, de gewijde Schriften alleen wil gebruikt zien, „om door getuigenis van dien eenig stuk des geloofs of der Christelijke Religie te bevestigen,” en dus niet onduidelijk toont, hetgeen buiten die sfeer ligt ook niet voor het forum van Gods Woord in de H. Schriften te willen gebracht zien. Vrijheid van oordeel omtrent andere onderwerpen, die, hoezeer in de H. Schrift aangeroerd, echter met den Godsdienst in geen rechtstreeksche betrekking staan, heeft ook Kalvijn vergund en genomen. Zie o. a. zijne *Annot.* op Gen. 1:15, 16. In gelijken geest heeft de gezonde kerkelijke rechtzinnigheid meermalen gesproken, in beide hoofd-afdeelingen der Protest. kerk. De *Conf. Aug.* c. 43 b. v. „Apostoli iusserunt abstinere a sanguine: quis nunc observat? Neque tamen peccant. qui non observant.” J. A. Quenstadt († 1688), de Voetius der Luth. kerk, *Syst. Th.* I. p. 241: „licet fides, generaliter spectata, versetur circa omnia, quae in Dei verbo continentur, specialiter tamen versatur circa dogmata fidei. Quod observandum, ne quis in Tanneri, Jesuitae, absurditatem incidat, qui omne, quod in Bibliis S. occurrit, vim dogmatis obtinere — — ita asseruit, ut etiam ex incestu Judae et cane Tobiae caudam movente, novos Articulos fidei ridicule produceret. Sic etiam historia de caudis vulpecularum Samsonis, de asina Bileami, de annis Methusalem, de aedificatione turris Bab. articulis fidei annumeranda esset.” In gelijken geest ook anderen, van even onverdachte rechtzinnigheid. Wie derhalve bij het stellen van den eisch der gehoorzaamheid aan Gods Woord, in naam der consequentie aldus overvraagt, dat waarlijk geloovige theologen zich dan ook verplicht moeten achten, met den Berl. Pred. G. Knak te beweren, op grond van Jos. 10:12, 13, dat de zon rondom de aarde

„of iets waarheid is, omdat het in den Bijbel staat, dan wel, of iets in den Bijbel staat, omdat het waar is,” laat zich niet beter antwoorden dan: „zoowel het een als het ander.” Omdat iets waarheid tot zaligheid is, heeft God het ons door middel van den Bijbel bekend gemaakt, en omdat, hetgeen ons de Bijbel van Gods heilsplan verkondigt, zich op voldoende gronden als waarheid openbaart en betuigt, nemen wij het als zoodanig met alle dankbaarheid aan, wenschende nu ook zooveel mogelijk te begrijpen, maar des noods ook zonder nog begrepen te hebben. Naar een bekend beeld is de waarheid gelijk een glansrijke zon, in welker midden een duistere plek is; wie lang op deze laatste staart, ontdekt er op kleiner schaal eene nieuwe zon in, met een nieuwe, duistere plek, tot hij het schemerend oog eindelijk afwenden, of liever, aanbiddend moet sluiten. Het Woord van God, eerst het „asylum ignorantiae nostrae,” wordt weldra het „centrum scientiae nostrae,” tot dat het beperkte der laatste ons dringt om te dieper in hetzelfde „asylum” te schuilen.

6. Geen wonder, na dit alles, dat de Christelijk-Hervormde Dogmatiek nog altijd aan het „repudiamus traditiones humanas” der oude Symbolen blijft vasthouden. Wij naderen met dit woord tot de bespreking van de groote strijdvraag op dit gebied tusschen de Protestantsche en Roomsche kerk.

Door overlevering (*traditio*, *παράδοσις*) verstaat de Roomsche kerk de som van die godsdienstwaarheden en plichten, welke door den Heer en de Apostelen slechts mondeling voorgedragen en derhalve onbeschreven, echter door de kerk,

loopt, ten ware zij op een wonderwoord stilsta, schijnt te verlangen, dat zij de orthodoxie der 16^e en 17^e eeuw nog voorbijstreeven om — het voetspoor van den Jesuit Tanner te drukken. Over de geheele strijdvraag verg. men overigens het zeer nuchter en billijk oordeel van F. R. Fay, *Lange's Bibelw.* A. T. IV. S. 84, (1870) die Knak te recht beschuldigt van eene begripsverwarring, „auf vollständigen Mangel an wissenschaftlichen Sinne beruhend, unter dessen nachtheiligen Wirkungen die wahre Sache des Glaubens viel zu leiden hat.” Moet men dan ook uit Hand. 27:27 afleiden, dat het land óns nadert, als wij ter zee varen? „Cave a consequentariis.”

onder leiding des H. G., onvervalscht en onafgebroken zijn overgebracht. Deze overlevering, op verschillende wijze verdeeld (historische, dogmatische, liturgische enz.), strekt alzoo tot aanvulling der Schrift, die niet volstrekt alles behelst, wat ter zaligheid noodig is. Zij is voor een goed deel in de Schriften der kerkvaders vervat, die alzoo als hare getuigen kunnen aangemerkt worden, schoon eerst het gezag der kerk (*consensus patrum*) iets tot algemeen geldige traditie verheft. Wat alzoo gestempeld is, heeft hetzelfde gezag als de H. Schrift, en Trente besliste: „*Si quis traditiones praedictas sciens et prudens contemserit, anathema sit.*” Immers, als vrucht des H. G., is het onmogelijk, dat de overlevering met de geïnspireerde Schrift in wezenlijke weerspraak zou komen. Meer bepaald onderscheidt nog de kardinaal Bellarminus tusschen een geschreven en niet geschreven woord Gods, en verstaat door dit laatste de overleveringen, die hij wederom in Goddelijke, Apostolische en Kerkelijke verdeelt. Om de waarde dezer laatste te staven, beroept hij zich inzonderheid hierop, dat de Schrift zelve op traditie berust, en ook zonder hare hulp duister en onverstaanbaar moet blijven. Hij voegt er bij, dat Jezus en de meeste Apostelen niets schriftelijks nagelaten hebben, en dat met name Paulus meermalen naar de overlevering henenwijst (1 Kor. 11:2. 2 Thess. 2, 15. 3:6. 2 Tim. 1:13. 2:2. 3:14), terwijl bovendien de Protestanten zelve den kinderdoop, de zondagsviering enz., niet anders dan door een beroep op de traditie goedmaken kunnen. Op dergelijke gronden heeft ook Bossuet het Roomsche standpunt verdedigd. In onze eeuw is het inzonderheid door den beroemden J. A. Möhler († 1838) in zijne *Symbolik* op talentvolle wijze gehandhaafd. Hij beschreef de overlevering als „das im Herzen der Gläubigen fortlebende Wort;” vrucht van een eigenaardigen Christelijken takt, die in de gemeente voorhanden is, en door de kerkelijke opvoeding voortgeplant wordt. Van Protestantsche zijde is hij inzonderheid bestreden door Baur en Nitzsch, gelijk zijn geestverwant Delbrück door Lücke en Sack. Hoeveel intusschen ook nog

in dezen tijd door de Roomsche kerk met een beroep op de traditie gedekt en goedge maakt wordt, heeft de geschiedenis der laatste jaren bewezen.

Tegen deze overschatting nu der Overlevering was de Hervorming, met name ook de Zwitsersche, der zestiende eeuw een ondubbelzinnig protest. „Domino suum regnum eripitur, quoties Ipse traditionum humanarum legibus colitur, quod gravissimum semper fuit crimen” (Kalvijn). Uitdrukkelijk verklaarde de Nederl. Geloofsbel., Art. 7, geen ander gezag dan dat des Woords te erkennen; andere symbolen spraken niet minder beslissend, en ook de Arminianen en Socinianen waren op dit punt geene andere zienswijze toegedaan. Wel hebben zich later ook in de Protestantsche kerken enkele stemmen ten gunste der traditie verheven. G. Calixtus (1634) wees op de overlevering der vijf eerste eeuwen, als ondergeschikte kenbron der waarheid en basis voor de éénheid der kerk. Lessing maakte de prioriteit der overlevering voor de Schrift tot zijn bolwerk in den strijd met de orthodoxie. In Denemarken poogde in onze eeuw Grundtvig de belijders van het Evangelie te vereenigen rondom de banier van het Apostolisch symbool, als oudste en gewisse geloofsleuze, en al de krypto-katholiseerende bewegingen van onzen tijd zoeken in het openbaar of heimelijk in de traditie een steunpunt. Daarentegen blijft de Evangelische, met name de Hervormde kerk in dit opzicht nog altijd van een principiëel verschil tusschen zich en Rome gewagen, en de vraag doet alzoo zich voor, aan wat zijde wij ons in dezen strijd moeten scharen.

Gereedelijk kunnen wij toegeven, dat de Dogmatiek der zeventiende eeuw in hare bestrijding der traditie nu en dan niet slechts de palen der Hervormers, maar die der waarheid en der billijkheid voorbijgestreefd is. De hooge waarde der traditie, vooral in de eerste eeuwen der kerk, toen de Kanon des N. V. nog niet voor goed was gesloten, hoe luide ook door een Irenaeus, Tertullianus, Augustinus en anderen erkend, is van ultra-protestantsche zijde niet altijd naar waarde geschat. Het laat zich op zichzelf ook niet

loochenen, dat de stroom der overlevering, te midden van zooveel modder en slijk, talrijke goudkorrelen der waarheid in hare bedding kan hebben overgebracht, en dat ook de Protestant geroepen blijft naar de getuigenis der eeuwen, voor zoover die eenstemmig en betrouwbaar is, met aandacht en eerbied te hooren. Men mag er bijvoegen, dat op het standpunt der dusgenaamde moderne Theologie en Schriftbeschouwing alle recht tot polemieek tegen Rome op dit punt voor goed wordt vernietigd. Tusschen het fabeltje der hemelvaart van Maria en die van Christus is voor het Naturalisme geen wezenlijk onderscheid.

Iets geheel anders echter is het geval met het modern Supranaturalisme, dat op de erkenning van Gods Woord als vasten geloofsgrond blijft bouwen, en met Cyprianus belijdt: „*consuetudo sine veritate vetustas erroris est.*” Het sluit met eene goede conscientie zich aan bij den strijd, ook op dit punt sinds weldra vier eeuwen tegen Rome's kerkleer gevoerd, en blijft belijden, dat „noch de groote menigte, noch de oudheid, noch de successie van tijden en personen, noch de Conciliën, Dekreten en besluiten” bij de waarheid Gods naar de H. Schriften in vergelijking komen. Immers, ook toegegeven dat de H. Schrift op menig punt vraagtekens overlaat, kan het onvolledige toch in geen geval door het onzekere aangevuld worden. Van het „*fama crescit eundo*” is ons ook op gewijd gebied in Joh. 21:23 het sprekend voorbeeld bewaard. Eene onfeilbare overlevering, gesteld dat die aannemelijk ware, zou de Roomsche kerk alleen kunnen bewijzen door een beroep op de belofte der H. Schrift (Joh. 16:13 b. v.), welke Schrift zij echter zegt niet te kunnen gelooven, tenzij dat haar daartoe het gezag der overlevering drong. Bovendien geldt de belofte des Heeren bepaald die gemeente, welke op het fundament der Apostelen en Profeten gebouwd is, en — met de uitspraken dezer laatsten is juist de kerk van Rome op talloze punten in strijd. Een wonder, als hier zou moeten worden aangenomen, is dus noch beloofd, noch gestaafd. — Exegetisch laat de erkenning der traditie in Roomschen zin zich

even weinig rechtvaardigen. Prijst Paulus de Paradosis aan (2 Thess. 2:15. 2 Tim. 2:2), juist door bij het mondeling woord nog een nader schrijven te voegen toont hij genoeg, dat hij aanvulling en toelichting van het eerstgenoemde noodzakelijk acht. Wel berust alle Schrift op anterieure traditie, maar zoodra deze in schrift is gesteld, is hare mondelinge voortplanting juist daardoor overbodig geworden; de vloeibare stroom is nu als tot stilstand gekomen. — Historisch blijkt het daarbij genoeg, dat de Apostolische overlevering, wel verre van zuiver bewaard te zijn, in toenemende mate is ontreinigd geworden. Met denke aan den fabelkring der Apokryphe Evangelien; aan de ongerijmde berichten van Papias omtrent den dood van Judas; aan de dwaze voorstelling van het duizendjarig rijk, die Irenaeus den Heer in den mond legt, en trekke dan zelf het gevolg tot later tijden. Zooveel „bonorum lapsus, malorum imposturae” (Chemnitz) vallen hier het oog, dat de overlevering veeleer naar de Schrift verbeterd moet worden, dan deze door de overlevering aangevuld. — Daarbij komt, dat de hooggeroemde Consensus Patrum nergens anders bestaat, dan in de verbeelding alleen. Reeds het bekende: *Sic et Non* van Abelard is genoeg om aan elke illusie op dit punt voor goed een einde te maken. Onophoudelijk spreken de vroegere kerkleer en de latere traditie elkander in het aangezicht tegen. De onverzoenlijke wederspraak met zichzelf, waarin de Roomsche kerk van verschillende eeuwen, op het punt b. v. van het getal der Sakramenten, de onbevleete ontvangst van de moeder des Heeren, en de Pauselijke onfeilbaarheid, bij herhaling gekomen is, is een wereldkundig geheim. Of is er, ten ware nieuwe historische bronnen ontdekt zijn, ten aanzien van dit alles eene nieuwe openbaring des Geestes geschied, en zoo ja, hoe heeft deze zich gelegitimeerd, en hoe kan zij met hare eigene onfeilbare uitspraken van vroeger in zoo snijdende wederspraak komen?

Het blijkt dan ook, om niet meer te zeggen, dat het bouwen op den grond der overlevering in de praktijk, deels ondoenlijk, deels, voor zoover het plaats heeft, scha-

delijk is. De regel, „dat men alle traditie voor Apostolisch moet houden, waarvan thans de oorsprong van elders niet stellig bewezen kan worden” (Bossuet), is toch even gewaagd als willekeurig te noemen. Is dan de kerk buiten alle aanraking met den leugengeest der wereld gebleven, behoeft de traditie geen de minste contrôle, en waar is deze te vinden, dan juist in de H. Schrift, die ter wille der overlevering onophoudelijk in de schaduw geplaatst wordt? De zaak wordt niets beter, of men (Möhler) de traditie idealiseert als „het in het gemoed der geloovigen voortklinkende en levende woord,” om het even of wij hier denken aan een stem, gelijk die van het testimonium sp. S., in den zin van Kalvijn, of van het Christelijk bewustzijn, naar de meening van Schleiermacher. De overlevering toch is niet de vrucht van den Consensus aller oprechte geloovigen en van deze alleen, maar der Hierarchie, waarvan wij de geschiedenis kennen. Ja ook de eerstgenoemde zelfs blijft altijd vatbaar voor dwaling, en moet een onophoudelijk korrektief vinden in het eigen woord van den Heer. „Dominus noster se non consuetudinem, sed veritatem dixit” (Tertullianus). En herhaalt men nu, dat toch ook de Protestant zich voor sommige kerkelijke gebruiken enz. op de traditie beroept, het behoeft evenmin ontkend als nagelaten te worden, mits wij slechts nimmer voorbijzien, dat deze traditie in dat geval nimmer de *jure divino*, maar alleen de *jure humano* geraadpleegd wordt. Niet als onfeilbare autoriteit nevens, veel min boven de Schrift, maar als grijze getuige der oudheid wordt haar betrekkelijk stemrecht gegeven, niet op dogmatisch of ethisch, maar alleen op historisch en kerkelijk grondgebied, behoudens het onvervreemdbaar recht om alles te toetsen aan de uitspraak van Gods Woord in de H. Schrift. Onbepaald moeten wij dan ook den eisch blijven afwijzen, dat men bij de verklaring dezer laatste aan de exegetische traditie op eenig punt gebonden zou zijn. Gelijk die eisch door niets wordt gewettigd, mag hij bovendien volstrekt onmogelijk heeten. De gelofte van den Roomschen Priester: „S. S. nunquam nisi juxta una-

nimum consensum patrum accipiam et interpretabor" lokt van zelve de vraag uit, wáar toch die „Consensus" te vinden is, en op die vraag — laat het bevredigend antwoord zich wachten. Om al deze redenen plaatsen wij ons tegenover de traditie der Roomsche kerk in geene andere houding, dan die de Heer tegenover de traditie der Joden heeft aangenomen (Mark. 7:8), en maken op haar de Apostolische waarschuwing tegen de overlevering van menschen, Kol. 2:8, van toepassing. Ongetwijfeld heeft het: „quod ubique, semper, ab omnibus creditum est," wat ook ons tot eerbied en bewondering stemt, maar dan alleen, als het werkelijk den onfeilbaren toets kan doorstaan, ons in het beschreven Woord van den God der waarheid gegeven. De Apostolische Schrift, bepaald des N. V., heeft als fons et norma veritatis niet slechts de prioriteit, maar de superieuriteit boven iedere andere stem, omdat de gewijde stroom in de onmiddellijke nabijheid der Bron noodwendig veel zuiverder is, dan waar zij, verder voortgespoed, veel meer onreine bestanddeelen in zich heeft opgenomen.

De voortdurende beteekenis van deze vraag valt in het oog. Wel is waar, is het verschil met Rome betrekkelijk klein, vergeleken bij den ontzettenden strijd, dien het openbaringsgeloof van álle kerken tegen Naturalisme en Matérialisme moet voeren, maar toch nog altijd belangrijk genoeg om, vooral in onzen tijd, met warmte gestreden te worden. Door niets wordt Rome en al wat naar Rome leidt of trekt, op krachtiger wijs in de hand gewerkt, dan door den opstand tegen het gezag van Gods Woord in de H. Schrift. — Hetzelfde is het geval met het Rationalisme, dat het individueel menscheijk gezag, gelijk Rome het kollektief, als hoogsten scheidsrechter op het gebied der waarheid eerbiedigt. Wel is het onmogelijk, die aanmatiging met een plechtig: „daar staat geschreven," zonder meer, binnen betamende grenzen terug te wijzen. Niet als Wet-, maar als Levensboek kan de Schrift de laatste rechtspraak doen hooren. „Der nähere oder entferntere Zusammenhang des Schriftwortes mit Christo, als dem Mittelpunkt unseres Glaubens,

bietet einen Maassstab dar, nach welchen wir unterscheiden können, was für das christliche Bewusstsein mehr oder weniger wesentlich sei" (Twisten). Maar altijd zal het „hoort Hem" met vernieuwden ernst moeten worden herhaald en behartigd, indien eindelijk een overwegende steen in de gelsingerde schaal van onzekerheid en twijfel zal vallen. — Ook tegenover de krankheden van een nevelig Mysticisme blijft het „ad Legem et Testimonium" op den duur het éénig proefhoudend geneesmiddel. De „vertiginosi homines" — om met Kalvijn (I. 9. 1) te spreken — „qui Spiritus Magisterium fastuosissime obtendentes, lectionem omnem respuunt" — zullen op de golven van gevoel en verbeelding rusteloos afdrijven, tot zij geleerd hebben in dezen vasten grond hun anker te werpen. Tegenover de matelooze negatiën van het Naturalisme der eeuw staat weldra eene teugellooze reactie van het onedelst Mysticisme te wachten, zoo niet de hoofden en harten tijdig teruggeleid worden tot de gehoorzaamheid des geloofs aan Gods woord in de H. Schrift. Maar — hoe dan, ter bereiking van dit doel, de H. Schrift te gebruiken?

Verg. K. H. Sack, Vom Worte Gottes, eine christl. Verständigung (1825). P. Jalaguyer, Le témoignage de Dieu, base de la foi Chrétienne (1851). J. J. van Toorenenbergen, Verh. over het Schriftgezag, in Ernst en Vrede, 1854, bl. 19 en verv. Over de Overlevering, de Verh. van J. H. Stuffken, in Teyler's Godgel. Gen. 33° D. (1840). J. L. Jacobi, Die kirchl. Lehre von der Tradition und H. S., I. (1847) onvoltooid. Het Art. Tradition van Holtzman, in Herzog, R. E. XVI; en K. Hase, Handbuch der Protest. Polemik gegen die röm. kath. Kirche. (1862) S. 73 u. ff.

Vraagpunten. Welke waarde moet aan de H. Schriften worden toegekend op het standpunt der Roomsche-Katholieke, der Luthersche, der Hervormde kerk? — De Schriftwaardeering op het standpunt der moderne Theologie. — Nadere bepaling en handhaving van de Affectiones S. S. — Het beginsel van Schriftgezag, beurtelings overdreven en miskend. — Historische ontwikkeling, kerkelijke vaststelling, protestantsche bestrijding, roomsch-

katholieke reconstructie van de leer der Overlevering. — Van waar zoovele krypto-katholiseerende stroomingen in het kerkelijk leven van onzen tijd, en hoe die best met gewenscht gevolg te bestrijden?

§ 41.

Haar Gebruik.

De hooge waarde der H. Schrift wettigt en bepaalt haar gebruik, beide op kerkelijk en wetenschappelijk standpunt. Voor ieder, die naar waarheid vraagt, inzonderheid voor den Hervormden Christen is haar onbelemmerd onderzoek te gelijk een recht, een plicht, en een zegen. Op Christelijk-leerstellig gebied wordt de Schrift op de rechte wijze gebruikt, als zij behoorlijk getoetst, naar juiste regels verklaard, aan de opheldering, loutering en ontwikkeling der kerkelijke belijdenis dienstbaar gemaakt, en als leidsvrouw bij het eigen Christelijk-wijsgeerig onderzoek der waarheid geraadpleegd wordt. Eerst bij zulk een Bijbelgebruik, door den H. Geest bestuurd en vruchtbaar gemaakt, is eene doeltreffende Apologie van het Christelijk Openbaringsgeloof te verwachten, en rijst op den aldus gelegden en voltooiden grondslag het dogmatisch leergebouw op.

Nadat de waarde der H. Schrift is gehandhaafd, is van zelve de vraag naar haar kerkelijk en wetenschappelijk Gebruik aan de orde. De eerste vloeit van zelve voort uit de polemiek, die wij zoo pas moesten voeren; de tweede is van overwegend belang voor geheel het nu volgend dogmatisch onderzoek, en is juist hier op hare plaats, waar

wij aan de grenzen genaderd zijn, die den Apologetischen grondslag van het Dogmatisch leergebouw scheiden. Bij de eerste inzonderheid schijnt het wenschelijk, den historischen weg te betreden.

I. 1. Het kerkelijk Schriftgebruik zien wij aanvankelijk zonder eenige beperking vergund. Naast de Schriften des O., worden die des N. V. in de onderlinge bijeenkomsten voorgelezen (1 Tim. 4 : 14. Openb. 1 : 3), verspreid, vertaald, en zoo hoog gewaardeerd, dat zij zelfs boven het leven geschat worden, terwijl wie ze overgaven aan de vijanden den naam van Traditores ontvingen (verg. het Art. *die Märtyrer der heil. Bücher*, in Piper's Evang. Kal. 1859. S. 107 u. ff.). Keizer Juliaan verweet den Christenen, dat zij hunne heilige boeken zelfs aan vrouwen en kinderen lezen lieten. Augustinus, Chrysostomus, Gregorius I prijzen uitdrukkelijk de Schriftlezing aan, en bestraffen de nalatigheid daaromtrent. Ook bij de hoogste waardeering der overlevering bleef het gebruik der Schrift onbeperkt. Veel te weinig worden zij, wel is waar, den nieuwbekeerden volken in handen gegeven, maar toch, althans in den aanvang der middeleeuwen, nog aan niemand verboden.

2. Van lieverlede echter vinden wij het Schriftgebruik, eerst verwaarloosd, daarna binnen enger grenzen beperkt. De heerschappij van het kerkelijk Latijn bij den openlijken Godsdienst maakt het woord des levens voor steeds minder ooren toegankelijk. Gregorius VII vond er een weldadig Godsbestuur in, dat de Schrift door gedeeltelijke onbekendheid voor verachting en misbruik bewaard werd. Stemmen, als van Anselmus en Bonaventura, die hare lezing nog aanprezen, werden steeds zeldzamer. Inzonderheid namen van kerkelijke zijden wantrouwen en tegenstand toe, waar zij het machtig wapen werd in de hand der kettersche sekten. Innocentius III (1199), het Concilie van Toulouse (1229) en Tarragon (1234) verboden het Bijbellesen, en dat van Oxford (1408) ging, met een oog op Wiklef, de vertolking in de landtaal te keer. Toen niettemin na de uitvinding der Boekdrukkunst die vertolkingen toenamen; toen

een Erasmus (Voorr. voor zijne *Paraphr. N. T.*) het Bijbel-lezen ook leeken aanprees, en de Hervorming in zijn on-belemmerd gebruik haar steunpunt vond, trad het Concilie van Trente (1545—1563) met zijn nadrukkelijk *Veto* te voor-schijn. De tien Regels, voor den *Index librorum prohibitorum* verordend, waren ook hier voor een gedeelte van toepassing. Het lezen van kettersche overzettingen des N. V. werd allen ontzegd; het gebruik des Bijbels in de volkstaal aan leeken slechts onder schriftelijke vergunning der geestelijke overheid vrijgelaten, en aan de Vulgata met alle hare gebreken het hoogste stemrecht bij de kerkelijke Schriftverklaring verleend. Sterker nog werden de prohibatieve maatregelen, nadat het Jansenisme bij monde van Quesnel (1699) het Schrift-gebruik aanprees, en daardoor de vermaarde bul *Unigenitus* (1713) uitlokte. Wel werden later, bij monde van Pius VI bijvb., ook milder denkbeelden uitgesproken, maar de toe-genomen werkzaamheid der Bijbelgenootschappen riep nieuwe reactie te voorschijn. Pius VII (1816), Leo XII (1824), Gregorius XVI (1832) vernieuwden den kerkelijken banvloek, en weldra bleef de vrijere geest van velen uit het eerste vierde deel dezer eeuw (Leander van Ess, Sailer, Schrant en and.) slechts in de herinnering voortleven. Hoezeer het ook in den schoot van de Roomsche kerk onzer dagen in geen een deele aan sporen van ijverige Bijbelstudie en warme Bijbelwaardeering door geleerde leeken ontbreekt (zie bijvb. de verdienstelijke Vert. des N. V. door Mr. S. P. Lipman, 2^e dr. 1861 en verv.), blijft de geest van Trente op dit gebied nog, over het algemeen genomen, de heerschende. Ook de Grieksche kerk heeft op de Synode te Jerusalem (1672) het Bijbellezen den leeken verboden, en staat zelfs, wat de praktijk betreft, in dit opzicht nog beneden de Roomsche. Is het vreemd, wanneer, tegenover sommige bis-choppelijke Mandementen (dat van Malou te Brugge in 1853 bijvb.), van Protestantsche zijde de klacht wordt vernomen: „*Ecclesia abhorret a Bibliis*”?

3. Hoe de Hervorming het vrij gebruik des Bijbels heeft heroverd en aangeprezen, is van algemeene bekendheid.

De gronden, die van Protestantsche zijde worden aangevoerd, voor het onbelemmerd Schriftgebruik, zijn ontleend deels aan het eigenaardig karakter der H. S., als betrouwbare oorkonde der Heilsopenbaring, voor allen bestemd en onmisbaar; deels aan voorschrift en voorbeeld van de voornaamste Godsmannen en geloovigen des O. en N. V. (verg. Joz. 1:8. Ps. 119:9, 105. Jes. 34:16. Hos. 8:12. Luk. 4:16. Joh. 5:39. Hand. 17:11. Kol. 4:16. 2 Tim. 3:15, 16. 2 Petr. 3:15); deels aan geschiedenis en ondervinding, die aan den rijken zegen van een welingericht Schriftonderzoek de treffendste getuigenis geeft. De bedenkingen, daartegen ingebracht, en òf uit de duisterheid der H. Schriften; òf uit de treurige verdeeldheid, door het verschil der individueele verklaring gevoed; òf uit het min kiesche en zedelijke van sommige gedeelten des Bijbels ontleend, zijn deels overdreven, deels maar al te gegrond, doch kunnen ook in dat geval slechts bewijzen, dat het onbelemmerd onderzoek ook een hoogst bedachtzaam en welingericht onderzoek zijn moet. In ieder geval zijn de na-deelige gevolgen van het kerkelijk Bijbelverbod nog veel grooter, dan die van het onverstandig Bijbelgebruik. De klacht over wezenlijke Bijbelvervalsching is volstrekt onbewijsbaar, en het gebrekkige der Vulgata, tot welke de dwalende Moederkerk hare zonen verwijst, onder alle deskundigen eene uitgemaakte zaak. Wie de kerkelijke bezwaren tegen het Bijbellezen met de kerkelijke vergunning en begunstiging van het grofste bijgeloof vergelijkt, kan de eersten nauwelijks anders verklaren, dan uit een zeer begrijpelijk streven naar zelfbehoud. Geen Biblicisme of lettervergoding, ooit van Protestantsche zijde gepleegd, verdient zoo scherpe veroordeeling, als de hierarchische willekeur, die op de H. Schrift het woord toepasselijk maakte: „gij zult van dezen boom niet eten, opdat gij niet sterft” (Perrone). Het Bijbelverbod is de Achilleshiel van het Roomsche-Katholicisme; het vrije onderzoek der Schrift het bolwerk der Evangelische kerk tegen het antiek Ultramontanisme ter eene, en — het modern Naturalisme ter anderer zijde. Ook tegenover

het laatste kan het niet te sterk worden uitgesproken, dat de H. Schrift in haar geheel en in hare meest wezenlijke gedeelten voortdurend hare plaats moet behouden in het Godsdienstig leven der Christenheid, en dat de kerk, die in beginsel met het Evangelie der Schriften breekt, hare eigene toekomst verspeelt.

II. Wat het theologisch Schriftgebruik aangaat, bepaald in den dienst der Christelijke Dogmatiek, het recht van den hervormden theoloog behoeft hier even weinig gehandhaafd, als zijne dure verplichting opzettelijk herinnerd te worden. Alles hangt intusschen af van den geest waarin, en de wijze waarop hij begint de gewijde Schriften te raadplegen. Onderscheiden wij duidelijkheidshalve — wat anders bij onze verdere behandeling niet afgescheiden zal worden — de Bijbelsche, Kerkelijke en Kritische Dogmatiek van elkander, en vragen we, hoe de H. Schrift bij ieder dezer drie te gebruiken is.

1. Bijbelsch moet de Christelijke Dogmatiek zijn in dezen zin, dat zij vóór alle dingen naar het eigen onderwijs van den Heer en zijne getuigen vraagt, en zich beijvert, dit in den echten geest te verstaan, en in zijnen juisten zamenhang voor te dragen. Daartoe is echter noodig, dat de H. Schrift als het onmisbaar principium cognoscendi behoorlijk getoetst worde. Wij mogen er ook bij de Dogmatiek niet aan denken, het vrije onderzoek der Schriften op eenigerlei wijs te beperken, maar moeten te meer in het belang der zaak er op aandringen, dat de kritiek dan ook een wettig en waarlijk-vrije, geen bevooroordeelde zij. Als Christelijke theologen moeten wij die geoefend hebben, eer de Dogmatiek aan haren arbeid kan denken, beide ten aanzien der woorden en der zaken in de H. S., die als steenen voor onzen bouw moeten dienen. Van hoeveel belang ook de eerstgenoemde mag heeten, blijkt bij het oog op Schriftuurplaatsen, als Hand. 15 : 18. 20 : 28. 1 Tim. 3 : 16. 1 Joh. 5 : 7, en de leerstukken, daarop niet zelden gebouwd. Maar ook ten aanzien der feiten,

inzonderheid de meest belangrijke en felst bestredene, moet het blijken, of zij waarlijk gebeurd en op betrouwbare wijze geboekt zijn. En dit niet alleen. Van de zoo menigvuldige Godsdienstige ideën en uitspraken, in de H. Schriften bewaard, zal eene bedachtzame kritiek hebben uit te maken, of zij dadelijk behooren tot het eigenlijk gezegd openbaringsgebied, dan of zij veeleer persoonlijke meeningen zijn, waaraan in geen geval een profetisch of apostolisch karakter kan toegekend worden. (Men denke bijvb. aan de onjuiste oordeelvellingen der vrienden van Job, en aan de wijsgeerige twijfelingen van den Prediker, ten aanzien van leven en dood.) Even zoo zal zij behoorlijk te onderscheiden hebben tusschen den inhoud der hier uitgesproken gedachten en vermaningen, en den eigenaardigen vorm, waarin die is nedergelegd (zie bijvb. Luk. 11 : 24—27. Eph. 6 : 12). Niet minder tusschen hetgeen wordt voorgeschreven aan een bepaalden kring, en hetgeen altijd en voor allen van hooge beteekenis blijft (verg. Hand. 15 : 29. 1 Kor. 11 : 10 en verv., en and. pll.). Bepaalde regelen voor dit een en ander kunnen natuurlijk hier niet gegeven worden, waar het ons uitsluitend om vaststelling van het beginsel te doen is. Zoo waarachtig het blijft, dat ieder deel der heilsopenbaring eerst bij het licht van het geheel begrepen kan worden, zoo noodzakelijk is het, de deelen één voor één te onderwerpen, wanneer men aan den eisch wil voldoen van een echt wetenschappelijk onderzoek.

Dat de Schrift nauwkeurig moet worden verklaard, eer de Bijbelsche Dogmatiek met hare uitspraken rekenen kan, spreekt van zelf, en strijdt in het minst niet met wat vroeger over hare duidelijkheid (§ 40. ²) is in het midden gebracht. De uitnemendste Bijbelsche theologen zijn doorgaans te gelijk voortreffelijke exegeten geweest. (Heringa, Vinke, and.) De regelen der grammatikaal-historische Schriftverklaring, hier als bekend voorondersteld, moeten dus grondwet en grondslag van alle exegetisch-dogmatisch onderzoek blijven. Alleenlijk meene men niet, dat hetgeen volstrekt onmisbaar is, ook reeds op zichzelf geheel voldoende zou

wezen. Tot een waarachtig geestelijk verstand van Gods Woord — en wie heeft dit meer, dan de beoefenaar der dogmatische wetenschap noodig — wordt nog eene andere kennis vereischt, dan die men langs den weg van taalkundig en historisch onderzoek machtig wordt. De echte Schriftverklaring, die voor de Dogmatiek gezegende vruchten draagt, moet bovenal eene theologische, eene echt pneumatische zijn, zoo als alleen van hem kan verwacht worden, die in het organisch geheel der Heilsopenbaring een dieperen blik heeft geworpen, en bij dat licht ook de deelen begrijpt, omdat dezelfde Geest, die in de Schrift tot ons spreekt, in hem leeft, en hem het aanverwante langs den weg van innerlijke sympathie doet verstaan. Hier geldt het woord, reeds voor meer dan vijftig jaren (1817) door den beroemden Lücke gesproken: „dass der Geist, der aus Gott ist, selbst erst der rechte Erklärer seiner Worte, der Angelus interpretis ist, der uns den Sinn der Schriften aufschliesst.” Natuurlijk wordt met dezen eisch eener waarlijk geestelijke opvatting der H. Schrift in geen deele bedoeld, dat de Exegese zich immer in het diensthuis van het Dogmatisme zou mogen begeven, om het aan de steunpilaren der rechtzinnigheid af te vragen, hoe men al of niet het Schriftwoord mag opvatten. De Roomsche kerk moge verbieden, de Schrift te verklaren in een anderen zin, dan dien zij als den éénig waren erkent, niet alzoo de Protestantsche Theoloog, die zijne Dogmatiek op zelfstandige Exegese, maar nooit de Exegese op eene wellicht zeer gebrekkige kerkelijke Dogmatiek heeft te bouwen. Doch juist deze wettig-vrije Exegese zal te dieper in den geest der gewijde oorkonden indringen, naarmate zij minder bij de letter van enkele woorden blijft staan, of de les des Hervormers vergeet: „adferat mentem non profanam, non amantem sophisticas, non furentem ambitione et studio, sed timentem Deum, amantem veritatis, quaerentem veras consolationes in conversione, et volentem Deum recte invocare, dolentem etiam propter ecclesiae vulnera, quae magis magisque lacerantur; saepe etiam lectioni miscentem gemitus, et petentem ut a Deo doceatur” (Me-

lanthou, *Proëm. ad Comm. in Ep. ad Rom.*). Eerst langs dien weg wordt het mogelijk, eene niet slechts zuivere, maar ook grondige Bijbelsche Dogmatiek te verkrijgen, die het sprekend afdruksel van den Geest des Heeren en zijner Apostelen is.

2. De Bijbelsche Dogmatiek gaat als van zelve in de kerkelijke over, omdat de Schrift verschillend verklaard wordt, terwijl zij, die haar hoofdzakelijk in éénen zin opvatten, nu ook weldra in ééne belijdenis samenstemmen. Het onderzoek der kerkelijke Dogmatiek is natuurlijk van historisch-kritischen aard, maar toch kan ook dit element in het groot geheel der Christelijke Dogmatiek onmogelijk naar eisch tot zijn recht komen, dan ten gevolge van een Schriftgebruik, naar vaste wetten bestuurd.

Reeds ter opheldering der Belijdenis biedt de Schrift een belangrijk hulpmiddel aan. Niet altijd spreekt de eerstgenoemde even ondubbelzinnig en duidelijk, en de vraag naar de eigenlijke bedoeling der opstellers wordt soms verschillend beantwoord. Maar dit mag voor het minst worden aangenomen: de belijdenis zelve wil niet anders dan de uitdrukking zijn eener gewisse geloofsovertuiging, op eene bepaalde opvatting der gewijde Schriften gegrond. Naarmate dus deze laatste beter verstaan worden, zal het ook te beter gelukken in den geest en de strekking der belijdenis in te dringen, die als kerkelijk-officiële verklaring van het Woord der waarheid wil gelden, gelijk het leeft in het bewustzijn van eene bepaalde gemeenschap. Zoo is de Schrift als de fakkel, die ons bij het doorwandelen van de eerbiedwaardige, maar soms duistere tempelhallen der kerkleer moet voorlichten. — Nog meer; ook tot loutering van het kerkgeloof kunnen wij de Schrift onmogelijk missen. Eene kerk, die waarlijk aan hare belijdenis vasthoudt, is, overeenkomstig deze laatste en in den geest van het Protestantisme, verplicht ieder element uit hare leer te verwijderen, dat met de welgestaafde en verklaarde uitspraak van Gods Woord in de H. Schrift in stellige wederspraak is. Op wat wijze dit geschieden moet, kan hier zelfs niet aangeduid worden, maar het be-

ginsel zelf werd reeds dertig jaren vóór de Nederl. in de Bazelsche belijdenis uitgesproken: „deze onze Confessie onderwerpen wij aan het oordeel der heilige Schriften, met de belofte, dat, zoo wij uit gezegde Schriftuur beter worden onderricht, wij ten allen tijde God en zijn Woord gehoorzamen zullen.” Nauwlettend heeft men toe te zien, dat men niet, gelijk vooral in de laatste jaren meer dan eenmaal geschied is, Art. 7 der N. G. als een hefboom gebruike om het gansche gebouw uit zijne voegen te rukken, en aan Gods Woord in de H. Schrift de gehoorzaamheid op te zeggen. Maar evenzeer moet men zich wachten, ook datgene als onveranderlijk element van belijdenis of leer te behouden, waarvan de vaste grond in Gods Woord zich onmogelijk aanwijzen laat. Wij moeten ons in de eerste plaats Christelijke, in de tweede Protestantsche, eerst in de derde Gereformeerde theologen betoonen; niet omgekeerd. Men mag het als een persoonlijk geluk beschouwen, zoo men met eene goede theologische conscientie op den bodem der belijdenis staat, maar de lof van volkomen rechtzinnigheid op kerkelijke weegschaal is toch, van Christelijk standpunt bezien, nog in geen en deele de hoogste. Het kan zijn, dat men zich, juist op grond der Schrift en krachtens het protestantsch beginsel, in zijne conscientie verplicht voelt van de kerkleer in een bepaald punt te verschillen; heterodoxie is in dat geval nog niet aanstonds hetzelfde als haeresie. — Zelfs kan de loutering van het overgeleverd geloof, welke op deze wijze beproefd wordt, tot zijne ontwikkeling leiden, mits deze niet anders beproefd worde, dan aan de hand der H. Schrift. Waarachtig confessioneel in Evangelisch-protestantschen zin is juist hij, die de confessie niet voor den absoluut-volmaakten, maar voor den altijd volmaakbaren vorm zijner geloofs-overtuiging erkent, en die hoogere volmaaktheid zoekt te bereiken door steeds nauwer aansluiting en dieper onderwerping aan Gods Woord in de H. Schrift. Nog liggen er schatten in die goudmijn, die slechts wachten op de welbestuurde spade des gravers; de

Dogmatiek moet daarvan althans een enkel deel aan het licht brengen; zij zal het na elken Bijbeldoop beter, zoolang het waarheid bevonden wordt: „theologus in Scripturis nascitur.”

3. De Christelijke Dogmatiek intusschen moet niet slechts eene reproductie van het Bijbelsch onderwijs en van de kerkelijke belijdenis; zij moet bovenal een historisch-wijsgeerig onderzoek, eene systematische voorstelling zijn van inhoud en grond des geloofs. Zoo vertoont zij ten laatste een kritisch karakter, en het ligt in den aard der zaak, dat de Schrift juist bij dit, het moeielijkst deel harer werkzaamheid, het minst kan worden ter zijde geschoven. Integendeel, wat Cyprianus gewoon was te zeggen, als hij de schriften van Tertullianus raadplegen wilde: „Da mihi magistrum”, de Christelijke theoloog kan het met hooger recht ten aanzien van zijnen Bijbel herhalen. Alleen het woord Gods in de H. Schrift biedt niet slechts een vasten leidraad, maar zelfs het meest betrouwbaar uitgangspunt voor het Christelijk nadenken aan. Niets kan als heilswaarheid gelden, dat zich niet op eenigerlei wijze tot het Evangelie der Schriften terugleiden, of daaruit rechtvaardigen laat; maar elke wenk, dien ons Gods Woord in de Schrift aangaande zijn heilsplan doet hooren, mag ons ook op het spoor van dieper nadenken voeren. „Das dogmatische Denken soll nicht bloß nach der Schrift geprüft werden, muß nicht bloß nicht streiten wieder die Schrift, sondern muß organisch befruchtet und stets aufs neue verjüngt werden aus der Fülle der Schriftlehre. Als das vorbildliche Werk des Geistes der Inspiration schließt die Schrift eine Welt von Keimen ein für eine fortgesetzte Entwicklung; und während jedes dogmatisches System veraltet, bleibt die Bibel ewig jung, gerade weil sie uns nicht eine systematische Darstellung der Wahrheit giebt, sondern die Fülle der Wahrheit, welche die Möglichkeit ist zu einer Mannichfaltigkeit von Systemen” (Martensen).

Het moet intusschen niet slechts een geloovig, maar ook een echt wetenschappelijk Schriftgebruik zijn, waaraan zich de dogmaticus wijdt. De kritische Dogmatiek heeft niet

slechts aan te toonen, dat eene stelling schriftuurlijk, maar dat zij innerlijk waar is. Hare taak is dus nog niet volbracht, al bewees zij, dat iets in den Bijbel staat of onwetersprekelijk uit zijne uitspraken volgt; maar dan pas, als zij staafe, dat die stelling geheel in overeenstemming is met inhoud, geest en strekking der Heilsopenbaring, en dus, naar het Woord der Schrift, door ons geloofd worden moet, zoo waarlijk wij menschen, zondaren, Christenen zijn. Daartoe is natuurlijk geen heenwijzing naar een enkel geïsoleerd Schriftwoord voldoende, (zoo toch laat zich alles bewijzen) maar wordt veeleer een gebruik der Schrift op grooter en breeder schaal noodig, als waartoe reeds Schleiermacher in zijne dagen vermaande (*Chr. Glaubensl.* § 27. 3), ofschoon dan ook op geheel andere wijze ingericht, dan waarin hij ons voorgegaan is. Hoe meer het Christelijk-wijsgeerig nadenken in dezen zin onderworpen wordt aan de tucht van Gods Woord in de H. Schrift, te minder loopt het gevaar van te dwalen, terwijl daarentegen aan de voorstanders der emancipatie op dit punt het woord: Jerem. 8:8, 9 vervuld wordt. Om op de zee der bespiegeling over de onzienlijke dingen geen schipbreuk te lijden op de anders bijna onvermijdelijke klippen van Atheïsme ter eene, en Pantheïsme ter ander zijde, die diep ónder het water als door een geheimzinnigen wortel verbonden zijn, is slechts één voorbehoedmiddel aangewezen: het volgen van het kompas des Woords, waarvan de Schrift de bewaarplaats is. Eerst waar dit ons geleidt, bezeilen wij de veilige haven, en voelen straks weder den vasten grond onder de voeten. In het tegenovergestelde geval komen wij nooit verder, dan tot een rusteloos Ja — Neen, dat men zeer terecht „geen goede theologie” heeft genoemd.

Resultaat: de echte Dogmaticus staat tot de oorkonde der Heilsopenbaring evenmin in de houding van Slaaf als van Rechter, maar in eene verhouding van zelfbewuste en zelfgewilde afhankelijkheid, ten gevolge waarvan hij in Gods beschreven Woord zich gedurig weder verdiept, en het telkens beter verstaat, bij het licht van den Heiligen Geest.

4. Dat een Bijbelgebruik, gelijk in het gezegde werd aangeprezen, niet anders dan gunstig kan werken op de geheele (hier voor ons doel voleindigde) Apologie van het Christelijk Openbaringsgeloof, heeft ten slotte nauwelijks bewijsvoering noodig. De theologie der negentiende eeuw, in dit opzicht geheel aan die der tweede gelijk, draagt een bij uitnemendheid Apologetisch karakter. Geen theoloog schier van eenige beteekenis in onzen tijd, of hij heeft in de laatst verlopen jaren meer of min belangrijke steenen tot den bouw van de Apologie des Christendoms aangebracht. Tot die Apologie moeten ten slotte alle wetenschappen der geheele theologische Encyclopaedie hare bijdragen leveren, en met name de Dogmatiek kan onmogelijk aan het optrekken van haar leergebouw denken, zonder dat de apologetische grondslag telkens als bij vernieuwing gelegd, bevestigd, verdedigd wordt. Ook voor dien onafzienbaren arbeid echter blijft een zorgvuldig en wèl ingericht Schriftgebruik, wij zeggen niet het éénige, maar toch altijd weder het eerste, dat noodig is, want telkens wordt het door de ervaring op verrassende wijze gestaafd: „Wie die Sonne durch ihr eigen Licht gesehen wird, so beweiset sich die Wahrheit am Besten durch sich selbst" (Crusius). Hoe meer bij het licht, beide der Schrift en der geestelijke levenservaring, de waarheid in haar geheel en als geheel wordt verstaan, te spoediger zal ook dat jammerlijk vooroordeel tegen de Christelijke Dogmatiek en hare beoefening wijken, dat zoo hoog wetenschappelijk schijnt, en toch zoo oppervlakkig mogelijk is. Alleenlijk, het worde nimmer vergeten: geen degelijke Dogmatiek, zonder eene zich steeds vernieuwende Apologetiek; geen waarachtige Apologetiek, zonder deugdelijke Kritiek, óók van de Kritiek, en — allermeeest van zichzelf. Eerst alzo loopt de weg van het onderzoek door de diepte heen naar de hoogte; ook de Christelijke Dogmatiek wordt geloofsgetuigenis in den edelsten zin van het woord, en de verhelderde voorstelling der waarheid draagt onvergankelijke vrucht voor het leven, omdat zij-zelve uit de diepten des levens geboren is.

Verg. L. van Ess, Auszüge über d. nothwend. u. nützliche Bibellesen aus den Kirchenvätern und and. kathol. Schriften (1816). A. Monod, Lucile, ou la lecture de la Bible (1845). Het Art. van Herzog, R. E. II. Bibellesen der Laien. De Verh. van J. Jansonijs Kijlstra, De Bijbel nog altijd onmisbaar. W. in L. 1866, I.

Over de verhouding der Christelijke Dogmatiek tot de H. Schrift C. A. Auberlen, das Verhältniss der gegenw. Theol. zu der H. S. Acad. Antrittsrede (1851). Eene Verhand. van A. T. Reitsma, N. Jbb. 1860, bl. 91 en verv. V. d. Goltz, über die universelle Bedeutung der Bibel (1865). Over de taak der Exegese, in betrekking tot de Dogmatiek, J. I. Doedes, Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. 2^e dr. (1869), bl. 33 en verv.

Vraagpunten. Principiël verschil ten aanzien van het Bijbelgebruik. — Is de Roomsche kerk in dit opzicht altijd aan zichzelf gelijk gebleven? — Hoe oordeelt het vroeger en later Rationalisme over het onbelemmerd gebruik der H. Schriften? — Op wat grond is dat onderzoek plicht, en onder wat voorwaarde zegen? — Nadere toelichting der bedenkingen, ook van het modern Naturalisme. — Geschiedenis van het Schriftgebruik in betrekking tot de Dogmatiek. — Schriftverklaring ad analogiam fidei? — De Schrift en de kerkleer. — De Schrift en de Christelijke Religionsphilosophie. — De Schrift en de H. Geest in beider onafscheidelijk verband op apologetisch en dogmatisch gebied. — Slotsom en overgang.

